

ӘОЖ: 94 (574)

МӘҢГІЛК ЕЛ БОЛАШАҒЫ - ЖАСТАР

Айтқұлова А., Дүкенбаева З.О., Талғатбек М.О.
(Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ)

«Арыстандай айбатты,
Жолбарыстай қайратты
Қырандай күшті қанатты.
Мен жастарға сенемін!» деп,

Мағжан Жұмабаев өзі армандаған бостандық таңына қажырлы жастардың қолы жететініне сенім білдірген сұңғыла ойдың хас шебері келешек жас буынға ел тізгінін бере отырып, олардың рухтарын жігерлендіре түседі. Бүкіл Алаш жұртына, өз ұлтына ұран салған ақын қазақ әдебиеті мен мәдениетіне, қоғамдық өміріне өз қолтаңбасын қалдырған, сұлу сөзден, өткір ойдан шаһар салдырған өлең өлкесінің ірі өкілі. Осындай теңдесіз таланттың таңдайына татып, жырына арқау болып, сеніміне ие болған біздер бақыттымыз-ау, сірә!

Тәуелсіздік алғалы міне – 28 жылдан аса уақыт болды. Егемен ел болған Қазақстанның алғашқы ұрпағы ат жалын тартқан азамат, елдің тізгінін ұстайтын халге жетті. Өткенге сәл шегініс жасап көретін болсақ, тәуелсіздіктің бірінші күні яғни 1991 жылдың 17 желтоқсанында Елбасының «Кең – байтақ жеріміздің байлығы осы даланың түпкілікті халқына да, тағдыр қосып бірге өмір сүріп жатқан өзге ұлт өкілдеріне де молынан жетеді. Не істесек те ақылмен істейік, арзан ұранға ермейік, ұшпа сезімге ерік бермейік. Әсіресе, жастар салқынқандылықтан, үлкенді сыйлаудан, сөзге тоқтаудан айнымаса, қашанда достыққа адал болса, бауырмал, кеңпейіл болса, халықтың атына сөз келтіретін ұстамсыздық атаулыдан аулақ жүрсе дептілейік» - дегенінің өзінде елбасының көрегенділігімен Қазақстанның жарқын болашағына деген үлкен сенімі мен серпіліс берер салиқалы ойы ұштасып жатқаны бүгінде ақиқатқа айналды.[1,1] Елбасының бұдан кейінгі «Қазақстанның болашағы – жастардың қолында» деген сөзі де әлі ықпалын жоғалтқан жоқ. Тіпті бұл ұрпақтан-ұрпаққа жалғасын табатын дана сөз болып қалары анық. Жастар – кез келген қоғамның болашағы мен қозғаушы күші. Бұл оймен дауласудың өзі артық. Мемлекеттің тұрақты дамуының негізі – бәсекеге қабілетті жастар буыны, ал бұл тікелей жас қазақстандықтардың білім мен білік сапасына, олардың ұмтылысы мен ынтасына байланысты. Елбасының «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру» мақаласында кездесетін «бәсекелестік», «білім», «ғылым», «тұтастық», «ұлттық код» сынды сөздердің жастар үшін маңызы зор. Себебі білімдінің мыңды жығар заманы келе жатыр. Сандық Қазақстанның болашағы өсіп келе жатқан ұрпақтың қолында. Себебі ХХІ ғасырдың ұрпағы сандық әлемге етене енбесе, Кеңестік кезеңнің дәмін татқан буынның икемі бірден келе бермейді. Басты талап меңгеру. Қай жағынан келсе де кез-келген саланы жіті меңгере отырып, жұмыс жасау. Мақалада көрсетілген орындалу керек міндеттердің бәрі дерлік жастар алдында тұрған міндеттер. Тіл үйрену, қабілетті болу, ел үшін тер төгу. Сондықтан да мемлекеттік саясаттың негізгі бағытының бірі - жастар секторы.

Жастар секторына Қазақстанда айрықша назар аударылады. Үлкен мүмкіндіктер, биік армандар Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев және Үкімет қазіргі толқынға, жастарға үлкен үміт артады. Осы тұста жақсы нәтиже беретін жүйелі тәсіл өте маңызды. Мемлекеттік бағдарламалар бойынша қызметпен қамтамасыз ету Жас қазақстандықтар қазіргі таңда «Болашақ» бағдарламасы бойынша шетелде білім алуда, елімізде жоғары білім алу үшін білім гранттары бөлінуде. Жастарды түрлі саладағы қызметтермен қамту мәселесі бойынша бағдарламалар жүзеге асырылуда. Мысал ретінде, «Дипломмен ауылға», келісімшарттық негіздегі әскери қызмет (бүгінгі таңда Қазақстан Қарулы күштерінің жеке құрамының 70 пайыздан астамы келісімшарт негізіндегі әскери қызметте) және т.б. атап өтуге болады. Жыл өткен сайын жастар арасындағы жұмыссыздық қысқарып келеді. Ресми көрсеткіштерге сүйенсек, еліміздің 120 мыңға жуық жас тұрғындары бұл бағдарламаға қатысып, жұмыспен қамтамасыз етілген. Ескере кететін жәйт, бұл көрсеткіштің жартысынан көбі ауыл тұрғындары. Мемлекеттік бағдарламалар жастарды жұмыспен қамтып қана қоймайды, сонымен қатар біліктілігін арттыруға, мамандығын ауыстыруға, жаңа мамандықтарды игеруіне де көп көңіл бөледі. Елбасының тапсырмасы бойынша, осы жылдан бастап, мамандығы бойынша қызмет еткісі келетін адамға мемлекет барлық жағдайды тегін ұсынады. Бірінші кезекте, бұл шара жұмыссыз және өздігінше жұмыспен қамтылған жастарды қолдауға бағытталған. «Жастар практикасы», «Дипломмен ауылға», «Жасыл ел» секілді бағдарламалар жастарды тұрақты және уақытша жұмыспен қамтуға мүмкіндік береді. Жастардың билікке келуі, олардың сауаттылығы мен ел басқарудағы әрбір міндеттері маңызды рөл атқарады.

Әрбір қазақстандық жастар осы мақаладағы көрсетілген міндеттер мен тапсырмалар негізінде жұмыс жасауы керек. Қоғамдық сана жаңғыруының қозғаушы күшіне айналуға жоғары оқу орындарының ғылым, білім беру және жас ұрпақты тәрбиелеуде орны ерекше. «Табысты болудың ең іргелі, басты факторы білім екенін әркім терең түсінуі керек. Жастарымыз басымдық беретін межелердің қатарында білім әрдайым бірінші орында тұруы шарт», - делінген Елбасы мақаласында. Ұлт Лидері қойған негізгі міндет, осы бағдарламаны жүзеге асыру барысында негізгі рөлде - жастарды бөліп қарастыру. Бүгінде, 3D-принтинг секілді жаңа технологиялар мен салалар, онлайн сатылымдар, мобильді банкинг, сандық қызметтер прогрессивті жастардың арқасында кең ауқымдағы даму үстінде. Себебі, жастар жаңашылдыққа ұмтылады, өзіндік бәсекеге қабілеттілігін арттыруға тырысады. Мемлекеттік жастар саясатының жетістігінің өзіндік көрсеткіші ретінде республикамыз жеткен жетістіктерді айтуға болады. Мысалы, TIMSS рейтингі қорытындысында Қазақстан 2016 жылы мектептегі оқыту сапасы бойынша әлемдегі 15 үздік мемлекеттер қатарына енген. Біздің жастар академиялық білім деңгейі бойынша АҚШ, Англия, Германия, Австралия, Израиль, Швеция, Польша, Малайзия, Түркия, Италия және тағы басқа елдердегі замандастарынан озық. Мемлекет басшысы Нұрсұлтан Назарбаевтың «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» жолдауында экономиканың жеделдетілген технологиялық жаңғыруы туралы айтады. Президенттің «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласы осы ойды ары қарай жалғастыра отырып, негізгі назарды қазақстандықтардың рухани саласы мен санасын үздіксіз үдерістер арқылы жаңғыртуға аударады. Біз бүгінде 18 миллион қазақстандықпыз. Тәуелсіз, әлем мойындаған мемлекетіміз бар. 18 миллион азаматтың әрқайсысы «бұл – менің елім» деп айтып, жай айтып қана қоймай, мақтанып, мақтанып қоймай, оны жан-тәнімен қорғайтындай жағдай жасауымыз керек. Біз кіміз? Ежелден келе жатқан тарихымыз, салт-дәстүріміз, әдет-ғұрпымыз бар халықпыз. Соның барлығын тәуелсіз еліміздің игілігіне, құндылыққа айналдыруымыз шарт. Өйткені, Мәңгілік елге айналуымыздың бірден-бір жолы осы.[2,1]

Бүгінгі ұрпақ үшін рухани жаңғыру ұлттық қасиеттеріне ие болу және мәдениеттілікті, еңбек пен білімді иеленіп, кез-келген игілікті іске ынта мен жігерді танытып, қабілеттілікті көрсете білу, өміржолында өз ісіне адалдық танытып, өзіне бағындырған құндылықтарды халықтың игілігіне айналдыра алатын деңгейге қол жеткізу, сол арқылы мемлекетінің мүддесіне, ұлтының болмысына күш беру. Елбасы айтқандай, «Ұлт немесе жеке адам нақты бір межеге бет түзеп, соған мақсатты түрде ұмтылмаса, ертең іске аспақ түгілі, елді құрдымға бастайтын популистік идеологиялар пайда болады». Рухани жаңғыру ұлт пен оның өкілі жеке адамның кісілік табиғатына тәуелді. Ұлттық санада шынайылық, туралық, ұқыптылық орын алмаса әлеуметтік ортаның даму күші әлсірейді. Осы себептен тарихтың тәжірибесінен, уақыттың елегінен өткен құндылықтар сақталып, адамның қоғамдық ортадағы іс-әрекеті, қоғамдық психология сонымен реттеліп, кез-келген ел мүддесіне қажет нәрсе прагматикалық және реалистік принципте зерделенуі тиіс. Ұлттық код ұлттық болмыстың рухани көзі, тарихи негізі. Ұлттық код болмаса тарихи ақпараттар, мәдени құндылықтар ұрпақ санасында бірікпейді. Ұлттың игілігіне негізделген барлық тарихи және заманауи ақпараттар ұлттық код арқылы ұлттың зердесінде жинақталып, таратылып, өңделіп жүзеге асып отырады.[3,1] Қазақ хандарының заманында мемлекетті қалыптастырып нығайту, оны үнемі ел болып қорғап отыру ұрпақ міндетіне жүктелді. Сол кездегі ата-бабаларымыз өздеріне жүктелген міндетті ұлттық парыз деңгейінде түсініп қабілетті, білікті, есті, кемеңгер, ерік жігері мол жауынгер болуға ұмтылды. Жауынгерлікті адам мал мен пұлға сатып ала алмайды, ол ұлттық тәрбиемен, діни сауаттылықпен, баланың жастайынан ел тұрмысымен араласып ширығып өсуімен келеді. Осы себептен ата бабаларымыздың батыр, би, шешен және тума талант өнер иесі болуында қазақ ұлтының тарихи өмір мен уақыт талабына ілесе білген қабілеті жатыр. Уақыт бір орында тұрмайды, заман алға жылжиды. Уақыт өрісіндегі заман болмысының ерекшеліктері мен белгілері ұрпаққа жүктелетін міндетіне тәуелді. Өз дәуірінің ел болашағымен біріктіретін міндетін дұрыс орындай білген ұрпақ қана мемлекетінің мүддесін сақтап, өзінен кейінгі буынға табыстап кетеді. Ұлттық қасиеттер болмаса ұрпақтың бірегейлікте өмір сүру ұстанымы қалыптаспайды.[4,1]

«Рухани жаңғыру» бағдарламасын әрі қарай жалғастыру, жаңаша бағыттармен толықтыру менің ойымша жастарға тиесілі. Ол үшін жастар қауымының барлық бастамалары мен атқарған қызметтеріне қолдау керектігін ашық қарастыратын ауқымды іс-әрекет қажет. «Жастардың барлық санатын қолдауға арналған шараларды толық қамтитын әлеуметтік сатының ауқымды платформасын қалыптастыру керек. Биылғы 2019 жылды «Жастар жылы» деп жариялауды ұсынамын», деді Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев. Еліміздің болашағы жастардың еңбекқорлығына, талап-тілегіне, арман-мұратына байланысты. Олар ата-бабаларымыздан мұра болып келе жатқан құндылықтарымызды, тарихи дәстүрлерімізді жаңғыртып, оны алға бастырып қана қоймай, экономикасын, ғылымын да дамытуға, жігерлене ел үшін еңбектенуге міндетті.

Қорытып айтқанда, Нұрсұлтан Назарбаевтың «Тәуелсіздік дәуірі» кітабында жазылғандай [5,1] егемендік алғаннан бергі жылдар ішінде Мемлекет басшысының сарабал саясатының арқасында қоғам дамуының барлық саласында түбегейлі өзгерістер жүзеге асырылды, соның ішінде «Мәңгілік Ел» жалпыұлттық идеясының қалыптасу барысында жастарды жаңа қазақстандық патриотизм рухында тірбиелеудің тиімді жүйесі мен құрылымы жасалып, іске қосылды.[6,1]

Елбасының «Ұлы даланың жеті қыры» атты мақаласында айтылғандай, біз өз отанымыз – Қазақ елі мен оның байырғы халқы – қазақ халқын, басқа өркениетті елдермен салыстыра отырып, тарих толқынында үздіксіз дамып келе жатқан өркениет ретінде қарастыруымыз керек. Елбасының мақаласы отандық тарихты дамытудың жарқын үлгісі мен нақты қадамдарын көрсетеді. Бұл туынды Президентіміз айтып

кеткендей, оның «Рухани жаңғыру» жалпыұлттық бағдарламасының тікелей жалғасы болып табылады. Сондықтан біз төл тарихын жетік білетін, бағалайтын және мақтан ететін өскелең ұрпақ болып, ұлттық өркениетті рухта тәрбиеленуіміз қажет. Әрбір қазақ жастары өздерін ұлтжандымын деп ұғынып, өн бойларында ұлттық намысын жоғары қоя біліп, еліміздің бейбітшілік аспанында қазақ жастары тәуелсіз елдің айқын мақсаттарымен жігерленіп, тек қана алға ұмтылуға жұмыс жасайды деп білемін! Ел сенімін, үмітін ақтау-жастардың қолында!

Әдебиет:

1. Н.Ә. Назарбаев «Тарих толқынында» 1999 жыл. 499 бет.
2. Н.Ә. Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласы
3. «Қазақстан - 2050 стратегиясы» қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты.
4. «2019 жыл – Жастар жылы» Н.Ә. Назарбаевтың 2018 жылғы жолдау
5. Н.Ә. Назарбаев «Тәуелсіздік дәуірі» Астана, 2017 жыл.
6. Н.Ә. Назарбаев «Ұлы даланың 7 қыры» мақаласы
7. Сілтемелер: https://e-history.kz/kz/publications/view/2019_zhil_zhastar_zhili_4808

ӘОЖ 691.33

ҰЛТТАР ТАТУЛЫҒЫ - ҚАЗАҚСТАН БОЛАШАҒЫ

Абиямажинова Г.Б.

(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

«Біз қазақ деген мал баққан елміз, ешкімге соқтықпай, жсай жатқан елміз. Елімізден құт-береке қашпасын деп, Жеріміздің шетін жау баспасын деп, найзаға үкі таққан елміз, ешбір дұшпан басынбаған елміз, басымыздан сөз асырмаған елміз. Досымызды сақтай білген елміз, дәм-тұзды ақтай білген елміз. Асқақтаған жау болса, ордасын таптай білген елміз».

Қазыбек би.

Әлемде мыңнан астам халық тұрады. Олардың халық болып қалыптасуының өзіндік тарихи жолдары бар. Халық болып қалыптасу – бір ғасырдың ғана емес, бірнеше мыңдаған жылдарды қамтиды. Басынан көп қиындағын кешіріп осындай ұзақ қалыптасу кезеңдерін қазақ халқы да бастан кешірді.

Тіл қайда болса да қастерлі, құдіретті. Ол – қоғамның жемісі, болашақтың кілті, достықпен ынтымақтастықтың бастауы, ырыс-берекенің алды. Ана сүтімен адамға еніп қалыптасады. Атадан балаға берілетін құнды, баға жетпес асыл мұра.[1].

Қазіргі таңда қазақ елінің кең-байтақ жері бар, көп ұлтты мемлекет. Қазақстан алуан түрлі ұлт өкілдерінің басын бір шаңырақ астында біріктіріп қана қоймай олардың болашағына нық сеніммен бастай білген дана да дара тұлға Нұрсұлтан атамыздай Елбасы басқарған кең байтақ даламызды бүгін де егемендіктің көк байрағы желбіреп тұр. Тәуелсіз Қазақстан елінің азаматтары еркіндіктің самал желімен тыныстап, бақытты да баянды өмір кешуде. Ұлы да, ұлағатты хандардың тізбегін жалғастырып, елін басқарып отырған Елбасымыздың мықты саясатының арқасында бүкіл дүниежүзі елдері Қазақстан деген біртұтас, беріктігі мызғымас қайсар халықтың бар екенін тани түсуде. [2].

1 наурыз – Алғыс айту күні. 2016 жылғы 14 қаңтарда Қазақстан республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев Қазақстан халқы Ассамблеясының құрылған күні 1

наурызды елімізде Алғыс айту күні деп жариялап, № 173 Жарлыққа қол қойған болатын. «Былтыр Қазақстан халқы Ассамблеясы сессиясында айтылған менің ұсынысым жұртшылықтан кеңінен қолдау тапты. Сол іс-шарада елдегі түрлі этнос өкілдері бір-біріне және қазақ халқына алғыс тақырыбын қозғады. Биылғы қаңтарда мен тиісті жарлыққа қол қойдым. Алғыс айту күні - енді ұлттық күнтізбедегі Еңбек күні, Отбасы күні сияқты өзге де мерекелердің қатарындағы жаңа дата. Мен бұл мереке қазіргі уақытта аса қажет біздің қоғамдағы сенімді, келісім мен достықты бұрынғыдан да нығайта түсетініне сенімдімін», - деді Мемлекет басшысы.

Алғыс айту күні туралы Елбасымыздың тағы да бір асыл сөздерінен түсінуге болады: «Қазақстан халқы ассамблеясы құрылған күн – 1 наурызды жыл сайын барлық этностардың бір-біріне және мейірбандық танытып, ол адамдарды өз туғанындай қабылдаған қазақтарға алғыс айту күні ретінде атап өту әділетті болар еді. Ол күн бізді бұрынғыдан да гөрі жақындастыра түспек. Бұл күн мейірімділіктің, бүкіл қазақстандықтардың бір-біріне деген достығы мен махаббатының жарқын мерекесі бола алар еді», – деген болатын. Осы жерде өзімнің туған жерім ақиық ақын, қоғам қайраткері Мағжан Жұмабаевтың кіндік қаны тамған жерді айтқым келеді. 1989 жылы Көжекпаев Ерік Қаскейұлының қолдауымен Сарытомар орта мектебінің бір бөлмесінен Мағжан Жұмабаевқа арнап музей ашылды. Ол қазіргі күнде үлкен мұражай болып мектебіміздің жанында орналасқан. Сарытомар ауылында 200 адам тұрады. Кішкентай ғана ауылда қазақ, өзбек, қытай, орыс, татар халықтарының адамдары тұрады. Мен өз ауылымда 18 жыл тұрып ешқашан ұлтқа бөлінгенді көрмеппін, осының бәрі Нұр ағамыздың ерең еңбегінің арқасы.[3].

«Тіл – адам қатынасының аса маңызды құралы», - деп бекер айтылмаған, елімізде мемлекеттік тілі – қазақ тілімен қатар ресми тіл – орыс тілі еркін қолданылады. Осы туралы Елбасымыз Нұрсұлтан Назарбаев «Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту – Қазақстан дамуының басты бағыты» атты халыққа Жолдауында: «Көп ұлттылық пен көп тілділік еліміздің басты артықшылығы болып табылады. Қазақ тілі, біздің Конституциямызға сәйкес, мемлекеттік тіл болып табылады. Онымен бірдей мемлекеттік органдарда орыс тілі пайдаланылады.»Тарихтан белгілі саясаттың үрей дауылы соққанда 130-дан астам тілі, діні, ұлты басқа жат елден жаутаңдап келген жандарды құшағына сыйғызды. [4].

XVғ. II жартысында қазақтардың басын біріктірген Керей мен Жәнібек бастаған қазақтар Батыс-Жетісудағы Қозыбасы деген жерде қазақ елінің туын желбіретіп, мәңгі іргесін қалады. 550 жылдан бері қазақ халқы басынан жүгі ауыр тауқыметті замандарды басынан кешірді. Басы ащы болса, аяғы тәтті болады демекші халқымыз, мемлекеттік дәрежеге жеткенше туған жерін тастап басқа жаққа асып кетпеді. Керісінше, жерімізді, халқымызды, ұлтымызды, жоғалтпаудың амалын жасап, дүние жүзіндегі алдыңғы қатарлы, іргелі ел санатына қосылды. Міне, осындай дәуірлеу, өркендеу, халық болып қалыптасу жолында қазақ халқын бірлікке, жұдырық болып жұмылуға шақырған, қазақ елінің керегесін кеңейтіп, біртұтас егеменді ел болуда аянбай еңбек еткен, есімдері қазақ халқында алтын әріппен жазылған азуы алты қарыс арыстандай айбарлы, әділдігі қара жерді қақ жарар данышпан хандарымыз, жүрегін түк басқан, ақ найзаның ұшымен, ақ білектің күшімен елін қорғаған батырларымыз, от ауызды, орақ тілді би-шешендеріміз, даңқты тұлғаларымыз қаншама. Мәселен, Керей мен Жәнібекті қазақ хандығының іргесін қалаған батыл да ержүрек тұлғалар ретінде танысақ, Керейдің ұлы Қасым ханды қазақ хандығының қуаты мен беделін алыс елдерге танытуын «Қасым ханның қасқа жолы» деп аталатын заңдар жинағымен белгілі. Қасым хан тұсында да қазақ хандығының өрлеуін сол кездегі атақты Бабырдың мына сөздерінен аңғарғандаймын. «...жұрттың айтуына қарағанда, қазақ сұлтандары мен хандарының бір де біреуі бұл халықты дәл Қасым сияқты бағындыра алмаған.» Ал,

тарихшы Мұхаммед Хайдар Дулати: «Жошыдан кейін бұл жұртта одан ұлы хан болған емес,» - деген. Бұдан Қасым ханның халық арасындағы беделін және қазақтарды бір шаңырақ астына топтастырудағы еңбегін ұшан-теңіз екенін аңғаруға болады. Қасым ханнан соң көптеген хандар таққа отырып, қазақ елінің керегесінің кеңеюіне, халықаралық қатынасының нығаюына елдің қорғаныс қабілетінің нығаюына, елдің қорғаныс қабілетінің жоғарылатуда өз үлесін қосты. Солардың ішінен тілге тиек етіп отырғаны - Тәуке хан. Ол ішкі талас-тартысты, саяси бытыраңқылықты жою мақсатында және мал-мүлікке, жерге, адамдар арасында туындайтын дау-жанжалдарға байланысты «Жеті жарғы» заңдар жинағы жарыққа шықты. Тарихшы ғалымдар Тәуке хан билік құрған кезеңді қазақ хандығының «алтын ғасыры» деген. Осы орайда атақты орыс ғалымы А.И.Левшиннің осы билеуші туралы пікірінен сабақтай түссем, «ал, оларды өліспей беріспейтін алауыздықтан арылтты... ол өзгелердің бәрін де асқан ақыл-парасатымен, қара қылды қақ жарған әділдігімен, өзіне бағындыра білді.»-деген. Біз осыдан кейін асқар таудай нар тұлғалы хандардың, батырлардың арқасында осы күнге жетіп отырғанымызды ешқашан ұмытпауымыз керек.[5],[6].

Қорыта келгенде айтарым, Еліміздің еңсесін тік ұстап, туымызды биік көтеріп өшпес асыл мұрамызбен тарихымызды жоғалтпауымыз керек. «Мақсат – жетістіктің желкені. Орынды мақсаттар ғана табысқа жетелейді.» - деп, Елбасымыз айтпақшы ертеңгі күнге мақсат қою арқылы, биік-биік белестерді бағындырып тек алда болуымыз қажет. Шеті жоқ, шегі жоқ мына дүниенің, жұмыр ғаламшардың бір бұрышынан өзіндік орын алып тұрған Қазақстанның абыройы асқақтай берсін!

Бейбіт күнде күнәсіз сәбидің ұйқысы бұзылмай тәуелсіздігіміз тұғырлы, татулықтың тамыры тереңге жайылып бұзылмай, халық жүрегінен орын алып ұжданды ұл, инабатты қыз өсіріп Қазақстан Республикасының болашақ ұлтқа тұтқа болар ұландарын қанаттыға қақтырмай, тұмсықтыға шоқыттырмай өсіре береміз еліміз аман жұртымыз тыныш болсын! Қазақ елінің мерейін үстем етер, әлем таң қалар талай-талай жаңалық ашар жалынды жастарымыз көп болсын. Сан ғасырлар ата-бабамызға арман болған Тәуелсіздік тұғыры биік болсын, бір шаңырақ астында топталған жанұядай ләйім тату болайық!

«Тіл – ұлтымның тірегі, Таңдатпай тағдыр жолдаған. Тіл – ұлтымның жүрегі, Лүпілін Алла қолдаған. Тіл – Қорқыттың арманы, Асан Қайғы өрлеткен. Тіл – Абай сөз орманы, Бұталы тармақ ер жеткен. Жүдесе жүрек хал бітер, Жабылар озар жүйріктен. Тілің тозса, әл кетер, Сеп болмай қолда биліктен. Мән берсең әрбір сөзіме, Жан айқайын жазамын, Өз қолың жетсе өзіңе, Тіліңді қорға, қазағым...» [7].

Әдебиет:

1. С. Торайғыров Грамматика теориясының негіздері. Павлодар, 2010. - 284б.
2. Әбілқайев А. Қазіргі қазақ тіліндегі жай сөйлем түрлері. Алматы, 2008. - 155б.
3. Байтұрсынов А. Тіл тағылымы Алматы., 1992
4. Балақаев М. Қазақ әдеби тілі Алматы., 2011. - 122б.
5. М.Қозыбаев Тарих Өркениет және ұлт. – Алматы, 2001
6. <http://petropavltv.kz/ru/news/culture/muzei-mzhumabaeva-v-ssarytomar>
7. Кәкімбек Салықов «Тіліңді қорға қазағым» Алматы жазушы Алматы ж.

ҚАЗАҚСТАНДА ІШКІ АУДИТТІ ҰЙЫМДАСТЫРУДАҒЫ ӨЗЕКТІ ПРОБЛЕМАЛАР

Алпыспаева С.Б., Касымова Н.К.
(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Бүкіл әлемдегі көптеген компаниялар адам, қаржы, материалдық және тағы басқа ресурстардың тиімсіз пайдалануларынан, дұрыс басқарушылық шешімдерді қабылдау үшін қажетті ақпараттың жетіспеушілігінен, заңнаманы бұзу, есеп берудің бұрмалауы салдарынан, жұмысшылар мен менеджменттің жағынан әдейі жасалмаған қателер мен әдейі асыра пайдаланғандықтарынан зардап шегеді. Сол себепті, ішкі аудиттің тиімді қызмет ету міндеттерін қалыптастыру барлық компаниялардың өзекті мәселесі болып табылады.

2020 жылға дейін Қазақстан Республикасының дамуы стратегиялық жоспарын іске асырылуы, нәтижеге бағытталған бюджет жасаудың енгізілуі, квазимемлекеттік сектор субъектілерінің қызметін жүзеге асырылуы Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік мүлік туралы» Заңына сәйкес тиімді қызметтердің жоғарылауын, қаржылық және басқа тәртіптердің күшейюін талап етеді.

Осы сауалдардың шешімінде басқарудың ажыратылмайтын бөлігі сияқты ішкі аудиттің рөлі жоғарылайды. Ішкі аудитте қолданылып жүрген жүйе тұтастық пен жүйеліктің жоқтығымен сипатталады. Отандық ұйымдарда қолданылып жүрген ішкі аудит тиімділіктің, нәтижеліктің, үнемділіктің жоғарылауын қамтамасыз етпейді. Ол іс жүзінде бұзушылықтар мен кемшіліктерді алдын алуға бағытталмаған.

Өз жағынан озық халықаралық тәжірибе ішкі аудитті оқиға мен фактілерді «озуға» бағыттау керек екенін көрсетеді. Ішкі аудит барлығын көріп қамтитын, ұйымдардың бизнес-процестеріне тік және көлбеу жағынан кіретіндей болу керек. Ішкі аудиттің қызметінде ішкі аудит ұстанымдарының бұзылуына, теріс нәтижелерге әкеп-соғатын мүдделер мен шектеулер қақтығыстарына жол беруге болмайды. Ішкі аудитор тек тексерілген құжаттар, фактілер және оқиғалар негізінде толыққанды өз пікірін білдіреді. Оның дәлелдері толық, даусыз болу керек.

Басқа мамандықтарға қарағанда, ішкі аудитор мамандығы жас. Ішкі аудиторлардың The Institute of Internal Auditors алғашқы кәсіби ұйымы 1941 жылы құрылған және белсенді қатысушылардың саны 200 мыңнан асады. 1974 жылы ішкі аудитордың біліктіліктерін растайтын Certified Internal Auditor бірыңғай халықаралық кәсіби сертификаттау ұйымы құрылған.

120-ға жуық әлем елдерінде ішкі аудиторлардың ұлттық институттары құрылып, жұмыс істейді. Осы мемлекеттердің қатарында Қазақстан да бар: 2013 жылы «Аудиторлар алқасы» кәсіби аудиторлық ұйымының бастамасымен Ішкі аудиторлар институты құрылды. Ішкі аудиторлар жүйесінің қалыптасуы халықаралық тенденцияға жауап береді және ішкі басқару үрдістерін жоғары бақылау керектігі шарттасылған. Ішкі аудиторлар институты ішкі аудиторлардың халықаралық институтымен бірлесе жұмыс істеп, Қазақстандағы Ішкі Аудиторлардың халықаралық Институтының affilied мүше ретінде ұлттық институтты қабылдау бойынша жұмыс жүргізеді. Ресейлік Ішкі аудиторлар институты да қазақстандық әріптестерін қостайды.

Қазақстандағы Ішкі аудиторлар институты Қазақстанда халықаралық деңгейде танылған жалғыз қоғамдық ұйым болып табылады. Оның Ішкі аудиторлардың

халықаралық институтының әдістемелік материалдарына рұқсаты бар, мүшелері түрлі меншік формалар ұйымдарында ішкі аудит қызметтерінде жұмыс істейді. Ішкі аудиттің халықаралық кәсіби стандарттарына сәйкес Қазақстан Республикасының ішкі аудит жүйесінің даму кезеңінде Қазақстанда Ішкі аудиторлар институтының құрылуы аса көкейкесті.

Өкінішке орай, сондай жаңалықтармен және реформалармен мақтанатын сала аз. Осы өзгертулер ең бірінші аудит пен қаржы есептерінің халықаралық стандартқа көшуіне байланысты енгізілген.

Халықаралық стандарттарына сәйкес ішкі аудит ұйымның ішкі бақылау жүйесінің жұмысқа жарамдылығын қолдап, жәрдем беріп, оның тиімділігі мен нәтижелігін бағалап, жетілуіне көмек көрсету керек. Солардың бірі қаржы есептерін дайындаған кездегі бақылау болып саналады. Осы кездері сыртқы аудитке қарағанда, ішкі аудит тиімдірек болады, себебі ішкі аудитор бизнесті жақсы білуіне байланысты тиімді ұсыныстар бере алады.

Қазіргі кезде ішкі аудит әкімшілік мүддесіндегі шаруашылық қызмет ұйымының нәтижелерін тексеру мен бағалау бойынша тәуелсіз қызметке жатады. Ішкі аудит әлем тәжірибесінде өндірістік орта және кіші кәсіпорындарында, құрылыстарда, көліктерде, байланыс пен басқа күрделі басқару құрылымы бар салаларда кең тараған. Ішкі аудит қызметінің болуы сыртқы аудиторлар жағынан клиент есебіне сенімділігін арттырады.

Қазақстан Республикасының «Акционерлік қоғамдар туралы» Заңының 61 бабына сәйкес қоғам жарлығымен 3 адамнан кем емес ішкі аудит қызметінің құрылуы көзделеді, акционерлік қоғамдарда ішкі аудит қызметінің болуы міндетті болып саналады. Ішкі аудит рөлінің маңыздылығы қоғамның директорлар кеңесіне тікелей бағыну мен есеп беруімен ерекшеленеді, сонымен қатар қоғамның ішкі аудит қызметінің талабы бойынша директорлар кеңесі шақырылады.

Қазіргі ішкі аудит түрлі және ауқымды міндеттерді орындай алу керек. Ішкі аудит қызметінің нәтижесі ішкі аудиттің құзіреттілігіне жататын есеп, тексеріс актілері, аналитикалық есептер формасында берілген сауалдар бойынша объективті және тәуелсіз бағалау (аудитордың пікірі) болу керек, атап айтқанда:

- Ішкі бақылау жүйесінің тиімділігі, корпоративтік басқару, ақпарат пен коммуникация, тәуекелмен басқару туралы;
- Қойылған міндеттерге жету тұрғысынан компанияның бөлімшесі қызметінің тиімділігі туралы;
- жүзеге асырылатын жобаларға ілесетін тәуекелдің дәрежесі мен сипаты туралы;
- мүлік пен басқа активтерді сақтау және жою туралы;
- берілген есептің нақтылығы туралы;
- бизнестің тиімділігі мен компания имиджінің жағдайы туралы;

Ішкі аудиторлардың халықаралық институтының анықтамасына сәйкес:

«Ішкі аудит ұйымның жұмысын жетілдіруіне бағытталған тәуелсіз және объективті кепілдік пен кеңестерді беру бойынша қызмет болып табылады». Ішкі аудит ұйымға, бағалауда жүйелі және дәйекті тәсілдерді қолданып, мақсаттарына жетуге көмектеседі.

Біздің көзқарасымыз бойынша, «ішкі аудит мағынасына ішкі құжаттармен ұйымдастырылған, регламенті белгіленген қызмет үрдістерін бағалау мен жетілдіру, ішкі бақылау жүйесі, корпоративтік басқару, ақпараттық жүйелер мен ақпараттық қауіпсіздік, сонымен қатар компания қызметінің жетілдіруіне бағытталған ішкі кеңестер жатады».

Қазақстанда ішкі аудиттің дамуы қолжетімді ақпараттың, иелердің ішкі аудитке деген қызулығының жоқтығынан шындап қиындатылған.

Ішкі аудиттің келесі маңызды мәселесі ішкі аудиттің барлық жүйесінде кадрлардың кәсіби теориялық және тәжірибелік дайындықтың жеткіліксіз деңгейі болып табылады.

Нәтижесінде ішкі аудит мүшелерінің біліктіліктері төмен жұмысшыларымен өткізілетін сапасыз ішкі аудиттің жүзеге асырылуымен байланысты көптеген проблемалар туындайды. Тәжірибе Ішкі аудит мүшелеріне ішкі аудиторлардың біліктілігін үнемі жетілдіру керектігін дәлелдейді.

Талап бойынша Ішкі аудиторда міндетті түрде Қазақстан Республикасының «Аудиторлық қызмет туралы» Заңына сәйкес алған «аудитор» деген біліктілік куәлігі немесе ішкі аудит саласындағы CIA (Certified Internal Auditor) сертификаты, немесе АССА машықтанған бухгалтер сертификаты, немесе DipIFR дипломы, немесе CIPA халықаралық кәсіби бухгалтер сертификаты, немесе Қазақстан Республикасының «Бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілік туралы» Заңына сәйкес алған кәсіби бухгалтер сертификаты болу керек. Бірақ көптеген қазақстандық аудиторларға олар қол жетімсіз, өйткені оқыту негізінде ағылшын тілінде өткізіледі.

Тиімді және пәрменді ішкі аудиттің іске асырылуы бизнес-үрдістерін стандарттаусыз мүмкін емес. Ішкі аудиторларға ішкі аудиттің қазақстандық стандарттарын қабылдауы не береді? Біріншіден, стандарттар аудит үрдістерін жүйелейді, екіншіден, стандарттар аудитті жүзеге асыру және ресімдеу бойынша бірыңғай талаптарды орнатады, үшіншіден, стандарттар аудиттің сапасына бағалау критерийлерін, аудиторларды дайындау және біліктілігін бағалау ретін анықтайды.

Ішкі аудит басқарудың ішкі бақылау жүйесінің бір бөлігі болып табылады және ішкі бақылаудың басқа құрамдастарын тиісінше анықтау үшін жұмысты жүзеге асыруға бағытталған. Сонымен қатар, ішкі аудит жұмысы жағдайларды басқару арқылы ішкі бақылау жүйесін нығайтуға бағытталған.

Ішкі аудит тәуелсіз болуға тиіс, яғни ішкі аудиттің міндеттерін объективті түрде орындау қабілетіне қауіп төндіруі мүмкін жағдайлардан бөлек, сондай-ақ объективті болу керек. Объективтілік - бұл аудиторлық тексерудің басқа тұлғалардың пікірі бойынша объективті түрде бағалануы үшін аудиторларға ішкі аудитті әділ түрде жүргізуге мүмкіндік беретін қондырғы.

Ішкі аудит қызметі өз қызметін жүзеге асыру барысында ішкі аудит принциптерін қатаң сақтауға тиіс. Сонымен қатар, ішкі аудиттің негізгі принциптері тәуелсіздік, объективтілік, бейтараптық, құзыреттілік болып табылады.

Ішкі аудитордың тәуелсіздігі - өзіне жүктелген міндеттерді еркін және объективті түрде алға жылжыту және өз пікірін еркін білдіру мүмкіндігі. Тәуелсіздік ішкі аудит бөлімінің тиісті ұйымдастырушылық мәртебесі арқылы жүзеге асырылады. Сонымен бірге, ішкі аудит қызметінің директоры аудиторлардың іс-әрекеттерінің тәуелсіздігін қамтамасыз ете алатын (кез келген ақпаратқа қол жеткізуді қоса алғанда) және аудиторлық ұсыныстарды орындау үшін барабар шараларды қабылдайтын тұлғаға тікелей хабарлауы тиіс. Объективтілік - аудитордың өз пікірін білдіруге және қорғауға мүмкіндік беруін, жоғары басшылардың пікірі бойынша түзетпестен, аудитордың адалдығы мен бейтарапты болу қабілетін білдіреді.

Аудиторлар қажетті білім мен дағдыға ие болуы тиіс, сондай-ақ олардың көзқарасын қорғауға, проблеманың мәнін анықтауға, өз қабілеттеріне сенімді болуға тиіс. Осындай сапа болмаған жағдайда, аудиторлар аудиттің пікірлері мен қорытындыларын басшылыққа алады және олардың объективтілігін сақтай алмайды.

Тәуекелге бағдарланған ішкі аудиттің ұсынылған әдістерін және модельдерін пайдалану кәсіпорында жүргізілетін іс-әрекеттің тиімділігін арттыруға, сыртқы аудиттің шығындарын азайтуға және кәсіпорынның ішінде процестер мен операциялық

жүйелердің сенімділігі мен тиімділігін дәрежесін тәуелсіз бағалаумен қамтамасыз етуге ықпал етеді.

Қазақстанда ішкі аудит әлі де бақылау-аудиторлық жұмыс ретінде қабылданады. Сондықтан бүгінгі таңда ішкі аудит қиындықтарға тап болады. «Ішкі аудит» функциясы халықаралық үлгілерге сәйкес дамыған компанияларда да, аудиторлық жобаның елеулі тәуекелдерінің бірі ішкі аудиторлардың жұмысын біржақты қабылдау болып табылады.

Бүгінгі күні Қазақстанда толық және жүйелі шешім жоқ, өйткені ішкі аудитті реттеу мәселесі шешілмеген. Осы саладағы реформа процесі соншалықты тез емес. Ішкі аудиттің нақты әдіснамалық әзірлемесі жоқ, оларды шешудің проблемалары мен әдістерін сирек талдау және олардың негізгі шешімдеріне егжей-тегжейлі ұсыныстар бар.

Сондықтан Қазақстан Республикасында қазіргі кезеңдегі мәселелерді шешу үшін ішкі аудиттің терминологиялық-теориялық және әдістемелік аппаратын объективті түрде жақсарту қажет.

Әдебиет:

1. 1998 жылғы 20 қарашадағы «Аудиторлық қызмет туралы» Қазақстан Республикасының Заңы (1.01.19 жылдағы өзгертулер және толықтырулармен)
2. Халықаралық аудит стандарттары жинағы, Сенімділік пен этиканы білідіру-Алматы, 2007.-1260 б.
3. Абленов Д.О. Аудит: теория мен тәжірибе: оқулық.- Алматы: Экономика, 2005.-420 б.
4. Шеремет А.Д. Аудит: оқулық/А.Д.Шеремет-5 басылым, өзгертулер және толықтырулар-ИНФРА-М,-448 б. (Жоғары білім)
5. О. Крышкин. Ішкі аудит бойынша үстел үсті ойыны: тәуекел мен бизнес-үрдістер-М.:2013-477 б.
6. Акционерлік қоғамдар туралы. 2013 ж. 13 мамырдағы №415- II ҚР Заңы (1.01.19 жылдағы өзгертулер және толықтырулармен)

ӘОЖ 336.71

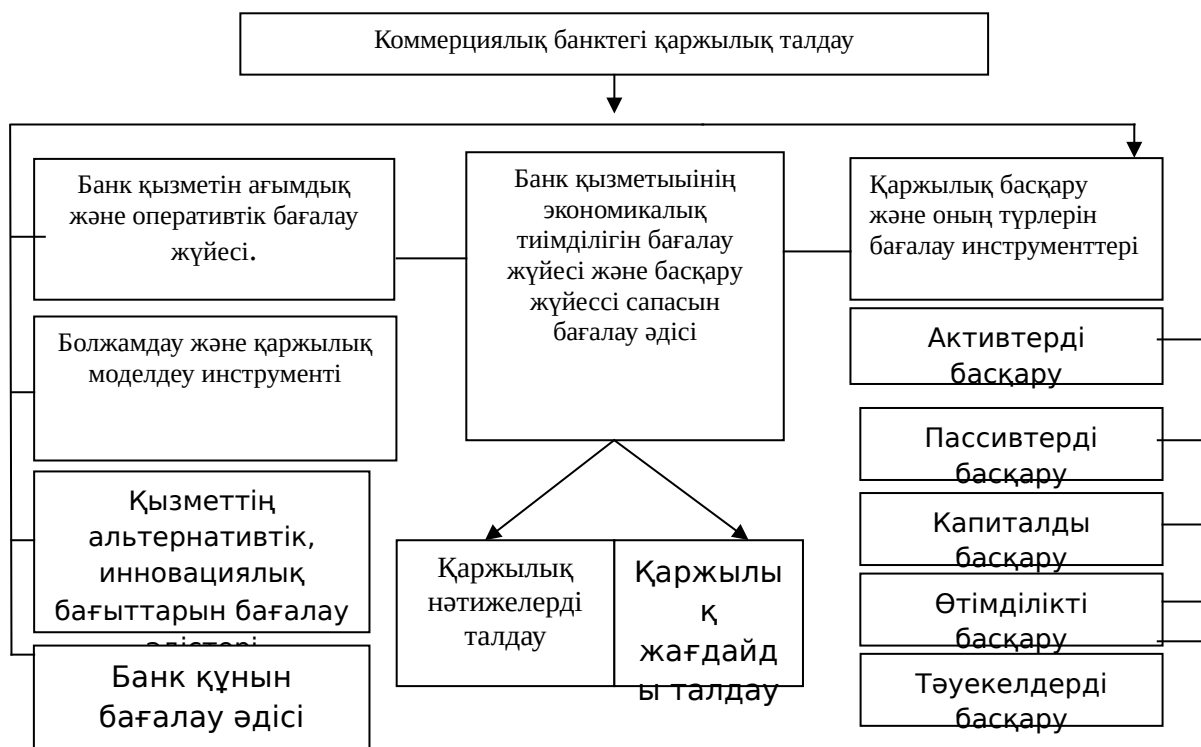
КОММЕРЦИЯЛЫҚ БАНКТІҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ЖАҒДАЙЫН БОЛЖАМДАУ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Амержан А.У.

(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Қаржы секторының тұрақты жұмыс жасауы елдің экономикалық дамуының негізгі қағидаты болып табылады. Әлемдік қаржы дағдарысы Қазақстанның қаржы жүйесінің осалдығының бірнеше факторларын анықтады және оның жұмыс істеуі тәуекелін едәуір арттырды. Осы жағдайда тәуекелдің негізгі көздерін зерттеу, жалпы алғанда банктік сектордың қаржылық жағдайын зерттеу қаржы институттарының және елдің тұтастай алғанда қаржы жүйесінің орнықты жұмыс істеуін қамтамасыз етуге қажетті ең елеулі факторларды айқындауға мүмкіндік береді. Осы тұрғыда қаржылық секторға, соның ішінде банктік секторға қаржылық талдау жасау экономиканың тұрақты дамуында алатын орны зор.

Қаржылық талдаудың коммерциялық банктерді басқарудағы ролі мен мәні келесі 1 суретте көрсетілген:

1 сурет. Қаржылық талдаудың коммерциялық банктерді басқарудағы ролінің структурасы

Қаржылық талдау ғылым ретінде қаржылар және қаржылық көрсеткіштер категориясында көрсетілген қаржылық қатынасымен сипатталады. Сәйкесінше коммерциялық банктерді басқарудағы қаржылық талдаудағы рөлі, басқару функциясы, басқару инструменті мен оны бағалау әдісі болып табылатындығымен сипатталады. Қаржылық талдаудың мәні оның объектілерімен анықталады.

Банктегі қаржылық талдаудың объектісі болып қаржылық нәтижелер мен банктің қаржылық жағдайының көрсеткіштері, қаржылық басқару жүйесінің тиімділік көрсеткіштері, банктің қызмет көрсетулерінің, операцияларының, технологияларының тиімділігі және т.б.

Банктегі қаржылық талдаудың негізгі міндеттерін жүзеге асыру оларды тиімді ұйымдастыру деңгейінсіз мүмкін емес. Қаржылық талдауды дұрыс ұйымдастыру банк қызметін талдаудың тиімділігін арттыруға ықпал етеді. Талдаудың негізгі принциптері: ғылымдылық, жүйелілік, жинақтылық, объективтілік, нақтылық, жоспарлылық, оперативтілік.

Қаржылық талдаудың әтүрлі түрлері оларды жүзеге асыруды сәйкес ұйымдастыруды талап етеді. Талдаудың барлық түрлерін ұйымдастыру келесідей жағдайлардан тұрады.

- 1) талдау объектілері мен субъектілері;
- 2) талдау жүргізудің ұйымдық формаларын таңдау;
- 3) аналитикалық жұмыстарды жоспарлау;
- 4) міндеттерді талдауды жеке субъектілер арасында бөлу;
- 5) аналитикалық жұмыстың әдістемелік және ақпараттық қамтамасыз етілуі;
- 6) шаруашылық бірліктің қасиеті туралы мәліметтерді аналитикалық өңдеу және рәсімдеу;
- 7) талдау нәтижелері бойынша ұсыныстарды қамтамасыз ету;

Банк қызметін қаржылық талдауды ұйымдастыруға әртүрлі факторлар әсер етеді. Қаржылық және экономикалық талдау банк құрылымында маңызды орын алады. Коммерциялық банк қызметінің экономикалық талдауы банк қызметінің қаржылық экономикалық көрсеткіштерін зерттеу мен әсер етуші факторларды айқындаумен және банктің даму бағыттарымен негіздеумен байланысты арнайы зерттеу жүйесі. Мұнда да талдау объектісі болып банк қызметі табылса, ал субъектісі коммерциялық банк, орталық банк, несиелік мекемелер, салық комитеті, аудиторлық формалар және т.б. заңды және жеке тұлғалар.

Банк ресурстары – бұл банктің пассивті операциялары негізінде қалыптасқан және барлық активтік операциялар бойынша банк өтімділігін қамтамасыз ету және пайда табу мақсатында орналастырылуға бағытталған банктің меншікті және тартылған қаражаттарының жиынтығы.

Қаржылық талдау банк қызметін практикалық басқарудың негізгі түрлерінің бірі болғандықтан қаржылық басқаруда ақпараттар жүйесінің маңызы зор. Себебі ақпарат қаржылық басқарудың маңызды элементтерінің бірі болып табылады.

Банк қызметіндегі жалпы ақпараттар көзі ішкі және сыртқы ақпараттар қайнар көздерінен қалыптасады.

Коммерциялық банктерде қаржылық талдауды жүргізу кезінде қолданылатын сыртқы ақпараттар қайнар көздерінің қалыптасуы келесідей:

- 1) мемлекеттік үкімет және басқарудың жоғарғы органдарының мәліметтері;
- 2) Қазақстан Республикасының орталық банкінің мәліметтері;
- 3) Банктер мен басқа да қаржылық институттардың мәліметтері;
- 4) Халықаралық қаржылық институттардың мәліметтері;
- 5) Шетелдік инвесторлар мен кредиторлардың мәліметтері;
- 6) Қарыз алушылардың қаржылық есеп берулері және олардың қызметтері туралы басқа да мәліметтер;
- 7) Елдің немесе мекеменің экономикалық жағдайы туралы қор нарығы мен валюталық нарық жағдайы және банктік жүйе жағдайлары туралы стратегиялық материалдар мен ғылыми басылымдар.

Кредиторлық берешектердің айналымдылығын бағалау үшін келесідей көрсеткіштер қолданылады:

$$K_{об} = \frac{ДО}{ОКЗ}, \quad (1)$$

мұндағы:

ДО- талдау мерзіміндегі дебеттік айналым;

ОКЗ- келесі 2 формула бойынша анықталатын кредиторлық берешектің орташа қалдығы:

$$ОКЗ = \frac{ОКЗ_n + ОКЗ_k}{2}, \quad (2)$$

мұндағы:

ОКЗ_н- және ОКЗ_к- жыл басындағы және жыл соңындағы кредиторлық берешек қалдығы.

Егер талдау жылы ағымында ОКЗ мөлшері айтарлықтай өзгерсе, онда келесі 3 формула қолданылады:

$$ОКЗ = \frac{ОКЗ_{1/2} + ОКЗ_2 + \dots + ОКЗ_n + \dots + ОКЗ_{n-1} + ОКЗ_n/2}{n-1}; \quad (3)$$

2. Банктегі қысқа мерзімді депозиттер мен займдардың орташа периоды келесі 4 формула бойынша есептеледі:

$$T = \frac{OKЗ * Д}{ДО} = \frac{Д}{Коб}, \quad (4)$$

мұндағы: Д- периодтағы күндер саны

Дебиторлық берешекті талдау үшін аналитикалық есеп мәліметтері қолданылады. Дебиторлық берешек жағдайын талдау нәтижелерін жалпылау үшін дебиорлық берешектерді қалыптасу мерзімдері бойынша жіктей отырып, ай сайын жиынтық кесте құрастырып отыру керек.

Дебиторлық берешекті бағалау үшін келесі көрсеткіштер қолданылады:

$$Коб = \frac{КО}{ОДЗ}, \quad (5)$$

мұндағы:

ОДЗн и ОДЗк-жыл басындағы және жыл соңындағы дебиорлық берешек қалдығы.

Егер талдау жылы ағымында ОДЗ ай сайын айтарлықтай өзгерсе, онда келесі 6 формула қолданылады:

$$ОДЗ = \frac{ОДЗ1/2 + ОДЗ2 + \dots + \dots ОДЗи + \dots + ОДЗн-1 + ОДЗ н/2}{н-1}; \quad (6)$$

мұндағы:

ОДЗи -дебиторлық берешектердің айлық қалдықтары.

Дебиторлық берешекті өтеу ериоды келесі 7 формула есептеледі:

$$T = \frac{ОДЗ * Д}{ДО} = \frac{Д}{Коб}; \quad (7)$$

Банктің дебиторлық берешегін талдау үшін келесі көрсеткіштер қолданылады:

- дебиторлық берешектердің ағымдық активтердің жалпы көлемі мен банк табысына қатынасы;

- күмәнді дебиторлық берешектің және дебиторлық берешектің жалпы сомасының қатынасы (берілген көрсеткіш дебиторлық берешектің «сапасын» сипаттайды).

Есеп айырысу қызметі бойынша клиенттер алдындағы міндеттемелердің орындалуын талдау.

Есеп айырысу операциялары келесідей критерилері бойынша жіктеледі:

1. Қатысулар құрамы бойынша:
 - банкішілік;
 - клиенттік;
 - банкаралық.
2. Төлем құралдары бойынша:
 - қолма қол;
 - қолма қолсыз (төлем тапсырмалары, төлем талаптары, чектер, векселдер, карточкалар).
3. Операциялардың функционалдық белгілері бойынша:
 - шоттар енгізу;
 - кассалық;
 - акцептік;
 - авальдық.
4. Есеп айырысу нысандары бойынша:

- аккредитивтік;
- аудармалық;
- инкассалық;
- клирингтік.

Есеп айырысу операцияларын талдау кезінде әрбір есеп айырысу нысанының үлес салмағы есептеледі.

Соңғы жылда банк операциялық қызмет көрсеткіштерін талдау сапасын арттырған, ал ол болса клиенттер мен тиімділік жағынан Банк жұмысын бағалаудың барынша айқын түсінігін береді. Call-центр бір айда 250 000 қоңырау шалуларды өңдейді, сонымен қатар өңделмеген қоңырау шалулар жыл слғында 27–30%-дан 9%-ға дейін азайған; бұл көрсеткішті 5%-дан төмендету жоспарлануда.

Сонымен бірге қандай жүйелер несиелік өтінімдерді қарастыруды баяулатуы мүмкін (ішкі және сыртқы) екендігі талданады. Банк өтеулер тиімділігін бағалайды: қайтарымдар саны, қателіктер көздері. Сондай-ақ, жаңа технологияларды енгізуде тиімділіктері бағаланады банкоматтар, төлем жасау терминалдары, электронды кассирлер рециркуляторлар және т.б. Бұл статистикалық көрсеткіштерсіз қандай учаскелер өңдеулерді қажет ететіндігін анықтап, басшылық пен жалпы қызметкерлерге бара бар мақсаттар қою мүмкін емес.

Сонымен, банктік бизнестегі сәттілік жақсы операциялық қызмет пен тәуекел-менеджментке тәуелді. Бұрынғыдай, басқарушы буындарын дұрыс қызметкерлері мен жалпы персоналға инвестиция жасай отырып, заманауи жүйелер, инфрақұрылым мен оқыту осы сәттілік драйверлерінің басым рөлін ойнайды. Осының барлығы акционерлерге табыстың жақсы көрсеткіштері мен қызметкерлерге мотивациялық сыйақыларды қамтамасыз ететін шығындарды тұрақты түрде бақылауда жүзеге асады. Ақыр соңында, тәуекелдерді басқару компоненті ретінде ұзақ мерзімді жоспарлауға сүйенбей күтпеген жағдайларға әрдайым біз дайынбыз.

Әдебиет:

1. Қаржылық жауапкершілік орталықтары. Бюджеттеу алғашқы қадам (А. Миславский, «Двойная запись»).
2. Балабанов Н.Т. Талдау және қаржылық жоспарлау-экономикалық ұйым. – М.: Финансы и статистика, 2012 ж.
3. Масалимова С.Ж., Есенгельдинова С.Ж. Коммерциялық банктегі қаржылық талдау. - Семей, 2012 ж.
4. Рыжакина Т. Стратегиялық жоспарлау үшін негіз ретінде Бюджеттеу // «Финансовая газета», 2013 ж.
5. Сейітқасымов Г.С. Ақша, несие және банктер: Оқу құралы. –Алматы: «Экономика», 2011 ж.
6. Шелекбай Ә. Д., Әлмерекөв Н. А. Банк ісіндегі тәуекел – менеджмент: теориясы, әлемдік практика, Қазақстан тәжірибесі. Оқу құралы – Алматы: Экономика, 2009 ж.
7. www.nationalbank.kz

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНАЯ СОБСТВЕННОСТЬ В МЕЖДУНАРОДНОМ ЧАСТНОМ ПРАВЕ

Андагулов М.С.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Географическое положение Казахстана, обретение государственного суверенитета, влияние соседних стран, ослабленный контроль за преступностью в первые годы становления и развития рыночных отношений, интеграционные процессы оказали в определенной степени негативное воздействие на состояние преступности. Резко возросли экономические преступления, преступления против собственности, преступления против личности, здоровья и нравственности. Не обошло стороной и состояние преступности в сфере нарушений прав интеллектуальной собственности.

Об этом утверждает профессор Абдиров Н.М.: «Казахстан, имеющий множество границ и занимающий особое геополитическое положение в Центрально-азиатском регионе, граничит с Узбекистаном, Кыргызстаном, Туркменистаном, Россией, Китаем, Монголией и является самым крупным государством с территорией более 2,5 млн. квадратных километров. Сравнительно недавно эта территория стала превращаться в своеобразный транзитный «коридор», через который незаконно перевозится огромное количество наркотиков из Азии в Европу и Америку».

К нашему всеобщему сожалению, через это транзитный «коридор» незаконно перевозится не только наркотические средства растительного и синтетического происхождения, но и различные контрафактные товары, предметы, содержащие элементы прав интеллектуальной собственности.

Глобализация экономики и товарных рынков подталкивает к более активному сотрудничеству государств в области охраны интеллектуальной собственности. Под интеллектуальной собственностью понимается совокупность исключительных прав на результаты интеллектуальной деятельности. Содержание интеллектуальных прав составляют имущественные и личные неимущественные права.

Вопросы по ИС были и будут актуальны так как, ИС имеет отношение ко всему, что создано умом человека: изобретения, литературные и драматические произведения, также знаки, названия и образцы, используемые в коммерческих целях.

В содержание интеллектуальной собственности входит три самостоятельных блока: объекты авторского права, объекты смежных прав и промышленная собственность.

Одной из особенностей прав на интеллектуальную собственность, имеющей существенное значения для международного частного права, является их территориальный характер. Это означает, что права авторов признаются и охраняются только на территории того государства, где о них было надлежащим образом заявлено, т.е. получение таких прав в одном государстве не влечет их признания в другом. Преодолеть территориальный характер прав на интеллектуальную собственность можно с помощью международных договоров, которые направлены на решение данного вопроса.

Международно-правовое регулирование авторских прав претерпело определенную эволюцию. Начало международной системе охраны авторского права положили в Бернской конвенции об охране литературных и художественных произведений 1886 г. и в Гаванская конвенция об охране литературной и художественной собственности 1928 г.

Бернская конвенция 1886 г. является своего рода образцом «монументальности» действия международных норм. На сегодняшний день участниками Бернской конвенции, в число которых входит РК, практически все бывшие союзные республики (за исключением Узбекистана и Туркмении), США, Китай, являются более 150 государств.

Казахстан присоединился к Бернской конвенции 10 ноября 1998 года.

В соответствии с Бернской конвенцией был создан Бернский союз для охраны прав авторов государств - участников.

Наряду с совершенствованием системы охраны авторских прав, осуществляемым в рамках европейских государств, развивалась система защиты прав авторов и на американском континенте. Первым шагом стало принятие в 1889 г. на конференции в Монтевидео Конвенции о создании союза американских государств в области литературной и художественной собственности. Основным принципом Конвенции стал принцип национального режима. В последующих американских конвенциях этот принцип был закреплён как основополагающий в системе защиты авторских прав (Конвенция об охране литературной и художественной собственности 1902 г.; Конвенция об охране патентов на изобретения, промышленных рисунков и образцов, товарных знаков и торговых марок, литературной и художественной собственности 1906 г.; Конвенция об охране литературной и художественной собственности 1910 г.).

Гаванская конвенция 1928 г. явилась своего рода итогом развития правового регулирования отношений в сфере авторского права на американском континенте. В Гаванской конвенции была предусмотрена не только защита литературных и художественных произведений, но и кинематографических работ, произведений прикладного искусства.

В рамках национального законодательства разных государств в отношении порядка, условий и объема охраны интеллектуальной собственности зачастую на иностранцев распространяется национальный режим, не является исключением и Казахстан.

В свою очередь Принцип национального режима следует отнести к одному из основных начал международного частного права. Под национальным режимом понимается приравнивание иностранных граждан, лиц без гражданства и иностранных юридических лиц в том, что касается их прав и обязанностей, к отечественным гражданам и юридическим лицам. Поскольку на иностранных физических и юридических лиц распространяются те же права и преимущества, которыми в данной стране пользуются местные физические и юридические лица, все они ставятся в равное положение.

Еще одной особенностью правового регулирования интеллектуальной собственности в законодательствах разных государств является то, что в национальном праве, как правило, отсутствуют коллизионные нормы, посвященные регулированию данных отношений.

Авторское право – это юридический термин, используемый для описания прав, которыми обладают авторы на свои литературные и художественные произведения. Как было отмечено вначале, авторское право охватывает целый диапазон произведений - от книг, музыки, картин, скульптуры и фильмов до компьютерных программ, баз данных, рекламы, карт и технических чертежей.

Патент – это исключительное право, предоставляемое на изобретение. Иными словами, патент – это исключительное право на изделие или процесс, который, как правило, представляет собой новый способ выполнения того или иного действия или предлагает новое техническое решение той или иной задачи. Для получения патента

требуется, чтобы техническая информация об изобретении была раскрыта публике в заявке на патент.

Патентовладелец может дать разрешение или выдать лицензию другим сторонам на использование изобретения на взаимосогласованных условиях. Патентовладелец может также продать свое право на изобретение какому-то иному лицу, которое после этого становится новым владельцем патента. По истечении срока действия патента охрана изобретения прекращается, и изобретение становится общественным достоянием; это значит, что любое лицо может использовать изобретение в коммерческих целях, и такое использование не будет являться нарушением патента.

Патентовладелец имеет право решать, кто может - или не может - использовать запатентованное изобретение в период, когда изобретение пользуется охраной. Иными словами, патентная охрана означает, что изобретение не может изготавливаться, использоваться, распространяться, ввозиться или продаваться другими лицами в коммерческих масштабах без согласия патентовладельца.

Патентная охрана предоставляется на ограниченный срок, который обычно составляет 20 лет с даты подачи заявки.

Патенты – это территориальные права. В целом, исключительные права применимы лишь в той стране или том регионе, где была подана заявка на патент и был выдан патент, в соответствии с законодательством этой страны или этого региона.

Выдачей патентов занимается национальное патентное ведомство или региональное ведомство, которое выполняет эту задачу в ряде стран. В настоящее время действуют следующие региональные патентные ведомства:

- Африканская организация интеллектуальной собственности (АОИС);
- Африканская региональная организация интеллектуальной собственности (АРОИС);
- Евразийская патентная организация (ЕПО);
- Европейское патентное ведомство (ЕПВ);
- Патентное ведомство Совета сотрудничества арабских государств Залива (Патентное ведомство ССЗ).

В рамках таких региональных систем заявитель испрашивает охрану изобретения в одном или нескольких государствах – членах соответствующей региональной организации. Региональное ведомство принимает эти патентные заявки, которые имеют то же действие, что и национальные заявки, либо выдает патенты при условии выполнения всех критериев для предоставления такого регионального патента.

В настоящее время универсальной, международной системы по выдаче патентов не существует.

Нельзя получить универсальный, «всемирный патент» или «международный патент». Патенты – это территориальные права. Как правило, подача заявки на патент, выдача патента и защита патентных прав должны происходить в каждой стране, в которой вы испрашиваете патентную охрану вашего изобретения, в соответствии с законом этой страны.

Поэтому один из способов получения патентов в ряде стран заключается в подаче национальной патентной заявки в каждое соответствующее национальное патентное ведомство.

В некоторых регионах региональное патентное ведомство, как, например, Европейское патентное ведомство (ЕПВ) и Африканская региональная организация интеллектуальной собственности (АРОИС), принимает региональные заявки на патенты или выдает патенты. Они имеют такое же действие, как и заявки, поданные в государствах этого региона, и выданные там патенты. Это означает, что в некоторых регионах вы можете получить от регионального патентного ведомства региональный

патент, который действует в некоторых или во всех государствах-членах этого ведомства.

Если вы испрашиваете патентную охрану в ряде стран по всему миру, то хорошим вариантом является подача международной заявки по процедуре Договора о патентной кооперации (РСТ Patent Cooperation Treaty), административные функции которого выполняет ВОИС.

Любой резидент или гражданин государства-участника РСТ (Договаривающегося государства) вправе подать одну единственную международную заявку, которая имеет то же действие, что и национальные патентные заявки, подаваемые в некоторых или во всех Договаривающихся государствах РСТ. В некоторых случаях это может быть более прямым вариантом, чем попытки подать индивидуальные заявки в каждой стране, в которой вы добиваетесь охраны.

В соответствии со статьей 37 Патентного закона Республики Казахстан подача в зарубежные страны заявки на объект промышленной собственности, созданный в Республике Казахстан, может быть осуществлена по истечении трех месяцев с даты подачи заявки в экспертную организацию или ранее - после окончания проводимой в установленном законодательством порядке проверки наличия сведений, составляющих государственную тайну.

Граждане Республики Казахстан, проживающие на ее территории, а также юридические лица Республики Казахстан подают заявку на объект промышленной собственности в международную патентную организацию через экспертную организацию, если это не противоречит соответствующему международному договору. В случае подачи в зарубежные страны или международную патентную организацию заявки на объект промышленной собственности, созданный в Республике Казахстан, с нарушением порядка положения охранной документ на данный объект промышленной собственности в Республике Казахстан не выдается.

Для получения патента в зарубежных странах наиболее приемлемой системой является подача международной заявки РСТ на основе Договора о патентной кооперации.

Договор о патентной кооперации (РСТ) помогает заявителям патентовать свои изобретения во многих странах; содействует патентным ведомствам в принятии решений о выдаче патента и облегчает доступ публики к технической информации, касающейся изобретений. Подавая одну международную патентную заявку по процедуре РСТ, заявитель может обеспечить своему изобретению охрану в большом количестве стран мира.

Процедура РСТ состоит из двух основных этапов. Она начинается с подачи международной заявки и заканчивается (в случае благоприятных для заявителя результатов) выдачей ряда национальных и региональных патентов.

Отсюда и возникли термины «международная фаза» и «национальная фаза». (Выражение «национальная фаза» применяется также к процедуре в региональном ведомстве).

Выражения «международная фаза» и «национальная фаза» на самом деле не встречаются в тексте РСТ, но эти удобные и краткие выражения стали привычными

Экспертная организация РГП «Национальный институт интеллектуальной собственности» является компетентным получающим ведомством в отношении международной заявки на изобретение, если, по крайней мере, один из ее заявителей является гражданином Республики Казахстан или лицом, проживающим или имеющим местонахождение в Республике Казахстан.

Любое лицо, владеющее действующим промышленным или торговым предприятием на территории Республики Казахстан, рассматривается как проживающее или имеющее местонахождение в Республике Казахстан.

РГП «НИИС» в качестве компетентного получающего ведомства принимает международные заявки на русском или английском языке. Если заявитель для целей статьи 15 Договора в качестве Международного поискового органа выбирает Федеральное Государственное учреждение «Федеральный институт промышленной собственности Федеральной службы по интеллектуальной собственности, патентам и товарным знакам» международная заявка подается на русском языке, если выбрано Европейское патентное ведомство, международная заявка подается на английском языке.

Международная заявка подается в трех экземплярах, каждый из которых должен быть пригоден для прямого репродуцирования Бланк заявления РСТ международной заявки

РГП «НИИС» проверяет международную заявку на соответствие требованиям статьи 11(1) и статьи 14 РСТ.

По международной заявке, прошедшей проверку с положительным результатом, устанавливается дата ее международной подачи.

РГП «НИИС» осуществляет пересылку международной заявки в Международное бюро ВОИС и Международный поисковый орган, указанный в заявлении международной заявки.

Чтобы получить патент, заявитель должен в сроки, установленные Договором, перевести свою международную заявку на национальную фазу, то есть представить требуемые документы и оплатить пошлины в патентное ведомство той страны, на территории которой он заинтересован в наличии охранного документа.

Если на международной фазе в отношении международной заявки совершаются действия, регламентированные нормативными документами РСТ, то на национальной фазе в отношении международной заявки совершаются действия, предусмотренные национальным законодательством выбранного зарубежного государства.

Информация о размерах пошлин и реквизитов для оплаты при подаче РСТ международной заявки.

Казахстанские заявители также могут получить охрану на свое изобретение на территории большинства стран СНГ путем подачи евразийской заявки на получение евразийского патента, действующего на территории 8 стран СНГ - Армения, Азербайджан, Беларусь, Кыргызстан, Казахстан, Российская Федерация, Таджикистан и Туркменистан. Выдаваемый таким образом региональный патент действует 20 лет с даты подачи заявки.

РГП «НИИС» в соответствии со статьей 15 (1)(ii) Евразийской патентной конвенции и пунктом 2 статьи 37 Патентного закона РК выполняет функции, связанные с получением, проверкой и пересылкой евразийской заявки в Евразийское патентное ведомство.

Подводя итог всему вышесказанному, можно сделать вывод, что объекты интеллектуальной собственности являются следствием только мыслительной деятельности человека. Субъектами же права этой собственности могут быть как граждане (авторы), в том числе индивидуальные предприниматели, так и юридические лица – организации. Это и приводит часто к конфликтным ситуациям между творцами и юридическими лицами, претендующими быть собственниками результатов интеллектуальной деятельности творца (гражданина).

В соответствии с действующим законодательством собственник результатов интеллектуальной деятельности обладает исключительным правом, которому присущи

следующие качества. Никто не может совершать действия, ущемляющие права собственника. Результаты интеллектуальной собственности могут использоваться третьими лицами только с согласия правообладателя. Объект данного права индивидуален, поскольку создан интеллектуальными усилиями конкретного лица (или лиц).

Продукт должен иметь международную научную новизну и соответствовать парижским стандартам.

Литература:

1. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть), принят Верховным Советом Республики Казахстан 27 декабря 1994 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 21.01.2019 г.) // <http://www.adilet.gov.kz>
2. Гальперин Л.Б., Михайлова Л.А. Интеллектуальная собственность: сущность и правовая природа // Право промышленной и интеллектуальной собственности. – Новосибирск, 1982.
3. Инге Говер. Европейское сообщество и страны Восточной Европы: проблемы охраны интеллектуальной собственности // Советское государство и право. – 1991, № 4.
4. Батычко В.Т. Международное частное право. - Таганрог: ТТИ ЮФУ, 2011.
5. Закон Республики Казахстан от 16 июля 1999 года № 427-І «Патентный закон Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 21.01.2019 г.) // <http://www.adilet.gov.kz>
6. Бернская Конвенция об охране литературных и художественных произведений (Парижский Акт, ВОИС, 24 июля 1971 г.) // ИС «ПАРАГРАФ»
7. Кодекс Международного частного права Кодекс Бустаманте (25 ноября 1928) // ИС «ПАРАГРАФ»
8. Всемирная конвенция об авторском праве (подписанная в Женеве 6 сентября 1952 г.) // ИС «ПАРАГРАФ»
9. Многосторонняя Конвенция об избежании двойного налогообложения выплат авторского вознаграждения (Мадрид, от 13 декабря 1979 г.) // ИС «ПАРАГРАФ»

ӘОЖ 336.71

КОММЕРЦИЯЛЫҚ БАНКТЕРДІҢ ВАЛЮТАЛЫҚ ОПЕРАЦИЯЛАРДЫ ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ

Ашимова А.Е.

(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Валюта (итальян сөзі, сөзбе-сөз - құн) - елдің ақша бірлігі, оның шартты түрі, халықаралық төлем-есеп айырысу айналымының каналдары арқылы ұлттық ақшаларды қолданудың ерекше формасы.

Валюта - тауарлар құнының шамасын өлшеу үшін пайдаланылатын ақша өлшемі. Халықаралық валюталық қаржы операциялары тәжірибесінде ол мынадай мәндерде қолданылады:

- 1) мемлекеттің ақша өлшемі және оның типі (алтын, күміс, қағаз ақша);
- 2) шет мемлекеттердің ақшасы;
- 3) халықаралық (аймақтық) есеп айырысу өлшемі (вексель, чек, банкнот) және төлем құралы.

Валюта дегеніміз – мемлекеттердің заңды төлем құралы ретінде қабылданған ақша бірлігі немесе банкноттар, қазыналық билеттер мен тиындар, соның ішінде қымбат металдардан жасалған тиындар (айналымнан алынған немесе алынатын, бірақ айналымда жүрген ақша белгісі мен айырбастауға жататын тиындар) түріндегі қолма-

қол және аударым нысанындағы құнның ресми стандарттары, сондай-ақ, шоттардағы, соның ішінде халықаралық ақша немесе есеп айырысу бірлігіндегі қаражат.

Валюта арқылы сыртқы тауарлар мен қызметтерді пайдалануға, туризм және мемлекеттің жеке ақша қозғалысын және т.б. көптеген қызметтерді жасауға болады.

ҚР нарықтық қатынастарының дамуы сыртқы экномикалық дамудың қажеттігін және маңыздылығын анықтады. Оның ішіне қаржы – валюталық қамтамасыздандыру, валюталық несиені алу, валютаны сатып алу, оның бағалы қағаздарға салынуы, валюталық тәуекелдерден сақтандыру және т.б. қажеттігі мен маңыздылығын жатқызуға болады.

Валюталық операцияларды біздің елімізде шетел валютасымен банктік операциялар жүргізуге ҚР Ұлттық банкінен алған лицензиясы бар өкілетті банктер ғана орындай алады. Сонымен қатар, ҚР Ұлттық банк валюталық реттеуді және валюталық бақылауды жүргізеді.

Қазақстан Республикасында валюталық нарықты және операцияларды реттеу мақсатында жыл сайын шаралар жоспары дайындалады.

Валюталық реттеу мәселелерін шешу үшін Қазақстан Республикасының Ұлттық банкі келесі негізгі әдістерді қолданады:

1. Валюталық операциялар объектілері мен субъектілерін, валюталық операциялар субъектілерінің құқықтары мен міндеттерін, жіктелуін, валюталық құндылықтармен айналысу тәртібін белгілеуді анықтайтын валюталық операцияларды жүргізу тәртібін белгілеу;

2. Сипатына, субъектісіне, объектісіне, көлеміне байланысты белгілі валюталық операцияларды жүргізуге шектеу енгізу;

3. Шетел валютасын пайдаланатын қызметтерді лицензиялау;

4. Валюталық реттеу мәселелері бойынша халықаралық байланыс.

Қазақстан Республикасының банктік жүйесі жедел қарқынмен дамиды және қызмет көрсеті сапасының елеулі түрде арттырылуы, жаңа мемлекеттік өнімдердің пайда болуы, нормативтік-құқықтық базаның және мемлекеттік реттеудің басқа тұтқаларының дамуына байланысты, елімізде банктік қызметті тұтыну қарқынды түрде ұлғаюда.

Банктер арасындағы бәсекеге және банктік операцияларын көлемінің жедел өсіу банкирлерді оңтауландыру әдістерін іздеуге мәжбүр етеді. Жалпы еліміздің банк жүйесінде болып жатқан мұндай өзгерістерді банктерге өкімет немесе Ұлттық Банк тарапынан жасалып отырған қысым деп қабылдамай, керісінше сапалық талап еті деп түсінген дұрыс.

Қазақстандық банк жүйесінің жиынтық валюталық операциялардың көлемі әлемдегі АҚШ, Ұлыбритания, Ресей, Германия, Швеция, Жапония секілді өркениетті елдердің ұсақ банктерінің банк операцияларының көлемімен шамалас. Сондықтан да олар электрондық-технологиялық деңгейін доғарлата алмайды. Сол себепті Қазақстанда ірі банктердің қатарында аталатын танымал банктердің өздерінің операцияларының пайыздық деңгейі, мерзімі өзге ұсақ банктермен бірдей.

Банк қызметінде тұрақсыздық қаупі үнемі болып тұрғандықтан уақыт мерзімінің тәуекелдік деңгейі жоғары және стратегиялық маңызды салаларға ұзық мерзімді қаржы жұмсауға Үкімет кепілдігі қойылған жағдайда инвестициялық қаржының тиімді құмсалғандағыдай болар еді. Сондай-ақ осы заңда резидент-банктер мен зейнетақы қорларынан басқа заңды тұлғалар алатын сыйақы 15% мөлшерінде төлем көзіне салық салу қарастырылған. Ұлттық валютаны қолдау мақсатында заңды тұлғалар 1 жылдан астам мерзімге салынған мерзімдік депозиттер бойынша алатын сыйақыны салық салудан босатып, аталған салық-орнына жеңілдік енгізген орынды болар еді. Атап айтқанда, мемлекеттік бағалы қағаздарды сатып алу, есепке алу ставкасын төмендету,

резерв нормасын азайту сияқты шараларды қолдану «несие экспанциясының» толқынын туғызып артық шығындардың пайда болуына, жалақының өсуіне сатып алу қабілеттілігінің артуына алып келеді де, сұраныс инфляциясын күшейтеді. Бұл импорттық орынсыз өсуіне, сауда балансындағы тапшылықтың артуына, төлем балансының тепе-теңдігін бұзады және бір жағынан ставканы ұлғайту тұрғысында қымбат ақша саясатын, шығындар инфляциясын, бағаның өсуі, ұлттық валютаның жылдам құнсыздануы секілді теріс әрекеттерге ұрындырады.

Біздің ойымызша, кезеңдік есептің нысанының сөзсіз құндылығы банк кірістері мен шығыстарын анық құрылымдау және жүйелеу болып табылады. Банктік операциялар түрлері жеке нәтижелері ағымдағы кірістер мен шығыстар баптарының нышаны нәтиже шығаруға мүмкіндік береді.

Банктің барлық кірістері мен шығыстары орындалған қаржылық нәтижелер, одан орындалған банктік операциялар көрініс табады. Қазіргі уақытта Қазақстанның кез – келген коммерциялық банкісінде ереже ретінде қолданылатын коммерциялық және қаржылық нәтижені максималды түрде алу үшін міндетті резервтер қолданылады.

Екінші деңгейдегі банктердің қаржылық нәтижелерін басқарудың мәні банк жүргізетін операциялардың кірістерін максималды түрде ұлғайтуға және жүзеге асыру болып табылады.

Коммерциялық банктің қаржы нәтижелерін басқарудың негізі болып табылатындар:

- максималды табыс алу үшін қажетті шараларды анықтау;
- қазіргі ғарықтық жетістіктерді дәйекті түрде қалыптастыру;
- ағымдағы операцияларды орындау үшін жеткілікті төлемдер мен есептердің толық әрі уақытылы жүргізу;
- уақытылы жақсы дайындалған аналитикалық мәлімет;
- ақша қаражат резервтерімен активтердің саналы үйлесуі;
- банк операцияларына бақылау жүргізу.

Дамудың қазіргі кезеңінде кірістердің өсуі қазірдің өзінде іске асырылған операцияларды жетілдіру және жаңаларын енгізу есебінен мүмкін болады.

Осы ғылыми жұмыста жүргізілген валюталық операцияларды талдау негізінде, банктің валюталық операцияларының кірістілігін арттыру үшін келесі жолдар ұсынылады:

Валютаны сатып алу-сату бойынша форвардтық келісімшарттарды орындау бойынша операциялар;

Шетел валютасындағы депозиттер мен қарыздар бойынша пайыздық мөлшерлемелерді оңтайландыру;

- авариялық технология;
- банктік айырбастау пункттерін оңтайландыру;
- 10 жаңа банкоматты ашу;
- жаңа несие картасын шығару;
- жаңаланған дисконттық карталарды шығару;
- мультивалюталық ақылды карталарды шығару;
- интернетте, ұялы телефон арқылы шотты басқаруды дамыту.

Халықаралық айналым ретінде қолдануға мүмкін болатын бірыңғай төлем құралының жоқтығы айырбас валютасының қажеттігін анықтайды, ал ол өз кезегінде валюталық операцияның пайда болуы мен жүргізілуі әкеледі.

Валютаның атауы	Мәміле көлемі валютаның млн.бірлігі						Айырмашылық			
	2015		2016		2017		Сатып алу		сату	
	Сатып алу	сату	Сатып алу	сату	Сатып алу	сату	2016-2015	2017-2016	2016-2015	2017-2016
2. USD	10857,1	10 898,2	11350,1	11458,2	11985,1	12650,3	4934,5%	6355,6%	5605,1%	1192,110,4%
1.1. Банкаралық операциялар, барлығы										
Оның ішінде: Резидент-банктермен	1840,7	1840,7	2540,5	2540,5	3081,2	3081,2	699,838,02%	540,721,3%	699,838,02%	540,721,3%
1.1.2.Резидент емес-банктермен	9016,4	9057,5	9987,6	10123,2	10739,1	11542,6	971,210,8%	751,57,5%	1065,716,9%	1419,415.1%
2. RUB	1948,2	2503,3	2367,1	2926,3	3021,4	3369,6	418,921,5%	654,327,6%	42314,4%	443,313,1%
1.1. Банкаралық операциялар, барлығы										
Оның ішінде: 1.1.1.Резидент-банктермен	1947,1	1947,1	2750,5	2750,5	3138,5	3138,5	803,441,3%	38814,1%	803,441,3%	38814,1%
1.1.2.Резидент емес-банктермен	1,0	556,1	2,9	678,7	3,1	705,7	1,9190%	0,26,9%	122,622,05%	274%
3.EUR	3,6	3,1	4,3	3,8	4,9	4,2	0,719,4%	0,615,8%	0,722,6%	0,410,5%
1.1. Банкаралық операциялар, барлығы										
Оның ішінде: 1.1.1.Резидент-банктермен	3,1	3,1	3,8	3,8	4,2	4,2	0,722,6%	0,615,8%	0,722,6%	0,410,5%
1.1.2.Резидент емес-банктермен	0,4		1,1		1,6		0,7175%	0,545,4%		

Кесте 1. Биржадан тыс операциялар бойынша жыл сайынғы мәліметтер

Қорытындылай келе, әр жыл сайын валюталық операциялар өскен, яғни USD валютасы 2016 жылғы сатып алу көлемі 2015 жылғымен салыстырғанда 4,5 %-ға(493 млн.тг) өскен, ал 2017 жылы 2016 жылмен салыстырғанда 5,6 %-ға(635 млн.тг) өскен. RUB валютасы 2016 жылғы сату көлемі 2015 жылғымен салыстырғанда 14,4 %-ға (423млн.тг) өскен, ал 2017 жылы 2016 жылмен салыстырғанда 13,1 %-ға (443,3 млн.тг) жоғарлаған. Бұл қаржылық тұрақтылықтың болуын көрсетеді.

Валюталық операциялар мемлекеттің халықаралық беделін анықтайды, мемлекет экономикасының макроэкономикалық көрсеткіштеріне әсер етеді және инвесторлардың инвестициялық бастамасының, жобасының индикаторы болып табылады. Банкаралық валюталық қызметінің ерекшелігі- шетел валютасымен операциялары бойынша орталық банктердің талаптары мен шектеулері мемлекеттің резиденттерімен жүргізетін операция шетелдік әріптестердің жете меңгеруіне қажетті болып табылады. Халықаралық іскерлік қатынастардың өсуі банкаралық валюталық сауданың көлемінің өсуіне әсер етті. Банктер өзара және банкаралық нарықта 85-95% дейін валюталық операцияларды жасайды, сондай-ақ епті ұйымдастыруда бұл бағыт жалпы табыстан 60-65% - ға дейін пайда әкелуі мүмкін.

Әдебиет:

1. Ақша, несие, банктер, валюта қатынастары оқу құралы, Баян Көшенова, 2014ж.
2. Банктердің операциялары оқу құралы, Дулатов М.Н., 2015ж.
3. Валюталық құқықтың жүйесі оқулығы, Сериктасов С.Т. №9. - 2016ж
4. Валюталық операциялар және валюталық мәмілелер оқулық, Мақыш С.Б. – № 1. - 2014, 19 б.
5. Коммерциялық банктер және олардың операциялар оқулық, Маркова О.М. 2012ж.
6. «Банк және банк қызметі туралы» ҚР Заңы 31.08.1995ж. (30.06.2017жылы №806 заңдар мен өзгерістер енгізілген)
7. «Валюталық реттеу туралы» ҚР заңы. 24.12.1996 (10.07.2017 жылы Заңдарымен енгізілген өзгерістерімен)

УДК 331.23

ФОРМЫ И СИСТЕМЫ ОПЛАТЫ ТРУДА РАБОТНИКОВ ТОРГОВЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Баймышева Д.Н.
(СКГУ им М. Козыбаева)

Ключевые слова: торговые предприятия, оплата труда, виды заработной платы, стимулирование труда, мотивация работников.

Оплата труда - это обязанность работодателя по выплате наемному работнику заработанных им средств за выполнение работы в соответствии с условиями трудового договора.

Вопрос оплаты труда – первоочередной в процессе осуществления трудовых отношений. Одним из обязательных условий трудового договора, в соответствии с требованиями ст. 28 ТК РК, является размер и условия оплаты труда [1, с.445]. Как социально-экономическая категория заработная плата требует рассмотрения с точки зрения ее роли и значения для работника и работодателя. Для работника заработная плата – главная и основная статья его личного дохода, средство воспроизводства и повышения уровня благосостояния его самого и его семьи, а отсюда и стимулирующая роль заработной платы в улучшении результатов труда для увеличения размера получаемого вознаграждения. Для работодателя заработная плата работников – это расходуемые им средства на использование привлекаемой по найму рабочей силы, что составляет одну из основных статей расхода в себестоимости производимых товаров и услуг. Таким образом, в условиях рыночных отношений оплата труда призвана выполнять не только воспроизводственную и стимулирующую функцию, но и регулируемую.

С переходом к рыночным отношениям принципиально изменилась сущность таких понятий, как оплата труда и формирование доходов торгового предприятия. Современный рынок требует от любого бизнеса высокой конкурентоспособности.

Оплата труда с учётом совокупности других факторов оказывает воздействие на прибыль и конкурентоспособность предприятия. Поэтому основная задача предприятия состоит в том, чтобы разработать такой механизм материального стимулирования, который нацеливал бы трудовые коллективы на достижение высоких результатов. Сегодня предприятиям предоставлено право самостоятельно разрабатывать и внедрять мотивационные системы, эффективность функционирования которых во многом определяется принципами их построения, тем, насколько полно они учитывают различные внешние по отношению к предприятию и внутренние условия

использования того или иного мотива. Несмотря на то, что заработная плата - доминирующий фактор вознаграждения за труд, ее мотивирующее значение можно либо повысить, либо понизить.

В рыночных условиях происходят изменения в содержании труда торговых работников. Рыночная стратегия, нацеленная на получение экономической выгоды, делает труд творческим, инициативным. От каждого работника требуются высокий профессионализм, новаторский подход, гибкое мышление, постоянное повышение квалификации. Все эти качества весьма необходимы при меняющейся рыночной среде. Существует огромное количество факторов, влияющих на конкурентоспособность торговых организаций. Одним из немаловажных факторов является качество торгового обслуживания, которое во многом зависит от построенной в организации системы стимулирования работы персонала. Сложившийся уровень обслуживания покупателя, зависящий в первую очередь от качества работы торгово-оперативного персонала, оказывает непосредственное влияние на имидж торговых организаций, формируя соответствующую деловую репутацию. Стимулирование труда персонала, отвечающего за логистику, маркетинг и другие аспекты хозяйственной деятельности торговых организаций, позволяет также улучшить имидж организации путем включения в ассортимент товаров в соответствии с потребностями покупателей.

Зачастую многие отождествляют понятия «мотивирование» и «стимулирование». Стимулирование принципиально отличается от мотивирования. Наиболее подробно эти понятия рассмотрены О.С. Виханским. По его мнению, суть этого отличия состоит в том, что стимулирование – это одно из средств, с помощью которого может, осуществляется мотивирование. То есть материальное стимулирование подразумевает под собой признание руководством достижений работника, их значимости для деятельности организации, и формирует моральный стимул, усиливающий действие материального. При этом для роста уровня развития отношений в организации, руководство применяет в качестве средств управления людьми стимулирование. Это связано с тем, что воспитание и обучение как один из методов мотивирования людей приводит к тому что члены организации сами, проявляют заинтересованное участие в делах организации, осуществляя необходимые действия, не дожидаясь или же, вообще не получая соответствующего стимулирующего воздействия.

Поэтому необходимо разграничить особенности материальной и нематериальной мотивации. Прежде всего, стоит отметить, что материальная основа мотивирования включает в себя заработную плату, доплаты, бонусы, премии и иные денежные выплаты, а нематериальная основа мотивирования сводится к социально-психологическим изменениям и организационным переменам, которые способны повысить интерес работника к выполнению своих должностных обязанностей. Как правило, экономисты сводят материальное стимулирование к обмену благ на трудовые достижения [7, с.45]. К примеру, Кибанов А.Я. рассматривает данную категорию как «комплекс различного рода материальных благ, получаемых или присваиваемых персоналом за индивидуальный или групповой вклад в результаты деятельности организации посредством профессионального труда, творческой деятельности и требуемых правил поведения».

Основной частью дохода наемного работника является заработная плата. А.П. Егоршин считает заработную плату одной из основных форм стимулирования труда и отмечает, что на трудовую мотивацию влияют также и другие материальные стимулы: система экономических нормативов и льгот, уровень заработной платы и справедливость распределения доходов [2, с.445]. Заработная плата традиционно подразделяется на основную и дополнительную оплату, механизм действия которых основывается на определении затрат труда, требуемых для его выполнения. Основная

заработная плата производится в соответствии с количеством и качеством труда для выполнения работ в конкретных условиях производства для любого работника, вне зависимости от индивидуальных особенностей исполнителя. Чаще всего под ней понимают оплату по тарифным ставкам. Существует две формы основной заработной платы: сдельная (за фактически изготовленную продукцию) и повременная (за фактически отработанное время), а также их различные модификации.

Дополнительная заработная плата должна учитывать дополнительные затраты труда, то есть квалификацию работника, превышающую необходимый уровень или же дополнительную напряженность в условиях, отличающихся от нормальных, вызванных производственной необходимостью. С этой целью применяются компенсации, доплаты и надбавки. Большинство экономистов объединяют их, в зависимости от функций, в стимулирующую и компенсирующую часть дополнительной заработной платы, не придавая при этом особой разницы данным категориям, что представляется существенным минусом, поскольку нарушает принцип прозрачности системы материального стимулирования и существенно затрудняет определение размера и само применение данных выплат на практике.

В основе повременной оплаты труда лежит принцип зависимости величины заработной платы от количества отработанного времени. Однако и силу того, что труд может быть простым и сложным, необходимо нормирование труда, которое осуществляется с помощью тарифной системы. Как показала практика, при оплате труда по тарифам и коэффициентам сложно увязать заработную плату с конечными результатами предприятия, особенно в условиях нестабильности экономики и инфляции.

Сдельная оплата труда в зависимости от способа учета выручки и поощрения имеет следующие системы: прямую сдельную, сдельно-премиальную, сдельно-прогрессивную, комиссионную. При прямой сдельной системе заработная плата работника оплачивается по неизменной расценке. Общий заработок работника определяется путем умножения сдельной расценки на сумму или количество реализованных товаров. При этой системе значительно повышается личная заинтересованность отдельного работника, однако недостатком ее является то, что она не заинтересовывает работника в повышении эффективности работы всего предприятия.

При сдельно-премиальной системе работник сверх заработков по сдельным расценкам получает премию, предусмотренную условиями премирования. При сдельно-прогрессивной системе труд работника в пределах установленного планового задания оплачивается по прямым сдельным расценкам, а при его перевыполнении — по повышенным расценкам [6, с.284]. Величина расценок устанавливается в зависимости от конкретных условий труда, структуры товарооборота, сезонности.

Комиссионная система оплаты труда применяется для оплаты труда в зависимости от объема результата деятельности: товарооборота, стоимости заключенных сделок (на биржах, в оптовой торговле). Эта система может применяться как сочетание повременной оплаты труда с выплатой вознаграждений по результатам работы. При этом по каждому работнику целесообразно нести оперативный учет его результатов труда.

В зависимости от организации коллектива наемных рабочих на предприятии каждая из этих систем может быть индивидуальной или коллективной. В торговле применяется как индивидуальная, так и коллективная оплата труда. По методу расчета расценки применяются следующие разновидности сдельной оплаты: по расценкам на заданный объем товарооборота, по расценкам за процент выполнении плана товарооборота, по расценкам за натуральные показатели.

Для торговой организации приоритетной целью является увеличение получаемой прибыли, а прибыль торгового предприятия определяется прежде всего объемами его продаж. Потому деятельности работников по расширению объема продаж такая организация должна уделять повышенное внимание.

Гибкие системы оплаты труда – это такая система оплаты труда, которая определенную часть заработка ставит в зависимость от общей эффективности работы предприятия. Гибкие системы оплаты труда в современных условиях тесно увязываются с конечными результатами деятельности предприятия. Широко применяется остаточная система, при которой заработная плата работников находится в тесной связи с суммой, полученной прибыли как в отдельном подразделении (отделе, секции), так и в целом на предприятии. Такая система оплаты труда способствует возникновению профессиональной конкуренции между работниками, что, в свою очередь, влияет на культуру обслуживания. При этой форме оплаты труда каждому работнику устанавливается оклад и по каждой секции определяется сумма прибыли, остающейся в распоряжении после уплаты всех налогов. Расчет издержек производится по каждой секции (расходы на оплату труда, затраты по аренде, по инкассации, по содержанию помещений и общефирменные расходы). После этого рассчитывается коэффициент соотношения прибыли и заработной платы. Внутри секции сумма сверхтарифной части распределяется самостоятельно.

Стимулирование работников организации является одним из важных факторов, которое влияет на производительность и качество труда. Гейнц И.В. выделяет следующие формы экономического стимулирования работников организаций:

- заработную плату, характеризующую оценку вклада работника в результаты деятельности организаций;
- эффективное премирование, доплаты за стаж работы в организации;
- систему внутрифирменных материальных льгот работникам организации, включающую полную или частичную оплату расходов на проезд работника к месту работы и обратно;
- предоставление своим работникам беспроцентных ссуд или ссуд с низким уровнем процентов;
- предоставление права пользования транспортом организации и т.д. [3, с.128].

Изменения существующей системы оплаты труда на предприятии торговли должны решать, по крайней мере, две задачи: - обеспечить возможность руководству торговой организации планирования своих расходов на оплату труда в зависимости от ситуации на рынке; - способствовать росту производительности труда работников торговой организации.

Премирование является также средством выражения признания и одобрения заслуг премируемого лица со стороны общества, трудового коллектива, стимулом для улучшения работы других членов коллектива. Наиболее полная и исчерпывающая характеристика премий содержится в определении Г.В. Ильиной, которая рассматривает её, как элемент системы материального стимулирования труда, представляющий собой денежную сумму, выплачиваемую за достижение установленных работодателем количественных и качественных показателей. На практике встречается различное множество систем премирования, которые стремятся наиболее справедливо оценить труд персонала, учесть специфику работы, цели и принципы организации и стимулировать повышение эффективности, качества или производительности труда.

Росту стимулирующей функции заработной платы могут способствовать меры:

1. Заработная плата на основе тарифных ставок и окладов дополняется выплатой работникам премий, которые учитывают коллективные и индивидуальные

результаты и качество работы. Учет коллективных результатов, отражающих вклад отдельного подразделения в конечные результаты деятельности организации, осуществляется по итогам работы структурных подразделений. Для определения трудового вклада каждого работника в результаты деятельности подразделения необходимо рассчитывать оценку уровня качества их труда (рейтинговые показатели).

2. Стимулировать раскрытие творческого потенциала работников может и изменение базовой части оплаты труда работников (тарифных ставок и окладов) в зависимости от их рейтинговых показателей. Последние могут влиять на повышение или понижение ставок и окладов через корректирующий коэффициент. Для осуществления данной меры необходимо внесение соответствующих изменений в правовую основу оплаты труда.

3. Предложенные меры по созданию гибкой системы материального стимулирования могут и должны сопровождаться гибкой системой социальных выплат и льгот.

Неэффективным является подход к формированию системы оплаты труда для организации по принципу «раз и навсегда». Экономика не стоит на месте, меняется внешняя среда и стратегия предприятия, меняются возможности, появляются новые задачи, поэтому организация оплаты труда постоянно требует внесения соответствующих корректировок.

Статья посвящена подробному рассмотрению заработной платы, которая является актуальной как для работников, так и для работодателей. Ведь именно заработная плата влияет на эффективность и производительность труда, а это в свою очередь оказывает влияние на финансовый результат хозяйственной деятельности. Оплата труда выполняет ряд значимых функций и регулируется как государством, так и на уровне предприятия. Выбор метода оплаты труда зависит от специфики деятельности предприятия, организации производственного процесса на нем, а также от категории работников. При выборе системы оплаты труда целесообразно учитывать форму собственности, величину предприятия, его структуру, характер производимой услуги, а также особенности доминирующих в коллективе ценностей и целей. Системы оплаты труда должны быть в постоянном развитии. Администрации предприятия совместно с профсоюзной организацией целесообразно систематически оценивать эффективность средств на оплату труда.

Литература:

1. Трудовой кодекс РК от 23 ноября 2015 года
2. Егоршин А.П. Мотивация трудовой деятельности: Учебное пособие. – М: ИНФРА-М, 2008. – 464 с.
3. Гейнц И.В. Зарботная плата и другие расчеты с физическими лицами: практическое пособие для бухгалтера. – М.: Издательство «Дело и сервис», 1999. – 640 с.
4. Алиев И.М. Политика доходов и зарплаты: Учебник. / И.М. Алиев, Н.А. Горелов. – Ростов на Дону: Феникс, 2008. – 670 с.
5. Александрова А.Б. Зарплата на современном предприятии: Учебно-практическое пособие. Стер. – М.: КНОРУС, 2007. – 320 с.
6. Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности предприятий: Учебник / Под ред. В.Я. Позднякова. М.: НИЦ ИНФРА-М, 2014. 617 с.
7. Вахрушина М.А. Бухгалтерский управленческий учет: Учебник / 8-е изд.; перераб. и доп. М.: национальное образование, 2013 672с.
8. Организация и нормирование труда: Учебник для вузов / М.И. Бухалков. 4-е изд., испр. и доп. М.: НИЦ ИНФРА-М, 2013. 380 с.
9. Экономика и управление человеческими ресурсами: Учебное пособие / А.М. Асалиев, Г.Г. Вукович, Т.Г. Строительева. М.: НИЦ ИНФРА-М, 2013. 143 с
10. Оплата труда персонала: Учебник / О.К. Минёва. М.: Альфа-М: НИЦ ИНФРА-М, 2014. 192 с.

ПОНЯТИЕ ЭТНОСА КАК ОТДЕЛЬНОЙ ДЕФИНИЦИИ

Богатырева М.Р.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

На постсоветском пространстве синонимом термина «этнос» долгое время был и до сих пор остается термин «нация». Однако данный подход не поддерживается зарубежными исследователями в этом вопросе. Согласно их мнению, для этноса более характерна надиндивидуальность и устойчивость, самоповторяемость культурных маркеров, а для нации характерен процесс индивидуального осознания, и главными становятся те аспекты, что обеспечивают надэтничность, синтез этнических, межэтнических и иноэтнических компонентов [1, с. 228-235.]

В энциклопедии «[Народы мира](#)» говорится о неоднозначности термина «нация», и сказано, что разнородное употребление термина «нация» повсеместно, и на уровне бытового обычного разговора это приемлемо, однако в научном тексте такое недопустимо [2, с.630].

Для начала необходимо рассмотреть сам термин «этнос». Однако и среди самих этнологов отсутствует единый подход к самому определению этноса. В связи с этим выделяется множество теорий и концепций, которые рассматривают данный термин исходя из различных подходов.

Примордиализм рассматривает этническую принадлежность как объективную данность. Суть данной концепции заключается в историческом подходе, согласно которому отрицается искусственное создание и навязывание этничности. Этнос определяется как объединение людей по крови [3, С. 362-371]. Таким образом, теория определяет общность крови как показатель этнической принадлежности к тому, или иному этносу, что является достаточно узким критерием, и при углубленном изучении, на наш взгляд, выделяется огромное количество несоответствий при определении идентичности.

Однако другие теории относятся к такому факту идентичности более требовательно, как в частности пассионарная теория, что определяет этнос как историческое взаимодействие на основе стереотипа поведения коллектива людей со всеми другими коллективами. Основоположник данной теории Л.Н. Гумилев предложил следующее значение термина: «этнос - коллектив особей, противопоставляющий себя всем прочим коллективам» [4, С. 90]. Данная теория указывает на отсутствие хотя бы одного минимального реального признака для определения этноса, который был бы применим ко всем известным случаям: язык, обычаи, происхождение, культура идеология иногда являются определяющими факторами, но иногда и нет. Согласно Гумилеву «вынести за скобку мы можем только одно - признание каждой особи «мы такие-то, а все прочие - другие» [4, С. 107].

Так же известна теория Пьера ванн ден Берга, согласно которой этнос – это «расширенная родственная группа» [5, с. 142]. Смысл теории основывается на утверждении, что каждый индивид, соотнося себя с родственниками, помогает им выжить и в дальнейшем передать свои гены последующему поколению, что влияет на воспроизведение собственного генофонда. Такой тип поведения в теории делает этническую группу более эволюционно устойчивой, и такой подход действительно был популярен в прошлом. Однако нынешняя концепция определения семьи, родственных связей, детей и подобных явлений не всеми воспринимается лишь как форма

продолжение рода. Более того на наш взгляд, теория имеет как минимум один очень явный и важный недостаток, а именно наличие людей, определить этничность которых невозможно согласно данным критериям. К таким людям можно отнести чайлдфри, чайлдхейт, бездетные семьи и отдельных лиц, просто людей, что не имеют детей и многих других.

Большее распространение по сравнению с другими теориями на данный момент занимает теория конструктивизма этноса, которая является полной противоположностью примордиализму. Суть этой теории основывается на положении об этносе как форме искусственного образования, как о результате целенаправленной специальной деятельности самих представителей. Таким образом, предполагается, что этнос не является некой данностью, а выступает результатом его созидания. Признаки, по которым представителей одного этноса от другого отличают, называют этническими маркерами, и эти маркеры формируются на самых различных основаниях, которые зависят от того, как наиболее эффективно этносы отличаются. К этническим маркерам согласно данной теории относят религию, физический облик, языки и т.д. [6, с. 162].

Доктор философских наук Ю. В. Иванова в своих работах говорила, что этнос является социальной группой, и не видела проблему в данном вопросе. Решение на ее взгляд зависит от трактовки термина «общество» и от уровня абстрактности самого анализа и рассмотрения [7, с. 117].

Завалишин П.Е., доктор философских наук в своей работе сформулировал личный взгляд на определение этноса, а именно определил его как «социальная общность родственных поколений людей, бытие и сознание которых выражается в специфике их культуры и повседневной жизни» [8].

Современный подход определяет, что характеристики этноса (родство, культура, язык, повседневность, хозяйство) являются основой для этнической социализации, обеспечивающий связь жизни поколений в непрерывную историческую цепь. Сама социализация происходит через активное и пассивное усвоение индивидом образа жизни этноса, и завершается формированием этнической идентичности, определяющейся сознательным причислением индивидом себя к своей общности, и принятием культуры этой общности.

Каждая концепция и подход имеет последователей и основывается на различных фактах, которые имеют как признаваемые элементы, так и части подвергаемые сомнениям. Развитие человечества, переход от одних форм общности к другим, исторические предпосылки, и многое другое влияет на признание тех или иных подходов к восприятию информации, что зачастую позволяет выделить более объективные данные. На наш взгляд, исходя из перечисленных в работе подходов к определению этноса, в рамках направлений исследования предпочтение отдается конструктивизму, по большей части основываясь на рациональном подходе.

В ходе этногенеза, под влиянием географического положения, соседства с другими культурами, и других явлений, происходит формирование специфических именно для данного этноса особенностей материальной и духовной культуры, а также затрагиваются быт и психологические маркеры. Так у членов этноса формируется общее самосознание, складывающееся путём видения общности их происхождения. Проявлением внешнего характера такого самосознания становится наличие у членов этноса общего самоназвания, а именно этнонима. Такая сложившаяся общность выступает общим организмом, что самовоспроизводится путём этнически однородных браков преимущественно, и последующему переходу новому поколению традиций, культуры, языка, психологическую ориентацию и т.п.

Этническая идентичность, как и любой другой вид идентичности, формируется в процессе осмысления собственной принадлежности к группе, а в данном случае

происходит осознание особенностей своей этнической общности. И такое осмысление зачастую приводит к проблеме этнодифференцирующих признаков, так как сами признаки, по которым человек отождествляет себя с тем или иным этносом абсолютно индивидуальны.

Довольно распространённым является заблуждение, выражающееся в смешении понятий «этнос», «нация» и «народ». Кратно можем обозначить этнос как социокультурно-биологическую общность, что является *единицей демографических процессов*. **Народ** же является базовым этносоциологическим понятием, раскрыть суть которого можно в следующем: со временем в виду исторических особенностей этносы взаимодействуют между собой, и, утрачивая статическое состояние, постепенно вместе и формируют социум, названный народом. Нация же является политической единицей, как уже в начале работы было отмечено, она уничтожает естественную форму идентичности, создавая искусственную в рамках государства, или другой формы территории. Ярким примером может случить термин «американская нация». В Казахстане построение идентичности также происходит на гражданской основе. Глава государства Нурсултан Назарбаев призвал не определять разделительные черты между этносами, говоря, что казахстанцы это нация единого будущего, и никаких разделительных черт между этносами быть не должно [9].

Очень большой проблемой является отсутствие единого мнения у специалистов (этнологов, историков) в данном вопросе. Содержание всех этих терминов официально никогда не было установлено и определено, а международно-правовая практика до сих пор является непоследовательной. Всё это повлияло на отсутствие дефиниции в международных правовых актах, и невозможности в полной мере правильно трактовать написанные нормы касательно данных понятий.

Таким образом, наличие различных подходов к определению понятия «этнос», анализ международно-правовых документов, показывают, что для реального эффективного применения норм и минимизации конфликтных ситуаций требуется официальное закрепление важных понятий — «этнос» и «народ». Необходимо определить их как группу, с подробным описанием обладающими ими определенными характеристиками, объективными и субъективными признаками, исчерпывающий перечень которых должен быть установлен на международном уровне.

Литература:

1. Гиндер (Данилова), В. Е. Проблема определения понятий «этнос» и «нация» в зарубежной и отечественной литературе // Проблемы социальной и административной консолидации Байкальской Сибири. Материалы Всероссийской научно-теоретической конференции. Часть I. — Иркутск: Оттиск, 2008, — 380 с.
2. Арутюнов С. А. Этносы и нации [приложение 2] // Народы мира. Энциклопедия. — М.: ОЛМА Медиа Групп, 2007, — 633.
3. Барбашин М. Ю. [Современный западный примордиализм: методологические проблемы в изучении этничности](#) // журнал «Гуманитарный ежегодник», 2011, № 10, С. — 428.
4. [Гумилёв Л. Н. Этнос как явление \(Доклад на заседании Отделения этнографии 19 мая 1966 г.\)](#) // Доклады Географического общества СССР, 1967. — Вып. 3. — С. — 194.
5. Кормазов А. Ю. Проблема этноса и этничности в науке: в поисках парадигмы // Сборник научных трудов. Выпуск 1 (11). Серия «Гуманитарные науки». — Ставрополь: Северо-Кавказский государственный технический университет, 2004.
6. Арутюнян Ю. В., Дробижева Л. М., Сусоколов А. А. Дискуссии вокруг понимания этничности. Что такое народ, этнос. // Этносоциология: Уч. пос. для вузов. — М.: Аспект Пресс, 1999. — 271 с.
7. Иванова Ю. Л. Этнос - социокультурная динамика и традиции: автореф. дисс. докт. филос. наук, Москва, 2011 год.
8. Завалишин П. Е. Этнос как социальная общность: автореф. дисс. докт. филос. наук, Тула, 2011 год.
9. Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на XVI съезде партии «Нур Отан» от 11 марта 2015 года.

ҰЛЫ ДАЛАНЫҢ ҰЛЫ ЕСІМІ - АБЫЛАЙ ХАН ЖӘНЕ ОНЫҢ САЯСИ-ДИПЛОМАТИЯЛЫҚ ҚАРЫМ –ҚАТЫНАСТАРЫ

Бақтығали Ж.Б, Ыбрай А.Ж., Талғатбек М.О., Дүкенбаева З.О.

(Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ)

Мемлекет басшысы Н.Ә. Назарбаевтың «Ұлы даланың жеті қыры» атты мақаласы «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламасының жалғасы болып табылады. Елбасының мақаласында жаһандық тарихтағы Ұлы даланың орнын анықтауда мүмкіндіктер беретін ұлы есімдер руханиятына да үлкен мән берілгендігін байқауымызға болады. Елбасының «Көпшіліктің санасында тарихи үдерістер, негізінен, тұлғаландыру сипатына ие болатыны белгілі. Көптеген халықтар өз елінің ерекше елшісі сынды ұлы бабаларының есімдерін мақтан тұтады. Мысалы, өткен дәуірлердегі Тутанхамон, Конфуций, Ескендір Зұлқарнайын, Шекспир, Гете, Пушкин және Джордж Вашингтон сияқты дүниежүзіне белгілі тұлғалар бүгінде «өз мемлекеттерінің» баға жетпес символдық капиталы саналады әрі сол елдердің халықаралық аренада тиімді ілгерілеуіне септігін тигізіп отыр. Ұлы дала әл-Фараби мен Яссауи, Күлтегін мен Бейбарыс, әз-Тәуке мен Абылай, Кенесары мен Абай және басқа да көптеген ұлы тұлғалар шоғырын дүниеге әкелді. Сондықтан, біз біріншіден, атақты тарихи тұлғаларымыз бен олардың жетістіктерінің құрметіне ашық аспан астында ескерткіш-мүсіндер қойылатын «Ұлы даланың ұлы есімдері» атты оқу-ағарту энциклопедиялық саябағын ашуымыз керек», – деп жазды [1,1]. Осы орайда, тарихтағы ұлы тұлғалар – өздерінің саяси немесе рухани еңбегі арқылы қоғам қажеттіліктерін толық қанағаттандыра алып, оның дамуына айтарлықтай әсер еткен, атқарған қызметі өз мемлекетінің аясынан шығып, бүкіл әлемге пайдасын тигізіп, баршаға әйгілі болған адамдар. Сондықтан, кез - келген мемлекет тарихы ұлы тұлғалар ісінің призмасы арқылы анағұрлым айқын, әрі әсерлі көрінетіні тегін емес. Оның үстіне, тарихтың өзі де кейде осы тұлғалармен сәйкестендіріледі.

Қазіргі тәуелсіз ел болуымыздың себепкері де – осы ұлы тұлғалар. Бір кездегі Платонның мемлекет жайындағы ілімдегі мемлекетті басқарушы адам қандай болуы керек деген қағидасы бойынша оларды топтарға бөліп, бірінші топтағы басқарушылар (философтар) олардың негізгі қызметі мемлекетті дұрыс басқару, ал екінші топқа әскери қорғаушыларды жатқызады. Мемлекетті қорғаушылар ішкі –сыртқы жаулардан қорғап қана қоймай, соғыс өнерімен қоса, поэзия, музыкамен де айналысса деген екен. Платонның осы мемлекетті басқарушының бойынан іздеген қасиеттері сайын даламыздың ұлы есімдерінің қатарындағы нар тұлғамыз Абылай ханнан табылары анық еді [2,29].

XVII-XVIII ғасырдың ұзына бойында жоңғар қалмақтары қазақ жеріне үздіксіз көз алартып, тынымсыз қанды жорықтар жасап, бейбіт елдің берекесін кетірген. Халық әдебиетінде ең мейірімсіз тілсіз жау ретінде қалмақтар аталатыны да осыдан. Қалмақтар қастандығы арылмас дерттей ұзаққа созылғандығы соншалық ерте заманда арпалысқан өзге жаулардың аттары ұмыт болып, тыюсыз тажал бейнесінде озбыр ойраттар ғана қалған. Зорлыққа, астамдыққа еті үйренген, бұрын ешкімнен беті қайтпаған ата жау Абылай заманында жеңіліс тауып, елдің көптен күткен бейбітшілік дәуірге қолы жеткені шынында да тарихымыздағы аса нұрлы, мәртебелі кезең еді. Бұл жөнінде аса белелді ғалымдар өздерінің әділ бағасын берген. Орыстың атақты ғұламасы академик В.Бартольд «XVIII ғасырдағы ең күшті хан Абылай болды» деп жазған. [3,3]

Абылайдың саяси және дипломатиялық қызметінде Қытай мемлекетімен қарым-қатынастары ерекше орын алады. Оның Цин империясымен қарым-қатынастары, дипломатиялық тактикалары мен ұстанған саясаты соңғы жылдары біршама зерттелу үстінде. Көрші Қытай мемлекетімен қазіргі таңда да тығыз саяси-дипломатиялық және сауда қарым-қатынастарын орнатқан Қазақстан елі үшін де сонау XVIII ғ. негізі қалана бастаған екі ел арасындағы байланыстарды зерттеп, талдау бүгінгі күнде де маңызын жойған жоқ. Екі ел арасындағы дипломатиялық байланыстардың жолға қойылуы Абылай заманында орын алып, оның бастауында осы аталған билеуші тұрған еді.

1755 жылы Цин империясының Жоңғар хандығын жоюына байланысты Абылай Қытаймен дипломатиялық байланыс орнатып, өмірінің соңына дейін олармен қарым-қатынаста болды. Әрине, Абылай солтүстіктегі Ресей империясымен де, оңтүстіктегі ортаазиялық хандықтармен де күрделі байланыстар жасады. Дегенмен, оның саяси қызметінің айтарлықтай бөлігі шығыстағы Қытай мемлекетімен қарым-қатынастарға арналған болатын.

Абылай билікке келісімен қазақтардың бастапқы жер аумағын қалпына келтіруге тырысқан еді. 1745 жылы Жоңғарияда Галдан Церен өліп, ойрат билеушілері өз іштерінен бөлініп, бір-бірімен билікке таласа бастаған кезде ол жоңғардың өзара жауласқан топтарын кезек-кезек қолдап, оларды әлсірету арқылы кезінде жау қолында қалып кеткен қазақтың біраз жерін қайтаруға әрекет жасайды. Бұл саясаттың кейіннен Цин империясының жоңғарларды толықтай жер бетінен жойып, Абылай және басқа билеушілер бастаған қазақтармен саяси-дипломатиялық байланыстар орнатуымен аяқталғаны белгілі. Бұл байланыстар әлбетте бірден бейбіт жолмен келген жоқ, екі ел арасындағы қарым-қатынастар алдымен біраз қақтығыстар, саяси оқиғалар арқылы орнады. Абылайға қатысуымен орын алған екі ел арасындағы біраз оқиғалар алдыңғы тараушада атап өтілді. Цин патшалығы 1755 жылы ақпан айында жоңғарларға қарсы 200 мың әскерін аттандыра отырып, өздерінің қазақтар жөнінде қабылдаған саясаттық принциптерін де жариялаған болатын. Онда: «Бан Ди мен Әмір санаға айтылсын, ұлы іс орындалған соң, қазақтар өздері келіп бізге ел боламыз десе, олардың басшыларын лайығымен астанаға ертіп келіп, патшамен кездестіріп, оларға шен беру керек. Ал олардың қол астындағы халық сол бұрынғы орындарында отыра берулері керек. Оларды көшірудің қажеті жоқ. Егер олардың бізге ел болғылары келмесе, оларды әскери күшпен бағындыруға болмайды...». Ал, Цин империясы Жоңғарияны жойған соң, 1755 жылы 17 маусымда Абылай сұлтанға хат жолдап: «Жоңғарлар ежелден қазақтарға өш еді, патша оларды тыныштандырған соң, оларға жарлық түсіріп, жоңғарлардың өз бетімен қазақтарды барымталауына тиым салды. Ал сен қазақтардың бізге ел болу-болмау еріктерің өздеріңде, бірақ шекараны тыныш сақтауларың керек. Өз беттеріңмен шекарадан өтіп жоңғарларды тонауларыңа болмайды. Егер осы жарлыққа бой ұсынбасаңдар, сендерге сөзсіз қалың қол аттандырып шабуыл жасаймыз, сонда өкініп жүрмеңдер», – делінген [4, 33]. Бірақ, сәл кейіннен Қытай тарапы қазақтармен тым қатаңдыққа бармауды ойластырып, Абылайға тағы бір хат жолдаған. Онда жоңғарлардың тыныштандырылғаны, егер ел болуды қаласа қазақтардың еселенген сый-құрметтерге бөленетіндігі, шекараны тыныш ұстау, шабуыл жасап оларды әуре-сарсаңға салмау туралы айтылған болатын. Осы хаттардан Цин үкіметінің қазақтарға бірде сес көрсетіп, бірде майда саясат ұстау арқылы тыныштықты сақтауға міндеттеу мақсаттарын іске асырмақ болғандықтары байқалады. Абылай олардың іс-әрекетін, ниеттерін байқау үшін бірден жауаптар бермеген, үнсіздік әдісін қолданған.

Қытай империясы Абылайға Шуньдэна бастаған алғашқы елшілігін 1755 жылы маусым айында жібергені жоғарыда аталды. Өз кезегінде Абылай да өз елшілерін цин тарапына аттандырған еді. Бұл елшілік цин сарайында ілтипатпен қарсы алынып, император қабылдауында болады. Цин билеушісі Цяньлун Абылай бастаған қазақтарға

ойраттардың сөзіне толық сенуге болмайтындығын, Әмірсананы ұстауға бұйрық берілгенін, егер ол қазақтар жеріне қашып барса, оны ұстап әкеліп берулерін, бұлай болған жағдайда олардың мол сыйлықпен жарылқанатындықтарын мәлімдеген. Осымен қатар Абылайға күміс тиындардан сыйлық та жолданған. Бұл сыйлықты қазақ жеріне ала келген цин елшісі Шуньдэна Абылайдың оларға риза екендігін айтқан. Бірақ Абылай Әмірсананы ұстап беруге асықпаған еді. Ол тек Әмірсанаға бұрынғыдай ашық көмектеспейді, осы арқылы екі жаққа да бірдей мәмілегерлік саясат ұстанады. Абылайдың Цин патшалығымен тікелей қарым-қатынастары төмендегідей жағдайда басталған еді. 1757 жылы жазында ол қытай-маньчжур әскерінен жеңіліс тауып шегінеді. Қытай әскербасы Фу Дэ оған бірнеше адамын жібереді. 22 шілде күні олар Абылаймен кездеседі. Сұлтан қытайлық елшілермен бүкіл Орта жүз атынан сөйлесуден бас тартып, бұл мәселені талқылау үшін билер кеңесін шақыру қажеттігін алға тартады. Бұл оның келіссөздерді созу, кейінге қалдыру тіпті болдырмау мақсаттарынан туындаған болатын. Абылайдың келіссөздерді созбауы үшін маньчжур-қытай әскері оның көштеріне жақындайды. Абылай болса әлі де цин әскерінің ордасына өзі барудан жалтарып, қытайлықтарға сыйға беруге төрт атты қосып өзінің адамдарын жібереді. Қазақ сұлтанының бұл әрекеті Фу Дэнің ашу-ызасын туғызғаны алдыңғы тараушада айтылды. Туындаған мәселені түсіне білген генерал Чжао Хой болса оны тыныштандырып, келген қазақтарды Орта жүздің ресми елшілері ретінде Пекинге император сарайына аттандырады. Сонымен қатар Чжао Хой Абылайға сыйлықтармен қоса өзінің Нусан және Эркешала тайшы бастаған елшілерін жіберген еді [5, 47]. Абылай ордасына тамыздың ортасында жіберілген Нусан мен Эркешала сұлтанның ауыл-аймағына жетіп, 5 қыркүйекте олардың алғашқы кездесуі болады. Кездесулер бір айға жуық уақытқа созылады. Келіссөздер күрделі жағдайларда өтеді, ол көбіне Абылай тарапынан созыла түседі. Нусан одан Цин тарапынан лауазымдар мен сыйлықтар алуға ниет ететін билер мен белгілі адамдардың тізімін жасауды ұсынады. Абылай өзінің науқастанып тұрғанын желеу етіп келіссөздерді келесі күнге қалдырады. Одан соң да ол әртүрлі себептермен уақытты соза түседі, алайда цин елшілері қорқыту, арандату әдістерімен оны келіссөздерді жалғастыруға мәжбүр етеді.

Келіссөздердің екінші кезеңі 31 қыркүйекте басталып он шақты күнге созылады. Осы кездесулерде Абылай Орта және Кіші жүздердің Ресей бодандығында екенін хабарлағанға ұқсайды. Ол қазақтардың бас ханы ретінде Кіші жүздің ханы Нұралыны атайды, оның Ресей үкіметі бекіткен билеуші екенін жеткізеді. Абылай Нұралы ханмен кеңеспей сыртқы саяси мәселелерді шеше алмайтынын айтады. Бұл да оның дипломатиялық тәсілі болып табылатын, себебі іс жүзінде Абылай Нұралыға бағынбайтын. Қытай елшілері кетісімен Абылай Ресей тарапына өзінің қытайлықтармен келісімге келгенін хабарлап, Ресейге өз елшілерін жіберу ниетін білдіреді. Ол Цин патшалығының өзін қаншалықты өздеріне тартуға тырысса да ресейліктерге адалдығынан айнымайтынын жазған еді. Дегенмен, Цин әскерімен соғыстың салдарын түсінген Абылай қытай әскербасыларымен кездесіп, империя ордасына хат жолдайды. Бұл хатта ол өзінің Цин империясына сырттай тәуелді болатындығын білдіреді. Абылай бұдан былай шығыстағы империямен қарым-қатынас орнатпай сыртқы саясат жүргізе алмайтынын түсінген. Оларға сөз жүзінде тәуелді бола отырып, өзінің дербес хандығын жалғастыра беруді көздеген. Осылайша, Орта жүз бен Ұлы жүз қазақтарының Цин патшалығымен қарым-қатынастары 1757-1758 жылдары орнатылады. Қазақ елшілері Пекинге император қабылдауына барғанда, Цин билеушісі қазақ хандарын мойындап, оларды хандыққа тағайындаған жарлық хаттарын жібереді. Бұл хаттарда өздерінің қазақтар жөніндегі саясаттарын ашық аңғартады. Хаттарда: «Патша сендердің жайлы тіршілік етулеріңе тілектес. Сендер бұрынғы салттарыңда бола беріңдер. Алым-салық беру-бермеу еркі өздеріңде. Тыныштық сақтасандар

болғаны. Егер елші жіберіп жатсаңдар, патшаның ерекше ықыласына бөленесіңдер», – деген сыңайлы түсініктер болған [4, 77; 6, 8]. Аталған 1757 жылы Абылай өзінің Шағыр, Өміртай бастаған құрамында 11 адам бар елшілер делегациясын Пекинге жіберіп, Цин патшалығына өзінің сәлемін жолдап, тарту-таралғылар ұсынған болатын. Абылайдың Цин империясымен тікелей байланыс орнатуы патшалық Ресей үкіметін қатты алаңдатады. Қытай тарапына жіберілген ресми хаттарда Ресей жағы Орта жүздің өздерінің қол астында екендігін білдіреді. Цин үкіметі өздерінің жауап хатында жоңғарларды тыныштандырғандарын, қазақтардың өз еріктерімен өздеріне арқа сүйегендерін, өздерінің оларға қару жұмсап, қысым жасап, алым-салық төлеуді міндеттемей отырғандарын жазған. Қытай билеушілері қазақтарды басқа мемлекеттерге бағынышты болудан шектемейтіндерін, Ресеймен де қарым-қатынас жасауға тиым салмайтындарын білдірген еді. Цин үкіметі өздерінің осы саясатын табанды ұстанып, қазақ-орыс қарым-қатынастарына баса назар аударған жоқ. Іс жүзінде олар қазақтардан шекараны тыныш сақтау талабымен шектеліп, сол тұста қазақтардың басқа ішкі-сыртқы істеріне араласқан жоқ. Нәтижесінде, Абылай қазақ халқының ұлттық қоғамдық дәстүріндегі хандық жүйенің сақталуын қамтамасыз ету негізінде Цин империясымен тікелей дипломатиялық қарым-қатынас орнатты.

Қорыта келгенде, Абылай заманында біздің мемлекетіміздің үлгі тұтарлық дипломатиясы қалыптасты. Сол кездегі көрші елдерге, оның ішіндегі Ресей, Қытай мемлекеттеріне деген тұрақты байсалды көзқарас, саясат, сан сарапқа салып шешілген ұлысаралық бейбіт өмір үлгісі өз маңызын бұл күнде де жойған жоқ.

Қазақ халқының біздің заманымызға жетуіне, талай тар жол, тайғақ кешуден өтуіне, оның мәдениеті мен әдебиеті, парасаты мен имандылығының дамуына зор үлес қосқан Көмекей әулие - Бұқар бабамен бүгінгі, келешек ұрпақтар мақтануы – тарихи заңды құбылыс. Абылай XVIII ғасырдың екінші жартысында Цин империясымен саяси-дипломатиялық тығыз қарым-қатынастар жүргізді, осы арқылы шығыстағы алып көрші мемлекетпен ғасырларға созылған байланыстардың негізін қалады. Қазақ-қытай қарым-қатынастары тиімді жолға қойылып, елдің тыныштығы мен тұтастығын сақтауда маңызды істер атқарылды. 1755-1758 жылдары Цин империясымен арадағы қатынастар соғыс қимылдары арқылы да іске асырылған еді. Абылай елдің бірігуі мен сыртқы жауларға қарсы күресті шеберлікпен ұйымдастыра білген саясаткер, шебер дипломат, қолбасшы бола алды. Ол елдің ішкі жағдайын реттеу мен сыртқы саясатта нәтижелі табыстарға қол жеткізді. Ресей мен Қытай империяларының белгілі бір қысымында болған Абылай екі жақты бодандықтан тиімді пайда тауып, күштердің саяси тепе-теңдігін сақтай алды, қазақ мемлекетінің мүддесімен оңтайлы геосаясат жүргізді.

Төңкеріске дейінгі және кеңестік тарихнамада Абылайдың Қытай боданы болғандығы туралы пікірлер басым болды. Қытай деректеріне жасалған мұқият талдаулар мұндай пікірлерді жоққа шығарады. Цин үкіметінің жолдаған хаттары арнайы саясатты ұстанса, Абылай да өзінің жауап хаттарында дипломатиялық сыпайылықты сақтап, оларға оң көзбен қарайтынын білдірді. Бірақ іс жүзінде Абылай өзінің ішкі және сыртқы саясатында тәуелсіз еді.

Абылайдың Цин орласымен белсенді елшілік және сауда қатынастары, қазақ мемлекеттілігінің бекітілуі Қазақстанның халықаралық аренадағы беделін де арттырды. Дипломатия саласында оның алыстан болжайтын саясаткер ретіндегі қабілеттері айқын көрінді. Қазақ сұлтанымен Орталық Азия елдері де санасатын болды. Шығыс Түркістан, Қоқан иеліктерінің билеушілері Абылаймен байланыс жасауға ұмтылды. Көрші мемлекеттер Қазақ хандығымен елшілік және сауда-экономикалық байланыстарға түсе отырып, қазақ сұлтанын өз қарсыластарымен күресте одақтасуға да

ұмтылды. Абылай сол тұста қазақ елінің халықаралық беделінің беки түсуінде маңызды роль атқарды.

Азаттық үшін күрес кезеңі ретінде тарихта қалған XVIII ғасыр ортасындағы қазақ елінің сыртқы саясаттағы қуатты Цин патшалығына қарсы дипломатиялық әскери әрекеттері арқылы Абылай өз есімін қазақ тарихында алтын әріптермен жазды. Оның бірнеше рет күші басым қытай әскеріне тойтарыс беруі ел ішінде және көрші халықтар, тіпті жаулары тарапынан Қазақ хандығының қуаттылығын, Абылайдың елі таныған мемлекеттік қайраткер, дарынды әрі ержүрек әскери қолбасшы ретіндегі орнын айқындады. Оның осындай беделі қазақ елін қоршай жатқан қос империя арасында өсе түсті. Ресей де, Қытай да Абылайды өз жақтарына тартуға шаралар жасады. Нәтижесінде екі империя арасындағы қазақ елінде халықтың бірлігі, жердің тұтастығы, сонымен қатар далалық басқару жүйесі сақталып келді.

Әдебиет:

1. Н.Ә.Назарбаев «Ұлы Даланың жеті қыры» Астана 2018
2. Н.Назарбаев «Тарих толқынында». А., 2005. 29-б
3. Ж.Тілепов. Тарих және әдебиет. А., 2001,3-б.
4. Мұқаметханұлы Н. Дипломатиялық қатынастар және қытайтану мәселелері. – Алматы, 2010.
5. Хафизова К.Ш. Казахская стратегия Цинской империи. – Алматы, 2007
6. Мұқаметханұлы Н. Орталық Азия елдері мен Қытай Чиң патшалығы ортасындағы дипломатиялық қарым-қатынастар (XVIII-XIX ғғ.) // «Отан тарихы», 1999. № 1.

ӘОЖ 94 (574)

МҰХАМЕДЖАН ТЫНЫШБАЙҰЛЫ - КӨРНЕКТІ САЯСИ ЖӘНЕ ҚОҒАМ ҚАЙРАТКЕРІ

Бекет Ж., Дүкенбаева З.О.
(Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ)

Қазақстан Республикасы өзінің егемендігін жариялаған күннен бастап отандық тарихты зерттеудің жаңа арнасы басталды. Кеңестік дәуірдің кереғар саясатынан теріс ой туындаған тарихи фактілер, тарихи тұлғалардың отан тарихындағы орнын айқындау бүгінгі таңның басты міндеттерінің бірі. Төл тарихымыздағы тарихи тұлғаларды шындық тұрғыда зерттеуге мүмкіндік алғаннан кейін отандық ғалымдар біршама жұмыстар атқарып, тарихи тұлғаларымыз лайықты бағасына ие болуда.

Қазақ тарихында өзінің әділ бағасына ие болмаған, ашылмаған, ақиқаты бұрмаланған немесе екі жақты пікір қалыптасқан мәселелер көптеп кездеседі. Отандық тарихтың күрделі, сонымен бірге маңызды кезеңдерінің бірі XX ғасырдың 20-30 жылдары екені белгілі. Қазақ халқының болашағы үшін күресте қазақ зиялыларының еңбегі зор. Қазақ халқы санасының оянуына ықпал еткен алаштың көшбасшылары қатарында Ахмет, Әлихан, Міржақып, Мұхамеджандар болса, кейіннен олардың ісін жалғастырып, отанға қызмет еткен Сәкен, Тұрар, Смағұл, Жақыптар биік абыроймен жалғастырды. ҚР Елбасы Н.Ә. Назарбаев өзінің «Тарих толқынында» еңбегінде ұлттық сипаттық барлық көріністер үшін тоталитаризм саясаты әсіресе апатты болғанын айтып өтіп, жүздеген, мыңдаған жылдар бойында қалыптасқан ұлттық тарихы, оның небір нәзік, небір айшықтары қоса соншалық өрескел озбырлықтың әсерінен душар болған еді дей келе, «Небір кемеңгер басшылары, небір ғажайып өнерпаздары өмір сүрген қазақ даласының нақты бір тарихы барлық дүниені түгелдей қайта құру жаңа

доктринасының шеңберінде дым құны жоқ қайдағы «жабайы тағылық» деп есептеліп, қайта жазылды. Ұлттық санамызды қорлап, жермен жексен қылған осындай содырлы нұсқаудан біз әлі де арыла алмай келудеміз», - деп өткен тарихты танып-білуде кеңестік кездегі таптық саясат әдісінің тигізген зардабы жайында жазып [1,2], осы кезеңде қазақтың ішінен шыққан ұлтжанды азаматтардың әрбірі ағартушылық, саяси-қоғамдық жұмысымен қазақтың мәдениетті елдер қатарына көтеру үшін бар күш-жігері мен өмірін арнады деп топшылайды.

XX ғасырдың 20-30 жылдары қазақтың ұлтжанды азаматтары қазақ өлкесінің тұрмыс жағдайын, оның әлеуметтік жағдайы мен экономикасын, ауылдағы қазақтың жағдайын жақсарту мақсатында көптеген ұсыныстар жасады. Бірақ қазақтың ұлтжанды азаматтары ойлары кеңестік билік тарапынан қабылданбай, олар саяси репрессияға ұшырады. Кеңестік билік Сталиннің өлімінен соң, яғни кеңестік коммунистік партиясының XX съезінен соң қазақ қайраткерінің көбі ақталғанменен, олардың қызметі жайлы толықтай зерттеуге сол кездегі орнаған билік мүмкіндік берген жоқ.

Аталған кезеңдегі қазақ өлкесін нығайту мақсатында еңбек еткен қазақ зиялыларының бірі емес, бірегейі Мұхамеджан Тынышбайұлы болған. Сталиндік тоталитарлық кезең уақытында, кеңестік идеология сәйкес қазақтың қайраткеріне біржақты баға берілді. Еліміздің тәуелсіздік жариялап, ой еркіндігіне қол жеткізгеннен соң қазақ халқы, ұлты үшін күрескен қайраткерлердің есімдері, олардың өмірлері мен қызметі тың жақтары қайта, басқа қырынан зерттеліп, ғалымдардың ғылыми-зерттеу нысандарына айналып бара жатыр.

Қазіргі жаһандану заманында әрбір ұлттың өзінің ұлттық рухани болмысын іздеуі – заңдылық. Ұлттық сана сілкінісін тудырап Елбасы Н.Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласындағы тұлғатану мазмұнының негізгі өзегі де осыны меңзейді.

Қазақтың көрнекті саяси және қоғам қайраткері, Алаш қозғалысының негізін салушылардың бірі, Алашорда үкіметінің мүшесі және оның төрағасының орынбасары, тарихшы-ғалым, тұңғыш темір жол инженері Мұхамеджан Тынышбайұлы 1879 жылы 12 мамырда Жетісу (қазіргі Алматы) облысы, Лепсі уезі Мақаншы-Садыр болысының Ешкіөлмес тауының маңайында (қазіргі Қабанбай ауданы) дүниеге келген.

Мұхамеджанның әкесі - Тынышбай кісілікті, ел-жұртына беделді отағасы екен. Көнекөз қарттардың айтуынша, Патша үкіметі зорлықпен шұрайлы жерлерді казак-орыстарға тартып алып бере бастағанда, намысқа шыдамай, соның соңынан дау айтып, ояз бастықтарының есігін тоздырып, қуынғандардың алдыңғы легінде Тынышбай да жүрген-ді. Анасы - Шаһизадабану (Шәпен) келбетті, ақжарқын жан болған. Тынышбай мен Шаһизадабанудан екі ұл, үш қыз туған, олар: Ахмеджан (Айнолда), Мұхамеджан, Салмақты, Қадиша, Қампаш. Мұхаң әулетінің атақонысы - Ешкіөлмес, жайлауы - Суық, қыстауы - Сарқарын (Лепсінің батыс жақ жағасы), Басқан. Заманның құйындай соққан зауалы мен зұлматында бүгежектеп, бұқпантайлауды білмеген, бар ғұмырын халқының болашағы үшін арнаған, сол жолда өмірдің бұралаң-бұлтарысына табаны таймай, алдына қойған мұрат-мақсатынан әсте танбаған, адал жүрек, нар тұлғаның балалық жас дәурені - осындай шөбі шүйгін, суы шәрбат, әсем табиғаттың аясында өтті. Бірде Тынышбай үйіне қыдырып келген Лепсідегі медіреседе дәріс беретін Хамитмағзұм молдаға бес жасар Мұхамеджан көргеннен ұнап қалады. Бұл сырын ол отағасына бүкпесіз білдіріп, ұлын медресеге жіберуін қолқалап, көндіреді. Қабілетті бала, сөйтіп, жылға жетпей арабша хат танып шығады [2, 4].

Мұхамеджан Тынышбайұлы 1889–1900 жылдары Верный ерлер гимназиясында оқып, оны үздік бітіріп шығады. 1900–1906 жылдары Санкт-Петербургтегі I Александр атындағы жол қатына сын жанерлерін даярлайтын институтта оқып, бітіреді. Патшаүкіметі 1905–1907 жылдардағы бірінші орыс революциясын (төңкерісін) басып-

жаншып, өзінеұнамаған І Мемлекеттік думаны таратты да, ІІ Дума ғасайлау жүргізуді тағайындады.

Мұхамеджан Тынышбаев Ә.Бөкейхановтың төңірегінде топтасқан қазақтың ұлттық- демократиялық көз қарастағы интеллигенциясы серкелерінің біріретінде 1907 жылдан 1917 жылдың жазына дейін қазақтың тұңғыш Алаш аталған партиясын құруға белсене араласты. Бірінші Жалпы қазақ съезіне қатысып, Бүкілресейлік Құрылтай жиналысына депутаттыққа кандидат ретінде ұсынылды. Түркістан өлкесінде Жұмысшы және солдат депутаттары кеңесінің билікті өз қолына алу жолындағы әрекетіне қарсылықтанытты. Түркістан өлкесі мұсылмандарының Төртінші съезі неқатысып, ондақұрылған Түркістан («Қоқан») автономиясының Уақытша үкіметінің төрағасы және Ішкі істер министрі болып сайланды. Көп ұзамай ол бұл қызметтерінен бас тартты. Оның орнына Мұстафа Шоқай тағайындалды [3, 61].

Алаш партиясының ұйымдастыруымен 1917 жылғы желтоқсанда Орынборда өткен Екінші Жалпы қазақ съезінде ол ерекше белсенділік көрсетіп, сол съезде жарияланған Алаш автономиясының (Қазақ мемлекеттігінің) бастау кезінде тұрған қайраткерлердің бірі болды. Ол съезде сайланған Алаш орда үкіметінің қатарына енді.

1919 жылдың соңы–1920 жылдың басына дейін М.Тынышбаев Кеңес үкіметінің озбырлық, зорлау саясаты мен іс-әрекеттеріне қарсы күреске қатысты: Жетісу облысында Алаш автономиясының қарулы күштері ретінде анықталған және «халықтық милиция» аталған жас ақтардық алыптастыруға, оларды мінісаттарымен, қару-жарақпен, киім-кешектермен қамтама сызету істерімен айналысты. Басқа алашшыл қайраткерлер мен бірлесе отырып, Алаш орда үкіметінің жеті сулық бөлімшесін басқарды.

1919 жылдың көктемінде Қазақстандағы азамат соғысы майданындағы күштердің ара салмағы «қызылдардың» (Кеңес үкіметінің) пайдасына қарай ауыса бастады. Осындай жағдай ең алдымен өлкенің солтүстік өңірінде орындалды. Осындай хал-ахуал барысында Алашорданың Ахмет Байтұрсынов бастаған торғайлық тобы амалсыздан Кеңес үкіметін мойындап, В.И. Ленин басқарған Ресей Кеңестік Социалистік Республикасының Үкіметі - Халық комиссарлар кеңесімен келіссөз жүргізуге мәжбүр болды. Кеңес үкіметінің басшысы, егер Алаш орда жаңа билікті (пролетариат диктатурасы аталған жаңа саяси билікті) мойындайтын болса, Алаш орда қозғалысына қатын асқандарға кешірім жасалады деп мәлім деді.

Бұл кезде Жетісу майданындағы күштердің ара салмағы да шешуші түрде Кеңестік күштердің жағына ауысқан еді. Осындай жағдайда шетелдік эмиграцияға кетуден бас тартқан М.Тынышбаев 1919 жылдың соңына қарай өзінің жетісулық пікірлестері мен серіктестері Садық Аманжолов, Жұмахан Күдерин, Базарбай Мәметов, Мырзахан Төлебаев, Алдаберген Үмбетов, Біләл Сүлеев, тағы басқалар мен бірге Ахмет Байтұрсынов басқарған Алаш орданың торғайлық тобы сияқты Кеңес үкіметін амалсыздан мойындады [4,8].

1920 жылдан бастап М.Тынышбайұлы Кеңес үкіметінің жағына шығып, «буржуазиялық маман» ретінде Шымкентте, Қызылордада, Алматыда әр деңгейдегі шаруашылық мекемелерінде еңбектіді.

Өмірлерін ұлттық мүдде үшін қиған Мұхаметжан Тынышбаев сынды тұлғалардың саяси қоғамдық көз қарастары мен тарих изерттеулері жаңа көзқарастар тұрғысында жаңадан бағалана басталды. Қазақ халқының 20-30 жылдардағы тарих ғылымында Мұхаметжан Тынышбаев зор роль атқарды. Сол жылдары Орынборда А.Байтұрсынов пен М.Дулатовтардың редакторлығымен жарық көріп тұрған «Қазақ» газетінде былай делінді: «М.Тынышбаев ІІ-Мемлекеттік Думаның ағзасы, инженер. Саясат ісіне жетік халыққа таза жолымен қашаннан қызмет етіп жүрген алдыңғы қатарлы зиялы азамат. Жетісуда бүліншілік болғаннан бері Мұхаметжан көзге көрінерлік көп пайда келтіріп

жүр.Былтыр Түркістан уалаятында Куропаткинге генералгубернатор болғандығын, мәселенің бәрі Жетісу қазаққырғызында емес, жергілікті хәкімдердің жауыздығынан болғандығын Куропаткинге жете түсіндіруші Мұхаметжан Түркістан уалаятындағы қазаққырғыздардың жерін Жетісу переселендік мекемесінің зиянды саясаты бойынша мұжыққа алынғандығын жергілікті халықтардың тау мен тасқа қамалып қалғандығын һәм мұнан былай да жер алынатын болса, қазақ пен қырғыз аса таршылықта қалатындығын дәлелдеп доклад жазған Мұхаметжан» [5,7]. Бұл тұрғыда зерттеуші-ғалым М.Қойгелдиев: «Біз бұрын қырғынға ұшыраған жалғыз қырғыз деуші едік, Мұхаметжанның айтуынша Жаркент уезіндегі албандардың (ұлы жүз) опат болған босқындар саны қырғыздардан кем емес» екендігін айта келіп, осы мәселені анықтаудағы М.Тынышбаевтың саяси-қоғамдық және зерттеушілік қызметіне жоғары баға береді [6,77].

Бүгінгі тәуелсіз ел болуымыз, ол батыр бабаларымыз, қайраткерлеріміздің күресі мен осы жолда қиған жандарының нәтижесі. Біз олардың қазақ ұлтына сіңірген, еліміздің қалыптасуындағы еңбектерін ұмытпау, жадымызда сақтауымыз қажет. Оларды еске алып, түрлі іс-шараларды өткізіп, ерліктерін насихаттай, жас ұрпақ бойына сіңдіруіміз керек.

Әдебиет:

1. Отан тарихының тағылымдары және Қазақстан қоғамының қайта жаңғыруы: Халық бірлігі және ұлттық тарих жылына арналған ғылыми сессияның материалдары. - Алматы, 1999. 221б.
2. Тарихи тұлғалар. Танымдық - көпшілік басылым.Алматы. «Алматыкітап баспасы», 2009 жыл. 240 б.
3. «Алаш» қозғалысы. Алматы, 2008 жыл. 430 бет.
4. Нұрпеісов К. Алаш һәм Алашорда. - Алматы, 1995. 64бет.
5. Қазақ газеті. – 1917. - №237.
6. М.Қойгелдиев. Алаш қозғалысы. Алматы: Санат, 1995. 313 б.

УДК 336.764

МОДУЛЬ «1С ЭКСПРЕСС-ПРОВЕРКА ВЕДЕНИЯ УЧЕТА» КАК ИНСТРУМЕНТ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ

Бапанова С.А., Протасова О.В.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Реформирование экономики Казахстана поставило перед предприятиями ряд новых задач, характерных для рыночных хозяйственных отношений: поиск источников финансирования и надежных контрагентов, обеспечение прибыльности функционирования и т.п. Решение таких задач невозможно без адекватной информации о деятельности предприятия, которую должна обеспечивать система бухгалтерского учета и отчетности.

Целью бухгалтерского учета и финансовой отчетности является обеспечение заинтересованных лиц полной и достоверной информацией о финансовом положении, результатах деятельности и изменениях в финансовом положении предпринимателей и организаций.

Одной из основных задач бухгалтерского учета является обеспечение информацией, необходимой внутренним и внешним пользователям финансовой отчетности для контроля за соблюдением законодательства Республики Казахстан при

осуществлении организацией хозяйственных операций и за их целесообразностью. Бухгалтерский учет и отчетность необходимо развивать по следующим основным направлениям:

- повышение качества информации, формируемой в бухгалтерском учете и отчетности;
- усиление контроля качества финансовой отчетности;
- существенное повышение квалификации специалистов, занятых организацией и ведением бухгалтерского учета и отчетности, аудитом бухгалтерской отчетности, а также пользователей бухгалтерской отчетности.

Как показывает отечественная и мировая практика, важнейшим элементом обеспечения качества бухгалтерской отчетности является повышение качества информации.

При ведении учета и подготовке финансовой отчетности с помощью учетной программы пользователям важно быть уверенными в том, что ими не были допущены ошибки и неточности.

В настоящее время разработаны десятки программ, позволяющих автоматизировать бухгалтерский учет на предприятиях с помощью персональных компьютеров. Все программы предлагают стандартный набор инструментов, позволяющих облегчить и автоматизировать работу бухгалтера. Большинство программ универсальны и дают возможность автоматизировать бухгалтерский учет любого вида сложности. К наиболее популярным программам ведения автоматизированного бухгалтерского учета относится и 1С: Бухгалтерия.

В состав типовой конфигурации «1С: Бухгалтерии 8» входит специальный механизм «Экспресс-проверка ведения учета», который позволяет бухгалтеру самостоятельно проводить «мини-аудит» состояния данных его информационной базы. Такой внутренний контроль призван помочь бухгалтеру своевременно обнаружить и исправить ошибки в информационной базе «1С: Бухгалтерии 8» до формирования отчетности.

Данный отчет позволяет провести проверку по следующим разделам учета (рис.1):

- Положение учетной политики
- Операции по денежным средствам
- Учет заработной платы работников организации
- НДС
- Регламентные операции
- Учет основных средств и т.д.

Рисунок 1. Пример представления набора проверок

Выполнив экспресс-проверку, пользователь получает отчет о ее результатах, в котором показывается общее число видов проведенных проверок и число проверок, в ходе выполнения которых были обнаружены ошибки в данных информационной базы.

Результаты экспресс-проверки можно выводить с детализацией по разделам учета и по каждому виду проверок. Кроме того, в отчете могут быть показаны комментарии к каждой выполненной проверке. Комментарий содержит следующую информацию: предмет контроля – что именно проверяет текущая проверка; результат проверки – были ли в ходе проверки обнаружены ошибки; возможные причины ошибок и рекомендации по их устранению (рис. 2).

Рисунок 2. Пример причины ошибок и рекомендации по их устранению

По проверкам, в ходе выполнения которых были обнаружены ошибки, в отчет, как правило, выводится детальная информация об ошибке. В зависимости от конкретной проверки это могут быть период, в котором обнаружена ошибка, остатки и обороты по бухгалтерским счетам и другим учетным регистрам, отдельные документы, в которых алгоритмом проверки были найдены ошибки.

После того, как сформирован отчет с детальной информацией по обнаруженным ошибкам, бухгалтер может перейти из него к первичным документам или стандартным отчетам. После внесения необходимых изменений можно повторно запустить процедуру проверки данных. Возможно несколько циклов проверки до полного исправления всех ошибок.

Средство контроля «Экспресс-проверка ведения учета» предназначено, прежде всего для бухгалтера, ответственного за соответствующий раздел учета на предприятии. Бухгалтер может использовать его для проверки правильности учетных данных в конце отчетного периода, после ввода всех первичных документов по разделу учета. Многие разделы экспресс – проверки могут использоваться и для текущего контроля правильности введенной информации.

«Экспресс-проверка ведения учета» – это инструмент «1С: Бухгалтерии 8», который обеспечивает анализ данных информационной базы на соответствие законодательству и заложенной в программе методологии учета, помогает бухгалтеру в любой момент времени получить как сводную, так и достаточно детальную информацию о состоянии данных его информационной базы, своевременно выявить ошибки в ведении учета до того, как будет сформирована бухгалтерская отчетность.

Литература:

1. Медведев М.Ю. Общая теория учета: естественный, бухгалтерский и компьютерный методы. - М.: Издательство «Дело и сервис», 2001. - 752 с.
2. Учебное пособие по МСФО. Представление финансовой отчетности. https://uchet.kz/standarts/msfo/msfo_learning/um_ias7.pdf.
3. Салагаев В., Шалабай Б. Составление деловых бумаг. Учебное пособие. - Алматы: Раритет; Республиканский издательский кабинет казахской академии образования им. И. Алтынсарина, 2000. - 208 с.
4. Жакупова О.М. Финансовый учет КЭУК 2005г., часть 3 - 159 с.

УДК 10.87.51

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОЯВЛЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО ТЕРРОРИЗМА В СТРАНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Бейсенов С.К.

(СКГУ им. М. Козыбаева)

Терроризм во всех его формах и проявлениях и по своим масштабам и интенсивности, по своей бесчеловечности и жестокости превратился в одну из самых острых и злободневных проблем глобальной значимости. Всяческие проявления терроризма влекут за собой массовые человеческие жертвы, разрушают все духовные, материальные, культурные ценности, которые невозможно воссоздать веками.

В системе основных внешних угроз региональной безопасности стран Центральной Азии международный терроризм занимает одно из ведущих мест. Различные его проявления, в том числе в виде террористических актов, стали неотъемлемым фактором общественно-политической жизни ряда государств центрально-азиатского региона [1, с. 16].

В Центрально-азиатском регионе оперируют международные террористические организации или их подразделения, радикально настроенные исламские фундаменталисты, экстремистские группировки, что вызывает обеспокоенность как государств региона, так и всего мирового сообщества. Крайне опасное социально-политическое и криминальное явление, которое представляет собой терроризм, стало на рубеже тысячелетий глобальной угрозой безопасности. В Центрально-азиатском регионе система безопасности неразрывно связана с глобальной системой безопасности. Международный терроризм, религиозный экстремизм и этно-национальный сепаратизм, организационная преступность, незаконный оборот наркотических средств и оружия, нелегальная миграция нашли благоприятную почву на территории Центральной Азии.

Центрально-азиатский регион в силу своего геополитического расположения, в последнее время стал ареной столкновения военно-политических сил и экономических интересов Соединенных Штатов Америки, Российской Федерации, Ирана, Китая, Пакистана и Турции [2, с. 59].

Эксперты отмечают, что практически невозможно предсказать, где и когда произойдут теракты, опираясь только на анализ статистических данных. Обозначенная в исследованиях линия стабильности и безопасности между разными странами региона носит условный характер. Риск распространения угрозы экстремизма, осуществления терактов достаточно высок во всем регионе, а для ряда государств Центральной Азии объективно существует вероятность оказаться вовлеченными в орбиту международного

терроризма. К тому же совершенно очевидно, что перспективы развития в регионе идеологии терроризма во многом зависят от ряда факторов как внешнего, так и внутреннего характера.

Дискуссионным аспектом в анализе распространения проявлений международного терроризма в Центральной Азии является вопрос приоритетности и взаимосвязи причин данного явления. При изучении феномена самого терроризма исследователи основываются на анализе внутренних и внешних причин (факторов), способствующих его возникновению и развитию.

Внутренние причины возникновения терроризма и экстремизма связаны со сложной социально-политической и экономической ситуацией, в которой оказался ряд стран Центральной Азии, маргинализацией определенной части населения, недовольство которого нередко переходит в оппозиционные движения.

Внешние факторы возникновения в Центральной Азии международного терроризма - это, в основном, соседство с существующими и потенциальными «горячими точками», образующими так называемую «исламскую дугу» нестабильности: Кавказ, СУАР Китая, Кашмир и, конечно же, Афганистан [3, с. 127].

За последние несколько лет практически во всех странах Центральной Азии наблюдались совершенно новые, в сравнении с прошлыми годами, тенденции проявления терроризма и экстремизма, характеризующиеся следующими основными факторами. Во-первых, произошли события, способствующие резкому обострению внутривнутриполитической ситуации. Во-вторых, заметно возрос уровень криминализации в процессе политической борьбы в странах региона. В-третьих, среди традиционных проявлений терроризма и экстремизма преобладает совершение терактов и вооружённых нападений на государственные объекты со стороны представителей соответствующих организаций и группировок. В-четвертых, центрально-азиатские правительства довольно часто прибегали к принятию новых мер антиэкстремистского характера, в большинстве случаев сужающие гражданские права. В-пятых, увеличение количества различных массовых акций протеста, некоторые из которых вылились в открытое противостояние граждан против представителей власти.

Как показывает мировая практика, невозможно однозначно определить какую-либо единую причину или же группу причин внешнего или внутреннего характера в качестве наиболее влиятельного компонента. Кроме того, несмотря на схожие условия проявления терроризма в мире, сами причины имеют существенные различия. А для каждого государства в силу тех или иных факторов возможен различный ход развития и распространения терроризма на том или ином этапе исторического развития общества.

В современном мире религия и политика не просто взаимосвязаны, они напрямую взаимовлияют друг на друга. Однако не везде их отношения гармоничны, часто они являются соперниками за власть над общественным сознанием. Это приводит к политизации религии и создает угрозу национальной безопасности того или иного государства. Одним из главных детерминантов терроризма в регионе остаются социально-политические причины, что способствуют широкому восприятию в обществе экспортируемых извне радикальных идей. Эти причины оказались одними из главных факторов появления на политическом поле таких наиболее известных исламистских движений и объединений, как «Исламское движение Узбекистана», «Партия Исламского Освобождения», «Братья-мусульмане», «Общество социальных реформ», «Комитет исламского призыва», «Комитет мусульман Азии», «Центр исламского развития», «Восточно-Туркестанская исламская партия» и многих других. Основная цель этих организаций - пропаганда идей сепаратизма и радикального фундаментализма [4].

По мнению экспертов, формально подпадая под определение террористической, деятельность радикальной исламской оппозиции в Центральной Азии во многом носит протестный характер и вызывается к жизни значительным конфликтогенным потенциалом, накопившимся в регионе за последние десятилетия. Неспособность адаптироваться к новым условиям привела часть населения в объятия наиболее радикальных исламских группировок и международных террористических структур подпольно функционирующих на территории стран Центральной Азии [5].

Терроризм - проблема, решение которой невозможно в рамках одного государства. Террористы не знают границ и их подавление возможно лишь в ходе координации совместных усилий различных, в первую очередь, соседних государств. Но эффективность такой координации возможна лишь при четком понимании общих задач и неизбежности сотрудничества, при котором зачастую приходится жертвовать узконациональными интересами ради общего блага.

В рамках противодействия терроризму государства Центральной Азии участвуют в деятельности таких антитеррористических структур, как Антитеррористический центр СНГ, Региональная антитеррористическая структура ШОС, вырабатывают совместные меры противодействия терроризму в рамках ОДКБ. Основой успеха борьбы с терроризмом является авторитет государства в обществе. Инструментом подавления терроризма становятся правоохранительные органы государства, которые должны работать в рамках утвержденных законодательством мер. Неподчинение государственных органов законам порождает недоверие и отчужденность общества, без доверия которого проблемы, порождающие террор, не искоренить.

Государственная политика борьбы с терроризмом должна включать в себя:

- искоренение социально-экономических основ терроризма;
- диалог с умеренно радикальными религиозными силами в целях включения их в легальный политический процесс, в ходе участия в котором они дерадикализируются;
- пропаганду идей традиционного ислама, в особенности среди молодежи, государственную поддержку и защиту представителей традиционного для народов государства направления ислама [6, с. 75].

В целом, следует подчеркнуть следующее, главными детерминантами терроризма были и остаются социально-экономические причины, выраженные в представлениях значительных масс населения о величайшей социальной несправедливости собственного положения. Эти трудности способствуют достаточно широкому восприятию в обществе экспортируемых извне радикальных идей. В настоящий период перед странами Центральной Азии угроза терроризма по-прежнему остаётся актуальной и исходит от международных террористических организаций, которые намереваются дестабилизировать общественно-политическую обстановку в регионе. В этой связи, всему международному сообществу необходимо усилить взаимодействие для совместного противостояния данным проявлениям. Терроризм перестал быть преступлением национального и регионального характера, он стал глобальной проблемой, проблемой международного сообщества.

Литература:

1. Шоберлейн Д.М. Укрепление стабильности в Центральной Азии // Содействие стабильности в Центральной Азии. - № 14. - 2017. - С. 15-20
2. Лунеев В.В. Терроризм и организованная преступность в условиях глобализации. - Алматы: Данекер, 2016. - 216 с.
3. Искакова Г.А. Центральнo-азиатский регион в стратегии России, США и Китая// PolitBook. - № 1. - 2012. - С. 125-129
4. Нуруллаев А.А. Религиозно-политический экстремизм: понятие, сущность, пути преодоления// www.rlinfo.ru/projects/seminar-10let/nurull.html, 2018

5. Карин Е.Р. Терроризм в Казахстане: от виртуального к реальному// www.kursiv.kz/freshkursiv/details/tendencii-weekly/terrorism-v-kazaxstane-ot-virtualnogo-k-realnomu/, 2018
6. Егоров, Е.Н. Стратегия борьбы с терроризмом и религиозным экстремизмом в Центрально-азиатском региона. - Санкт-Петербург, «Стратегия будущего», 2014. – 186 с.

ӘОЖ 94 (574)

ҰЛЫ ДАЛА ӨңІРІНІҢ КИЕЛІ ЖЕРІ - ТҮРКІСТАН

Әмірхан Б., Дүкенбаева З.О.

(Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ)

Қазақстан Республикасы Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаевтың 2017 жылғы 12-сәуірдегі «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» деген мақаласында қоғам санасы жаңаруының қалыптасуындағы бірнеше атқарылатын жобалар арасында «Туған жер» атты бағдарламасы өлкетану бағытының дамуына жаңа серпіліс бергені анық. «Патриотизм кіндік қаның тамған жеріңе, өскен ауылыңа, қалаң мен өңіріңе, яғни туған жеріңе деген сүйіспеншіліктен басталады. Сол себепті, мен «Туған жер» бағдарламасын қолға алуды ұсынамын. Оның ауқымы ізінше опоңай кеңейіп, «Туған елге» ұласады... Туған жер – әркімнің шыр етіп жерге түскен, бауырында еңбектеп, қаз басқан қасиетті мекені, талай жанның өмір-бақи тұратын өлкесі. Оны қайда жүрсе де жүрегінің түбінде әлдилеп өтпейтін жан баласы болмайды. Туған жерге, оның мәдениеті мен салт-дәстүрлеріне айрықша іңкәрлікпен атсалысу – шынайы патриотизмнің маңызды көріністерінің бірі. Бұл кез келген халықты әншейін біріге салған қауым емес, шын мәніндегі ұлт ететін мәденигенетикалық кодының негізі» [1, 2-б.] дей кел ел Президенті тарих ғылымы дамуының жаңа белесін анықтап отыр. Осы тұста сана жаңғыруының жаңа белесіне көтерілген сәтте жас ұрпақ үшін туған өлке тарихы өте маңызды болып табылады. Сондықтан Отан тарихының тыңғылықты зерттелуі негізінде болашақ жастардың бойындағы туған елге деген ыстық сезімін оятуға мүмкіндік алып отырмыз.

Қазақ тарихын қарастыра келе ұланғайыр территориямыздың әрбір өңірінің өзіндік ерекшелігі мен қыр-сырлары бар. Әсіресе Қазақстанның оңтүстігі, оның ішінде Түркістан өңіріне ежелден бері күні бүгінге дейін өзінің тарихы мен мәдениеті негізінде қызығушылық үзілген емес. Бүгінгі мақалада Түркістан өңірінде орналасқан қасиетті орындар мен қалың көпшілік біле бермейтін тарихи орындарға сипаттама жасаймыз.

Оңтүстік Қазақстан деген тарихи-географиялық термин орта ғасырлар деректемелерінде Мауараннахр (Сырдария мен Әмудария өзендерінің аралығы) мен Шығыс Дешті Қыпшақ (Қаратаудан Сырдарияның төменгі ағысы мен Аралдан солтүстікке қарай көсіліп жатқан далалық кеңістік) арасында жатқан Орта Сырдария алабына қатысты айтылады, яғни оңтүстік-шығысында – Сайрам қаласынан оңтүстікке таман (Шымкент маңайында), Шыршық және Бадам аңғарларының су айрығымен және солтүстік-шығысында – Қаратау жотасымен шектелетін Сырдарияның сол жағалауын бойлай созылып жатқан тар өңір мен сол жағалауын бойлай жатқан кең өңірдің жері Түркістан деп аталған [2, 476-477-бб.].

Түркістан облысы – ежелгі өркениеттің жері болған деп айтсақ қателеспейміз. Осы аймақта құрылған мемлекеттер мен тайпалық одақтық мемлекеттер өзіндік тұрмыстық мәдениет негізін қалады.

Түркістан облысы территориясы ежелгі сауда жолдарының ең құдыреттісі саналған Ұлы Жібек жолы тармағындағы ең тұрмысы қайнаған жер болып табылады. Түркістан облысы өзінің тарихи қорғандарымен, бекіністерімен, ежелгі дәуірдегі кесенелерімен, бір сөзбен айтқанда маңызды ескерткіштерімен әлемге әйгілі. Түркістан облысында 802 тарихи және мәдени ескерткіштер тіркелген, олардың арасынан бес жүзден астамы археология ескерткіштері, 42 тарихи ескерткіштері, 226 архитектуралық ескерткіштер жыл сайын тұрғындардың қызығушылығын арттырып келеді.

Түркістан қаласының тарихы, болмысы сол жерде орналасқан Қожа Ахмет Яссауи кесенесімен тығыз байланысты болып келеді. XIV ғасырдың соңында тұрғызылған кесене түркістандықтар үшін ғана емес, бүкіл түркі халқының асыл қазынасы болып табылады. Кесененің тарихы, Қожа Ахмет Яссауи есімімен байланысты аңыз-әңгімелер топтастырылған еңбекті Ә.Қ.Муминов бастаған бір топ ғалым 2009 жылы жарыққа шығарып, Түркістан облысы сакралды тарихын зерттеу бағытына өз үлестерін қосады [3].

Белгілі ғалым Өмірзақ Озғанбай өзінің еңбегінде «Мен исі мұсылман баласы бас иіп, тағзым ететін, қазақтың қаймағы бұзылмаған еліміздің оңтүстік өңіріндегі қасиетті Түркістан топырағына табаным тиген сәтте үлкен тебіреніс үстінде толқимын. Мұсылмандықтың ақ туы тігіліп, шамшырағы жанған киелі мекенде жатқан ата-бабалардың рухы күш-қуат бергендей, ерекше күй кешемін. Көненің көзі, ескінің сөзі сөйленіп тұрғандай сезілетін бұл қасиетті топырақта елім, жерім, ұрпағым деп ғұмыр кешкен, солардың бақытты болашағы үшін өркен жаяр деген үмітпен өмір сүрген, ұрпағымның жайы не болар екен, елі мен жерін қорғап, аман-есен сақтай алар ма екен деп артына қарай-қарай кеткен ата-бабаларымыздың алтын сүйегі жатыр. Олар жатқан топыраққа тағзым етіп, бас иген сәтімізде көңіл-күйіміздің сан құбылып, толқитыны да осыдан болса керек. Өйткені Түркістан топырағында жатқан елімнің иесі, жерімнің киесі болған асылдарымның қиығы еді. Ата-бабалар рухы осы мекенді қорғаштап жүретіні белгілі» [4, 307-б.] дей келе Түркістан өңірінің киелі мекен екеніне назар аударады.

Түркістан маңында, Қаратау бөктерінде қазақ үшін киелі саналатын, халықтың жадында қалып, аңыз-әңгімелердің арқауы болған тұлға – Ұкаша ата қасиетті орны бар. Кеңес өкіметі тұсында орталық тараптан жергілікті халық тарихы оқытылмай, маркстік-лениндік бағыттағы тарих ғылымы негізінде баяндалды. Яғни, қазақ халқының мыңжылдықтар бойындағы көшпенділік өркениеті, қазақ даласындағы тұлғалар, әулиелер есімдері аталуға шектеу қойылды. Қазақ елінің тәуелсіздік жариялап, тарих бағытындағы жаңартула көлеңкеде қалған тұлғалар мен құбылыстар тарихына қайта зерттеуге мүмкіндік алды. Соның арқасында бүгінгі таңда қазақ өз алыптарымен мақтана алады, олардың ерліктері мен өсиеттерін ұрпақтарына айта алады.

Ұкаша ата кесенесі республикамызға танымал орындарының бірі, дегенмен аса үлкен танымалдылық оның географиялық орналасуына байланысты Түркістан мен Қызылорда облыстары тұрғындар үшін құрайды. Кесене орналасқан жерге жыл сайын адамдар Ұкаша атаның қабірі орналасқан жерге барып, құран бағыштап, кейін жақын жердегі таулы жердегі бір шақырымдық жердегі құдықтан су ішеді. Халық арасында құдық жайлы да көптеген әңгімелер айтылып, оның қасиетті орындарының мәнін арттырып отыруда.

Қазақстан Республикасы тәуелсіздік жариялауының нәтижесінде Отан тарихының жаңа беттерінде көптеген тұлғалар қайта қаралып жатыр. Бүгінгі таңда «Ұкаша ата» тарихи-мәдени ескерткіші мемлекет қарамағына айналып, Түркістан облысы Түркістан өңіріндегі туристік лек картасындағы қасиетті орындарының бірі болып табылады. Түркілер арасында ислам дінін таратушы Ұкаша сахабасына арналған кесене туралы

Оңтүстік Қазақстан энциклопедиялық кітабында бұл орынды сәулет өнері ескерткіші тұрғысынан қарастырылады. «Қаратудың күнгей бетінде, Өгіз тау шатқалы маңындағы қыратта, Түркістан қаласынан 42 км жерде. Шамамен 6-7 ғасырларда өмір сүрген, Мұхаммед (с.ғ.с.) пайғамбарға замандас болған ислам дінінің өкілі – Ұкаша атаға арнап тұрғызылған... Кесененің батыс жағында 200 м жерде Ұкаша ата құдығы бар» [5] деп дәл географиялық орналасуын береді.

Түркістан өңірі тұрғындары үшін халық жадындағы аңыз адамдарының бірі саналатын Ұкаша ата жайлы жазылған тарихи дерек жоқ, сондықтан тұлға жайындағы әңгімелердің негізгі бөлігі халық ауыз әдебиеті мен аңыз-әңгімелерге иек артады. Оңтүстік халқы үшін Ұкаша ата есемі Қожа Ахмет Яссауи, Арыстан баб секілді тұлғалармен бір қатарда тұрады.

Шоқан Уәлихановтың қазақ өлкесінің зерттеуіне арналған бес томдық жинақ еңбегінде Шоқан Уәлиханов Ұкаша ата жайлы қызықты әңгімені айтып өтеді. Еңбекте: «Родоначалником Средней орды был товарищ, сахаба Мухаммада избранного». Пророк по откровению архангела Гавриила, узнав о скором своем оставлении правления сего тленного мира, чтобы там, в эдеме, на лоне гурии, отдыхать вечно и вечно, призвал своих друзей и товарищей и сказал им об этом, прося прощения, если он сделал кому-нибудь из-них обиду. Все плакала и говорили: «Ты друг аллаха, мог ли ты сделать обиду!». Только один сахаба, по имени Оксе, объявил претензию, что пророк при осаде какого-то города безвинно ударил его в спину. Мухаммед действительно вспомнил свою ошибку и в возмездие предложил ему спину. Абубекр, Омар, Осман, Али и другие вельможи тщетно отговаривали Оксу оставить безрассудное свое намерение. Оксе ничего не хотел слушать и, при общем проклятии народа, подошел с плетью к священной спине любимца аллаха и просил его обнажить тело. Пророк снял свое верхнее платье. Оксе того и нужно было: он знал, что на спине избранного есть божия печать, приложившись к которой смертный делается недоступным адскому огню. Оксе вместо ожидаемого удара только наклонил голову, поцеловал и отошел прочь. Но за неудовольствие, причиненное им пророку, и по ... общественного проклятия бог обрек его и его потомков бродяжничеству, благословие, впрочем, вместе с тем на довольство и безбедность. От него [Оксе] происходит... родоначалник уйсуней и всего народа» [6, 273-274-бб] деп айтыла келе жоғарыдағы Оксе деген адам Ұкаша екенін пайымдайды. Соңына қарай Ш.Уәлиханов арабша аталуында өзгеріске ұшығараған есімнің шын мәнінде Г.Н.Потаниннің қазақтардың өз бастауын Аккаш немесе Анеш деген есімдердің Ұкашаға қатысы жоқ деп қорытынды жасап, Оксе – Ұкашаның бұрмалауға ұшыраған деп қорытындылайды.

Ұкаша ата жайлы жазбалар ХІХ ғасырдың екінші жартысы мен ХХ ғасыр басында өмір сүрген қазақтың тарихын жазған Мәшһүр-Жүсіп Көпейұлының, Шәді төре Жәңгірұлының, Жүсіпбек Шайқысламұлының жұмыстарында кездеседі. Ғалымдар жұмыстарында да сахаба есімі өзгеріске ұшырап «Ғакаша» деп айтылады. Қазақ білгір тарихшысы Мәшһүр-Жүсіп Көпейұлы жұмысында мынадай мәлімет береді: «Ғакаша, Ерқоян, Құттықожа, Имамбайыр қолбасшылары бастаған түркі тайпаларынан жасақталғантоқсан адамдық топты пайғамбарымыз Мұхаммед (с.ғ.с.) жасақ құрамына қосады». Ғакаша сахаба пайғамбарымыз Мұхаммед (с.ғ.с.) сенімділерінің біріне айналады. Аталған дерек негізінде Мәшһүр-Жүсіп Көпейұлы тұлғаның түрік тайпасынан шығып, түрік екеніне назар аударады [7, 175-192-бб.].

ХХ ғасырдың 60-жылдары Кеңес өкіметі тұсында атеистік көзқарастар негізінде білім мен ғылым жалғасын тауып отырды. Дін тақырыбы көбінесе оны әшкере ету мақсатында зерттелінді. Мұның айқын көрінісі О.Дастанов тарапынан 1967 жылы шығарылған еңбегінде біз зерттеп отырған сахаба мәселе бойынша жауап беруге тырысады. Еңбекте Ұкаша сахаба пайғамбар тапсырмасымен түркілер арасында дінді

тарату мақсатын жіберілді деген құнды мәлемет келтіреді. Сонымен қатар аталған еңбек діни тұлғалардың мифологиялық екеніне назар аудартқысы келгенмен, сол уақыттағы қоғам арасында айтылып жүргеніне, әулие басына зиярат етіп жүргеніне, құдықтан су ішіп жүргеніне назар аудартады. Яғни атеистік қоғамда да халық өзінің тамырын ұмытпай, рухани қазынасынан сусындап отырғанының белгісі болып табылады [8, 41-44-бб.]

2013 жылы тарихшы Мұхтар Қожа Қазақстанның оңтүстік өңіріндегі әулие жерлер тарихына арналған еңбек жазып, оның ішінде Ұкаша ата жайлы қызықты мәлімет келтіреді. Ғалым еңбегінде: «Ұкаша ата атты киелі орын Түркістан қаласынан 60 шақырым жерді, Серт ауылының солтүстік жағындағы Қаратау етегінде жатыр. Аңыз бойынша Ұкаша ата Мұхаммед пайғамбардың сахабасы екен. Оны жау жеңе алмаған, ешбір пенденің оғы өтпейді, қылышы кеспейді екен. Жаулары айла жасап оның әйелін алдап сахабаның осал жерін біліп алыпты. Ұкаша ата тек таң намазын оқыған кезде қорғансыз болады екен. Оны білген кәпірлер Ұкаша ата таң намазын оқып отырған кезде келіп басын қылышпен шауыпты. Жансыз басты періштелер домалатып қырдың етегіне жеткізіпті. Сол жер қақ айырылып құдық болып Ұкаша ата басы оған түсіп жер асты өзен арқылы Мұхаммед пайғамбарға жетіпті. Сахабаның қаны тамған жердің бетіне саздан ұзындығы 21 м белгі соғылған. Зияратқа барғандарға әулиенің шырақшылары Ұкаша атаның басы домалап түскен құдықты, атаның түйесінің ізі қалған тасты көрсетеді. Зияратшылар осы құдыққа кезекпен шелек салып су алуға әрекет етеді. Су біреулерге беріледі, біреулерге қанша мәрте шелек салғанымен бір тамшы су ілінбейтіні бар. Мұны шелек тастап отырған адамның күнәсіне балап түсіндіреді» - деп бұл орынның қасиетті екенін айтады [9].

Деректер мен аңыз-әңгімелерден Ұкаша атаның тарихта болған тұлғажәне ислам дініне қатысы бар екенін аңғара аламыз. Аңыз-әңгімелердің негізгі дені оны түркі дәуіріне апарып, пайғамбар заманында өмір сүргенін дәлелдейді. Мұндай тұлғаның кеңес заманында зерттелмеуі сондықтан түсінікті болып отыр. Дегенмен халық жадында Ұкаша «әулие» есімімен белгілі болуы халықтың өзінің қасиетті тұлғаларын ұмытпайтынын білдіреді. Бұл қасиетті орынның Қожа Ахмет Яссауи кесенесіне жақын орналасуы географиялық тұрғыда Түркістан өлкесін әулиелі жер санауға итермелесе, екінші жағынан туристік лектің көбеюі мен қазақ тарихын келетін қонақтарға егжей-тегжейлі таныстыруға зор мүмкіндік болып табылады.

2018 жылы Түркістан облысы әкімшілігі тарапынан облыстағы республикалық мәнге ие тарихи-мәдени ескерткіштер аумағына QR-код тақтайшалары арқылы өңірге саяхаттап келетін туристер нысан жайлы ұялы телефондары арқылы ақпарат алу мүмкіндігіне ие болды. Мұндай тақтайшалар Қожа Ахмет Яссауи, Ұкаш ата, Гауһар ана, Арыстан баб және басқа да кесенелерге, Қазығұрт ауданындағы «Кеме қалған» монументіне, Ақ мешіт әулие үңгірі жанына, Отырар мен Сауран қалашықтары маңына қойылған. Өз кезегінде аталған «ноу хау» туристер үшін гид рөлін атқаруы да мүмкін.

Түркістан облысы мен Түркістан өңірінің сакралды орындарының тарихи-мәдени функцияларымен қатар отандық және шетелдік туристік бағыттардың ең кең тараған бағыт-бағдары болып табылады. Бұл бағытта Түркістан облысы әкімшілігі тарапынан қомақты жұмыстар жүргізіліп, отандық өлкетану бағытының дамуына өз үлесін қосуда. ХХІ ғасыр жаңа тенденциялары өлкетану бағытының негізіне айналып, жаңа заман технологияларын аталған бағытта қолдану арқылы қоғам тарапынан тарих ғылымының артуына алып келеді.

Әдебиет:

1. Назарбаев Н.Ә. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру // Егемен Қазақстан. №70(29051) 12 сәуір, 2017 ж.

2. Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейін). Бес томдық, 2-том. - Алматы: «Атамұра», 2010. - 640 б.
3. Муминов Ә.Қ., Моллақанағатұлы С., Қорғанбек Б., Садықбеков М.Ж., Нұрбеков Ж.М. Қожа Ахмет Яссауи кесенесі. – Алматы: «Эффект», 2009. - 200 б.
4. Озғанбай Ө. Тарихи тұлғалар тағылымы. – Астана: Фолиант, 2016. - 440 б.
5. Оңтүстік Қазақстан энциклопедиясы. – Алматы, 2005. - 512 б.
6. Уәлиханов Ш.Ш. Бес томдық шығармалар жинағы 1-том. Предания и легенды большой киргиз-кайсацкой орды. - Алма-Ата, 1984.
7. Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы. Шығармалары 3-том. - Павлодар, 2003. - 254 б.
8. Дастанов О. Әулиелі жерлер туралы шындық. - Алматы, 1967. - 187 б.
9. Қожа М. Оңтүстік Қазақстанның әулие жерлері. -Шы

УДК 347.464

АНАЛИЗ ВИДОВ ДОГОВОРОВ РЕНТЫ

Багенов Е.Е., Мусабаева Г.Н.
(СКГУ им. М.Козыбаева)

Институт ренты был введен в гражданское законодательство Республики Казахстан относительно недавно. Договоры ренты в настоящее время широко не применяются на практике, в то время как данные правоотношения оформляются договорами купли-продажи, дарения или завещания, что порождает неблагоприятные правовые последствия для сторон. Исследование доступной нотариальной и судебной практики показало, что практическое применение договоров ренты вызывает трудности в связи с неопределенным характером норм законодательства и в последующем их толковании. Данное положение формирует ряд проблем научного и прикладного характера. Учитывая это, а также отсутствие глубоких научных исследований института ренты в Казахстане данное исследование весьма актуально. Предложенные меры по совершенствованию законодательства и рекомендации по оформлению договора на практике позволяют раскрыть весь потенциал института ренты, решить не только обозначенные проблемы, но и социально-экономические задачи государства.

Договора ренты разделяют на следующие виды - постоянная рента, пожизненная рента и пожизненное содержание с иждивенцем. Глава 28 ГК РК дает два вида ренты на основании разделения их по срокам действия - «постоянная» и «пожизненная», что дает возможность предопределить специфику установленного для каждого из них правового режима [1]. Указанные виды ренты, совпадая в своих существенных признаках, различаются между собой по ряду более частных моментов. Так, имеются отличия в форме предоставления содержания, его минимальном размере, сроках предоставления, субъектном составе обязательства, возможностях правопреемства и выкупа ренты и т. д. При этом различия существуют как между постоянной и пожизненной рентой, с одной стороны, и пожизненным содержанием с иждивением, с другой, так и между пожизненной рентой и пожизненным содержанием с иждивением, с одной стороны, и постоянной рентой, с другой. Особенности, присущие лишь данному конкретному виду ренты, характерны в наибольшей степени для пожизненного содержания с иждивением, что связано с доверительным (фидуциарным) характером возникающего при этом обязательства [2, с. 131].

В литературе предложена классификация договоров ренты по следующим критериям [Зс. 14]:

- 1) по форме рентных платежей;

- 2) по сроку действия договора;
- 3) по порядку передачи имущества, входящего в рентный капитал;
- 4) по виду имущества, входящего в рентный капитал.

В зависимости от формы рентных платежей рента может быть представлена в виде иждивения (в случае предоставления ренты в натуральной форме, в форме оказания услуг и т.п.) и в виде собственно ренты или содержания (в случае предоставления возмещения в денежной форме). ГК РК устанавливает неопределенность срока рентных отношений ввиду невозможности определения срока исполнения договора рентоплательщиком при заключении договора. Поэтому законом выделяется два вида ренты в зависимости от длительности рентных отношений – постоянная рента (бессрочная) и пожизненная (на срок жизни получателя ренты).

Постоянная рента - единственный вид ренты, в которой получателем может быть юридическое лицо, а сама рента - использована для покрытия особых потребностей получателя, не являющихся личными, бытовыми.

При всем этом постоянная рента как разновидность ренты сохраняет основные черты последней - ее некоммерческий характер. Поскольку, это уже отмечалось ранее, рента не является прибылью, которая как таковая имманентна предпринимательской деятельности, она, по справедливому замечанию С.А. Хохлова, «не должна превращать коммерческую организацию - получателя постоянной ренты в рентье» [4].

По этой причине на стороне получателей такой ренты вправе выступать именно некоммерческие организации. Кроме того, возможность участия их в названной роли зависит от того, нет ли здесь противоречия, помимо закона, их правоспособности. Последнее ограничение связано с тем, что правоспособность некоммерческих организаций - специальная, а это означает возможность иметь такие гражданские права и нести такие обязанности, которые соответствуют целям деятельности, предусмотренным в их учредительных документах (п. 1 ст. 35 ГК РК).

Пункт 1 ст. 523 ГК РК, закрепивший соответствующее положение, тем самым заранее исключил, например, возможность получения ренты учреждением, созданным собственником для осуществления управленческой деятельности. И напротив, нет препятствий для того, чтобы получателем постоянной ренты оказалось такое учреждение, как больница или иная социально-культурная организация.

По этой же причине допускается, если иное не предусмотрено законом или договором, переход к другому лицу принадлежащих получателю прав на получение постоянной ренты. ГК РК (п. 2 ст. 523) называет в качестве оснований для такого перехода, прежде всего, обычную уступку требования, а также либо наследование - для граждан, либо правопреемство при реорганизации - для юридических лиц. Все эти ситуации объединяет отсутствие необходимости получать согласие кредитора-плательщика на переход прав. Единственным ограничением для перехода соответствующих прав служит то, что и на цессионария распространяются правила, которые определяют, кто может стать получателем ренты. По указанной причине не вправе быть цессионарием в подобном случае, в частности, коммерческая организация.

Особое регулирование круга возможных плательщиков постоянной ренты в ГК отсутствует. Это означает, что какие-либо ограничения в субъектном составе могут появляться лишь постольку, поскольку такое участие в договоре в конкретном случае не укладывается в рамки существующей у потенциального плательщика ренты правоспособности (имеется в виду юридическое лицо со специальной правоспособностью).

Постоянная рента всегда выражается в деньгах. При этом существует презумпция в пользу того, что и выплачиваться такая рента должна подобным образом. И только в случаях, предусмотренных договором, допускается выплата ренты натурой, к тому же в

любой форме: предоставления вещей, выполнения работ или оказания услуг. Однако при этом действует правило, по которому стоимость натуральной выплаты должна быть эквивалентна указанной в договоре денежной сумме ренты (ст. 524 ГК РК).

Хотя постоянная рента и не носит коммерческого характера, некоторые особенности, характерные для коммерческих отношений, оказываются присущими и данному договору.

Прежде всего, это выражается в том, что законодатель равно относится к обоим контрагентам, не считая по указанной причине получателя подобной ренты более слабой, нуждающейся тем самым в особой защите стороной. Отмеченная тенденция проявляется, в частности, при решении вопросов об индексации выплачиваемой ренты. Денежный размер последней увеличивается пропорционально росту установленного законом минимального размера оплаты труда. Однако важно отметить, что включено такое правило в ГК применительно к постоянной ренте лишь в виде нормы диспозитивной и таким образом сторонам предоставляется возможность расширить либо сузить пределы индексации или вообще отказаться от нее (п. 2 ст. 524 ГК РК).

Другой пример, связанный с той же тенденцией, относится к решению вопроса о риске случайной гибели или случайного повреждения имущества, переданного под выплату ренты. Несмотря на то, что собственником этого имущества признается плательщик ренты и, следовательно, по общим правилам (в частности, имеется в виду ст. 190 ГК РК) риск, о котором идет речь, предполагается лежащим на плательщике как на собственнике, при постоянной ренте риск перелagается в значительной мере на получателя. Имеется в виду, что при случайной гибели или случайном повреждении имущества, полученного за плату под выплату ренты, плательщик может потребовать соответственно прекращения обязательства по выплате ренты либо изменения условий ее выплаты. Но тот же риск несет плательщик ренты, если он получил имущество безвозмездно.

Особенности постоянной ренты проявляются и в решении вопроса о сроках ее выплаты. Поскольку такая рента не предназначена непосредственно для удовлетворения личных (бытовых) потребностей граждан, установлен достаточно длительный срок ее выплаты - ежеквартально (ст. 525 ГК РК).

Предоставляя каждой из сторон право расторжения договора путем выкупа постоянной ренты, ГК РК, хотя это и не свойственно в целом данному виду ренты, обеспечивает приоритетную защиту интересов плательщика. Прежде всего, это выразилось в том, что последний наделен указанным правом во всех случаях. Защита его интересов в данном отношении идет так далеко, что условие договора, которым плательщик отказывается от выкупа ренты, признается ничтожным. ГК РК (ст. 526) ограничивается лишь установлением определенного порядка осуществления соответствующего права на выкуп плательщиком ренты. Пожелавший ее выкупить должен письменно уведомить получателя ренты за три месяца до фактического прекращения выплаты, если только договором не предусмотрен для этого более длительный срок. В виде общего правила обязательство по поводу выплаты ренты прекращается лишь с момента полной выплаты плательщиком выкупной суммы с тем, однако, что стороны получают возможность предусмотреть в договоре и иное: например, обусловить прекращение рентного обязательства выплатой определенной части выкупной суммы, имея в виду последующую доплату в определенный срок. Защищая на этот раз интересы получателя ренты, законодатель устанавливает, что плательщик не может осуществлять принадлежащее ему право выкупа ренты при жизни ее получателя либо в течение иного срока, который не превышает 30 лет с момента заключения договора. Однако заслуживает внимания то, что подобная гарантия получателя ренты предусмотрена нормой, которая является лишь

факультативной (п. 3 ст. 526 ГК РК). Таким образом, привести эту норму в действие можно, лишь включив соответствующее условие в договор.

В отличие от плательщика получатель ренты вправе осуществить ее выкуп только при наличии обстоятельств, указанных в ст. 527 ГК РК. К их числу относятся:

а) просрочка выплаты ренты более чем на один год. Стороны, однако, вправе и в этом случае предусмотреть в договоре иной, более короткий или более длительный срок;

б) нарушение плательщиком при выплате ренты в виде денежной суммы или иного движимого имущества закрепленного в договоре условия, которое устанавливает обязанность предоставить обеспечение выплаты ренты или страхование в пользу получателя риска своей ответственности за неисполнение или ненадлежащее исполнение обязанности выплачивать ренту;

в) признание плательщика неплатежеспособным (такое признание исходит от самой стороны, а в случае спора определяется судом) либо возникновение иных обстоятельств, которые очевидно свидетельствуют, что рента не будет выплачиваться плательщиком в установленные договором сроки и размере;

г) переданное под выплату ренты недвижимое имущество поступило в общую собственность или разделено между несколькими лицами (примером может служить внесение полученного плательщиком имущества в качестве вклада в простое товарищество, выделение или разделение юридического лица - плательщика ренты и др.).

Приведенный перечень (за исключением указанного в п. «а») предусмотрен в виде императивных норм и соответственно не может быть ограничен договором. В то же время в перечне прямо указаны возможности его расширения договором независимо от того, исходит ли требование о выкупе от плательщика ренты или от ее получателя.

Сторонам предоставляется возможность заранее в самом договоре указать цену выкупа ренты. И только для случая, когда стороны не воспользуются этим правом, вступает в действие порядок, предусмотренный Кодексом. С учетом того, было ли передано имущество плательщику за плату или безвозмездно, в ГК РК приведены два разных варианта. При первом (возмездная передача) для выкупа достаточно уплатить цену, которая соответствует годовой сумме подлежащей выплате ренты. При втором (безвозмездная передача имущества плательщика), с учетом того, что плательщик ренты остается собственником имущества, переданного безвозмездно, условия выкупа ужесточаются. А именно, в выкупную сумму включают помимо годового размера рентных платежей также и цену переданного имущества, определенную с учетом правил, установленных п. 3 ст. 385 ГК РК. Следовательно, в этой части оплата должна производиться по цене, которая при сравнимых обстоятельствах обычно взимается за аналогичные товары, работы, услуги.

В практике договор постоянной ренты распространения не получил. При этом отмечается, что «договор постоянной ренты выгоден тем получателям, которые обладают большим капиталом, в том числе достаточным количеством недвижимости для того, чтобы позволить себе передать это имущество под выплату постоянной ренты. При наличии стабильной экономики договор постоянной ренты позволит богатым людям выгодно вложить свой капитал, чтобы обеспечить не только свою жизнь, но и жизнь своих детей» [5].

Таким образом, постоянная рента - это доход, получаемый лицом, передавшим свое имущество в собственность другому лицу, обязавшемуся периодически выплачивать оговоренную в договоре сумму за приобретенную собственность. Под ренту можно передать как деньги, так и товар (недвижимость, автомобиль и т.д.). Рента может выплачиваться в виде денег, вещей, а также путем выполнения работ или

оказания услуг, соответствующих по стоимости денежной сумме, оговоренной в договоре. В договоре обязательно указана периодичность выплаты ренты, если она не установлена, то постоянная рента выплачивается по окончании каждого квартала.

Литература:

1. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть) от 1 июля 1999 года №409 // Информационно-правовая система «Параграф», 2019.
2. Гражданское право. Том 2. Учебник. Издание второе, перераб. и доп. / Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. М.: «ПБОЮЛ Л.В. Рожников», 2000. – 720 с.
3. Яргина Е.А. Основные концептуальные проблемы правового регулирования рентных отношений: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. М.: МГУ, 2003. - 27 с.
4. Хохлов С.А. Рента и пожизненное содержание с иждивением // Гражданский кодекс РФ. Часть вторая. Текст, комментарии, алфавитно-предметный указатель / Под ред. О.М. Козырь, А.Л. Маковского, С.А. Хохлова. М., 1996. - 320 с.
5. Недорезов В.С. Гражданско-правовое регулирование рентных правоотношений Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. - М., 2009. - 27 с.

ӘОЖ 94(574)

СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНДА МҰРАЖАЙ ІСІНІҢ ҚАЛЫПТАСУ ЖӘНЕ ДАМУ ТАРИХЫНАН

Бекмурзина А.Н.

(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Көреген де дана ата-бабаларымыз «Тамырсыз тал болмайды, тарихсыз ел болмайды» деген сөзін тәуелсіз еліміздің тұңғыш Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың 2018 жылдың қараша айында жарық көрген «Ұлы даланың жеті қыры» атты мақаласының бар астары мен мәнін ашып тұрғандай. Ұлтымыздың рухани мұрасын әлемге танытатын тұңғыш Елбасының ірі жобаларының бірі «Ұлы даланың жеті қыры» мақаласында Қазақстан тарихын жаһандық тарихтағы Ұлы даланың орнын анықтауға мүкіндік беретін, біздің жерімізде пайда болған мәдени жетістіктер, қазақ ұлтының этногенезі, ұлттық тарихтың көкжиегінің бағалануы мен зерттелуінің уақыты келгенін атап айтады.

Мәдени негізге назар аудармай қоғамдық сананы жаңғырту мүмкін емес. Алға ұмтылу үшін бізге сансыз рухани байлыққа ие болған отандық мәдениетіміздің қайнар көзіне тереңірек үңіліп, өткен тарихымызға, мәдениетімізге үлкен құрметпен қарауымыз қажет. Адамзат тарихының күре тамыры мәдениет болса, мәдениеттің күре тамыры – адам баласының ақыл-ойы мен қимыл-қарекеті дүниеге әкелен ғажайып рухани және материалдық құндылықтар.

«Кеңістік - барлық нәрсенің, ал уақыт - бүкіл оқиғаның өлшемі. Уақыт пен кеңістіктің көкжиегі тоғысқан кезде ұлт тарихы басталады...» деп Н.Ә.Назарбаев өзінің «Ұлы даланың жеті қыры» мақаласында өз ойын білдіргендей 1 ұлттық тарихты зерттеудің кеңістігі мен уақытын кеңейту үшін, ұлттық сана мен ұлтжандылықты Қазақстан халқының бойына дарыту үшін Ұлы дала тарихын ұрпақ санасында тірілту керек. Осыған орай, ғылыми, ағартушылық – біліми, өз елінің ұлттық дәстүріне, тарихы мен мәдениетіне құрметпен қарауға, өскелең ұрпақты өткен ғасырлармен тоғыстыратын мәдени де тарихи көпір ретінде мұражайлар ерекше орын алуда.

Мұражай – ел тарихы, ұлттың көне менталитеті, дүниежүзі мәдениетінің қайнар көзі тоғысатын жер. Себебі, мұражай қойылымдарында орналасқан әрбір мұраның, жәдігерлің астарында сол жеке мұра тарихы ғана емес, осыған байланысты болатын кез-келген халықтың жүріп өткен ізі, тарихы жатыр. Кез-келген сипаттағы мұражай ғылыми – зерттеу, мәдениет – білім мекемесі, ұлттың ұлттылығын айғақтайтын ерекше мәнді мемлекеттік атрибуттардың бірі.

Қазақстан Республикасының Тұңғыш президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Егемен еліміздің мәдени өмірінде музейлердің орны айрықша. Тарихымызды терең зерттеп, оның тәжірибесінен тағлым алу – Қазақстанда патриотизмді қалыптастырудың, Отанның лайықты азаматтарын тәрбиелеудің басты шарттарының бірі...» деген сөздері әрбір мұражай қызметкерінің басты ұстанымы 2.

Бүгінгі таңда әлем мемлекеттері арасында мұражайы жоқ елдерді табу мүмкін емес. Бұл кез-келген халықтың өзінің тарихы мен мәдениетіне немқұрайлықпен қарамай болашақты өткен ғасырлардың рухани жетістіктерімен ұштастыра отырып құруға деген ұмтылыс жігерінің белгісі. Отандық мұражай желісінің қалыптасуы мен дамуы өзіндік ұлттық ерекшеліктерге байланысты. Дегенмен, қай жерде қандай мұражай болмасын өзінің алдына қойылған басты міндетін, қорындағы жинастырылған жәдігерлер негізінде халыққа сол өлкенің тарихи дамуындағы әрбір кезеңнің әлеуметтік – экономикалық, саяси – идеологиялық, мәдени – ағартушылық өмірін сипаттайтын әлеуметтік институтқа айналды. Бүгінгі күні мұражайға деген қоғамдық сұраныс уақыт талабынан туындап отырған құбылыс.

Сондықтан да осы мақаланы жазу барысында басты мақсатымыз Қазақстанның Солтүстік өңіріндегі мұражай ісінің қалыптасуы мен дамуының тарихи тәжірибесін ғылыми тұрғыдан зерделеу арқылы, облыс төңірегіндегі алғашқы мұражайлар туралы, коллекциялық қорының қалыптасуын, ғылыми – мәдени, біліми ағартушылық, әлеуметтік институт ретіндегі қоғамдағы ролі мен орнын, маңыздылығын жан-жақты ашып көрсету болып табылады.

XX ғасырдың басында қоғам өмірінде болған түбегейлі өзгерістер бұрын патшалы Ресейдің қол астында болып келген Қазақ өлкесіне де өз әсерін тигізді. Кеңес үкіметі құрылған алғашқы жылдары Қазақстанда музейлердің қалыптасуы мен дамуы өлкетану қозғалысымен тығыз байланыста болғандықтан музейлік-өлкетанулық бағыт ерекше сипатқа ие болды. Республикада музейлер жүйесін қалыптастыру мақсатында халық Ағарту Комиссариатының Коллегиясы 1922 жылы 24 қаңтарда Қырғыз (Қазақ) АКСР-нің Орталық Өлкетану музейі және губерниялық музейлер туралы Ережесін бекітті. Онда мұражайлардың құрылымдық негізі өлкетанушылық бағытқа қарай өзгертіліп, келесі бөлімдер мен лабораториялар тұруға тиісті еді: 1) жаратылыстану – табиғи; 2) тарихи – этнографиялық; 3) тарихи – географиялық; 4) әкімшілік – шаруашылық бөлімі; 5) кітапхана; 6) есеп – қисап бөлімі; 7) өлкетану үйірмесі; 8) шеберхана және лаборатория 3, 92 б. .

1923 жылы қаңтар айында Петропавл қаласында К.А.Александров, И.Г.Чернядьев, И.Г.Лобов басқа ғалымдардың бастауымен Ақмола губерниясын зерттеу қоғамы құрылып, оның жанынан музей ұйымдастыру ұйғарылды. Өлкені зерттеу жұмысына жергілікті мекемелер мен ұйымдарды тарту мақсатында қоғам мүшелері үгіт насихатты кеңінен пайдаланды. Сөйтіп, 1924 жылы Петропавлда мемлекеттік нысандағы облыстық – тарихи өлкетану мұражайы ашылды. Жаңа ашылған мұражайға мүшелікке енген бірнеше мекемелер мен ұйымдар өлкені зерттеу жұмыстарына қаржылай көмектессе, кейбіреуі ашылғалы отырған мұражайға мамонт, мүйізтұмсық, бұғы сүйектері мен құстардың тұлыптарын жинап тапсырып, заттай жергілікті оқу орындарының көрнекі құрал - жабдықтары, ауқатты адамдардан қалған ескі қару – жарақтар, тұрмыстық заттар, түрлі киім – кешектер, және өлкенің табиғатын

бейнелейтін өсімдіктер мен жәндіктер сол мұражай қорын құраған еді. Тіпті, өзінің құрылған күнінен небары 130 жәдігермен халыққа қызмет көрсете бастаған еді 4, 35 б., яғни, мемлекет тарапынан арнайы қаражат бөлінбегендіктен мұражай жәдігерлерінің қоры жекелеген адамдар мен мекемелердің сыйлықтары негізінде қалыптасты.

1923-24 жылдары Қазақстан мұражайларының жұмысы Қазақстанды зерттеу қоғамымен тығыз байланысты жүргізілді. Мұражайдың мәдени-ағартушылық қызметін, тәрбиелік рөлін көтеру мақсатында тақырыптық көрмелер ұйымдастырылды. Қазіргі заманғы мұражайлар қызметі қоғамдық институт ретінде әлеуметтік қоғамдық-экономикалық жағдайға сай жүргізілуде. Мұражайлардың құрылымы, ұйымдастырылуы және қызметі негізінен сол қор жинағының бағыты мен мазмұнына сай қалыптасады. Ғылыми-зерттеу жұмысының негізгі міндеті – коллекцияларды жүйелеу және зерттеу болып табылады. Оның нәтижесі мұражай қорындағы шығармалардың толық каталогында, ғылыми мақалаларда, мұражай жолсеріктерінде, буклеттерінде, арнайы ғылымкөпшілік кітаптарда көрініс табады.

Кеңес үкіметі дәуірінде қалыптасқан Солтүстік – Қазақстан облыстық тарихи өлкетану мұражайының құрылымында келесі зал түрлерін қамтиды: Табиғат; Археология; Этнография; Тарихи – экспозициялық; Әдеби; Қорды есепке алу және сақтау.

Көрермен қауым кез-келген бөлмеге барған уақытта көрмеде қойылған археологиялық заттар, экспонаттар сол бөлменің аталымына сай Солтүстік Қазақстанның белгілікті – бір дәуірінің тарихы жөнінде, бірнеше мың жылдыққа созылған бірін-бірі алмастырып отырған кезеңдер және мәдениеттер жөнінде ақпарат береді. Жалпы облыстық тарихи-өлкетану мұражайында жуық шамамен алғанда 343 141 экспонаттық бірлік бар 5.

2000 шаршы көлемінде орналасқан Мұражай деректеріне сүйене отырып, аталмыш мұражай қорында сақталынған экспонаттардың қысқаша мазмұнын келесідей: Ежелгі жануарлардың сүйектері (ұзын мүйізі мен бизонның бас сүйегінің фрагменті, Оңтүстік пілдің тісі,), СҚО мекендейтін құстар мен жануарлардың тұлбы (сақалды, Алтынды қылқан жапырақты, бұлан, елік, ақ жапырақты бүркіт). Ботай қонысының тастан, сүйектен, керамикадан жасалған археологиялық олжалары (көшірмелердің ұштықтары, жебелер, дротиктер, гарпундар, дискілер, ыдыс-аяқ, еңбек құралдары, найза, жебелері бар пияз, қанжал және қылыш, айналар, тас құрбандықтар, қола қазан). Қазақтардың қолданбалы өнер заттары: Мата және киіз кілемдер, кесте, былғарыдан, ағаштан жасалған ою-өрнектелген бұйымдар, зергерлік әшекейлердің бай кешені, оржын, бай креслосы, қорғаныш сауыт: дулыға, балта, сақина, қалқан, ат әбзелдері (ер, белбеу, тіреуіш, жүзік). Петропавл бекінісінің макеті. Шам, музыкалық жәшік, пианино, жазу үстелі, фотокамера, диван. Ұлы Отан соғысына қатысушылардың марапаттары, құжаттары, фотосуреттері, естеліктері, киім-кешектері және жеке заттары, сондай-ақ сарбаздар тұрмысының заттары, олжалық және жауынгерлік қару (маузер, қанжал, мылтық). Ал Қазақстан Республикасының тұңғыш Президенті залына назар аударса, еліміздің тәуелсіздік алған күнінен бастап Елбасының еңбек жолында елі мен жері үшін атқарған қызметін айғақтайтын жеке заттары мен құжаттары, ресми құжаттары көрсетілімге ұсынылған. Әсіресе, оның жеке өмірі туралы баяндайтын жәдігерлер бар.

Сонымен қатар, Солтүстік өңір тарихының мәдени өмірі туралы баян ететін мемлекеттік нысандағы мұражайдың келесі түрі ол бейнелеу өнері мұражайы.

Облыстық бейнелеу өнері мұражайы Петропавл қаласында 1989 жылы ашылды. Мұражай 1982 жылы Қазақстан Республикасының тарих және мәдениет ескерткіші мәртебесіне ие болған ғимаратта орналасқан. Мұражай жергілікті тарихи-өлкетану мұражайының бейнелеу өнері бөлімі негізінде ашылған болатын.

1960-шы жылдары Алматы қаласының сурет галереясы мұражайға алғашқы коллекцияларды: қазақстандық суретшілердің мүсіндерін, кескіндеме және графика туындыларын сыйға берді. Сондай-ақ, мұражай мекемесі жергілікті шеберлердің полотноларын сатып алды.

1985 жылы мұражай коллекциясы Вучетич атындағы Бүкілодақтық өндірістік-көркемсурет комбинатымен (Мәскеу), Қазақстан Суретшілер Одағымен, ҚССР мәдениет Министрлігінің көрмелер дирекциясымен, сыйлықтар және сатып алу жолымен толықтырылды.

Бүгінгі күні 394 шаршы метр аумақта, оның ішінде 117 шаршы метр экспозициялық көлемде 6 мыңнан астам экспонат қойылған. Мұражай коллекциясының негізгі бөлігін В. Фаворский, Г. Поплавски, Р. Хачатрян, Кукрыникстер және т.б. сияқты белгілі суретшілердің шығармашылығымен ұсынылған графика бөлімі алады. Кескіндеме білімін қазақстандық суретшілер - Н. Хлудов, Ә. Қастеев, Ж. Шәрденов, А. Исмаилов, И. Стадничук, В. Крылов, Л. Леонтьев, С. Балдано, Н. Никогосян, О. Комов, М. Рапопорт және басқа да туындылары ұсынылған.

Жалпы алғанда, бейнелеу өнері мұражайының құрылымына келесі залдар енеді: Графика; Кескіндеме; мүсін; Әдебиет; Декоративті – қолданбалы өнер.

Бейнелеу өнері мұражайында ұсынылған экспонаттардың қысқаша мазмұны келесідей: Алматы және Мәскеу Суретшілер Одағының көркемсурет көрмелері дирекциясының мұражайларынан, сондай-ақ жеке коллекциялардан берілген кескіндеме, графика және мүсін. Келесі суретшілердің картиналары өнер сүйер қауымға ұсынылған: Исмаилов А. («Бурабай» курорты, «Табиғи байлықтар»), Галимбаева А. («Менің қалам»), Кастеев А. («Алма-атинкаға тұр», «Сүйінбай», «Жайылымға», «Колхоз тоқ»), Крутильников Н. («Қысқы пейзаж», «Қазақ жүн иірімжібі үшін», «Қазақ тоқыма станогының артында»), Н. Хлудова («Есік көлі»), С. Райхенберг («18 ғасырдың екінші жартысындағы Петропавл бекінісі», «Алма гүлі», «Кемежай») және т.б. Сәндік-қолданбалы өнер қорлары қазақ, орыс, украиндық қолданбалы өнер суретшілерінің коллекциясынан тұрады: этнография және керамика заттары, Орал самаурлары, потнастар, белгілер. Сонымен қатар, Петропавл қаласының Облыстық бейнелеу өнері мұражайында балалар шығармашылығы жұмыстарының тамаша топтамасы бар. 1992 жылы Петропавл мұражайында әдеби бөлім ашылды, онда 2600 экспонат бар. Мұнда атақты жазушылардың қолжазбалары, шығармалары, жеке заттары мен хаттары кірді.

Солтүстік – Қазақстан облысындағы мұражай ісінің даму тарихындағы елеулі оқиғалардың бірі ол – Абылай хан мұражай кешенінің пайда болуы мен қалыптасуы.

«Абылай хан үйі» сәулет ескерткіші 1824-1829 жылдары ағаштан салынған Абылай хан елшілік үйінің бұрынғы жерінде орналасқан. 1765 жылы Петр бекінісінің жанында ставканың болуы туралы Ресей Федерациясы мен Омбы қаласының ШІМ мұрағаттарының құжаттары куәландырады.

Ғимараттың тарихи-мәдени құндылығы - бұл қаланың таулы бөлігіндегі (жоғарғы форштадтадағы) алғашқы тас құрылыстардың бірі болғандығында. Осы ғимараттың құрылыс тарихы қазақ жерлерін біріктірудің алғашқы бастамасы болған Абылай ханның Қазақстан тарихындағы өмірі мен қызметі туралы аңыз-әңгімелермен тығыз байланысты.

2003 жылы Мәскеу, Омбы, Алматы мұрағаттарында XVIII-XIX ғғ. ширегіндегі - орыс-қазақ қарым-қатынастарының тарихы бойынша құжаттарға зерттеу жүргізілу нәтижесінде, бұл Абылайдың Хан тағының резиденциясы Петропавл қаласында орналасқанын растады.

XVIII-XIX ғғ. ширегіндегі бұл ғимараттың тарихы өте қызықты. Мысалы, Жүз жылдан астам уақыт әскери лазарет, ал өткен ғасырдың 20-шы жылдары бұл ғимаратта

түрлі әскери бөлімдер орналасқан. Оның құрамында белгілі қазақ жазушысы Сәбит Мұқанов жұмыс істеген 7.

Республикалық маңызы бар тарих ескерткіші 1982 жылы мемлекеттік қорғауға қабылданды. Ғимараттың тарихи-мәдени құндылығы - бұл ескерткіш қазақ халқының материалдық естелігін білдіретін алғашқы тас құрылыстардың бірі.

Солтүстік Қазақстан облысы әкімдігінің бастамасымен 2004-2006 жылдарға арналған «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасын орындау шеңберінде жүзеге асырылған «Абылай хан резиденциясын» қайта құру және қалпына келтіру жөніндегі жоба әзірленді. Жөндеу-қалпына келтіру жұмыстары 2005 жылдың сәуірінде басталды, қаржыландыру республикалық бюджет қаражатынан жүзеге асырылды. «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы аясында Петропавл қаласында «Абылай хан резиденциясы» қалпына келтіру жұмыстары жүргізілді.

Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат Министрлігі Солтүстік Қазақстан облысы әкімдігінің «Абылай хан резиденциясы» КМҚК 2007 жылғы 13 қарашада Солтүстік Қазақстан облысының Әділет департаментінде тіркелді.

Солтүстік Қазақстан облысы Республика көлемінде баламасы жоқ жаңа үлгідегі мұражайға ие болды.

Экспозицияның негізі - XVIII ғасырдағы Қазақстанның мемлекет және қоғам қайраткері - Абылай ханның өмірі мен іс-әрекеттері жөнінде. Комплексің экспозициясы өз көрермендерін Абылай ханның өміріндегі негізгі жағдайлармен таныстырады және әр көрерменді Отанға деген патриоттық сезімге тәрбиелейді.

Мұражай экспозициясы 4 залдардан тұрады: Бірінші залда Абылай ханның (азан шақырып қойған аты - Әбілмансұр) балалық және жасөспірім шағы баяндалады. Оның шығу тегі Дешті-Қыпшақ Жошы, Шыңғысханның үлкен ұлынан тарайды. Абылайдың билік құрған кезі, сонау қазақ халқының тарихындағы қиын-қыстау, аласапыран кезеңінде, қазақ хандығы үш жүзге бөлініп, көршілес Жоңғар хандығының шапқыншылығы кезеңінде өткен болатын. Осы шайқастарда ерлік көрсеткен Абылай ханның қолбасшы – батырлары: Бөгенбай, Қабанбай, Наурызбай, Сары батыр, Құлсары, Күлеке, Қожаберген және т. б. Сонымен қатар экспозициямызда XVIII ғасырдың қару-жарақтары көрсетілген. Екінші залда Абылай ханның дәстүрлі қазақ үрдісіндегі жатын бөлме заттары көрсетілген. Үшінші залдың нақ ортасында Абылай ханның бейнесі, жалпы ұлттық ер адам мен әйел адамның киімдері, қару-жарақтар, тұрмыс заттары қойылған. Төртінші залдағы экспозиция жәдігерлері Абылай ханды ұлы мемлекет қайраткер, данышпан саясаткер, сауатты дипломат, талантты қолбасшы, даңқты ел билеуші ретінде тани алатын материалдармен жабдықталған. Ол қазақ хандығын құра білді және оның мақсаты елді біріктіру еді. Абылай ханның сыртқы саясаты икемділікпен, мәмілеге келушілікпен жүргізілді. Оның Ресей мен Қытай сияқты алып мемлекеттермен қарым-қатынасы басқа Орта Азиялық мемлекеттермен қарым-қатынастардан әжептәуір айрықша болатын. Абылай хан Ресей бодандығынан бас тартқан жоқ, бірақ екі жақ державаларының өзіне деген ықпалының күшеюінің енуіне жол берген жоқ. Осындай ұлы тұлғаның арқасында қазақ халқы өз ұлттық сана-сезімін, дәстүрін, тарихы мен мәдениетін сақтап қалды. Ұлы Абылайдың іс-әрекетінің қорытындысы – Қазақстанның тәуелсіз ел болып құрылуына қол жеткізуі.

Сөйтіп, 2008 жылдың 21 тамызында біздің қаламыз үшін ғана емес, бүкіл республика үшін де маңызды оқиға – «Абылай хан резиденциясы» мұражай кешенінің ашылуы болды. Кешенді Қазақстан Республикасының тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаев салтанатты түрде ашқан еді.

Солтүстік-Қазақстанда мұражай желісінің қалыптасу тарихында тек қана мемлекеттік үлгідегі мұражайлар ғана емес, сонымен қатар, өңір тарихының әр түкпірі туралы баяндайтын облыс аумағындағы аудандық, ведомствалық, шіркеулік, қоғамдық

мұражайлары туралы да айтуға болады. Мысалы, 1972 жылы құрылған Есіл ауданының тарихи-өлкетану мұражайы; 1981 жылы құрылған И.П. Шухов атындағы әдеби-мемориалдық үй – мұражайы; 1985 жылы құрылған Ш.Ш. Уалиханов атындағы Сырымбет тарихи-этнографиялық мұражайы; 1986 жылы құрылған Шал ақын аудандық тарихи-өлкетану мұражайы; 1990 жылы құрылған М.Мұқанов үй-мұражайы; М. Жұмабаев аудындық тарихи-өлкетану мұражайы және т.б. 8.

Жалпы, мұражай – тарихи-ғылыми дерек ретіндегі ескерткіштерді, өнер туындыларын, мәдени құндылықтарды, мұраларды сақтап, жинақтап, ғылыми-танымдық қызмет атқаратын мекеме болғандықтан, жалпы адамзат баласының өмірінде заттық және рухани мәдениетті танытуда, зерттеу мен насихаттауда үлкен рөл атқарады. Әсіресе, ұлттық, мәдени, азаматтық, әскери, еңбек жетістіктерін, әдет-ғұрып, салт-дәстүрдің ерекшеліктерін оқып-үйренуге оның көмегі зор. Сондықтан да, өлке тарихын таңып-білуде өңірдегі мұражай ісінің қалыптасып даму тарихынан бастау алу керек.

Мұражай – туған жердің асыл қазынасы. Ол жас ұрпақты, жалпы жұртшылықты туған елдің шежіресімен таныстыра отырып, оны қастерлеуге тәрбиелейді. Мұрағаттарды қорғау мен жинақтаудың астарында ізгіліктің жатқанын байқауға болады. Сондықтан, Н. Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында айтылғандай, біздің музей де өлкетану ісін өрге жүргізуде қызметін жаңа талаптар тұрғысынан атқаратын болады.

Әдебиет:

1. Н.Ә. Назарбаев «Ұлы даланың жеті қыры» мақаласы, «Егемен Қазақстан» республикалық газеті, 2018 ж., 21 қараша.
2. Н. Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласы, «Егемен Қазақстан» республикалық газеті, 2017 ж., 12 сәуір.
3. Музеи занимают особое место в культурной жизни страны. Поздравление Президента РК Н.А. Назарбаева работников музеев Казахстана с Международным днем музея // Казахстанская правда. – 1998 г., 19 мая
4. А.Ф. Ибраева «Қазақстан музейлері тарих толқынында» // Монография, Петропавл, 2015 ж.
5. Записки Петропавловского окружного музея. – Петропавловск, 1930 г.
6. Ахметова С.Ш. Историческое краеведение в Казахстане. – Алма-Ата, Казахстан, 1982 г.
7. Какенова Г.М. Культурная жизнь Северного казахстана в 20-годы XX века: Автореферат диссертации к.и.н. – Алматы, 1994 г.
8. Л.А. Гривенная, Ю.В. Кузьменко, Д.И. Виноградов «Музеи Северо-Казахстанской области: информационный справочник». – Петропавловск: СКГУ им. М.Козыбаева, 2016 г.

ӘОЖ 94 (574)

ҰЛЫ ДАЛА ЕЛІНІҢ ТАРИХЫНДАҒЫ ЖАСТАР МӘСЕЛЕСІ

Әбдіразақ Б. Талғатбек М.О., Дүкенбаева З.О.

(Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ)

Жаңа 2019 жыл қазақстандықтар үшін ерекше жыл, өйткені Елбасымыз Н.Ә. Назарбаевтың өткен жылғы 5 қазандағы Жолдауында оны – Жастар жылы деп жариялаған болатын, Президент жастардың бүгіні мен болашағына қамқорлық жасауды өз саясатының негізгі мәні деп санайды. Ол жыл сайынғы дәстүрлі Жолдауларында жастар саясатын жетілдіру бойынша іргелі тапсырмалар беріп жүргені белгілі, өйткені жастар қоғамның бір бөлігі ретінде мемлекетте маңызды рөл атқарады. Жастар ұлы

дала елінің тарихында да ел үшін елеулі істер атқарып ерліктің жарқын үлгісін көрсетіп келеді. Отан тарихында ерекше маңызға ие тарихи оқиғалар болып саналатын 1986 жылы өткен желтоқсан оқиғасы мен 1979 жылғы Целиноград оқиғасының орын алуына себепкер болған да жастар болатын.

Кеңестік билік 1979 жылы Қазақстан территориясындағы бес облыстың аумағында Неміс автономиясын құруды шешеді. Бұл еліміздің болашағына кедергі келтіретін, халқымыздың бірлігіне, мемлекеттің территориялық тұтастығына зиянын тигізетін аса қауіпті қадамдардың бірі еді. Осы сәтте осындай зардабы мен азабы көп бұл істің болуына қарсы шыққан қазақ жастары "Қазақстан-бөлінбейді!", "Неміс автономиясы-жоқ!", «Ата-бабаларымыздың жерін фашистерге бермейміз», -деп ұрандап, наразылық білдіріп, Целиноград қазіргі Астана қаласында 16 және 19 маусым күндері митингілер мен демонстрациялар өткізген болатын. (1)

Митинге шығушы студенттер немістерге ешқандай да қарсылығының жоқ екенін, біртұтас отбасыда бұрынғыша тұра беру керектігін, республика ішінде ерекше облыстың құру қажеттілігінің жоқ екенін, тіпті Кремльдің бұл шешімі үшін оларды жазғыратының жеткізді. Демонстранттар өздерінің талаптарын нақты жеткізе отырып, дәл солай биліктен анық түрде 19 маусым күні жауаптарын күтетіндігін айтты, сол күні алаңда қайтадан жиналуға уәжделесті. Егер де билік тарапынан қанағаттандырылмайтын жауап болмаған жағдайда 22 маусым күні түнде шырақты шеру өткізетіндіктерін айтты. (2)

19 маусым күні осы қазақ жастарының саяси белсенділігінің, елжандылығының, патриоттығының арқасында Кеңестік биліктің автономияның болмайтындығын жариялады. Олар енді, не болашақта, не қазір бұл мәселенің көтерілмейтіндігін жеткізді, бұл хабарлама митингке шығушылардың зор еңбегі еді. Бұл хабар қазақ халқының мерейін үстемдетіп, қуанышқа бөледі. XX ғасырдағы КСРО билігі ұлттардың да, ұлыстардың да мүддесімен ешқашан санасып көрген емес, Кремль шешімі кеңестер құрамындағы халықтар үшін бұлжымас заң болатын. Қазақстанда Неміс автономиялы облысын құру жөніндегі Саяси бюроның 1979 жылғы маусымдағы шешімі де бұлжымай орындалатын осындай бұйрық еді. Бірақ қасиетті жерін қастерлей білетін қазақ халқының жастары ұрпағының ертеңі үшін тайсалмай бұл шешімге қарсы шықты. «Қазақ жері бөлінбейді» деп ұран тастаған жастардың арқасында еліміз жер тұтастығын сақтап қалды. Ел ішінде ел тігу көп ұлтты Қазақ елі үшін қауіпті идея еді. 1979 жылғы оқиғалар елдік үшін жасалған нық қадамдардың бірі болып саналынады.

1986 жылы да қазақтың көшбасшысы болған Д.А.Қонаевты орнынан алып, республика басшылығына шеттен Ресейдің Ульянов облысынан Геннадий Васильевич Колбинды әкеліп қойғанда да қазақ жастары ел үшін тағы да батылдыққа барды. 1986 жылдың желтоқсанында алаңға шығып, Кеңес билігіне наразылық көрсеткен жастарды да қаһарлы империядан сескендірмеген күш те осы Азаттыққа деген аңсау екені сөзсіз. Орталық алаңға лек-легімен ағылған жастар тобы бейбіт шеру арқылы Орталықтың кадр саясатын дұрыс жүргізбей отырғандығына наразылық білдірді. «Қазақстанға қазақ басшы!», «Әр халыққа-өз көсемі!», «Ешбір халыққа артықшылық берілмесін!» деген ұранмен, «Менің Қазақстаным» әнін айтып алаңға шықты. Ұлт саясатын дұрыс жүргізуді, ұлттық тіл мәдениеттің дамуына қамқорлық жасауды, ұлттық саяси қайраткерлердің басшылық орындарында лайықты лауазымға ие болуына назар аударуды талап етті. Жастар өздерін толғандырып жүрген мәселелерді айтып қалуға тырысты. (3)

Манаш Қозыбаев 1986 жылғы Желтоқсан көтерілісін сырлы құбылыс деп бағаласа, Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев өзінің «Ғасырлар тоғысында» атты еңбегінде: «1986 жылғы желтоқсан оқиғалары қазақ жастарының сана-сезімінің қаншалықты өскендігін көрсетеді. Олар 100 жылға жуық уақыт бойы халықты

казармалық тәртіпте ұстап келген тоталитарлық жүйенің алдында бірінші болып айылдарын жиған жоқ. Жастар бұдан әрі кез-келген ұлтқа тән ұлттық мақтаныш сезімін қорлауға жол бермейтінін өз халқының атынан ашық мәлімдеді» — деп бағалайды. Қазақтың көрнекті жазушысы, қоғам қайраткері Мұхтар Шаханов «Желтоқсан эпопеясы» атты деректі романының бірінші кітабында 1986 жылғы Желтоқсан көтерілісіне баға берді. Алматыда ұлтшыл элементтер араңдатып салған оқушылар жастар тобы көшелерге шығып, Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің шешіміне наразылық білдіргенін айтады. «Желтоқсан оқиғаларындағы» маңызды мәселелерді есте сақтау қажет дейді. «Ол екі бірдей жергілікті элиталарға (қазақ пен орыс) қарсы тұңғыш жаппай наразылық еді. Демонстранттар жақсы ұйымдасқан еді және өз жетекшілері ұсталғаннан кейін де орындарында қала беруі бағаланды» — деп сипаттайды. (4)

Желтоқсан көтерілісі дегенде есте болатын бір нәрсе – әлемді ашса алақанында, жұмса жұдырығында ұстаған КСРО-ның ыдырауына тарихи тұрғыдан негізгі рөл атқарды. Яғни Желтоқсан көтерілісі Кеңес Одағы деп аталатын алып империяның ыдырауын жеделдеткен тарихи көтеріліс. Оны кейін 1991 жылы болған Ыстықкөл саммитінде М.С.Горбачевтің өзі мойындаған. Осы орайда, Желтоқсан құбылысын әлемдік деңгейге көтеріп, жұртшылықтың ниетін оған бұруда америкалық Хельсинки тобының еңбегі ерекше екенін айта кетуіміз керек. Бұл топ Алматы құбылысын «М.С.Горбачев билікке келгелі бері болған халық наразылығының ең бірінші және жойқын көрінісі», - деп, алғашқылардың бірі болып таныды. Сөйтіп, олар көтерілісті «тек Қазақстан ғана емес, бүкіл одақ көлеміндегі ірі тарихи құбылыс» деп атап көрсетіп, «бұл жаңа кезеңнің басталуы» деген баға беріп, мойындаған. Осылайша, Алматы желтоқсанының жаңғырығы Сумгайт, Баку, Тбилиси, Вильнюс құбылыстарына жалғанып, одақ желтоқсанына ұласты. Тіпті, республикалар ауқымынан шығып, еуразиялық сипат алды. Оның әсері әлемдік «Варшава блогына» кіретін социалистік елдердің бұдан былайғы жерде өздерінің саяси-экономикалық, әлеуметтік, ұлтаралық, сондай-ақ, шекаралық ахуалын қайта қарауына, бағалауына орасан ықпал жасады. Оның аяғы әлемдік социалистік формацияның түпкілікті күйреуіне алып келді. Желтоқсан қозғалысы үш күнмен шектелмейді. Бұл бүкіл халықтың рухани өміріне әсер етті. Ұлттық сананы қалыптастырып, ұлттық рухты өсірді.

Ұлы дала елі тарихында жастар әрқашан да ерліктің жарқын үлгісін көрсетіп, отанымыз үшін маңызды қадамдарға барған аталған екі оқиға көп ерліктің бір бөлігі ғана, жастар мемлекеттің, қоғамның маңызды бөлігі екенін осыдан ақ аңғаруымызға болады. Жастар елін сүйіп, ел үшін қызмет еткенде ғана тәуелсіз еліміз алдыға қарай қадам басып, даму мен гүлденудің шыңына жетпек. Мемлекеттің болашағы қазіргі жастарымыздың қолында. Халқының болашағы үшін күресетін негізгі күш-жастар. Өмір бойы «алаш» ұранын көтеріп кеткен Мағжан Жұмабаевта өз өлеңінде жастарға үлкен үмітпен қарайды. Жастардың бойынан қыранның қанатындай күштілікті, таза жүрек пен ер мінезді, туған жерге деген шексіз махаббатты көреді. Соған мақтанады. Шабыттана жырлайды. «Мен жастарға сенемін» деп асқақтай сөйлейді. Бірақ біз жастар осы ақын ойын ақтап жүрміз ба? - деген сұрақ көкейде тұрады. Өлеңдегі қайраттылық, рух-жігер, табандылық, әділеттілік, бәрі-бәрі тәрбиеден бастау алады. Тәрбиелілікті көрсетеді.

Көздерінде от ойнар, Сөздерінде жалын бар, Жаннан қымбат оларға ар, Мен жастарға сенмін! - деп жастарды намыстылыққа, қыздарымызды атақ-абыройларына дақ түсірмеуге шақырады. Жастарды ақиқаттың ауылынан алшақтатпай, ар намысын бірінші орынға қоюға үндейді. Намыс-адам тұлғасының күзетшісі. Мағжан да әділетсіздікке қарсы шығып, ар-намысын алға қойып өмірден озбады ма... Сондықтан

осындай Мағжан салып кеткен өлең жолына жастарды бағыттау үшін тәрбие керек. Алаш атын аспанға Шығарар олар бір таңда Мен жастарға сенемін- деп Мағжанның өлеңін өмірлік ұран қылып, бойымызға сіңіретін едік..

Тарихқа көз тастасақ біздің аға-апаларымыз қазақ жастары Мағжанның өлеңіндегі намыс пен әділдікті ту етіп, ел үшін барын салды, жанын берді. Ендігі де біз қазақ жастары сол салынған сара жолмен жүріп Ұлы дала елі – Қазақстанның мәңгілік ел болуы үшін барымызды беруіміз керек.

Әдебиет:

1. Константин Эрлих «Собеседник» жалпыресеілік апталық газеті сұхбатынан / И.Р. Плеве, А.А. Герман, Т.С. Иларионова. «История немцев России» (МСНК-пресс, 2005).
2. Какен А. «КРЕМЛЕВСКИЙ КОЛОБРОД, или Как немцам создавали автономию. Документальное повествование.» - Астана: Фолиант, 2013.
3. Болат Шарахымбай. Желтоқсан – 1986 көтерілісіне әділдік керек. Қазақстан-ZAMAN.
4. Қозыбаев М. «Дақпырт және Шындық» Алматы, 1996 жыл – 35 бет.

УДК 339.564.2

ПРОБЛЕМЫ ЭКСПОРТА ПРОДУКЦИИ МУКОМОЛЬНОГО ПРОИЗВОДСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН И ПРЕДЛАГАЕМЫЕ ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

Габдушева А.С.

(СКГУ им. М. Козыбаева)

ТОО «Тимирязевский мукомольный комбинат» является крупным экспортером мукомольной продукции в Северо-Казахстанской области и в настоящее время его тревожит обстановка, сложившаяся у всех экспортеров мукомольной продукции нашей области.

Сутью крайне тревожной ситуации на рынке зернопереработки являются:

Фактор первый. Страны – традиционные импортеры нашей муки – активно развивают собственную мукомольную промышленность. Этому в немалой степени способствует и политика нашей страны, считающая эти страны основным и приоритетным рынком экспорта зерна пшеницы. Как следствие – создание в Узбекистане, Таджикистане, Кыргызстане мер нетарифного ограничения в торговле мукой с Казахстаном. На этом фоне импорт муки этими странами неуклонно сокращается, а импорт казахстанского зерна неуклонно растет.

По данным маркетинговых исследований президента «Союза зернопереработчиков Казахстана» Ган. Е., направленных в адрес Председателя Правления Национальной Палаты предпринимателей «Атамекен» 26.03.2018 года за №02-20, Таджикистан в 2017 году импортировал из Казахстана более миллиона (!!!) тонн зерна, ввезя одновременно муки из Казахстана чуть более 50 тысяч тонн (в 2008 году эти цифры были соответственно 460 тысяч тонн муки и 218 тысяч тонн зерна). Узбекистан в 2017 году импортировал из Казахстана 1678 тыс. тонн зерна пшеницы и 627 тысяч тонн муки (соответствующие показатели в 2012 году, всего пять лет назад – 1243 тысяч тонн муки и 658 тысяч тонн зерна).

На сегодняшний день основным рынком сбыта для наших мукомолов является Афганистан. По данным Ган Е. в 2017 году рынок этой страны составлял более двух третей всего объема экспорта муки из Казахстана. Но рынок этой страны нельзя

рассматривать как спасение наших мукомолов. Это – лишь временная передышка перед окончательным распадом отечественной зернопереработки.

Афганский рынок всегда был основным рынком сбыта для пакистанских мукомолов. По данным Ган Е. соотношение объемов муки из Пакистана и Казахстана было 80:20. Падение мировых цен на зерно в последние годы привело к тому, что это соотношение сегодня изменилось на 20:80. Но, как только мировые цены восстановятся, казахстанское мукомолье потеряет не менее миллиона тонн экспорта муки в Афганистан (банкротство четверти мукомольных предприятий Казахстана как следствие).

Выводы маркетинговых исследований о резком сокращении рынка сбыта мукомольной продукции в Таджикистан, Узбекистан и Кыргызстан подтверждаются данными, полученными при сопоставлении объемов экспорта товаров ТОО «Тимирязевский мукомольный комбинат» за 2013 и 2017 годы.

Объём экспорта товаров в 2013 году:

Страны	Объём реализации (в тенге)	в %
Афганистан	462 835 299	35,2
Таджикистан	398 422 918	30,3
Узбекистан	431 031 947	32,8
Кыргызстан	11 589 430	0,9
Россия	5 453 004	0,4
Каракалпакстан	5 851 373	0,4
Итого	1 315 183 971	100,0

Объём экспорта товаров в 2017 году:

Страны	Объём реализации (тенге)	в %
Афганистан	1 568 120 044	6,4
Таджикистан	28 462 163	1,4
Узбекистан	446 056 511	21,7
Кыргызстан	7 985 913	0,4
Россия	2 541 000	0,1
Итого	2 053 165 631	100,0

Объём экспорта в Афганистан увеличился в 2,2 раза, в то же время в Таджикистан сократился в 21,6 раза, Узбекистан сократился в 1,5 раза, в Кыргызстан сократился в 2,3 раза.

Второй фактор, крайне негативно влияющий на экспортный мукомольный рынок в Афганистан – высокая разница в транзитных и внутренних тарифах по транспортировке муки через территорию Республики Узбекистан – разница составляет порядка 22 долларов США на одну тонну муки. Это позволяет узбекским зернопереработчикам применять толлинговую схему переработки казахстанского зерна и экспортировать получаемую муку на афганский рынок. По оценке самих узбекских мукомолов, уже сегодня доля узбекской муки на пограничном переходе «Галаба – Хайратон» достигает до 50% от общего объема поставляемой муки.

Наблюдается устойчивый процесс инвестиций афганского бизнеса в развитие мельничных мощностей в Узбекистане, что неминуемо приведет к замене казахстанской муки на афганском рынке на муку узбекского производства из казахстанского зерна.

Казахстан уже сегодня превратился в зерновой сырьевой придаток стран Средней Азии, рассматривающих нашу страну исключительно как поставщика сырья для загрузки собственных мукомольных мощностей.

Фактор третий. Недостаток подвижного состава. Вся приобретенная продукция идет на экспорт и ТОО испытывает большие трудности из-за хронической нехватки вагонов, стоит на грани банкротства, так как не имеет возможности рассчитаться за полученные и своевременно не погашенные просроченные займы. К примеру, в сентябре 2017 года из заявленных 400 вагонов фактически было выделено 62 вагона, в октябре 2017 года из заявленных 380 вагонов было выделено 70 вагонов.

Урожай зерна в Казахстане в 2017 году составил 21,5 миллиона тонн. Однако, как с реализацией пшеницы у аграриев, так и муки у мукомолов, проблемы возникли сразу по окончании уборки. Из-за дефицита вагонов остановились как отгрузки на экспорт, так и поставки внутри страны.

Проблема нехватки подвижного состава в еще в 2009 году была озвучена тогдашним министром сельского хозяйства Акылбеком Куришбаевым. Исходя из слов министра, для решения проблемы нехватки подвижного состава (имеющийся парк составлял 5200 единиц), парк вагонов нужно было расширить на две-три тысячи штук. Но этого сделано не было. Компания «Казахстан темир жолы» вместо этого затеяла сложную реформу. Сначала парк вагонов передали в ведение АО «КазТемирТранс» - дочерней компании КТЖ. А потом, объединив возможности «КазТемирТранс» и российской «Русагротранс», создали совместное предприятие «Астык Транс». Железнодорожники обещали, что после этого все проблемы аграриев и мукомолов с отгрузкой зерна и муки останутся в прошлом: предполагалась работа в Казахстане на постоянной основе порядка четырех тысяч вагонов-зерновозов из России. Этого количества должно было хватить для покрытия дефицита подвижного состава.

Но что случилось на самом деле? В декабре 2016 «Русагротранс» выкупило долю казахстанской стороны. И теперь россияне – единоличные владельцы бывшего совместного предприятия. В сезон 2017 года, когда Россия собрала рекордный урожай зерна (более 130 миллионов тонн), стало ясно: Казахстан для этой компании далеко не в приоритете. Вагоны ушли в Россию, а казахстанские аграрии и мукомолы остались наедине со своими проблемами.

Итог – фактическое наличие лишь половины из необходимого стране в 2017 – 2018 годах подвижного состава, что подтверждают данные самой компании КТЖ. В итоге аграрии сидят на своем зерне, а переработчики и экспортеры – на муке. И никто не знает, куда девать свой товар. В 2017 и 2018 годах склады забиты – как мукой, так и зерном, продавать которое как крестьяне, мукомолы, так и экспортеры мукомольной продукции сейчас не хотят из-за низкой цены, да и не могут – из-за отсутствия спроса. Вот такая патовая ситуация.

Казахстанские чиновники на всех уровнях не устают повторять, что сельское хозяйство Казахстана имеет огромный потенциал именно в смысле производства – площади огромные. Но о таком минусе, как отсутствии выхода к океану, забывают. А это - сложности с отгрузкой на экспорт того, что произведено в стране. Любой инвестор, рассматривающий перспективу участия в мукомольном производстве и экспорте муки, а также в сельхозбизнесе Казахстана, первым делом задаёт вопрос: а как отсюда вывозить выращенный урожай и мукомольную продукцию? И быстро понимает весь масштаб ожидающих его сложностей. Так что развитие логистических возможностей – основной вопрос инвестиционной привлекательности Казахстана. Если не развивать транспортные коридоры, то можно забыть и об увеличении экспорта сельхозпродукции, и о притоке иностранных инвестиций в агросектор и в переработку сельхозпродукции.

Фактор четвертый. Решение вопроса по возврату превышения НДС при экспорте товаров. При проведении налоговых проверок на возврат превышения НДС, налоговые органы на основании п. 2 ст. 137 (ст. 625 налогового Кодекса за 2017 год), применяют Постановление Правительства РК от 10 апреля марта 2015 года № 214 «Об утверждении Правил применения системы управления рисками (далее СУР) в целях подтверждения суммы превышения НДС, предъявленной к возврату, и критериев степени риска».

В аналогичных «Правилах СУР...», действовавших до 2013 года, был подпункт 2 пункта 9, согласно которому в отношении поставщиков товаров, работ, у налогоплательщиков, производителей муки, налоговый орган прекращал дальнейшее формирование аналитического отчета «Пирамида» по поставщикам, что было справедливо.

Затем в 2013 году данный пункт был исключен из «Правил СУР...», что стало означать применение формирования аналитического отчёта «Пирамида» по поставщикам у производителей муки и, как следствие, потеря значительной части суммы превышения НДС, предъявленной к возврату из-за построения «Пирамиды» поставщиков до 8-10 уровней.

Мукомолы, совместно с Союзом зернопереработчиков Казахстана, в течение 2017 года при обсуждении Налогового Кодекса на 2018 год неоднократно обращались на видеоконференциях, проводимых на площадке Национальной Палаты Предпринимателей, о несправедливой отмене п/п 2 п.9 «Правил СУР...» в отношении производителей муки.

Суть в том, что мукомолы приобретают сырье (пшеницу) только у производителей зерновой продукции. Ни один мукомол не будет приобретать зерно у лжепредприятий и трейдеров по счетам, не обеспеченным пшеницей, т.е. производитель муки приобрел пшеницу у конечного производителя пшеницы.

Мы считаем, что цепочка: производитель муки – конечный производитель замкнулась, а формирование аналитического отчета по поставщикам у мукомолов, по нашему мнению, является некорректным.

Теперь так называемый «неподтвержденный НДС» по поставщикам 8-10 уровня, не имеющий никакого отношения к конечному производителю (сельхозтоваропроизводителю), остается на лицевом счете мукомола без права его использования, вместо того, чтобы быть возвращенным мукомолу.

Мы считаем, что отмена п/п 2 п.9 «Правил СУР...» ущемляет финансовое состояние мукомолов, приводит к убыткам из-за потери недополученной части уплаченного НДС при приобретении товаров, услуг.

Фактор пятый. Отмена дифференцированных тарифов на электроэнергию с 1 сентября 2017 года. С 01.01.2009 года по 01.09.2017 года действовали дифференцированные тарифы на электроэнергию: дневной (15,51 тенге за 1 кВт/час), вечерний (34,22 тенге за 1 кВт/час) и ночной (4,66 тенге за кВт/час). Все мукомольные предприятия области с 2009 года были перепрофилированы на работу в ночную смену с низким тарифом 4,66 тенге за 1 кВт/час. В соответствии с принятым законом РК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты РК по вопросам электроэнергетики» № 89 VI от 11 июля 2017 года, установлен единый тариф на услуги по розничной реализации электроэнергии для юридических лиц с 1 сентября 2017 года составляющий 15,51 тенге за 1 кВт, т.е. увеличен в 3,33 раза.

Введение в действие этого Закона привело к резкому увеличению себестоимости мукомольной продукции. Себестоимость продукции оказалась выше существующей рыночной цены и привела к убыточности мукомольных предприятий.

В целом по стране отмена дифференцированных тарифов на электроэнергию отрицательно сказалась на бизнесе большого количества предпринимателей не только

мукомолов и экспортеров мукомольной продукции, но также предприятий хлебопекарной отрасли, колбасных и мясоперерабатывающих цехов, предпринимателей, выращивающих цветы, рассаду и др., пользовавшихся ночным тарифом электроэнергии.

Для решения возникших проблем ведения бизнеса, ТОО «Тимирязевский мукомольный комбинат» вместе с группой экспортёров мукомольной продукции Северо-Казахстанской области (ТОО «Кара-Яз», ТОО «СевЕсильЗерно», ТОО «DEZ» и др.) в течение 2017 и 2018 годов неоднократно выступали с обращением в адрес министерства сельского хозяйства РК, министерства финансов РК, министерства энергетики, министерства экономики, Сената Парламента РК, Мажилиса Парламента РК, ряду депутатов от нашей области Сената РК и Мажилиса РК, в адрес Национальной Палаты предпринимателей «Атамекен» РК, Премьер-министра РК Сагинтаева Б.А. с просьбой обратить внимание на решение проблем агросектора и экспорта мукомольной продукции. По просьбе и инициативе экспортеров мукомолов нашей области на площадке Национальной Палаты предпринимателей «Атамекен» были проведены три видеоконференции с участием вышеуказанных государственных чиновников и экспортеров мукомольной продукции со всех регионов РК.

Мы вместе с «Союзом зернопереработчиков Казахстана», неоднократно озвучивали свою точку зрения по сложившейся ситуации и предлагали ряд системных мер, суть которых сводится к следующему:

1. На уровне Правительства разработать и принять экспортную стратегию, определить уполномоченный орган по экспорту.

2. Ограничить вывоз зерна из РК путем установления квот, а также лицензий и пошлин, которые будут уплачиваться в бюджет РК покупателями при вывозе зерна из РК. При вывозе зерна из РФ стоимость перевозки в три раза дороже, чем из РК. К примеру, стоимость транзита одного вагона зерна по маршруту ОМСК-ХАМЗА (до приграничной станции в Узбекистане) составляет 1 870 000 тенге (970 000 тенге по ЖД России и 610 000 тенге по ЖД Казахстана). При транспортировке по маршруту Петропавловск – Хамза стоимость составляет 610 000 тенге. То есть в три раза дороже. Узбеки, таджики, афганцы и киргизы будут вынуждены покупать у нас муку, а не пшеницу.

3. КТЖ снизить тарифы на ж/д перевозки муки. До 2015 года мы платили за перевозки только в одном направлении, а теперь рассчитываемся сразу в оба конца, хотя по пути следования вагоны загружаются и не идут пустыми.

4. Оказывать поддержку мукомолам, занимающимся экспортом муки, в виде субсидий на приобретение пшеницы. А выделение субсидий означает не только поддержку мукомолов, но и самих аграриев, так как они выделяются на закупку зерна и на другие цели не расходуются. Субсидии необходимы для сохранения рабочих мест, а это в свою очередь обеспечивает поступление в бюджет налогов от оплаты труда и других налогов.

5. Выработка мер зеркального реагирования к странам, применяющим меры нетарифного ограничения в торговле с Казахстаном (Узбекистан, Таджикистан, Кыргызстан), а именно:

- провести переговоры с Узбекистаном о снижении железнодорожных тарифов на транзит казахстанской муки по её территории. Произошедшая скидка тарифа в 2018 году только на 5 \$ не решила вопрос о конкурентоспособности цены казахстанской муки;

- в случае отказа, повысить транзитные железнодорожные тарифы по территории РК при перевозке товаров из Узбекистана, Таджикистана, Киргизии в Россию и КНР и другие страны;

6. Создание эффективной системы поддержки экспорта переработанной продукции. Изучить опыт Китая по дифференциации НДС при экспорте сырья и переработанной сельхозпродукции (пониженный коэффициент возврата НДС при экспорте сырья и полный возврат НДС при экспорте переработанной продукции), что позволит повысить привлекательность импорта муки и снизить привлекательность импорта зерна.

7. Упростить процедуру возврата НДС при экспорте, изменив Правила системы управления рисками. Ввести автоматический возврат НДС для предприятий – экспортеров, имеющих «чистую» пятилетнюю налоговую и кредитную историю.

8. Разработка на железной дороге прозрачной системы перевозочного процесса для всех участников, введение обязательной двухсторонней ответственности в договорных отношениях перевозчика и грузоотправителя.

9. Создание альтернативного маршрута перевозок муки в Афганистан (минуя Узбекистан).

10. Законодательно поддержать категорию пользователей дифференцированного ночного тарифа электроэнергии, предоставив им реальные стимулы в виде льготных ночных тарифов.

В пункте 3 Послания Президента Республики Казахстан Назарбаева Н.А. народу на 2018 год говорится: «Аграрная политика должна быть направлена на кардинальное увеличение производительности труда и рост экспорта переработанной сельскохозяйственной продукции.

Мы научились выращивать различные сельхозкультуры, производить зерно. Гордимся этим. Но этого уже недостаточно.

Нужно обеспечить переработку сырья и выходить на мировые рынки с высококачественной готовой продукцией.

Важно кардинально переориентировать весь агропромышленный комплекс на решение этой задачи».

Так выполняется Послание Президента. Ответы на наши обращения были и есть, но это сплошные отписки и перекладывание решения проблем с одного министерства на другое.

Печально, что, не смотря на такую тревожную обстановку с умирающей мукомольной отраслью в Казахстане, для устранения такой ситуации в стране практически ничего не делается.

Проблемы так и остаются нерешенными до сих пор.

УДК 338.27

К ВОПРОСУ О ПОНЯТИЯХ «РИСК» И «НЕОПРЕДЕЛЕННОСТЬ»

Галкенкызы Г.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Современные экономические условия характеризуются высоким уровнем неопределённости результатов деятельности под влиянием меняющейся макроэкономической ситуации. Соответственно возникают риски обоснованности принимаемых управленческих решений, а также их реализации. С одной стороны, это может привести к невыполнению обязательств перед контрагентами, снижению финансовой устойчивости и даже прекращению хозяйственной деятельности, но с другой стороны, предоставляет возможности для осуществления высокодоходной деятельности и роста. Следовательно, для обеспечения ритмичного функционирования

и целенаправленного развития любого хозяйствующего субъекта необходимы оценка его рисков, управление ими и разработка превентивных мероприятий для нивелирования последствий наступления рискованных событий.

Деятельность организаций любой сферы в какой-то степени является рискованной, это обусловлено как человеческими факторами, так и особенностью отрасли в которой происходит деятельность компании. Очень важное место как в теоретическом, так и в практическом плане, организации при построении своей системы управления отдают оценке и управлению рисками, а также наилучшему соотношению роли модели оценки риска в организации.

Очень важное место как в теоретическом, так и в практическом плане, организации при построении своей системы управления отдают оценке и управлению рисками, а также наилучшему соотношению роли модели оценки риска в организации и процесса принятия организационных решений, касающихся доходности и надежности в плане уровня деловой деятельности.

В научном сообществе, раскрывают понятие «риск» опираясь в первую очередь на его функции. Альгин А.П., Лапуста М.Г., Голубева А.Г. показывают следующие функции риска, которые характеризуют риск в качестве экономико-хозяйственной категории:

- Аналитическая функция;
- Инновационная функция;
- Регулятивная функция;
- Функция протектора организации.

Функция, которая представляет собой аналитическую, необходима для выбора из «одного из многих», то есть в случае большого разнообразия вариантов событий, которые повлияют на организацию, можно было бы выбрать одно наиболее предпочтительное для организации. В случае, если происходит освоение чего-то нового, то возникает риск не справиться с новизной технологии, продукта или услуги, в этот момент включается инновационная функция.

У регулятивной функции есть две формы:

- Деструктивная – игнорирование риска, принятие решений будет осуществлено без учета анализа риска;
- Конструктивная – риск в данном случае связывается с успехом деятельности организации.
- Защитная функция риска представляет собой совокупность факторов при принятии решений, которые помогают предотвратить ошибочное решение.

В наши дни, при уже существенном развитии теории и практики риск-менеджмента, всё еще не сложилось единого понятийного аппарата, понимания главных элементов риск-менеджмента, структуры неопределенности и ее факторов, влияющих на риск.

На данный момент в экономических науках нет однозначного определения для понятия риск. Экономическая теория представляет риск «отрицательным» продуктом, который может быть объектом свободной купли-продажи. Различные финансовые инструменты позволяют перераспределять риски между участниками хозяйственной деятельности. При этом одни участники страхуют себя от риска, диверсифицируя и хеджируя свои портфели, другие «покупают» риск, стремясь обеспечить себе более высокую доходность. В страховании под риском понимается «гипотетическая возможность наступления ущерба (страхового случая)». В финансовой теории риск чаще всего принято рассматривать как неопределенность в предсказании результата проведения операции, возможности его отклонения от ожидаемого или планируемого значения.

И. А. Бланк дает следующее определение термину «риск» – вероятность наступления события, связанного с возможными финансовыми потерями или другими негативными последствиями [1].

Определение понятия «риск» тоже в устоявшихся терминах нет. Различные источники, такие как: стандарты, учебники, методические материалы, порталы организаций трактуют понятие риск по-разному. В разных источниках встречаются такие примеры определений:

- «Риск - в одних случаях «риск» означает некое количество, доступное измерению, тогда как в других случаях это нечто совсем иного рода... Но эта двусмысленность – самая важная. Оказывается, измеримая неопределенность, или собственно «риск», настолько отличается от неизмеримой, что по существу вообще не является неопределенностью. Именно такая, «подлинная» неопределенность, а отнюдь не риск, как это принято утверждать, образует основу полноценной теории прибыли и дает объяснение различию между реальной и совершенной конкуренцией...» [2]

- «Риск (в экономике) – опасность получения прибыли, или прямых потерь в связи с объективно обусловленной неопределенностью результата. Риск является неотъемлемым элементом любых предпринимательских решений и действий...» [3]

- «Риск - вероятность (угрозу) потери предприятием части своих средств, недополучение дохода или появление дополнительных расходов в процессе осуществления предпринимательства.» [4]

- «Риск - вероятность возникновения потерь, убытков, недопоступлений планируемых доходов, прибыли»

- «Риск опасность денежный потерь, вытекающая из специфики тех или иных хозяйственных операций» [5]

- «Риск - вероятность потери предприятием части своих ресурсов, недополучения доходов или появление дополнительных расходов в результате осуществления производственной и финансовой деятельности» [6].

Риск является сложным, многогранным явлением, из-за чего содержательные характеристики риска не всегда однозначны. В этой связи в диссертации рассматривается эволюция понятия «риск» по таким аспектам как результат, оценка, источник и условия. Сравнительный анализ различных позиций по вопросам измеримости, нанесения ущерба и неопределённости результата в случае возникновения рисков события, результаты которого представлены в таблице 1, позволил определить риск как количественно измеряемую возможность отклонения планируемого дохода экономического субъекта от фактически полученного.

	Результат	Оценка	Источник	Условия
Неоклассическая	Отрицательный/нулевой или положительный	-	Неопределенность	Неопределенность
Ф. Найт	Отрицательный/нулевой или положительный	Возможность измерения риска	Неопределенность	Риск и неопределенность разделены
Д. Фон Нейман и О. Моргенштерн	Отрицательный/нулевой или положительный	Возможность измерения риска	Экономический субъект рассматривается в контексте среды	Риск и неопределенность разделены
Г. Марковиц	Отрицательный/нулевой или положительный	Возможность измерения риска	Экономический субъект рассматривается в контексте среды	Риск и неопределенность разделены

Таблица 1. Эволюция содержания понятия «риск»

Ниже в таблице 2 представлены определения понятия «риск», исключительно с экономической точки зрения.

№	Имя автора	Определение понятия «Риск»
1	Brigham U.	Возможность осуществления нежелательного события
2	Грачева М.В.	Обобщенная характеристика процесса подготовки и реализации хозяйственного решения на предприятии, отражающая меру нежелательного развития хозяйственной деятельности при данной ситуации принятия решения
3	Kleyner G.	Обобщенная субъективная характеристика ситуации принятия решений в условиях неопределенности, отражающая возможность появления и значимости для субъекта принятия решений ущерба в результате последствий принятия того или иного решения
4	Иванов А. П.	Возможность возникновения неблагоприятных ситуаций в ходе выполнения какой-либо работы, осуществления какого-либо решения, реализации планов и бюджетов предприятия и возможность потерь в виде фактических убытков или упущенной выгоды
5	Куроптев Н.Б.	Возможность возникновения в условиях неопределенности, как неблагоприятных ситуаций, так и благоприятных исходов, вероятность появления которых можно просчитать в ходе реализации планов, проектов, программ, осуществления конкретной деятельности во время проявления различных событий, которые могут привести, как к потерям, так и к приобретениям
6	Чернова Г.В.	Возможность случайного возникновения нежелательных убытков, измеряемых в денежном выражении

Таблица 2. Определения понятия «риск»

Перечисленные понятия позволяют показать, что определений очень много, но всё-таки в них прослеживается единая логика, это позволяет сказать, что идет некая интеграция и корреляция между определениями, что в какой-то момент времени позволит дать единое международное понятие риску, может оно не сможет покрыть все области наук, но затронет столько, сколько возможно.

Ниже перечислено общее в этих понятиях:

- Существует возможность вероятности наступления исходов событий;
- Присутствует вероятность наступления убытков и потерь;
- Существует вероятность получения прибыли;
- Имеет место быть случайность в наступивших событиях;
- Всё основано на принятии решений.

Но если отходить от классической и современной теории рисков, то можно заметить, что имеет место быть еще и неоклассическая теория рисков. Данная теория раскрывает риск не как нечто плохое, а как возможность получения нормы прибыли. Одним из представителей неоклассической теории является Дж. Кейнсом, он пишет, что риски дают возможности организациям добиваться большей прибыли при правильном управлении.

Важно отметить, что понятие риск тесно связано с понятием неопределенность. На первом месте в этой связи стоит неопределенность. Она существует, когда еще нет точных установленных условий деятельности организации, а риск показывает неспособность оценки, когда и как событие может наступить.

Под неопределенностью также понимается неизведанная обстановка, которая способствует формированию множества различных вариантов с похожими показателями наступления события. Выделяют три группы факторов причин неопределенности, они представлены в таблице 3.

Группа	Описание
Первая группа	незнание, выражающееся в полном или частичном отсутствии, информации об окружающей среде
Вторая группа	случайность, как вероятность получения запланированного результата, обусловленного существующими объективными зависимостями.
Третья группа	противодействие социальных и экономических систем, обусловленное административными, конкурентными, криминальными интересами.

Таблица 3. Группы факторов причин неопределенности

Выбор решений в условиях неопределенности обладает ненадежностью и достаточным количеством нужной информации.

Выделяют следующие виды неопределенности:

- Неопределенность политического состава;
- Экономическая неопределенность;
- Неопределенность техногенная (природная);
- Неопределенность по времени; - Неопределенность как внешней, так и внутренней среды организации;
- Неопределенность дивергентная (конфликтная);
- Разность интересов, тоже как вид неопределенности.

Итак, риск – это экономико-хозяйственная категория, которая характеризуется возможным отклонением от нормы различных показателей, которые для организации являются ключевыми.

Литература:

1. Бланк И.А. Основы финансового менеджмента. Т. 1. – К.: Ника-Центр, 2009. – С. 512.
2. Экономический словарь / Е.Г. Багудина [и др.]; отв. ред. А.И. Архипов. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект. – С. 484
3. Найт, Ф.Х. Риск, неопределенность и прибыль; пер с англ. / Ф.Х. Найт. – М.: Дело, 2003. – 360 с.
4. Экономический словарь [Текст] /под ред. А.И. Архипова. – М.: ТК Велби; Проспект, 2005. – 624 с.
5. Грачева М.В. Анализ проектных рисков. - М.: Финстатинформ, 2011 – 246 с.
6. Ермасова, Н.Б., Черкасов В.Е. Риск-менеджмент. – Саратов: Поволжская академия гос. службы, 2003. – 101 с.

К ВОПРОСУ ОЦЕНКИ УРОВНЯ РИСКОВ ОРГАНИЗАЦИИ

Галкенкызы Г.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Эффективное управление финансовыми рисками, при котором достигается поставленная цель - минимизация влияния финансового риска на конечный результат возможно только при достаточно точной оценке риска [4]. Риск может быть оценен для всей организации, ее подразделений, отдельных проектов, деятельности или конкретного опасного события. Поэтому в различных ситуациях могут быть применены различные методы оценки риска.

Оценка риска обеспечивает понимание возможных опасных событий, их причин и последствий, вероятности их возникновения и принятие решений:

- о необходимости предпринимать соответствующие действия;
- о способах максимальной реализации всех возможностей снижения риска;
- о необходимости обработки риска;
- о выборе между различными видами риска;
- о приоритетности действий по обработке риска;
- о выборе стратегии обработки риска, позволяющей снизить риск до приемлемого уровня.

Оценка риска может быть выполнена с различной степенью глубины и детализации с использованием одного или нескольких методов разного уровня сложности. Форма оценки и ее выходные данные должны быть совместимы с критериями риска, установленными при определении области применения.

Классификация методов связана с этапами процесса оценки риска:

- идентификация риска;
- анализ риска - анализ последствий;
- анализ риска - качественная, смешанная или количественная оценка вероятностных характеристик риска;
- анализ риска - оценка эффективности существующих средств управления;
- анализ риска - количественная оценка уровня риска;
- сравнительная оценка риска.

Для каждого этапа процесса оценки риска применимость метода оценки риска определяется по шкале: строго применим, применим и не применим

При выборе метода оценки риска необходимо учитывать, что метод должен:

- соответствовать рассматриваемой ситуации и организации;
- предоставлять результаты в форме, способствующей повышению осведомленности о виде риска и способах его обработки;
- обеспечивать прослеживаемость, воспроизводимость и верификацию процесса и результатов.

Должно быть приведено обоснование выбора методов оценки риска с указанием их приемлемости и пригодности. Необходимо обеспечить соответствие используемых методов и выходных данных для объединения результатов различных исследований.

После принятия решения о выполнении оценки риска и определения области ее применения следует выбрать методы оценки риска на основе:

- цели исследования. Цели оценки риска непосредственно связаны с используемыми методами. Например, если проводится сравнительное исследование

разных вариантов, то могут быть применены менее детализированные модели описания последствий для аналогичных частей системы;

- ответственности принимаемых решений. В некоторых случаях необходим высокий уровень детализации, чтобы принять решение, в других - достаточно более общего понимания;

- типа и диапазона анализируемого риска;

- возможных последствий опасного события. Решение относительно глубины оценки риска должно отражать начальное восприятие последствий (которое, скорее всего, изменится после завершения предварительной оценки риска);

- степени необходимых экспертиз, человеческих и других ресурсов. Простой правильно примененный метод, может обеспечить лучшие результаты, если он соответствует области применения оценки, чем сложная процедура, выполненная с ошибками. Обычно усилия по оценке риска должны соответствовать уровню анализируемого риска;

- доступности информации и данных. Для некоторых методов необходимо больше информации и данных, чем для других;

- потребности в модификации/обновлении оценки риска. Возможно, в будущем оценка должна быть изменена/обновлена, и для этого могут быть применены различные методы;

- обязательных и договорных требований.

Методы оценки риска могут быть классифицированы различными способами, что обеспечивает понимание их преимуществ и недостатков.

1) Методы стресс-тестов Стресс-тесты призваны оценить уязвимость отдельных финансовых институтов или всей системы по отношению к макроэкономическим или финансовым шокам. Банк имитирует своё поведение в условиях заданного сценария, в результате чего может лучше оценить свои слабые места. Стресс-тесты, в отличие от других методов, определяют не вероятность того, что системный риск реализуется, а дают ответ на вопрос «каковы будут последствия, если шок произойдет?» При проведении стресс-тестирования обычно используется один или несколько сценариев (например, позитивный, негативный, умеренный), различающихся своими параметрами: величиной начального шока, горизонтом прогнозирования, степенью распространения негативного влияния факторов риска на стабильность объектов стресс-тестирования.

Выделяют следующие направления стресс-тестирования: – «снизу-вверх», когда банки самостоятельно определяют уровень своих потерь по каждому сценарию и передают их для агрегирования в мега регулятор; – «сверху-вниз», предполагающий тестирование всей системы Центральным банком по единой методологии. Тестирование «снизу-вверх» помогает определить индивидуальный риск-профиль банков, но не учитывает сетевые эффекты, так как каждый рассчитывает свои собственные потери, не принимая во внимание их влияние на контрагентов. Недостатки стресс-тестов заключаются в следующем: неопределённость выбора сценария (возможна недооценка силы шока); погрешности в сборе статистической информации; непредсказуемость поведения коммерческих банков в стрессовых условиях – каждый банк индивидуален и переживает кризис по-своему, кроме того, в шоковой ситуации могут появляться нелинейные связи, которые не учитываются при разработке сценария; существование косвенных каналов влияния макрошока на финансовый сектор. Несмотря на перечисленные недостатки, модели, основанные на анализе стресс-тестов, снабжают орган надзора ориентировочной информацией об уровне накопления и концентрации риска в финансовых институтах, что может в дальнейшем использоваться для построения более сложных системных моделей.

2) Индикаторы раннего обнаружения системного кризиса Суть данного метода заключается в том, чтобы выявить периоды превышения экономическими индикаторами, которые аппроксимируют уровень риска в системе, рассчитанных пороговых значений, что служит сигналом начала кризиса. Одним из примеров построения системы раннего оповещения кризисов может служить комплекс показателей финансовой устойчивости, используемый МВФ. Эта система разделена на две группы индикаторов: – CAMELS (аббревиатура по начальным буквам рассматриваемых индикаторов), характеризующая микроэкономическую компоненту финансового кризиса. Она включает следующие показатели: уровень основного капитала, качество активов, надёжность управления, прибыльность, ликвидность, чувствительность к рыночному риску; – к макроэкономическим индикаторам относятся такие группы, как темпы экономического роста, состояние платёжного баланса, уровень инфляции, ставка процента и валютный курс.

3) Сетевые методы Сетевые модели рассматривают финансовый сектор как набор игроков, которые связаны между собой заключаемыми договорами. Например, межбанковский рынок представляет собой сеть банков, которые предоставляют друг другу краткосрочные займы, часто на период до начала следующего рабочего дня. В каждый момент времени банки в сети имеют открытые позиции по отношению друг к другу, которые представлены совокупными требованиями или обязательствами, накопленными вследствие кредитования и заимствования

4) Метрики, основанные на VAR (CoVaR, MES, SRISK) Показатели данной группы призваны оценить вклад каждого участника в системный риск. Модель условной стоимости под риском CoVaR Данная величина была предложена в 2011 г. американскими экономистами Маркусом Браннермейером и Тобиасом Адриани. CoVaR, рассчитанная для некоторого института относительно системы в целом, определяется как значение VaR всего финансового сектора при условии спада в данном институте.

5) Специфические индексы Расстояние Махаланобиса В 1927 г. математическая модель, разработанная индийским статистиком Чандра Махаланобисом, применялась для идентификации сходства черепов. Критцман и Ли использовали этот же метод для измерения нестабильности на финансовых рынках.

В связи с многообразием подходов к оценке риска, главной задачей надзора становится выделение приоритетных методик, создание целостной системы оценки и мониторинга системного риска. При этом очень важно, чтобы результатам моделирования можно было доверять, так как стоимость ошибок может оказаться высокой. Однако на практике получается, что многие модели дают точный прогноз кризиса *a posteriori*, когда он уже произошёл (качество моделей проверяется с помощью бэктестинга), но являются несостоятельными для прогнозов на будущее [1].

Кроме того, все модели оценивают системный риск не полностью, а учитывают отдельные его аспекты. Так, все рассмотренные выше модели можно разделить на 2 группы в зависимости от аспекта системного риска (временного или межсекторального), которому уделяется больше внимания [2]. К моделям, делающим акцент на пространственном аспекте, то есть на самом процессе распространения риска между различными институтами и секторами, их прямых и косвенных взаимосвязях, следует отнести сетевые методы, метрики, оценивающие вклад каждого института, стресс-тесты. Временной аспект отражает динамику развития накопленного риска финансового сектора за определённый интервал времени, изменение его уровня в течение макроэкономического цикла.

Временной аспект учитывают системы индикаторов раннего обнаружения, специфические индексы, эконометрические VAR-модели.

Стоит заметить, что многие результаты, получаемые с помощью количественных моделей, оцениваются, как противоречивые. Например, различные методики выделяют разные системно значимые институты. Согласно исследованию Sylvain Benoit, Gilbert Colletaz, Christophe Hurlin, Christophe Perignon «A Theoretical & Empirical Comparison of Systemic Risk Measures» (2012) в списках ТОП-10 системно значимых институтов, определяемых по величине MES, SRISK и CoVaR, нет ни одного совпадения.

Для определения согласованности результатов, получаемых с помощью разных моделей, Jon Danielsson в работе «Model Risk of Risk Models» предлагает использовать Risk Ratio – коэффициент, который будет указывать, насколько используемые методы количественной оценки согласуются между собой, и можно ли доверять полученным результатам.

Risk Ratio оценивается по следующему алгоритму: Рассчитывается уровень риска для определенного актива с использованием традиционных количественных методов (скользящая средняя, GARCH, экспоненциально взвешенная скользящая средняя и др.) Определяется отношение наибольшей из полученных оценок уровня риска к наименьшей.

Коэффициент, превышающий 1, отражает, в какой степени модели отличаются, насколько разным будет предсказанное значение риска. Согласно выводам, полученным в исследовании, модели дают одинаковый прогноз риска в условиях стабильно развивающейся экономики, но их показатели сильно разнятся для кризисного периода.

К основным причинам недостаточно хорошего качества моделей относят: Низкая частота финансовых кризисов (кризисы происходят не так часто, поэтому представительную выборку собрать сложно). Подсчитано, что для стран ОЭСР вероятность финансового кризиса составляет 2,3% в год, то есть в «средней» стране кризис случается раз в 43 года.

Исследователям приходится использовать статистику за стабильные годы, которая не может свидетельствовать о динамике показателей в периоды спадов. По таким данным сложно сделать качественный прогноз будущего финансового кризиса или хотя бы диагностировать «накопление дисбалансов». И наоборот, модель, построенная на основе только кризисных данных, будет экстраполировать больший системный риск для стабильных периодов. Из-за недостаточности статистической базы получаемая оценка системного риска оказывается смещённой.

В итоге, применять результаты прогнозирования уровня риска с помощью количественных моделей надо с определённой долей осторожности и сочетать их с эвристическими методами. Реализация системного риска в финансовом секторе влечёт за собой серьёзные негативные последствия для реального производства и может «заразить» не только всю национальную экономику, но и зарубежные страны. Ввиду масштабности последствий, которые связаны с этим явлением, исследование системного риска представляет большую значимость. Многочисленные модели количественной оценки системного риска снабжают орган надзора ценной информацией, которая может помочь в раннем выявлении негативных тенденций и принятии своевременных мер для исправления положения. Однако надо понимать, что все модели являются своего рода «снимками», фиксирующими реальный мир и никогда не учитывающими всех возможных реальных факторов (риск модели), не говоря уже о том, что возможны чисто технические ошибки измерения.

Большинство методик учитывают только один или несколько аспектов системного риска. Методы количественного анализа надо сочетать с качественными подходами, суждением экспертов, анализом косвенной информации из других секторов и т.д.

В заключение стоит отметить, что пока нет единого универсального инструмента, который мог бы наиболее точно оценивать экономические, финансовые и системных рисков. Система мониторинга рисков должна строиться с учётом специфических условий в конкретной стране и различных аспектов деятельности организации.

Литература:

1. Байзулаев С. А., Азаматова Р. М., Шурдумова Э. Г. К вопросу оценки финансовых рисков для обеспечения финансовой устойчивости предприятий в условиях внешних ограничений [Электронный ресурс] / С. А. Байзулаев, Р. М. Азаматова, Э. Г. Шурдумова // Фундаментальные исследования. — № 2–3. — 2016. Режим доступа: <http://www.fundamental-research.ru/ru/article/view?id=39969> Дата обращения: 23.01.2019
2. Блажих И. А. Сальников Д. Ю. Экономика, управление и учёт на предприятии [Электронный ресурс] / И. А. Блажих, Д. Ю. Сальников // Проблемы современной экономики. — № 4 (36). — 2010. Режим доступа: <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=3347> Дата обращения: 30.01.2019
3. Елисеев О. Е. Управление рисками в контрактации [Электронный ресурс] / О. Е. Елисеев // Информационно-экономические аспекты стандартизации и технического регулирования: Научный интернет-журнал. — № 3(7). — 2012. Режим доступа http://iea.gostinfo.ru/files/2012_03/2012_03_15.pdf Дата обращения: 18.02.2019
4. Ромашенко В. А. Финансовые риски и методы их оценки [Электронный ресурс] / В. А. Ромашенко // KANT. — № 2 (11). — 2014. Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/finansovye-riski-i-metody-ih-otsenki> Дата обращения: 17.02.2019
5. Салов А. Н. Производственный менеджмент / А. Н. Салов. — Владивосток: Изд-во ВГУЭС, 2011. — 92 с. Финансовый риск предприятия. Классификация. Методы и формулы оценки [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://finzz.ru/finansovyy-risk-predpriyatiya-klassifikaciya-metody-ocenka-upravlenie.html> Дата обращения: 01.02.2019

ӘОЖ 342.721

МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ТЕОРИЯСЫ ПӘНІН ОҚЫТУДА ҚАЖЕТТІ ЖАҒАНДЫҚ ӘДЕБИЕТТЕРДІҢ ТІЗІМІ

Дуйсекова Д.Е.

(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Сіз үшін мемлекет ұғымы қандай мағынада қолданылады? Құқық дегеніміз не? Мемлекет пен құқықтың үндестігі неде? Осы сұрақтарға жауап беріп көрсек.

Мемлекеттің екі мағынасын ажыратуға болады. Біріншіден: қоғамды басқаратын аппарат, себебі «үкімет» деген ұғымға сай. Екіншіден: қоғам мүшелерінің ассоциациясы. Бұған халық, ел, қоғам сөздері сәйкес. Мемлекет – саяси жүйенің негізгі бөлігі болып табылады.

Құқық дегеніміз – мемлекет тарапынан заңдастырылған және қадағаланатын, жалпыға бірдей міндетті нормалар жүйесі. Құқық – мемлекет және құқық теориясының пәлсапалық тасы. Қолданыста түрлі нәтижемен іске асырылатын құқықтың бірнеше анықтамасы бар.

Ендігі кезекте мемлекет пен құқық. Олар бір – бірімен тығыз байланысты. Құқықсыз мемлекет өмір де сүре алмайды, қызметін де толықтай жүзеге асыра алмайды. Бұған мысал ретінде бір тиынның екі жағы.

Қазіргі таңда құқық пен мемлекеттің немесе құқықтық мемлекеттің ерекше теориялық тұжырымдамалары бар. Соның ішінде 1- курс студенттері үшін аса маңызды – «Мемлекет және құқық теориясы» пәні. Бұл пән негізінен мемлекет пен

құқықтың пайда болуының, дамуының және қызмет атқаруының жалпы заңдылықтары, олардың мәні, құрылымы, принциптері, институттары.

Сонымен қатар МҚТ қазіргі мемлекеттік құқықтық болмыстарды да қарастырады және жалпы құқықтық түсініктерді зерттейді. Осы пәнді толық зерттеу үшін төмендегі сұрақтарға аса көңіл бөлу қажет:

1. Мемлекет және құқықтың мәні.
2. Кез келген типті және кез келген жүйедегі мемлекет және құқықтың жалпы сипаттары.
3. Мемлекет және құқық пайда болуының жалпы заңдылықтары.
4. Мемлекет және құқықтың типтері мен формалары (нысандары).
5. Мемлекет және құқықтың дамуы мен қызмет етуінің жалпы заңдылықтары, принциптері, механизмдері.

6. Мемлекет және құқықтың бір-бірімен және басқа қоғамдық құбылыстарымен байланыс етудің жалпы заңдылықтары.

Мемлекет және құқық теориясының пәні өте күрделі ұғым. Істің ондай болуы анық, өйткені бұл кешенді пән. Бұны студенттер ақпараттың көптігінің кесірінен пәннің кемшілігі деп қабылдайды, бірақ бұны феноменалды ғылымның көрінісі деп ұғыну керек. Сол себепті де мемлекет және құқық теориясы ұғымын көбісі түсіне алмай, теріс бағыттағы ағымға ілеседі. Бұл тақырыпты біле тұра, ойдың ақиқаттығы мен жалғаның бір-біріне қарсыластырып қоятын үлкен проблемалық жүйеге айналады. Яғни студенттердің жіберетін қателіктерінің бірі, әрі маңыздысы – бұл дұрыс әдебиеттер пайдаланбау.

Мемлекет және құқық теориясы – ғылым. Ғылымның алдына қоятын негізгі мақсаты – өз нысанын жан – жақты танып білу, оның белгісіз сырларын, заңдылықтарын ашып айқындау. Әр ғылым еңбек сіңірген ғалымдардың, бұл саланың жазушылары мен тарихшыларының арқасында өзінің ғылыми жолына иеленеді. Мемлекет және құқық теориясының ғылыми жолын негізін қалаушылардың қатарына алдымен адамзаттың бірінші ұстазы - Аристотельді, ұлы философ Т.Гоббсты және саяси биліктің жаңа тарихындағы алғашқы аналитигі Н.Макиавеллиді жатқызамыз. Бұл адамдардың жазып қалдырған еңбектері мемлекет пен құқық тарихының маңызды анықтамалығы. Жол серігі ретінде өзіңе «Метафизика», «Левиафан», «Патша» атты туындыларды таңдаған студент пәннің қыр-сырын ашатын болады. Бұл дегеніміз оқушының дұрыс әдебиеттерді пайдалана отырып, бойындағы пәнге деген жағымсыз пікірден, сенімсіздіктен, жабырқанқылықтан арылу.

Аристотель – грек пәлсапашысы, Платонның шәкірті, Ұлы Александрдың ұстазы. Ол түрлі-түрлі тақырыптарға зерттеулер жазған, соның ішінде физика, метафизика, ақындық өнер, театр, музыка, логика, шешендік өнері, саясат, үкімет, этика, биология және зоология. Аристотельдің философиясы, бір жағынан, барлық көне грек философиясының қорытындысы іспетті. Ал, екінші жағынан, Аристотель көзқарасы орта ғасыр мен жаңа дәуірдің ғылыми ілімдерінің қайнар бастауы болды. Яғни бұл ұлы ойшыл көне грек данышпандары көтерген мәселелерге жан-жақты талдау жасап, өз заманындағы көкейкесті мәселелерді шешіп беруге ұмтылды. Аристотель алғашқы кезеңде, яғни Платон дүниеден қайтқанға дейін оның шәкірті, ізін қуушы бола тұрып ұстазына қарсы шығады, оның идеялар туралы іліміне сын айтады. Осы тұжырымды негізге алып, Философия институтының ұжымы «Философиялық мұра» топтамасымен Аристотельдің төрт томдық шығармаларын жарыққа шығарды. 1-томға Аристотельдің екі еңбегі енген: «Метафизика» және «Жан туралы». Құрылымы жағынан «Метафизика» дербес он төрт кітаптан тұрады. Кеңес дәуірінде метафизиканы түсінуде теріс көзқарастар орын алды. Философия тарихында метафизика – философияның бір түрі әрі философиялық тәсілі. Аристотель метафизиканы «алғашқы философия» деп те,

«құдайлар туралы ілім» деп те, жай ғана «ақыл кітабы» деп те атаған. Қазір метафизика онтология деп аталады. Онтология ұғымы студенттер үшін таныс, өйткені МҚТ пәні де бұл ұғымды қолданады. Қазір онтология пәлсапаның, яғни философияның бағыты болып табылады. Жоғарыда біз Аристотель Платонға қарсы шыға отырып, мазмұн мен форма, яғни материя мен форма мәселесін көтерді, олардың өзара байланысын ашпақшы болды. Аристотельдің даналығы – ол ешкім байыбына барып шеше алмаған философиялық мәселені шешіп отыр. Адам көзі екі функцияны атқарады, бірі – көру. Ол жан-жануарларға да тән қасиет. Екіншісі – адам көзі қоғамдық, материалдық, тағы басқа қатынастардың мәнін ашады. Диалектикалық тұрғыдан қарағанда көздің екі жақты қызметі бар. Бірі – ол көздің негізгі қасиеті көру екені айтылады. Бұл дүниені, ең байлықты, жақсылық пен жамандықты, адалдық пен арамдықты көру, сол арқылы санаға заттың түрін, түсін тағы басқа да қасиеттерін түсінуге жол ашу. Екінші жағынан, көздің өзінің негізгі қызметі түп тамырымен өзгеріп, тек құмартудың, нәпсінің дамуына жол ашып, дүниеге тоймайтын, ешбір тойымсыз кезге айналу. Ендеше көз бен ақылдың, көз бен парасаттылықтың арасында диалектикалық байланыс бар. Өйткені бірінші - көз сезімділік танымының алғашқы сатылары қабылдау мен елестетудің формаларына кеңінен қызмет атқарса, екіншісінде көз арқылы рационалды танымның биік сатысына жол ашылады.

Көптеген адамдар, жалпы адамзат үшін көз тек қана көру қызметімен ерекшеленеді. Ендеше даңқты қолбасшы - Ескендір үшін де бас сүйек тек қана зат, жансыз дененің бір мүшесі. Оның ешқандай мәні жоқ. Олай болса қақпадан бұған қарай лақтырып тастаған бас сүйек үңірейген көздің бейнесімен мұны қорлауға арналған сияқты болып көрінеді. Ескендірдің қаһарлы ашуын, мәселенің мәнін түсінбегендігін, данышпан Аристотель байыппен, сабырлы түрде айқындап берді. Бас сүйек бір қарағанда ғана зат, материя, ешбір мәні жоқ, қураған нәрсе. Ал енді оның адамдардың қолына тиюі, адамдық қатынасқа түсуі жаңа бір ойдың түйінін аша бастады деген пікірге ұлы данышпан тоқталған.

Аристотель, сонымен қатар патриахалдық теорияның негізін салушы болып табылады. Аталған теорияның түпкі идеясы бойынша мемлекет бір отбасының дамуының нәтижесі ретінде есептелді. Басқарушының билігі отбасыдағы әкенің шексіз билігінің жалғасы ретінде қарастырылды. Мемлекеттегі басқарушы, отбасыдағы әке секілді сайланбайды және оның билігі өзгермейді әрі шексіз болып табылады. Билікке қарсы шығуға болмайды, тек әке өзінің отбасының қалған мүшелеріне қамқорлық жасай алады. Отбасы басшысы – әке, мемлекет басшысы – монарх. Бұл теория мемлекет және құқықтың пайда болуына әсерін тигізген тұжырымдамалардың бірі.

Мемлекеттің негізгі басқару формасы монархия жөнінде сөз қозғалғандықтан, Т.Гоббстың «Левиафан» еңбегін ескерген жөн. Томас Гоббс өз ой тұжырымдарын «Левиафан немесе материя, шіркеулік және азаматтық мемлекеттің формасы мен билігі» деген ғылыми еңбегінде айқын түрде жазған. Ол Англиядағы монархиялық билікті барынша арашалап алуға тырысты, бірақ, соған қарамастан биліктің құдайдан екенін жоққа шығарды. Сондай-ақ, ол монархиялық биліктің қайнар көзі-қоғамдық келісімде жатыр деп түсіндірді. Мемлекеттің үш үлгісін қарастыру арқылы Гоббс монархия – биліктің ең жақсы үлгісі деп тапқан. Оның пікірінше, адам әуелі табиғи денелердің бірі және табиғат адамдарды қай жағынан болсын тең етіп жаратады. Бірақ Гоббс әрбір адамға тән табиғи қасиет эгоизмді шектен тыс әсірелейді. Ол адамды өзін ғана ойлайтын, өзінің сезімдеріне әлі келмейтін хайуан ретінде сипаттайды. Гоббстың пікірінше, «адам адамға қасқыр, адамдар күш пен ақыл жағынан тең болғанымен, әркім өзін басқалардан күштірекпін деп ойлайды, теңдіктен өзара сенімсіздік туындайды. Табиғи теңдік үміт теңдігін туғызады да, екі адам бір мақсатқа бірдей ұмтылып,

мақсатқа жету жолында бірі басқасын құрбан етуге немесе бағындыруға тырысады, сол себепті адамдар бір-бірімен үнемі соғыс жағдайында».

Гоббстың ойынша, адам физикалық қана емес, моральдық, рухани дене, жасанды көптеген денелерді жасаушы, мәдениет өркениетін қалыптастырушы. Осы жасанды денелердің арасындағы маңыздысы және күрделісі – мемлекет. Ол туралы ілімді Гоббс өзінің маңызды доктринасы деп түсінді және моральдық немесе азаматтық философия деп атады. Оның түсінігінше, мемлекет эгоистік табиғатқа ие адамдарды уысында ұстайтын, қоғамдық келісімге негізделген билік. Мұндай билік болмаса, адамдар қоғамдағы өмірлеріне еш қанағаттанбайды, керісінше, күйзеліс сезіміне толы болады дей отырып, Гоббс тап осындай күйді адамдар өзі күші мен қулығынан өзге басқа кепілдігі болмаған кезде бастарынан кешетіндігін айтады. Адамдарды қоғамға біріктіретін күш тек қана өзара күрес, үздіксіз соғыс қаупі, қоғамның бейбіт келісімге келу қажеттілігі. Жалпы Гоббс Томас 16 заң ұсынды. Олардың барлығының түйіні: «өзіңе тілемейтінді, өзгеге істеме». Гоббс Томас тұжырымы бойынша келісім мен алмасу – адам қоғамындағы бейбітшілікті орнатудың шарттары. Құқық пен заң мәселелерін бөліп қарастырған. Құқық ол үшін бір нәрсені істеуге немесе істемеуге еркіндік, ал заң бір нәрсені істеуге немесе істемеу үшін жазылған. Жаратылыс заңдары жеке адамдардың орындауларын талап ете алмайды. Оны орындататын тек қана күш. Шексіз мемлекеттік билік - мінеки, осы бейбітшілік пен жаратылыс заңдарының орындалу кепілі. Бұл еңбек студенттер үшін мемлекеттің басқару жүйесі мен формасының Т.Гоббстың көзқарасы бойынша дұрыс нысанын көрсете отырып, жалпы мемлекет деген ұғымды ұғынуға көмектеседі.

Саяси-құқықтық ілім орта ғасырларда одан әрі кеңінен дамыды. Осы дәуірдің көрнекті, өкілі буржуазиялық саяси ілімнің негізін қалаушы Никола Макиавелли саяси қайраткер, дипломат және тарихшы ретінде кеңінен танылды. Мемлекет және құқық концепциясы тарихындағы оның саяси идеялары қарама-қайшылықтар мен жаңа ізденістерге толылығымен де ерекшеленді. Оның мемлекет пен қоғам дамуы туралы көзқарастарын жақтаушылар мен сынаушылардың көптігі, олардың бұл мәселедегі даулы айтыстары да Макиавелли еңбегінің қыр-сырын одан әрі анықтай алады. Макиавеллидің саясат саласындағы ең басты еңбегі – «Патша» шығармасы мемлекет басындағы адамдардың ел билеуде басшылыққа алуына арналған әртүрлі кеңестер мен ұсыныстар және қағидалар берілген туынды болып табылады. Ол бұл шығармасында Италияны біріктіретін диктаторға қажет қасиеттерді ежіктеп көрсетеді. Макиавелли елді біріктіру мен билік мақсатына жету үшін барлық амал-айланы қолдануға, яғни, қол астындағыларды алдауға, өтірік айтуға, уәдені аяққа басуға, зұлымдыққа баруға, адамдарды қырып-жоюға, қатал тәртіп пен күш қолдануға және опасыздық жасауға да болады деп үйретті. Бұл үшін, ол билеушінің бойында арыстан мен түлкінің қасиеттері қатар болуы және өтірік пен екіжүзділіктің ұлы өнерін терең меңгеруі керек деп тапты.

Оның айтуынша, билеушіде табиғат пен адамның қасиеттері қатар жинақталуы қажет. Аңдардың қасиеттерін айтқанда ол арыстан мен түлкінің қылықтарын үйренуге жөн сілтеді. «Егер князь аңдардың әдіс-тәсілдерін үйренуге мәжбүр болса, онда олардың арасынан түлкі мен арыстанды таңдауы керек, өйткені, арыстан жыланнан, ал түлкі қасқырдан қорғана алмайды. Сондықтан да жыланмен күресу үшін түлкі, ал қасқырды жеңу үшін арыстан болу керек, тек арыстан болғандар істің мәнін түсіне алмайды» деп жазды Макиавелли.

Бұл жерде тағы бір мәселе мынада: адамдарға әбден зәбір көрсету бірден әрі жаппай жасалуы керек, сонда олар ондай зәбірді жеке-жеке естеріне алып, жиі-жиі сезіне бермейді, ашу-ызаға да кемірек бой алдырады, бұған керісінше, адамдарға жақсылықты аз-аздап әрі анда-санда жасау қажет, сонда ол жақсылық ұмытылмай, көпке дейін есте қалады. Алайда билеп-төстеуші үшін ең маңызды бір мәселе бар - ол

өз қол астындағы адамдармен дұрыс түсіністікпен өмір сүре білуге ұмтылуы керек, сонда оны кез – келген сәтсіздік немесе сәттілік жағдайдың қай-қайсысы да аяқ-асты өзгеріп шыға келуге мәжбүр ете алмайды. Егер ондай қажеттілік туа қалса, адамдарға зәбір көрсету керек болмай қалады, ал жақсылық жасаудан түсер пайда да жоқ. Өйткені, ондай жақсылықты амалының жоқтығынан жасалып отыр деп түсініп, саған ешқандай алғыс сезімін тудырмайды». «Макиавеллизм» деген атқа ие болған оның бұл ілімі саясат пен билікте өз мақсатына қалай жетсең де дұрыс деген қағиданың пайда болуына әкелді. «Патша» шығармасында Макиавелли «билеуші қандай әдістермен мемлекетті басқара алады және билікті ұстап тұрады» деген сұраққа «биліктің мықты негізін қалау» арқылы қол жеткізуге болады деп жауап береді. Оның айтуынша, қандай да бір мемлекет болсын, биліктің негізі жақсы заңдар бола алмайды, мықты әскер бар жерде ғана жақсы заңдар өмір сүре алады. Күшті мемлекет пен мықты биліктің өмір сүруі мемлекеттік басқару аппаратына да тікелей байланысты болмақ. Билеуші өзі құрған мемлекеттік аппарат арқылы ғана бүкіл елге билігін жүргізе алады. Билеуші елдегі саяси биліктің әлдебіреулердің де қолында болуына ешқашанда жол бермеуі тиіс.

Яғни, Макиавеллидің сөзімен айтсақ: «Барлық мемлекеттердің ең басты негіздері - мейлі олар жаңа болсын, ескі болсын немесе аралас болсын бәрібір - жақсы заңдар мен күшті әскер. Күшті әскер жоқ жерде жақсы заң бола алмайды, ал күшті әскер бар жерде, әрине, жақсы заңдар болады.

Мемлекеттің басқару формалары туралы ойларында Макиавелли антикалық заманнан сақталып келе жатқан Платонның, Аристотельдің және Полибийдің еңбектерінде көрініс тапқан классификацияларды дұрыс көреді. Ол Полибийдің басқарудың үш дұрыс формасы – монархия, аристократия, демократияны және үш дұрыс емес формасы – тирания, олигархия және охлократияны бөліп қарайды. Оның алғашқы үшеуі басқарудың жетілген, соңғы үшеуі жетілмеген формасы болып есептелінеді. Макиавеллидің саясат және билік туралы ілімі қазіргі мемлекет саясаты мен басқаруда да кеңінен қолданылады. Оны кез – келген мемлекеттік басқарудан және елден де көруге болады. Олай болса, осы әдебиеттердің студенттерге тигізер көмегі зор болатынына күмән болмайды.

Әдебиет:

1. Ғ.С. Сапарғалиев, А.С. Ибраева. Мемлекет және құқық теориясы (оқулық). Астана: Фолиант, 2007. – 336 б.
2. Әбішев Қ.Ә., Әбжанов Т.Ы. Аристотель философиясы. Алматы: Жазушы, 2005.
3. Аристотель философиясы. 3 т. «Әлемдік философиялық мұра» сериясы. 2 томдық. Алматы: Жазушы, 2005. –564 б.
4. Н. Макиавелли. Государь. – Москва: Эксмо, 2018. – 320 с.
5. https://www.civisbook.ru/files/File/Gobbs_Leviafan.pdf.
6. Т. Гоббс. Левиафан. – Москва: Мысль, 2001.

ВЛИЯНИЕ ДЕНЕЖНОЙ РЕФОРМЫ НА РАЗВИТИЕ И СТАБИЛИЗАЦИЮ ДЕНЕЖНОЙ СИСТЕМЫ НА ПРИМЕРЕ РОССИИ И ГЕРМАНИИ

Дюсембаева Д.Б.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

В условиях рыночных отношений без укрепления денежной системы добиться устойчивого экономического роста экономики невозможно. Стабилизация денежного обращения и снижение инфляционных процессов достигается за счет проведения центральными банками денежно-кредитной и антиинфляционной политики. Изменение элементов денежной системы связано с денежными реформами.

Денежные реформы предусматривают не только внедрение в обращение новой денежной единицы, но и структурную перестройку действующей системы денежно-валютных и кредитных отношений. Они способствуют развитию отношений, характерных для рыночной экономики, а также повышают роль денег в развитии народного хозяйства.

Денежная реформа представляет собой полное или частичное изменение элементов денежной системы в целях укрепления устойчивости национальных денег. Другими словами, денежная реформа представляет собой перестройку денежной системы или, даже, полную замену старой денежной системы на новую.

Формирование экономического роста в любом государстве находится на первом месте макроэкономической политики. Ключи решения сложнейшей задачи, создание высокого совокупного спроса лежат в эффективной, монетарной политике. Возникает вопрос, как избежать инфляции при активной инвестиции в экономику, и как выровнять макроэкономическое положение в стране в условиях экономического кризиса (стагнации)?

Задача данной работы рассмотреть несколько исторических примеров денежных реформ, как инструмент выхода из экономического кризиса. Проследить корреляцию между снижением высокой инфляции и ростом совокупного спроса населения. Наиболее яркие примеры – это прекрасный эмпирический опыт денежных реформ после Второй Мировой войны, где возможно проследить как «раздутая» денежная масса и «сжатая» денежная масса влияют на основные показатели макроэкономики.

После Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.) состояние экономической ситуации в стране была катастрофической. Огромная раздутая денежная масса в итоге постоянной эмиссии с целью финансирования войны, привело к тому что, денежная база увеличилась при свертывании розничной торговли. Законы рыночной экономики даже у Строителей социализма и коммунизма беспощадно работали. Не обеспеченная денежная масса нужным товарооборотам (175 млрд. рублей в 1940 году, против 56 млрд. рублей в 1943 году) привела к высокой инфляции в стране. В итоге руководство страны с июля 1941 года вводит карточную систему. В общей сложности цены на розничные товары за годы войны увеличились в 15-20 раз. При этом наличие денег в экономике было настолько велико, что не допускало экономического роста даже в условиях плановой экономики и карточной системы. В теневой экономике и на так называемых «колхозных» рынках процветал натуральный товарообмен.

1941 год	1942 год	1943 год	1944 год
14 млрд. руб	17.8 млрд. руб	5.6 млрд. руб	3.2 млрд. руб

Таблица 1. Дефицит бюджета в СССР

По современным данным опубликованным Госбанком РФ, за годы войны большая часть денежной массы скопилась в руках у сельскохозяйственного населения (15-18 млрд. рублей). В случае отмены карточной системы спрос сельского населения приведет к росту розничных цен и обесцениванию заработной платы рабочих. По сути, из трех предложений форм денежной реформы была избрана третья модель:

1. Полная «нуллификация» и замена старых банкнот на банкноты нового образца
2. Частичная «нуллификация»
3. «Конфискация» денежной массы и установление государственного регулирования на розничные цены.

Первые итоги денежной реформы в СССР 1947 года стало то, что население осознавая возможность, лишится накоплений, накануне пыталась скупить все, что только возможно и находилось в свободном розничном обороте. В результате после объявления о реформе (1 декабря 1947 года) к 16 декабря денежная масса уменьшилась с 60 до 40 млрд. рублей соответственно.

В итоге обмен старых денег на купюры нового образца был практически завершен к 29 декабря 1947 года. На основе таблицы 2 возможно отследить насколько уменьшилось количество денежной массы у населения, что, безусловно, привело к снижению инфляции и возможности отдельных групп населения скупать розничные товары потребления при отмене карточной системы.

1941 год	1946 год	1947 год
16 млрд. руб	70 млрд. руб	4 млрд. руб

Таблица 2. Наличные деньги у населения СССР

Западногерманская технология денежной реформы 1948 года принципиально не имеет отличий от советской модели 1947 года. Механизм конфискации денежных средств из всего перечня моделей был избран, как наиболее оптимальный способ сжатия денежной массы. К 1945 году в Германии благодаря эмиссии денежных средств объем денег в экономике составил более 677 млрд. рейхсмарок, а в 1932 году рост произошел в 15 раз. При этом объем национального продукта в 1947 году составлял лишь 27 млрд. рейхсмарок. К 1948 году распределение товаров народного потребления осуществляется строго по карточной системе при тотальном господстве административно-командного аппарата.

Процедура изъятия денежной массы у населения осуществлялось по следующей схеме. Каждый житель Западной Германии имел «подушевую квоту» обмена 60 марок нового образца по курсу 1:1. Депозитные счета большей частью списывались, следовательно, разморозка осуществлялась по курсу 100:6.5. В общей массе денежных средств из оборота было изъято 93.5% всех страх денег, что говорит о существенном усечении денежной массы в экономическом обращении.

При этом параллельно, со сжатием денежной массы происходили фискальные преобразования. Так, в частности для граждан существенно снижен подоходный налог, который в начале реформ составлял около 50%. Данный шаг был направлен для активизации покупательной способности граждан. Для юридических лиц установлены налоговые льготы и разного рода преференции. Опять же активизация совокупного предложения для растущего спроса граждан.

Важнейшей частью преобразований немецкого правительства была либерализация цен, отмена карточной системы. Цены регулировались только законами рынками. Полностью был отказ от командного управления и тотального господства бюрократии в экономике. Как вспоминают современники событий, после месяца реформ в стране начался покупательский бум, прилавки наполнились товарами. Люди поняли смысл много работать и получать ликвидные деньги. Статистика производительности труда говорит об увеличении продолжительности рабочей недели до 50 часов. Общий рост промышленного производства составил уже через год к концу 1949 года около 10%!

В отличие от СССР, где после «оздоровления» денежного обращения и снижения инфляционного давления. Государство установило фиксированные цены на розничные товары, в особенности сельского хозяйства. Данный шаг привел к росту «теневой» экономики, торговлю «из-под прилавка», расцвету так называемых «колхозных» рынков. Совокупный спрос был заменен плановой экономикой и тотальным распределением розничных товаров по территории СССР. Увеличения объемов промышленного производства также осуществлялось тотальным принуждением, использованием труда военнопленных и заключенных лагерей по территории СССР.

Денежная реформа в обоих исторических примерах была успешно реализована. Главный враг экономического роста – высокое инфляционное давления вследствие эмиссии денежных средств.

Вот дальнейшие шаги, которые адекватно продолжили бы реформу в СССР, по мнению автора, были половинчатые и абсолютно противоречии плановой экономике. В Западной Германии преследуя цель создание конкурентного рынка после либерализации цен, государство полностью отказалось от ручного управления. Как исключение можно привести примеры, что в Германии публиковались «Каталог уместных цен», которые носили рекомендательных характер. Но постулаты создание рыночного государства с «живой» конкуренцией полностью себя оправдали.

Подводя итог можно заключить, что способ борьбы с инфляцией и массовым обесцениванием денежных средств путем денежной реформы «конфискационного» типа является эффективным инструментом выравнивания макроэкономической ситуации в стране. Так, в частности по материалам Госбанка РФ индекс потребительских цен на начало 1947 года в СССР составлял 304 по отношению к 1940 году то уже в начале 1948 года составил 256, то есть был понижен на 18.4%

Независимо от культурной специфики, географического положения, социального строя государства, денежная реформа, как показывает исторический опыт всегда «оздоравливает» экономику. Но, безусловно, тот, же опыт свидетельствует, что качественные результаты, экономических преобразований и дают максимальную динамику при соблюдении всех законов макроэкономического развития страны в условиях рыночной модели.

Литература:

1. Петренко В.А. Денежно-кредитная политика государства в годы Великой Отечественной Войны. М.: 2016.
2. Кузница Победы. Подвиг тыла в годы Великой Отечественной Войны. - М.: 1974.
3. Финансовая система государства в годы Великой Отечественной Войны. - М.: Финансы, 1996. - С. 10-71.
4. Центральный банк Российской Федерации. Денежная реформа 1947 года в документах: подготовка, проведение и оценка результатов. М.: 2007.
5. Невский С.И. Денежная реформа 1948 г. в Западной Германии: экономические результаты и социально-политические последствия. М.: 2010.
6. Зарицкий Б.Е. Экономика ФРГ: учебное пособие. М.: 2009.

ГОСУДАРСТВЕННЫЕ ЗАКУПКИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Жақан А.Н.

(СКГУ им. М. Козыбаева)

История развития казахстанской системы государственных закупок началась в 1997 году, с момента принятия первого [закона](#) Республики Казахстан «О государственных закупках», а в силу вступил в 1998 году. Закон состоял всего из 3 глав и 30 статей.

По сравнению с 1998 годом, по состоянию на 01 января 2019 года закон Республики Казахстан «О государственных закупках» состоит из 10 глав и 52 статей.

Законодательство Республики Казахстан о государственных закупках основывается на Конституции Республики Казахстан и состоит из норм Гражданского кодекса Республики Казахстан и иных нормативных правовых актов Республики Казахстан.

В рамках формирования электронного правительства была создана информационная система «Электронные государственные закупки», которая была введена в опытную эксплуатацию в октябре 2007 года, а с 1 января 2010 года уже заработал портал государственных закупок в Казахстане.

Действие закона о государственных закупках распространяется на государственные органы, государственные учреждения, а также на принадлежащие государству организации и аффилированные с этими организациями юридические лица. Если сравнивать с Россией закупочная деятельность государственных заказчиков регулируется Законом № 44-ФЗ, а закупочная деятельность госкомпаний — Законом №223-ФЗ, то в Казахстане обе категории заказчиков работают по одному закону о государственных закупках.

Осуществление государственных закупок основывается на принципах:

1. оптимального и эффективного расходования денег, используемых для государственных закупок;
2. предоставления потенциальным поставщикам равных возможностей для участия в процедуре проведения государственных закупок, кроме случаев, предусмотренных настоящим Законом;
3. добросовестной конкуренции среди потенциальных поставщиков;
4. открытости и прозрачности процесса государственных закупок;
5. оказания поддержки отечественным производителям товаров, а также отечественным поставщикам работ и услуг в той мере, в которой это не противоречит международным договорам, ратифицированным Республикой Казахстан;
6. ответственности участников государственных закупок;
7. недопущения коррупционных проявлений;
8. приобретения инновационных и высокотехнологичных товаров, работ, услуг;
9. соблюдения прав на объекты интеллектуальной собственности, содержащиеся в закупаемых товарах.

Закон делится на способы проведения процедур государственных закупок, в том числе:

1. конкурс (открытого конкурса, конкурса с предварительным квалификационным отбором, конкурса с использованием двухэтапных процедур);

2. аукцион;
3. запрос ценовых предложений;
4. из одного источника;
5. через товарные биржи.

Способ осуществления государственных закупок выбирается заказчиком в соответствии с законом о государственных закупках без согласования с уполномоченным органом.

Заказчик вправе определить способ осуществления государственных закупок исходя из годовых объемов товаров, работ, услуг, необходимых для обеспечения деятельности его филиала (представительства), при условии осуществления таких государственных закупок от имени заказчика непосредственно филиалом (представительством) заказчика.

При работе с электронными государственными закупками заказчики, потенциальные поставщики/подрядчики придерживаются Правил осуществления государственных закупок, разработанные в соответствии с Законом Республики Казахстан от 4 декабря 2015 года «О государственных закупках», законами Республики Казахстан от 7 января 2003 года «Об электронном документе и электронной цифровой подписи», от 24 ноября 2015 года «Об информатизации» и определяют порядок осуществления государственных закупок.

Помимо правил осуществления государственных закупок заказчики, потенциальные поставщики/подрядчики при работе с поставкой продуктов питания придерживаются Правил организации питания, обучающихся в организациях среднего образования и приобретения товаров, связанных с обеспечением питания детей, воспитывающихся и обучающихся в дошкольных организациях образования, организациях образования для детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей.

Задачами организации питания являются:

- обеспечение обучающихся рациональным питанием;
- гарантирование качества и безопасности пищевых продуктов, используемых в приготовлении блюд;
- соблюдение [Санитарных правил](#) «Санитарно-эпидемиологические требования к объектам образования», утвержденных приказом Министра национальной экономики Республики Казахстан от 29 декабря 2014 года № 179, зарегистрированным в Реестре государственной регистрации нормативных правовых актов за № 10275 (далее – Санитарные правила), направленных на предупреждение и профилактику пищевых отравлений среди обучающихся.

Организация среднего образования обеспечивает принятие организационно-управленческих решений, направленных на обеспечение рациональным питанием обучающихся, принципов и санитарно-гигиенических основ здорового питания, ведение консультационной и разъяснительной работы с родителями (законными представителями) обучающихся.

Питание обучающихся осуществляется в столовых и (или) в буфетах организаций среднего образования в соответствии с утвержденным меню.

Способами организации питания обучающихся в организации среднего образования являются:

1. организация питания обучающихся в столовой, работающей на продовольственном сырье с учетом хранения, обработки пищевых продуктов на пищеблоке и реализации готовых блюд и кулинарной продукции по месту ее производства;

2. организация питания обучающихся в буфетах, осуществляющих реализацию готовых блюд, кулинарных и кондитерских изделий, за исключением кремовых кондитерских изделий;

3. индустриальная организация питания обучающихся, предусматривающая промышленное производство охлажденных или замороженных кулинарных полуфабрикатов высокой степени готовности, готовой продукции базовыми организациями школьного питания (комбинатами школьного питания).

Для поддержки отечественных производителей услуг, товаров организатор конкурса предусматривают в технической спецификации к потенциальным поставщикам, для приобретения не менее 80% (восемьдесят процентов) продуктов питания в рамках организации питания, у отечественных производителей услуг, товаров.

Централизованные закупки позволяют сформировать единообразный подход проведения государственных закупок Едиными организаторами. Также это покажет потенциальным поставщикам/подрядчикам потребность в товарах, в целостности по республике, что позволит им заблаговременно подготовить всю необходимую документацию для участия в закупках, а также спланировать свои финансовые расходы. Преимуществом централизованных государственных закупок является экономия бюджетных средств за счет оптимального и эффективного их расходования.

Литература:

1. Закон Республики Казахстан от 4 декабря 2015 года № 434-V ЗРК «О государственных закупках».
2. Правила осуществления государственных закупок от 11 декабря 2015 года № 648.
3. Правила организации питания обучающихся в организациях среднего образования и приобретения товаров, связанных с обеспечением питания детей, воспитывающихся и обучающихся в дошкольных организациях образования, организациях образования для детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей от 31 декабря 2015 года № 717.

УДК 691.33

РЕГИСТРАЦИЯ НА ВЕБ – ПОРТАЛЕ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ЗАКУПОК В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Жақан А.Н.

(СКГУ им. М. Козыбаева)

Веб – портал государственных закупок – государственная информационная система, предоставляющая единую точку доступа к электронным услугам электронных государственных закупок.

В настоящее время система обеспечивает автоматизацию процедур государственных закупок способом запроса ценовых предложений (электронные закупки), а также частичную автоматизацию традиционных способов закупок: конкурс, из одного источника, без норм закона и т.д. (бумажные закупки).

Участие на веб-портале государственных закупок стала платной с 1 января 2019 года.

Автоматизированная интегрированная система (АИИС) «Электронные государственные закупки» обеспечивает следующую функциональность:

1. Регистрация участников процесса государственных закупок;
2. Планирование государственных закупок;

3. Сбор информации о проведенных государственных закупках;
4. Проведение электронных государственных закупок, в том числе обмен электронными документами между заказчиком и потенциальным поставщиком/подрядчиком;
5. Предоставление информации о планируемых, проводимых и осуществленных государственных закупках посредством веб-портала государственных закупок;
6. Формирование статистики и отчетности по проведенным государственным закупкам;
7. Публикация разъяснений и нормативно – справочной информации в сфере государственных закупок;
8. Представление и публикация сведений, включаемых в реестры государственных закупок.

Задачи, решаемые системой:

1. Снижение бюджетных расходов на приобретение товаров, работ и услуг для государственных нужд;
2. Единый порядок формирования и размещения государственного заказа;
3. Сокращения затрат на проведение процедур государственных закупок;
4. Создание равных условий конкуренции среди поставщиков продукции;
5. Быстрый доступ к накопленной информации;
6. Значительное сокращение бумажного документооборота;
7. Повышение транспарентности и открытости процесса государственных закупок;
8. Снижение количества правонарушений в процессе государственных закупок.

Для участия в государственных закупках, осуществляемых бумажными способами поставщикам/подрядчикам, не требуется регистрироваться на веб-портале государственных закупок. Подача заявок и ценовых предложений потенциальных поставщиков/подрядчиков, для таких закупок осуществляется в бумажном виде.

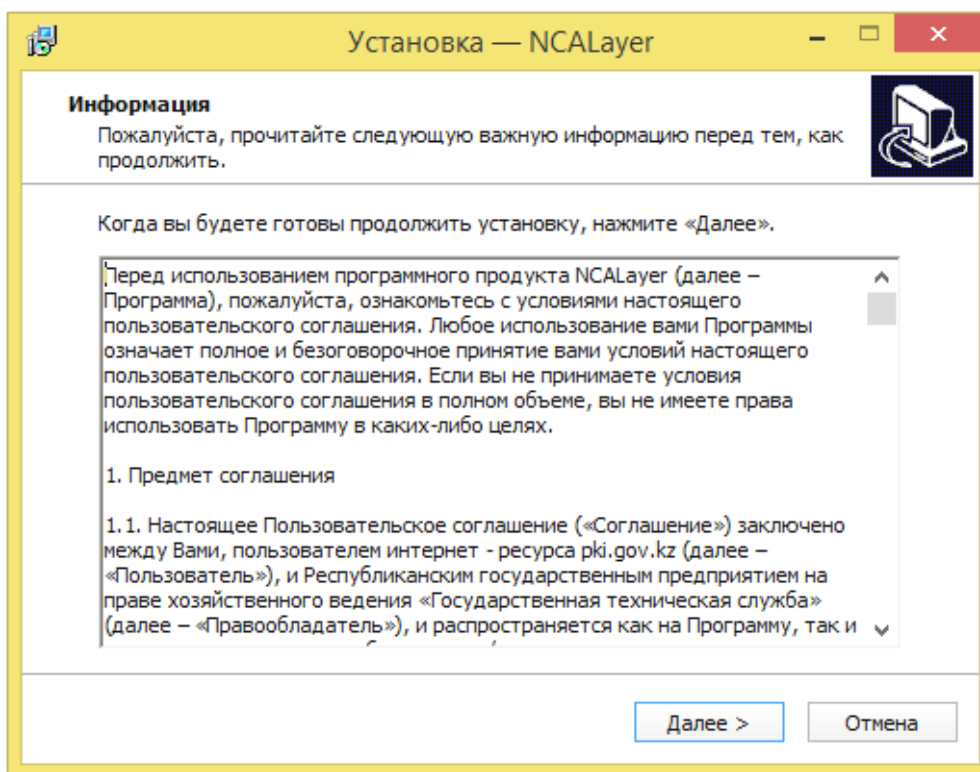
Для участия в электронных государственных закупках на веб-портале государственных закупок требуется регистрация, для этого необходимо:

1. Электронно-цифровая подпись (ЭЦП), полученная на сайте Национального удостоверяющего центра Республики Казахстан (www.pki.gov.kz), в том числе:

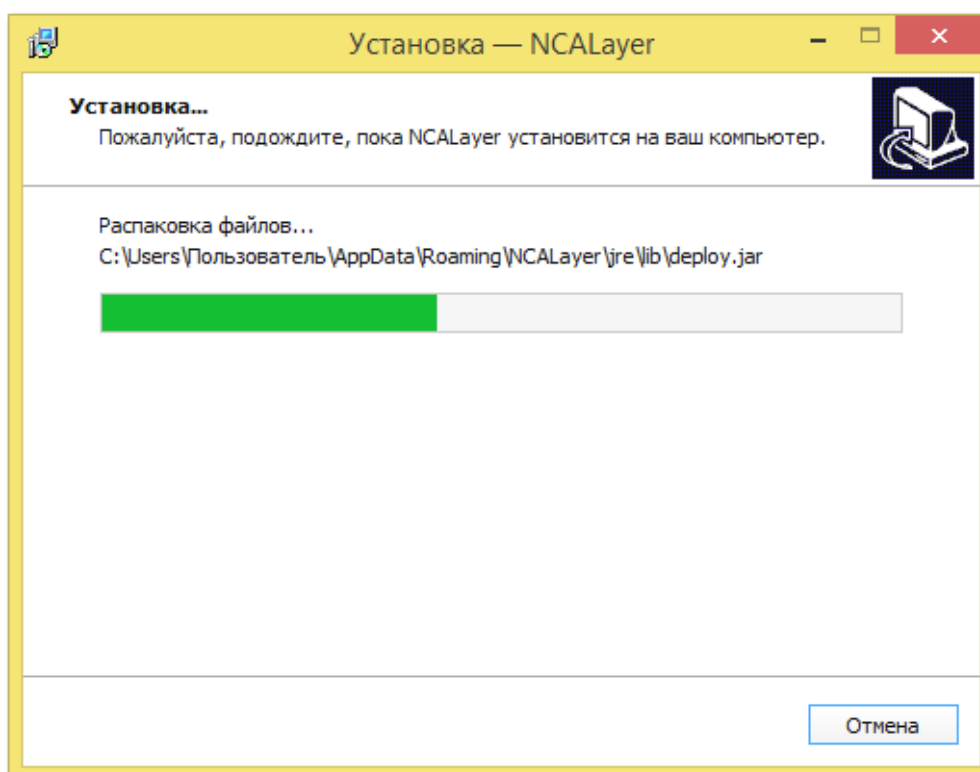
- Для получения ЭЦП необходимо установить программное обеспечение «NCALayer»;

- Перед подачей онлайн – заявки на получение ЭЦП, обязательно ознакомиться: с руководством пользователя «NCALayer», с руководством пользователя для физического лица, с руководством пользователя для юридического лица первого руководителя, с руководством пользователя для сотрудника юридического лица с правом подписи.

Далее скачиваем программу «NCALayer» → после скачивания открываем архивированный документ → находим файл установки → начинаем установку.

нажимаем «Далее»

После установки перезагружаем компьютер → далее в правом нижнем углу кликаем правой кнопкой мыши на значок «NCALayer» → выбираем «Управление модулями» → находим «Модуль государственные закупки» → установить модуль.

Возвращаемся на сайт www.pki.gov.kz → нажимаем «Получить ключи ЭЦП» → необходимо выбрать вид регистрационных свидетельств НУЦ РК, который Вам необходим. На данном этапе, Вам необходимо выбрать шаблон регистрационных свидетельств НУЦ РК для юридического лица (для работы на веб-портале государственных закупок выбираем «Сотрудник с правом подписи») → ознакомливаемся со списком документов для сдачи в Центр регистрации (ЦОН) → спускаемся вниз → «Подать заявку» → после заполнения всех полей Вам будет выдана форма заявления, не забудьте ее сохранить и распечатать → несем документы в ЦОН и выпускаем сертификаты.

2. Переходим на веб – портал государственных закупок (www.goszakup.gov.kz). По нажатию кнопки «Войти» необходимо выбрать сертификат аутентификации пользователя, то есть полученные ключи ЭЦП. Системой автоматически осуществляются последовательные проверки пользовательского сертификата аутентификации.

После успешной аутентификации по сертификату выполняется проверка наличия учетной записи в системе по ИИН пользовательского сертификата.

В случае если учетная запись не найдена, автоматически выполняется запрос регистрационных данных в Интегрированную Налоговую Информационную Систему (ИНИС) по ИИН сертификата пользователя.

После обработки запроса в ИНИС отобразится регистрационная форма для заполнения данных пользователя. Далее необходимо заполнить данные и нажать кнопку «Сохранить». При корректном заполнении данных система выдаст сообщение об успешной регистрации субъекта: «Регистрация прошла успешно».

Литература:

1. Закон Республики Казахстан от 4 декабря 2015 года № 434-V ЗРК «О государственных закупках».
2. Портал государственных закупок Республики Казахстан (www.goszakup.gov.kz).
3. Сайт Национального удостоверяющего центра Республики Казахстан (www.pki.gov.kz).

УДК 336.777.7

К ВОПРОСУ О ВНЕДРЕНИИ РИСК-ОРИЕНТИРОВАННОГО НАДЗОРА ФИНАНСОВОГО СЕКТОРА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Жантаев А.Е.

(СКГУ им. М. Козыбаева)

В любой экономической деятельности, и в частности, в банковской сфере большое значение имеет определение возможных рисков, которые, разумеется, представляют определенную опасность. Можно с уверенностью сказать, что в современных условиях без определения рисков не обходится никакая экономическая деятельность и банковская в том числе.

Риск присутствует там, где есть человеческая деятельность. В случае экономической и банковской деятельности речь идет о деятельности, направленной на извлечение определенной прибыли. Поэтому можно сказать, что риски в этой отрасли связаны, прежде всего, с неполучением либо утратой ожидаемой прибыли. С другой стороны, при отсутствии деятельности нет рисков, но и нет прибыли. В итоге можно

резюмировать, что риск является неизменным спутником любой хозяйственной деятельности субъектов экономики.

Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев в Стратегии «Казахстан-2050» говорил: «Казахстанские банки в свою очередь должны выполнять свое предназначение и обеспечивать потребность реального сектора экономики в кредитных ресурсах. При этом нельзя ослаблять контроль за финансовой системой, необходимо очищать банки от проблемных кредитов и вплотную заниматься вопросами фондирования. Для этого Национальному банку и Правительству при координации Администрации Президента необходимо разработать концептуально новую систему денежно-кредитной политики, направленную на обеспечение экономики необходимыми денежными ресурсами».

О необходимости регулирования банковской деятельности в среде экономистов заговорили в связи с кризисом 1998 года. Именно с этого времени «...главной задачей банковского регулирования» стало «ограничение излишне рискованной банковской деятельности в рыночной экономике» [1. 14].

На необходимость регулирования банковских рисков заговорили теоретики-экономисты, которые писали, что «ведущим принципом в работе коммерческого банка в условиях перехода к рыночным отношениям является стремление к получению как можно большей прибыли. Получать прибыль можно только в условиях, если возможности понести потери (риски) будут предусмотрены заранее (взвешены) и подстрахованы. По этим проблемам экономических рисков в деятельности коммерческих банков должно уделяться первостепенное внимание» [2. 207–208].

В этой связи следует отметить существенную роль Национального Банка Республики Казахстан в укреплении банковской системы нашего государства.

Так, 02.07.18 г. № 168-VI был принят Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам валютного регулирования и валютного контроля, рискориентированного надзора за деятельностью финансовых организаций, защиты прав потребителей финансовых услуг и совершенствования деятельности Национального Банка Республики Казахстан».

В соответствии с данным законом внесены существенные изменения и дополнения в Закон Республики Казахстан «О банках и банковской деятельности» от 31 августа 1995 года.

К примеру, данным законом впервые в сферу банковской деятельности вводятся понятия:

- «неплатежеспособный банк», которым признается «банк, отнесенный решением уполномоченного органа к категории неплатежеспособных банков в соответствии с настоящим Законом»;

- бессрочный финансовый инструмент – необеспеченное обязательство банка по выпущенным облигациям или полученному займу, соответствующее условиям, предусмотренным статьей 16-2 настоящего Закона» [3].

У многих могут возникнуть определенные опасения с определением «рискориентированный надзор». Опасения, разумеется, связаны с тем, что возникает вопрос, не намерено ли государство вторгаться в сферу частного сектора путем установления контроля и надзора, известного нашему народу со времен советского государства.

Однако, как утверждают специалисты, оснований для таких опасений нет.

Так, эксперт Института мировой экономики и политики Сергей Домнин считает, что «регулирование сектора станет более жестким, а давление на банки, испытывающие проблемы с качеством активов, возрастет. У банкиров наверняка

появится больше вопросов к надзорному ведомству, поскольку он получает право вмешиваться в работу банков до нарушения ими нормативов, если зафиксирует сомнительные операции, имеющие признаки вывода активов. У участников не должно быть сомнений в том, что мотивированное суждение будет выноситься профессионально, и на него не будут влиять связи и симпатии сотрудников Нацбанка» [4]

В свою очередь замдиректора центра развития банковского сектора Ассоциации финансистов Казахстана Руслан Ушурбакиев советует не воспринимать риск-ориентированный надзор как потенциальную угрозу для банков. По его словам, «данный инструмент прежде всего призван выявить и оценить риски финорганизаций. Если мы вдруг и будем наблюдать какие-либо негативные сценарии, то это может происходить не в результате внедрения надзора, а скорее в связи с критической массой накопившихся проблем конкретного фининститута. Он лишь сократит время между выявлением проблемы и реагированием на данную проблему» [5].

29 ноября 2018 года за № 308 было принято Постановление Правления Национального Банка Республики Казахстан «Об Основных направлениях денежно-кредитной политики Республики Казахстан на 2019 год». В данном правовом акте отмечается, что уже с 1 октября 2018 года изменился подход к установлению рекомендуемой ставки по вкладам физических лиц, что стало возможным благодаря внедрению в законодательство нового вида вклада (сберегательного), а также регуляторного понятия «депозит, соответствующий/не соответствующий условиям срочности» и «минимальный штраф за досрочное изъятие». Вместо ранее существовавшего единого уровня для всех видов вкладов, с 1 октября максимальные ставки будут дифференцироваться по срокам (3, 6, 12 и 24 месяца) и видам (в зависимости от условий досрочного изъятия - срочные, несрочные и сберегательные) вклада, праву пополнения. Основой для расчета станут значения ставок по вкладам, устанавливаемые самими банками. Максимальная ставка будет рассчитываться как среднерыночная ставка, увеличенная на размер спреда.

Данный подход затрагивает только вклады в тенге. Предельная ставка по вкладам в иностранной валюте была сохранена на уровне 1%.

Применение дифференцированного подхода в установлении ставок позволит банкам выстроить систему управления процентным риском и риском ликвидности при привлечении фондирования за счет вкладов физических лиц и снизить риски, обусловленные чрезмерными процентными расходами. Новый подход также повлечет усиление процентного канала денежно-кредитной трансмиссии, поскольку изменение уровня базовой ставки и в других инструментах Национального Банка будет напрямую влиять на ставки по вкладам.

Также рост рынка срочных и сберегательных вкладов повысит устойчивость казахстанского банковского сектора и расширит возможности банков по привлечению средне- и долгосрочного фондирования в тенге» [6].

Следует отметить, что сберегательный вклад имеет большое сходство с прежним срочным вкладом. К примеру, общими являются определение срока вкладов, право досрочного изъятия.

Однако сберегательный вклад не предполагает начисление процентов при досрочном изъятии вкладов. Помимо этого, срочный вклад может быть истребован вкладчиком как полностью, так и частично, в то время как сберегательный - только полностью.

В настоящее время законом определен верхний предел размера вознаграждения по вкладам до востребования (верхний предел ставки не может превышать 0,1% годовых).

С 1 января 2019 года отменено вознаграждение за пользование деньгами на текущем банковском счете.

Вполне очевидно, что посредством внесения указанных новелл законодатель стимулирует вкладчиков вносить свои сбережения именно на сберегательные счета, так как они в настоящее время представляются более устойчивыми источниками фондирования банков. В то же время вкладчикам будет предоставлена выгода в виде получения вознаграждения за хранение денег на сберегательном счете.

Следующую новеллу нельзя расценить однозначно. Скорее всего, в нем усматривается желание законодателя создать определенные гарантии для банков, в ущерб интересам вкладчиков. Речь идет о норме, в соответствии с которой выдача банковских вкладов может быть приостановлена в случаях отнесения банков к категории неплатежеспособных или лишения его лицензии. Этими мерами предотвращается массовое изъятие клиентами банка своих вкладов, что, разумеется, может существенным образом ослабить и без того критическое положение банка.

Существенным стимулом для пользования сберегательным вкладом для клиентов является гарантирование возврата сберегательных вкладов в национальной валюте; он равен теперь пятнадцати миллионам тенге, что значительно выше, чем по другимкладам.

Согласно Постановлению Правительства республики, с 1 января 2019, года вводится риск-ориентированный подход в надзорном процессе и переход на режим разрешения и урегулирования проблемных банков (Recovery and Resolution tools), который предусматривает механизмы принудительной реструктуризации обязательств банка. Риск-ориентированный подход с возможностью применения мотивированного суждения будет использован, как для ужесточения надзорного процесса для банков с высоким уровнем рисков, так и для его послабления для банков, применяющих надлежащие процедуры и системы управления рисками. Таким образом, вводится полный перечень мер, позволяющий осуществить оперативное урегулирование неплатежеспособного банка с минимизацией системных последствий и государственной поддержки.

Построение долгосрочного сегмента депозитного рынка, чему способствует внедрение сберегательных вкладов и усовершенствование механизма установления максимальных ставок по депозитам населения, будет содействовать повышению посреднической функции банковского сектора.

Оздоровление банковского сектора, которое близится к завершению, внедрение новых регуляторных и методологических подходов позволяют сформировать надежную инфраструктуру для роста кредитования экономики и способствуют повышению проходимости кредитного канала денежно-кредитной политики.

В результате ожидается приближение объемов спроса на кредитные ресурсы со стороны реального сектора и их предложения со стороны банков и увеличение темпов роста кредитования. В 2019 году рост кредитного портфеля оценивается на уровне выше темпов роста номинального ВВП (более 10%)» [7].

Таким образом, на наш взгляд, внедрение риск-ориентированного надзора финансового сектора будет способствовать повышению устойчивости субъектов банковского сектора, что в свою очередь, привнесет определенную стабильность экономических отношений в наше государство.

Литература:

1. Демчук И.Н. О теории рисков и классификации банковских рисков // Сибирская финансовая школа. 2009 №1 (72). - С. 95-106
2. Ожегов С.И. Словарь русского языка. М.: Рус.яз., 1986. 797 с.

3. Закон Республики Казахстан «О банках и банковской деятельности» от 31 августа 1995 года
4. Что будет с банками в Казахстане в 2019 году \\\ Электронный ресурс:<https://wfin.kz/publikatsii/prognozy/item/22397-cto-budet-s-bankami-v-kazakhstan-v-2019-godu.html>
5. Что будет с банками в Казахстане в 2019 году \\\ Электронный ресурс:<https://wfin.kz/publikatsii/prognozy/item/22397-cto-budet-s-bankami-v-kazakhstan-v-2019-godu.html>
6. Постановление Правления Национального Банка Республики Казахстан от 29 ноября 2018 года № 308 «Об Основных направлениях денежно-кредитной политики Республики Казахстан на 2019 год» \\\ Электронный ресурс:<https://vitaminka.kz/legislation/low/9930-postanovlenie-pravleniya-nacionalnogo-banka-respubliki-kazakhstan-ot-29-noya>
7. Постановление Правления Национального Банка Республики Казахстан от 29 ноября 2018 года № 308 «Об Основных направлениях денежно-кредитной политики Республики Казахстан на 2019 год» \\\ Электронный ресурс:<https://vitaminka.kz/legislation/low/9930-postanovlenie-pravleniya-nacionalnogo-banka-respubliki-kazakhstan-ot-29-noya>

УДК 342.56

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ ПОНЯТИЯ СУДА И СУДЕБНОЙ ВЛАСТИ

Жаманбаева А.Б., Мусабаева Г.Н.
(СКГУ им. М.Козыбаева)

В соответствии со ст. 75 Конституции Республики Казахстан правосудие в Республике Казахстан осуществляется только судом [1]. Судья в профессиональном смысле понимается как лицо, наделенное в конституционном порядке полномочиями по осуществлению функций судебной власти, исполняющее обязанности на профессиональной основе и действующее посредством конституционного и уголовного судопроизводства. Судья является носителем судебной власти в республике. Он в конституционном порядке наделен полномочиями осуществлять правосудие и исполнять свои обязанности на профессиональной основе [2].

Судебная власть является разновидностью управленческой деятельности по реализации государственной воли путем правоприменения и при необходимости - принуждения. Если подходить к судебной власти с позиции волевой теории власти, то она проявляет себя и в форме социального управления.

Рассматривая судебную власть с позиции теории силы, ее можно представить как силу, способную восстановить нарушенную законность и справедливость. Функции судебной власти многообразны, формы ее проявления многоплановы, сферы ее реализации еще не все проявлены и зафиксированы (ведь наша судебная власть еще молодая), поэтому судебная власть явление не сводящееся только к правосудию и, следовательно, судья – лицо, наделенное полномочиями осуществлять правосудие, но полномочия его более объемны, он – носитель судебной власти, как и определяет статья 1 Конституционного закона Республики Казахстан «О судебной системе и статусе судей» [2]. Все носители судебной власти призываются действовать в относящемся к их юрисдикции правовом пространстве в качестве потенциальных защитников Конституции Республики Казахстан, хранителей законности и гражданского мира. В этом призвании и заключена суть носительства судьями судебной власти.

Независимая, сильная и справедливая судебная власть - показатель степени демократизации и образованности правового государства. Одно из основных назначений судебной власти в демократическом правовом государстве — защитить общество и его членов от произвола исполнительных органов, должностных лиц.

Исполнительная власть должна действовать в рамках закона, при его нарушении наступает ответственность, устанавливаемая судом.

Понятие судебной власти ассоциируется со всеми судами Республики Казахстан и с понятием «судья». Фигура судьи, как правило, многими воспринимается как одна из ветвей власти. Именно судьи являются цементирующей основой механизма функционирования судебной ветви власти. Это те люди, решения которых являются окончательными, за исключением условий, предусмотренных прямо законами.

Понятие судебной власти, ее социальное назначение и функции явились также объектом исследований юридической литературы советского периода. В ней эти вопросы рассматривались поверхностно, упрощенно через понятие «правосудие», которое фактически отождествлялось с понятием «судебная власть». При этом последняя категория раскрывалась с позиции господствующей марксистско-ленинской идеологии, что, в свою очередь, исходила из приоритета интересов государства, подчинения ему права.

Однако судебная власть и правосудие родственные, но не тождественные понятия. Правосудие является одним из важнейших проявлений судебной власти, но последняя не сводится только к нему. Четкое выявление соотношения данных понятий является одной из задач юридической науки.

Для того, чтобы наиболее полно и ясно раскрыть суть и содержание понятия судебной власти, необходимо выявить ее признаки, то есть те ее особенности и черты, которые вычлняют ее роль и место в механизме государства, ее отличие от других ветвей власти.

Большинство исследователей к общим признакам судебной власти относят осуществление судебной власти специально учреждаемыми государственными органами, ее направленность на защиту прав и интересов граждан, юридических лиц и государства; обеспечение исполнения Конституции и законов, реализация ее в специальных формах и через особые процедуры; независимость, самостоятельность, обособленность и исключительность судебной власти; формирование судов и организация их деятельности с соблюдением специальных правил, отличных от тех, что установлены для органов законодательной и исполнительной власти, подзаконность. [3, с. 64]

Среди особенностей и черт судебной власти некоторые авторы называют ее конкретизированный характер, особую процессуальную форму, ее принадлежность судебному присутствию (судебной коллегии), внутреннее судейское самоуправление, рассмотрение конфликтов в соответствии с законом, правосознанием и внутренним убеждением судей. [4, с.23]

Наличие внутреннего самоуправления, представляется, не выражает качественную характеристику судебной власти с позиций извне. Что касается рассмотрения конфликтов в соответствии с законом, правосознанием и внутренним убеждением судей - то это скорее принцип деятельности судов, а точнее составная часть принципа законности, которым должны руководствоваться все правоприменительные органы.

По мнению Ю.А.Дмитриева и Г.Г.Черемных, в качестве момента, имеющего первостепенное, сущностное значение для судебной власти является то, что суд - единственный орган власти, правомочный устанавливать истину по делу и придавать ей юридическое значение. [5, с. 48]

Опираясь на положения Конституции Республики Казахстан 1995 года, можно выделить следующие основные признаки судебной власти:

- судебная власть является ветвью единой государственной власти, закрепленной конституционно. В связи с этим не совсем точно определять ее видом государственной

деятельности, ибо многие государственные органы выполняют деятельность, не совсем вписывающуюся в природу ветвей власти (например, Конституционный Совет, прокуратура);

- принадлежность судебной власти только специальным государственным органам - судам, учрежденным в порядке, установленном Конституцией;

- независимость судебной власти, которая предлагает ее организационную, функциональную и финансовую самостоятельность, проявляющихся в свою очередь в создании специальных государственных органов, формируемых в предусмотренном Конституцией порядке; в постановке перед судами собственных задач и целей и наделении их собственной компетенцией, а также в отдельном финансировании из государственного бюджета. Независимость этой власти означает ее не подчиненность другим государственным органам: Президенту Республики Казахстан, Парламенту Республики Казахстан, Правительству Республики Казахстан. В то же время не существует абсолютной, полной независимости судов, так как они должны подчиняться требованиям Конституции Республики Казахстан и других законодательных актов;

- это осуществление судебной власти от имени государства: провозглашение приговоров и иных решений судов от имени Республики Казахстан (п. 1 ст. 76 Конституции Республики Казахстан);

- осуществление правосудия, т.е. деятельности, связанной с рассмотрением правовых споров и дел;

- распространение этой власти только на такие дела и споры, которые возникли на основе Конституции, законов, иных нормативных правовых актов, международных договоров республики. Суд не рассматривает и не разрешает конфликты, связанные с нарушением норм морали, религии, служебной этики;

- характерность для этой власти особого порядка деятельности, то есть процессуального (исковое производство, участие обвинения и защиты в процессе).

- правозащитный характер этой власти, в деятельности которой в связи с этим выделяются как бы два аспекта: обеспечение господства права и закона в целом, а также защита прав, свобод и законных интересов граждан и организаций. Девятый признак - обеспечение ее решений принудительной силой государства.

Таким образом, мы выделили восемь существенных признаков. Под судебной властью понимается специфическая независимая ветвь государственной власти, осуществляемая судами путем гласного, состязательного, как правило, коллегиального рассмотрения и разрешения в судебных заседаниях споров о праве посредством гражданского, уголовного и иных установленных законом форм судопроизводства.

Здесь подчеркивается самостоятельность и независимость судебной власти, указывается ее субъект, принципы и формы осуществления. [6, с. 32]

Специалисты в области процессуального права и судостроительства определяют судебную власть как «предоставленные специальным органам государства - судам - полномочия по разрешению отнесенных к их компетенции вопросов, возникающих при применении права и реализации этих полномочий путем конституционного, гражданского, уголовного, административного и арбитражного судопроизводства с соблюдением процессуальных норм, создающих гарантию законности и справедливости принимаемых судами решений». [7, с. 52]

Думается, что сводить понятие судебной власти к наличию особых властных полномочий, осуществляемых в специальных формах, не совсем верно. В этом случае не берутся во внимание социальная роль судов и задачи, стоящие перед ними: защита прав и интересов граждан и организаций, обеспечение верховенства закона.

Судебная власть - это реализуемые занимающими особое положение в государственном аппарате органами (судами) присущие им возможности и способности воздействия на поведение людей и специальные процессы. Они, таким образом, выделяют два ее компонента:

1) осуществление данной власти только через специально создаваемые государством органы;

2) наличие у этих органов присущие лишь им способности и возможности воздействия. [8, с. 351]

В общем, судебная власть - это инструмент, посредством которого право воздействует на общественные отношения, и возложена она на всю совокупность судебных органов от самых низовых до верховных. Ее социальная роль в демократическом обществе заключается в том, чтобы в разного рода юридических конфликтах обеспечивать господство права, выраженного, прежде всего, в Конституциях и других законах. [9, с. 202]

Г. С. Сапаргалиев в данном вопросе исходит, прежде всего, из самих положений Конституции. Судебная власть в Республике Казахстан рассматривается им как самостоятельная ветвь государственной власти, осуществляемая от имени Республики независимо от чьей-либо воли и только судом. Подчеркивается также предназначение судебной власти - защищать права, свободы, законные интересы граждан, их объединений, права и законные интересы государственных органов, организаций, обеспечивать исполнение Конституции, законов, иных нормативных правовых актов, международных договоров Республики Казахстан [8].

К примеру, судебная власть Соединенных Штатов принадлежит Верховному суду США и нижестоящим судам, учреждаемым конгрессом. Данное конституционное положение важно для понимания сущности собственно субъектов судебной власти. К обладателям судебной власти не относятся судьи, ими являются только суды, при которых исполняют свои обязанности судьи. Обладателем судебной власти является учрежденный в установленном порядке суд. Реализация функций судебной власти возлагается на постоянных судей и присяжных заседателей. Можно предположить, что по Конституции США суд присяжных, не являясь самостоятельным судом учреждаемым конгрессом, наравне с постоянными судьями реализует функции судебной власти. [10, с. 33]

Для сравнения: Конституция РК вообще не содержит каких-либо положений о том, кому принадлежит судебная власть или, как это имеет место в Конституции США, кому эта «власть предоставляется». Ответ на этот вопрос по законодательству Казахстана заложен в Конституционном законе «О судебной системе и статусе судей в Республике Казахстан» [2], где согласно пункта 1 статьи 1 «судебная власть в Республике Казахстан принадлежит только судам в лице постоянных судей, а также присяжных заседателей».

Судебная власть в Республике Казахстан как важнейший инструмент воздействия права на общественные отношения, к сожалению, в соответствии с действующей Конституцией Республики Казахстан не наделена правом законодательной инициативы, как в других странах СНГ и Балтии. Поэтому у нас в республике возникает проблема использования потенциала судебной власти в законотворческом процессе. [11, с. 21]

Актуальной повесткой сегодняшнего дня для многих стран, включая и Казахстан, является проблема качественной составляющей уже принятых законов, эффективность применения на практике и их дальнейшее совершенствование. Страны СНГ и Балтии акцентируют внимание на проблеме объективной экспертизы действующих законов. Отсюда возникают вопросы об органах, их проводимых. Налицо проблема обратной

связи в плоскости «практика – теория», что требует дальнейшего осмысления создания дополнительных механизмов по решению данного вопроса. [12, с. 501]

Таким образом, сегодня суд - не только орган правосудия, он еще и основной «экзаменатор» качества принимаемых законов, поскольку закон – это возможная модель поведения, юридически-теоретическая конструкция, регламент тех или иных общественных отношений, и, следовательно, в суде, лучше чем где-либо, можно воочию увидеть и убедиться в «жизнеспособности» той или иной нормы закона или, наоборот, в ее ненужности. Судебная практика как раз и свидетельствует об этом. По нашему мнению, именно суды, и, прежде всего, местные суды, как основное звено судебной системы, где находит разрешение большинство рассматриваемых дел, должны активнее заниматься аналитической и квазинормотворческой деятельностью, помогая законодательному органу страны оперативно устранять противоречия в действующих законодательных актах. Судебная власть - независимая ветвь единой государственной власти, установленной Конституцией, реализуемая от имени государства судами как специальными государственными органами, учреждаемыми в предусмотренном Конституцией порядке, наделенными законом компетенцией по разрешению правовых споров и дел и выполнению других возложенных на них задач в целях защиты прав, свобод и законных интересов граждан, государства и организаций, действующих в особых процессуальных формах и обладающими правом издавать решения обязательного характера на всей территории государства, обеспечиваемые его принудительной силой.

Мы считаем, что в правовом государстве суд должен быть авторитетным, властным, самостоятельным, подлинно независимым, и в нем люди должны видеть не бюрократическое учреждение, а реального гаранта их прав, надежного защитника их интересов.

Литература:

1. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года // Информационно-правовая система «Параграф», 2019.
2. Конституционного закона Республики Казахстан «О судебной системе и статусе судей» от 25 декабря 2000 года // Информационно-правовая система «Параграф», 2019.
3. Толеубекова Б., Хведелидзе Т. Конституционные основы судебной власти (сравнительно-правовой анализ)//Юрист . 2006. № 9. С. 64-69.
4. Абдрасулов Е.Б. Роль судебной системы Республики Казахстан в защите прав человека//Мир закона. 2010. №2. С. 23-25.
5. Дмитриев Ю.А., Черемных Г.Г. Судебная власть в механизме разделения властей и защите прав и свобод человека//Государство и право. 2000. №8. С. 48-53.
6. Есимханов Е. Реформирование судебной системы в США и странах СНГ // Юрист. 2005. № 2. С. 32-34.
7. Бактыберлина Р. О несменяемости судей в Республике Казахстан. //Фемида. 2010. №8. С.28-29.
8. Конституция Республики Казахстан. Научно-правовой комментарий / Под ред. Г.С. Сапаргалиева.- Алматы: Нур-пресс, 2004.- 560 с.
9. Конституционное право России: Учебник. — Изд. с изм. / Под ред. Г.Н. Комковой. — М.: Юристъ, 2006. - 408 с.
10. Шолимова Б. Актуальные проблемы статуса судей Республики Казахстан//Трибуна. 2009. № 3. С. 33-36.
11. Кудашев Ш.А. Ответственность судей: необходимость нормативной регламентации//Право и политика. 2009. № 3. С. 21-23.
12. Чиркин В.Е. Конституционное право зарубежных стран: Учебник. – 2-е изд, перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2006. – 600 с.

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ МЕДИАЦИИ В ОБЕСПЕЧЕНИИ КОНСТИТУЦИОННЫХ ПРАВ ГРАЖДАН В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Жумагазин Д.Б., Мусабаева Г.Н.
(СКГУ им. М.Козыбаева)

Правовое регулирование - это осуществляемое при помощи системы правовых средств результативное, нормативно-организационное воздействие на общественные отношения с целью их упорядочения, охраны, развития в соответствии с общественными потребностями. По мнению С.С. Алексеева, правовое регулирование – это специфическое воздействие, осуществляемое правом как особым нормативным институциональным регулятором. Своеобразие правового регулирования заключается в том, что оно: во-первых, по своей природе является такой разновидностью социального регулирования, которая строится так, чтобы иметь целенаправленный, организованный, результативный характер; во-вторых, осуществляется при помощи целостной системы средств, реально выражающих саму материю писаного права как нормативного институционального образования – регулятора [1].

К элементам, составным частям механизма правового регулирования относят: юридические нормы, нормативные правовые акты, акты официального толкования, юридические факты, правоотношения, акты реализации права, правоприменительные акты, правосознание, режим законности [1, с.57].

Верховным актом в сфере защиты прав человека и гражданина, разрешения споров и конфликтов является Конституция Республики Казахстан, Конституция обладает приоритетом ко всем остальным актам, содержащим нормы права. Конституция Республики Казахстан содержит положения о том, что каждый имеет право на признание своей правосубъектности и вправе защищать свои права и свободы всеми не противоречащими закону способами, включая необходимую оборону. Каждый имеет право на получение квалифицированной юридической помощи. В случаях, предусмотренных законом, юридическая помощь оказывается бесплатно. Конституция следует основополагающим международным актам в данном вопросе (ст. 30). Конституция Республики Казахстан объявила общепризнанные принципы и нормы международного права и международные договоры составной частью правовой системы: «Международные договоры, ратифицированные Республикой, имеют приоритет перед ее законами и применяются непосредственно, кроме случаев, когда из международного договора следует, что для его применения требуется издание закона. Все законы, международные договоры, участником которых является Республика Казахстан, публикуются. Официальное опубликование нормативных актов, касающихся прав, свобод и обязанностей граждан, является обязательным условием их применения » (ст.4) [2].

В качестве примера «общепризнанных принципов и норм международного права» можно указать на конфиденциальность процесса, который является специфическим для данной процедуры. Так, в п. 4 Европейского кодекса поведения медиаторов сказано: «Медиатор должен соблюдать конфиденциальность в отношении всей информации, полученной в процессе медиации, включая и сам факт того, что медиация имела место или будет происходить. Исключениями считаются случаи, затрагивающие основы государственных интересов и требования законодательства. Любая информация, полученная медиатором от одной из сторон в рамках

конфиденциальности, не будет раскрыта им другой стороне без разрешения первой, за исключением тех случаев, когда этого требует законодательство» [3]. Данный принцип мы можем увидеть и в законодательстве Республики Казахстан, посвященный медиации и звучит он так: «Участники медиации не вправе разглашать сведения, ставшие известными им в ходе медиации, без письменного разрешения стороны медиации, предоставившей эту информацию. Медиатор не может быть допрошен в качестве свидетеля о сведениях, ставших ему известными в ходе медиации, за исключением случаев, предусмотренных законами Республики Казахстан. Разглашение участником медиации сведений, ставших ему известными в ходе медиации, без разрешения стороны медиации, предоставившей эту информацию, влечет ответственность, установленную законами Республики Казахстан» (ст. 8) Закона РК «О медиации» [4].

Хотелось бы отметить, что Европейский кодекс поведения медиаторов явился основой для разработки ряда законодательных актов о медиации различных стран. Следующую ступень в иерархии занимают законы. На данный момент в Республике Казахстан действует Закон Республики Казахстан от 28 января 2011 года № 401-IV «О медиации». В его развитии также был принят Закон Республики Казахстан от 28.01.2011 № 402-IV «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам медиации». В соответствии с Законом РК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам медиации». Закон направлен на обеспечение действия норм Закона «О медиации». [5]. Для полного представления поправок в законодательство Республики Казахстан, следует выполнить обзор законодательных актов, в которые внесены изменения и дополнения. В первую очередь, это новый Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан (УПК РК) от 4 июля 2014 года.

В [статье](#) 85 УПК РК закреплена процессуальная фигура медиатора «1.Медиатором является независимое физическое лицо, привлекаемое сторонами для проведения медиации в соответствии с требованиями закона» [6].

В соответствии с Законом «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам медиации». Изменена редакция п. 1 ст. 183 Гражданского кодекса Республики Казахстан (ГК РК). Так данная норма права звучала до принятия изменения и дополнений: «Течение срока исковой давности прерывается предъявлением иска в установленном порядке, а также совершением обязанным лицом действий, свидетельствующих о признании долга или иной обязанности», после принятия Закона она звучит следующим образом: «Течение срока исковой давности прерывается предъявлением иска в установленном порядке, заключением сторонами договора о медиации, а также совершением обязанным лицом действий, свидетельствующих о признании долга или иной обязанности» [7].

31 октября 2015 года подписан новый Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан (ГПК РК), вступивший в силу 1 января 2016 года. Содействие мирному урегулированию спора рассматривается в главе 17 ГПК РК «Примирительные процедуры». Подробно на данном материале остановимся чуть ниже при рассмотрении вопроса о применении медиации в гражданском процессе [8]. Вступление вышеупомянутых законов в силу создало правовую основу для формирования нового института права – института медиации, а также возможность использования процедуры посредничества в ходе рассмотрения судебных тяжб в судах общей юрисдикции. Кроме того, можно говорить о том, что получило признание новая профессия – медиатор. Нормативное регулирование деятельности медиаторов внесло некоторые ограничения в их работу, которые касаются и процедурных и этических

вопросов. В качестве примера можно привести обязанность медиатора соблюдать конфиденциальность, не вправе без согласия сторон делать публичные заявления по существу спора. Но при этом медиаторы получили весьма важное условие в своей профессиональной деятельности законодательное закрепление свидетельского иммунитета.

В Указе Президента Республики Казахстан от 17 августа 2010 года № 1039 «О мерах по повышению эффективности правоохранительной деятельности и судебной системы в Республике Казахстан» также говорится о медиации как механизме защите прав, свобод и законных интересов граждан, в данном документе медиация видится как примирительная процедура в уголовном судопроизводстве и дается курс на развитие медиации [9].

Уровнем ниже находятся постановления Правительства Республики Казахстан. Так, Постановлением Правительства Республики Казахстан от 3 июля 2011 года утверждены Правила прохождения обучения по программе подготовки медиаторов. Правила разработаны в соответствии с п. 4 ст. 9 Закона Республики Казахстан «О медиации». И предназначены для подготовки профессиональных медиаторов в сфере урегулирования споров (конфликтов), возникающих из гражданских, трудовых, семейных и иных правоотношений с участием физических и (или) юридических лиц, а также рассматриваемые в ходе уголовного судопроизводства по делам о преступлениях небольшой и средней тяжести и с выдачей соответствующих сертификатов [10].

Целью обучения по программе подготовки медиаторов является получение слушателями знаний, умений, приобретение навыков, необходимых для ведения деятельности в качестве медиатора на профессиональной основе, преподавания медиации и повышения квалификации.

Еще одним из инструментов регулирующих отношения в области медиации является договор о медиации. Договором признается соглашение двух или нескольких лиц об установлении, изменении или прекращении гражданских прав или обязанностей (п.1 ст. 378 Гражданского кодекса Республики Казахстан). Граждане и юридические лица свободны в заключение договора. Понуждение к заключению договора не допускается, за исключением случаев, когда обязанность заключать договор предусмотрена Гражданским кодексом Республики Казахстан, законодательными актами или добровольно принятым обязательством. Договор вступает в силу и становится обязательным для стороны с момента его заключения. Если законодательством или договором предусмотрен срок действия, окончание этого срока влечет прекращение обязательств сторон по договору. Окончание срока действия договора не освобождает стороны от ответственности за его нарушение, имевшее место до истечения этого срока (ст. 386 ГК РК) [7].

В соответствии со ст. 21 Законом Республики Казахстан «О медиации» в случае взаимного согласия сторон о разрешении спора (конфликта) путем медиации. Поэтому мы можем говорить о том, что данный договор является консенсуальным. Консенсуальность договора выражается во взаимном доверии сторон договора. Обмениваясь взаимными обещаниями исполнить те или иные действия каждая сторона полагается на честность своего контрагента и основывает свои расчеты на взаимном интересе в договоре, а также для заключения данного типа договора достаточно соглашения сторон. Особенность консенсуальности договора в том, что если в других типах контрактов помимо соглашения для установления обязательства требуется еще какой-то момент (слово, письмо, передача вещи), то в консенсуальных контрактах согласие является не только необходимым, но и достаточным моментом для возникновения обязательства. Также договор о проведении медиации можно отнести к взаимному договору. Взаимный договор предполагает, что права и обязанности

возникают у обеих сторон. Для того чтобы договор считался взаимным, нужно соблюдение условий.

Еще одним локальным источником в кругу одной системы является так называемый «кодекс чести» или определенный «свод правил поведения». На сегодняшний день отсутствует Кодекс чести медиаторов Республики Казахстан, который бы определял ряд принципов, придерживаться которых медиаторы обязуются добровольно под свою ответственность. Кодекс поведения медиаторов определяет нравственные и этические нормы деятельности посредников и организаций, которые осуществляют деятельность по обеспечению проведения процедуры медиации. Например, пункт 6 кодекса чести медиаторов Российской Федерации, который посвящен основам взаимоотношений между медиаторами. Медиаторы строят взаимоотношения друг с другом на основе взаимного доверия, уважения, сотрудничества и поддержки. Медиаторы воздерживаются от действий и высказываний, могущих нанести урон чести, достоинству, деловой репутации другого медиатора и институту медиации в целом [11]. Медиаторы не должны использовать недобросовестные формы конкуренции, публично принижать компетентность и авторитет других медиаторов. Подобный пункт не закреплен в Европейском кодексе поведения медиаторов, но думаем, что данный кодекс служит лишь типовым, модельным кодексом для разработки отдельными государствами своих правил поведения медиаторов.

Итак, после изучения нормативных правовых актов, мы приходим к выводу, что процедура медиации регулируется посредством международных и национальных актов. В настоящее время в десяти кодексах Республики Казахстан имеются нормы о медиации.

Литература:

1. Алексеев С. С. Теория права. М.: БЕК, 1995. – 686 с.
2. Конституция Республики Казахстан принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года, с изменениями и дополнениями от 10 марта 2018 года // Информационно-правовая система «Параграф», 2019.
3. Европейский Кодекс поведения медиаторов от 2 июня 2004 года // Информационно-правовая система «Параграф», 2019.
4. Закон Республики Казахстан «О медиации» от 28 января 2011 года // Информационно-правовая система «Параграф», 2019.
5. Закон Республики Казахстан от 28 января 2011 года №402-IV «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам медиации» // Информационная система «Параграф», 2019.
6. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года // Информационно-правовая система «Параграф», 2019.
7. Гражданский Кодекс Республики Казахстан (Общая часть) от 27 декабря 1994 года // Информационно-правовая система «Параграф», 2019.
8. Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года, (с изменениями и дополнениями от 08.04.2016) // Информационно-правовая система «Параграф», 2019.
9. Указ Президента Республики Казахстан от 17 августа 2010 года «О мерах по повышению эффективности правоохранительной деятельности и судебной системы в Республике Казахстан» // Информационная система «Параграф», 2016.
10. Постановление Правительства от 3 июля 2011 года №770 «Об утверждении Правил прохождения обучения по программе подготовки медиаторов» // Информационная система «Параграф», 2019.
11. Кодекс чести медиаторов Российской Федерации от 04.05.2012 // Электронный ресурс: // <http://fedim.ru/kodeks-mediatorov-rossii/>

ЖАСТАР КӘСІПКЕРЛІГІНІҢ НЕГІЗГІ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ МЕН АЙЫРМАШЫЛЫҚТАРЫ

Жартай Ж.М.

(Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ)

Қазіргі заманғы бизнестің қатаң ережелері жағдайында неғұрлым аз қорғалған кәсіпкерлік қызметтің ерекше сегменті – инновациялық экономиканы дамыту драйверінің рөлі алдын ала анықталған жастар кәсіпкерлігі болып табылады, өйткені оның заңдарын, кәсіпкерлік субъектілерінің экономикалық қатынастарын, сатып алушы мен бәсекелестің мінез-құлқының уәждерін, өндірістің прогрессивті технологияларын, логистика заңдарын терең білмей нарыққа шығудың тиімділігі аз. Кәсіпкерлік қызмет индивидуализмнің, өзін-өзі бағалаудың жоғары деңгейін, өз еңбегі үшін табандылық пен жауапкершілікті, сондай-ақ ресурстарды тиімді пайдалану шартымен белгілі бір факторлардың ықпалымен бизнестің жұмыс істеуінің белгілі бір бағдарын-даму нәтижелерін құруды болжайды. Тиісінше өзекті білімді меңгеру, ақпараттық өрісте еркін бағдарлау, бизнестің тұрақты емес экономикалық жағдайларына жылдам бейімделу қабілеті, жоғары ұтқырлық – кәсіпкерлердің жас буынының кәсіпкерлік әлеуетін қалыптастыратын сөзсіз бәсекелестік артықшылықтары.

Жастар кәсіпкерлігі – бұл жоғары білім алған түлектер мен студенттер арасында дамып келе жатқан білімге негізделген мақсатты кәсіпкерлік, себебі білім беру жүйесі ғана қажетті дағдыларды бере алатын, 29 жасқа дейінгі азаматтардың кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыруы.

Жастар кәсіпкерлігі шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту үшін әлеует (стратегиялық ресурс) болып табылады, ол шағын бизнестің толық еместігі және кәсіпкерлік кадрлардың қартаюы сияқты объективті проблемаларды шешуге ықпал етеді. Оны кәсіпкерліктің ерекше сегменті ретінде бөлу, өйткені ол өзінің ерекше белгілері, күшті және әлсіз жақтары бар.

Сонымен қатар, жастар кәсіпкерлігі бірқатар әлеуметтік маңызды функцияларды (жастар және әлеуметтік саясат салаларына тән) орындауға қабілетті:

- жеке меншік институты мен кәсіпкерлікке оң көзқарасқа негізделген ұлттың жаңа менталитетін қалыптастыру;
- жастардың экономикалық белсенділігін арттыру;
- жастарды жұмыспен қамтуды ұйымдастыру;
- жастарға кәсіптік бағдар беру және оқыту;
- жастардың жоғары білім беру әлеуетін іске асыру, олардың өзін-өзі жетілдіру және өзін-өзі бекіту мүмкіндігін беру;
- жастардың өмір сүру деңгейін арттыру;
- жастардың белсенді әлеуметтік ұстанымын қалыптастыру;
- жастардың әлеуметтік қорғалуын күшейту.

Жастарды кәсіпкерлік қызметпен айналысуға ынталандыратын қолайлы жағдайлар жасау жалпы мемлекеттік және өңірлік деңгейдегі әртүрлі бағдарламаларда қарастырылады.

Қазақстанның көптеген аймақтарында жастар өзекті білім мен дағды ала алатын, ақпарат алмасатын, өз идеяларын әзірлейтін, сарапшылардың кеңестерін алатын алаңдар дамымағанын атап өткен жөн. Нәтижесінде инновациялық идеялар пайда

болмайды немесе жоғары оқу орындары мен ғылыми зертханалардың қабырғасында қалып, нарыққа шықпайды.

Статистикаға сәйкес, әлемде 18-30 жас аралығындағы 300 млн жастар немесе тұрақты жұмыс орны жоқ, немесе мүлдем жұмыссыз. Олардың шамамен 20 %-ы өз бизнесін бастау үшін тамаша қабілетке ие және әр түрлі себептерге байланысты, тек 5% - ы бұған шешіледі (Global Entrepreneurship Monitor Consortium 2013).

Кәсіпкерліктің ерекше сегменті ретінде жастар кәсіпкерлігін бөлу кәсіпкерліктің басқа түрлеріне қарағанда оның өзіндік ерекше белгілері, күшті және әлсіз жақтары бар.

Жастар кәсіпкерлігінің күшті жақтары:

- Жоғары инновациялық белсенділік, ойлау инновациялылығы;
- Жоғары ұтқырлық, тәсілдердің икемділігі, жаңа нарықтарды игеру бойынша реакция жылдамдығы;
- Өндірістің және нарықтың өзгермелі талаптарына сәйкес өзінің кәсіпкерлік білімі мен дағдыларын жүйелі түрде жаңарту мүмкіндіктерінің жоғары деңгейі;
- Жастардың кәсіпкерлік қызметке, әсіресе оның бастапқы кезеңінде ілесіп жүретін жоғары еңбек және жүйке жүктемелеріне төтеп бере алатын әлеуетті қабілеті;
- Жастардың тәуекелге бейімділігі.

Жастар кәсіпкерлігінің әлсіз жақтары:

- Елеусіз әлеуметтік тәжірибе;
- Іскерлік беделдің болмауы;
- Экономикалық заңдар мен механизмдерді қолданудың әлсіз практикалық дағдылары;
- Бастапқы капиталды қалыптастыру мәселесі;
- Бизнес саласында және билік-басқару құрылымдарында жеке байланыстардың жетіспеушілігі;
- Бюрократиялық құрылымдардың әсерінен қорғалмау;
- «Көлеңкелі» кәсіпкерліктің неғұрлым белсенді құлшынысы және криминалдық құрылымдардың ықпалынан қорғалмау.

Бүгінгі таңда жастардың дербес бизнес-жобалар құруға дайындығына әсер ететін бірқатар ерекше проблемалар шешілмеген. Оларға жатқызу болады:

1. Әлеуметтік көңіл-күй. Жастар арасында тәуекелге баруға, жаңасын жасауға дайындықты көздейтін кәсіпкерлік рух нашар көрініс табады. Жастар бүгінде ірі бизнес немесе мемлекеттік қызмет саласында өзін-өзі жүзеге асыру перспективаларына көбірек көңіл бөледі.

2. Кәсіпкерлерді жаппай санамен қабылдау. Кәсіпкерлер әлеуметтік топ ретінде жастардың жетекші кәсіби қалаулары қатарына кірмейді. Жастар арасында кәсіпкерлік қызмет табысқа жетуден гөрі қиындықтарды жеңу тұрғысынан қабылданады.

3. Білім беру мазмұны. Дәстүрлі оқу орындарында қажетті экономикалық білім беріледі, бірақ табысты кәсіпкерлік қызмет үшін қажетті ынталандырулар мен мінез-құлық құзыреттері қалыптаспайды.

4. Бастапқы шарттар. Жастар үшін әлеуметтік топ ретінде шағын бизнесті қолдау бағытында қабылданып жатқан шаралар әзірге айқын нәтиже бермейді. Нарыққа еркін шығуға кедергі келтіретін әкімшілік, құқықтық және қаржылық кедергілер бұрынғысынша қиын.

5. Жастардың шағын кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдауды жүзеге асыратын ұйымдар туралы хабардар болмауы.

Жастар кәсіпкерлігін дамытудың негізгі мақсаты – контрагенттердің оппортунистік мінез-құлқының тәуекелін азайтатын құқықтық және келісімшарттық шарттардың жоғары мәдениетін ұстанатын өркениетті бизнес құру болып табылады.

Осы мақсатқа қол жеткізу үшін, ең алдымен, ісін жаңа бастаған кәсіпкерлердің бизнесті қалыптастыру мен дамытудың ұйымдық - экономикалық шарттарының тиімді жүйесін құру қажет. Мұндай жүйені жобалаудың кешенді моделі 1-суретте көрсетілген. Ұсынылатын авторлық модельдің негізгі идеясы адам және ұйымдық капитал факторларын тиімді қосу негізінде жастар кәсіпкерлігі субъектілерінің стратегиялық бәсекелестік артықшылықтарын қалыптастыру болып табылады. Бұл ретте ұсынылып отырған тәсілдің ерекшелігі жастар кәсіпкерлігін қалыптастырудың ұйымдастырушылық-экономикалық шарттарын дамытудың осы моделінің өңірлік бизнес ортасымен, яғни осы аумақта бизнесті жүргізу шарттарымен үйлесімділігін және келісілуін қамтамасыз ету болып табылады.

Бұл тұрғыда қоғамдық қатынастар жүйесінде, оның ішінде экономика саласында мемлекеттің тарихи қалыптасқан басымдығымен сипатталатын қазақстандық қоғамның жұмыс істеуінің базалық моделін ескеру маңызды болып табылады. Осылайша, қазақстандық жастар кәсіпкерлігін дамыту мемлекеттің айтарлықтай ықпалымен қалыптасады, бұл жастар кәсіпкерлігін дамыту саласында саясатты қалыптастыру кезінде ескеру қажет.

Сурет 1. Жастар кәсіпкерлігін дамытудың ұйымдастырушылық-экономикалық жағдайларын қалыптастырудың кешенді моделі

Кәсіпкерлік – қызметтің ерекше нысаны және жеке тұлғаның өзін-өзі жүзеге асыру тәсілі; жауапкершілік, есеп айырысу, ортада бағдар ала білу, өз мақсаттарын оларға қол жеткізу құралдарымен сәйкестендіру сияқты құндылықтар қалыптасатын әлеуметтік институт. Демек, жастар кәсіпкерлігін дамытудың ұйымдастырушылық-экономикалық жағдайларының жай-күйі кәсіпкерлік қызмет тиімділігінің өлшемі болып табылады.

Кәсіпкерлік – тиімді бағдарланған экономика үшін дамудың маңызды стимулы болып табылады. Кәсіпкерлік қызметтен экономикалық салымға елде жаңа бизнес-мүмкіндіктерді тануға қабілетті ғана емес, сондай-ақ оларды іске асыру үшін жеткілікті білімі бар адамдардың болуы елеулі әсер етеді. Бұл – кәсіпкерлердің жас буыны. Олар білім беруді өзектендірудің жоғары деңгейіне ие, өйткені жақында жаңа кәсіптік білім

беру бағдарламалары іске асырылатын оқу орындарын бітірген. Жастар көп жағдайда өзгерістерге дайын, жаңа жағдайларға оңай және жылдам үйренеді, бұл қазіргі заманғы бизнес үшін өте маңызды. "Кәсіпкерліктің жаһандық мониторингі" есебінде бизнесті бастауды жоспарлайтындардың басым бөлігі 35 жасқа дейінгі жас ұрпаққа тиесілі – олардың үлесіне зерттеуге қатысқан респонденттердің 66% - ы келеді. Жастар кәсіпкерлік қызметті материалдық игіліктің және кәсіби өсудің негізі ретінде қабылдайды, сондықтан жастар шағын және орта бизнестің, оның ішінде инновациялық бизнестің негізгі қозғаушы күші болып табылады және әлеуметтік-экономикалық проблемаларды шешуде басты рөл атқарады.

Қазақстандық кәсіпкерліктің жұмыс істеу жағдайларын жалпы талдау жастар арасында іскерлік белсенділіктің өсуін тежейтін бірқатар күрделі проблемаларға тап болатынын көрсетті:

- жастар ортасында кәсіпкерлік қызмет беделінің төмендеуі;
- жас мамандардың Қазақстаннан кетуі;
- жастар кәсіпкерлігін реттейтін заңнамалық базаның болмауы (республикалық деңгейде «жастар кәсіпкерлігі» санаты анықталмаған);
- қаржылық қолдауды қоса алғанда, жастар кәсіпкерлігін мемлекеттік қолдау жүйесінің жеткіліксіз дамуы (жас кәсіпкерлер үшін бастапқы капиталды қалыптастыру проблемасы аса өзекті болып табылады);
- жастар кәсіпкерлігін тиімсіз инфрақұрылымдық қамтамасыз ету. Бұл ретте біз жастар кәсіпкерлігін қолдау инфрақұрылымы – бұл жастар бизнесін дамыту үшін қажетті және тауарлар мен қызметтерді өндіру үшін орта мен жағдайларды қамтамасыз ететін білім беру, консалтингтік, ақпараттық және басқа да қызмет түрлерін көрсететін мемлекеттік, коммерциялық және коммерциялық емес (қоғамдық) ұйымдардың жиынтығы екендігін негізге аламыз;
- практикалық тәжірибенің болмауы және жас кәсіпкерлердің кәсіби дайындығының жеткіліксіздігі.

Осылайша, бүгінгі таңда жастар кәсіпкерлігі Қазақстанда шағын бизнесті дамытудың басым бағыттарының бірі болып табылады. Жастарды кәсіпкерлік қызметпен айналысуға ынталандыратын қолайлы жағдайлар жасау жалпы мемлекеттік және өңірлік деңгейдегі әртүрлі бағдарламаларда қарастырылады. Мақала авторлары жастар кәсіпкерлігін дамыту құралдарының бірін ұсынады.

Өйткені, бүгінгі жастар, жастар кәсіпкерлігі 10 жылдан кейін еліміздің келбетін айқындайтын болады, бүгінгі жастар бизнесінің дамуына еліміздің болашақ экономикалық өсу және даму қарқыны тәуелді болады.

Әдебиет:

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан Халқына Жолдауы – «Қазақстан-2050» Стратегиясы
2. Жастар Кәсіпкерлігін Дамыту Кедегілерін Зерттеу. Сорос-Қазақстан Қоры үшін АСТ Kazakhstan дайындаған есеп - https://www.soros.kz/wp-content/uploads/2015/11/studying_of_barriers_of_development_of_youth_business-presentation.pdf
3. «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қоры АҚ ресми деректері - <https://damu.kz/>

ЦИФРЛАНДЫРУ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТЕР САЛАСЫН ЖАҢҒЫРТУДЫҢ НЕГІЗГІ АСПЕКТІСІ РЕТІНДЕ

Жунусова А.Е.

(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауында түрлі салаларда қызмет көрсету үдерістерін цифрландыруға баса назар аударылған [1].

Мемлекет басшысы мемлекеттік органдардың ақпараттық жүйелерін интеграциялауға назар аударады, бұл жекелеген мемлекеттік қызметтерді көрсетуден «бір өтініш» қағидаты бойынша кешендік жүйеге көшуге мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, Жолдауға сәйкес мемлекеттік органдар азаматтардың ескертулері мен ұсыныстарын есепке алу үшін нақты уақыт және жедел әрекет ету режимінде заманауи сандық технологияларды қолдануы тиіс. Бұл ретте, мемлекеттік органдардағы процестерді цифрландырудың, олардың халықпен және бизнеспен өзара іс-қимылын қоса алғанда маңыздылығы көрсетіледі.

Осылайша, Жолдау Қазақстандағы мемлекеттік қызметтерді цифрландыру мәселесі өзекті екенін көрсетіп отыр, өйткені біздің еліміз Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы жаңа уақытқа сәйкес келуі керек.

«Мемлекеттік көрсетілетін қызметтер туралы» ҚР Заңына сәйкес мемлекеттік көрсетілетін қызмет – көрсетілетін қызметті алушылардың өтініші бойынша жеке тәртіппен жүзеге асырылатын және олардың құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін іске асыруға, оларға тиісті материалдық немесе материалдық емес игіліктер беруге бағытталған жекелеген мемлекеттік функцияларды іске асыру нысандарының бірі. [2].

Қарқынды дамып келе жатқан әлемде жетекші елдердің үкіметтері сандық экономиканы дамыту, зерттеулер жүргізу және жаңа технологияларды енгізу үшін әлеуетті құруға бейілді. Ол үшін олар заңнаманы жетілдіріп қана қоймай, сонымен қатар сандық инфрақұрылым мен білім мен дағдылардың озық базасын құрып, дамытады.

Бұл елдердің даму тәжірибесі сандық сегменттің сапалы дамуына көп жылдық тарих себеп болғанын көрсетеді: есептеу техникасын құрудан Дүниежүзілік торапты дамытудан жасанды интеллект қалыптастырғанға дейін.

Ұлыбритания, Сингапур, АҚШ, Корея республикасы сияқты елдерде цифрлық қызметтерді дамыту тәжірибесі:

- сандық қызметтерді дамыту арқылы барлық елдер адами капиталға назар аударады;
- Ұлыбритания сандық қызметтерді дамытуда деректер туралы ғылымға баса назар аударады (datascience);
- Сингапур электрондық үкіметті және сандық қызметтерді дамытуға инвестиция тарта отырып, мемлекеттік-жеке меншік әріптестікті беретін мүмкіндіктерді кеңінен пайдаланады;
- АҚШ жаңа қызметтерді, оның ішінде цифрлық жобаларды стартап жобалар ретінде қарастырады;

- Корея мемлекеттік органдарды, домендерді және географиялық юрисдикцияларды интеграциялай отырып, ақпарат пен қызметтерді ұсынатын шоғырландырылған жүйені құрды.

2017 жылғы 13 қыркүйекте Қазақстан Республикасында "Цифрлық Қазақстан" жаңа бағдарламасы таныстырылды:

- экономика салаларын цифрландыру (еңбек өнімділігін арттыратын және капиталдандырудың өсуіне әкелетін серпінді технологиялар мен мүмкіндіктерді пайдалана отырып, Қазақстан Республикасы экономикасының дәстүрлі салаларын қайта құру).

- Цифрлық мемлекетке көшу (мемлекет функцияларын халыққа және бизнеске қызмет көрсету инфрақұрылымы ретінде оның қажеттілігін алдын ала отырып қайта құру)

- Цифрлық Жібек жолын іске асыру (деректерді берудің, сақтаудың және өңдеудің жоғары жылдамдықты және қорғалған инфрақұрылымын дамыту) .

- адами капиталды дамыту (жаңа шындыққа - білім экономикасына көшуді қамтамасыз ету үшін креативті қоғам құруды қамтитын өзгерістер).

- инновациялық экожүйені құру (бизнес, ғылыми сала және мемлекет арасындағы тұрақты көлденең байланыстары бар технологиялық кәсіпкерлік пен инновацияларды дамыту үшін жағдайлар жасау).

2022 жылға қарай Бағдарламаның нысаналы индикаторларының бірі – 84% - дан кем емес электрондық нысанда өз бетінше алынған қызметтердің сапасына халықтың қанағаттану деңгейін арттыру қарастырылуда. Негізгі іс-шара өзіне-өзі қызмет көрсету мүмкіндігін кеңейте отырып, Мемлекеттік қызметтерді тек қана электрондық нысанда жоспарлауды және одан әрі көрсетуді көздейтін "Digital by default" қағидатын іске асыру болып табылады [3].

Көріп отырғанымыздай, мемлекеттік қызметтерді цифрландыру мемлекеттің даму басымдықтарының бірі ретінде қарастырылуда..

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Білім және ғылым саласындағы бақылау комитетінің аумақтық білім саласындағы бақылау департаменттері көрсететін мемлекеттік қызмет түрлерінің бірі білім туралы құжаттарға апостиль қою болып табылады. Бұл рәсімнің қажеттілігі бір мемлекеттің құжаттарын басқа мемлекеттің аумағында ұсыну туралы мәселе сөзсіз тұратын халықаралық қатынастардың дамуымен байланысты.

Ресми құжаттарға апостиль қою – бұл құжатқа қол қойған адамның қолының түпнұсқалығын куәландыру және оның өкілеттіктерін растау, сондай-ақ осы құжат бекітілген мөрдін немесе мөртаңбаның түпнұсқалығын растау.

Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 10 наурыздағы №531 Заңымен ратификацияланған 2002 жылғы 7 қазанда Кишиневте жасалған, Азаматтық, отбасылық және қылмыстық істер бойынша құқықтық көмек және құқықтық қатынастар туралы конвенцияның 12-бабының 1-тармағында Конвенцияға қатысушы мемлекеттердің бірінің аумағында құзыретті мекеме не оған арнайы уәкілетті адам өз құзыреті шегінде және белгіленген нысан бойынша берген немесе куәландырған және елтаңбалы мөрмен бекітілген құжаттар барлық басқа мемлекеттердің аумақтарында қандай да бір арнайы куәліксіз қабылданады.

Сәйкес аталған баптың 2-тармағына құжаттар аумағында Уағдаласушы Тараптардың бірінің ресми ретінде қаралатын құжаттар пайдаланады басқа Уағдаласушы Тараптардың аумақтарында дәлелдеу күші ресми құжат.

Көрсетілген Конвенцияға мынадай мемлекеттер қол қойды:

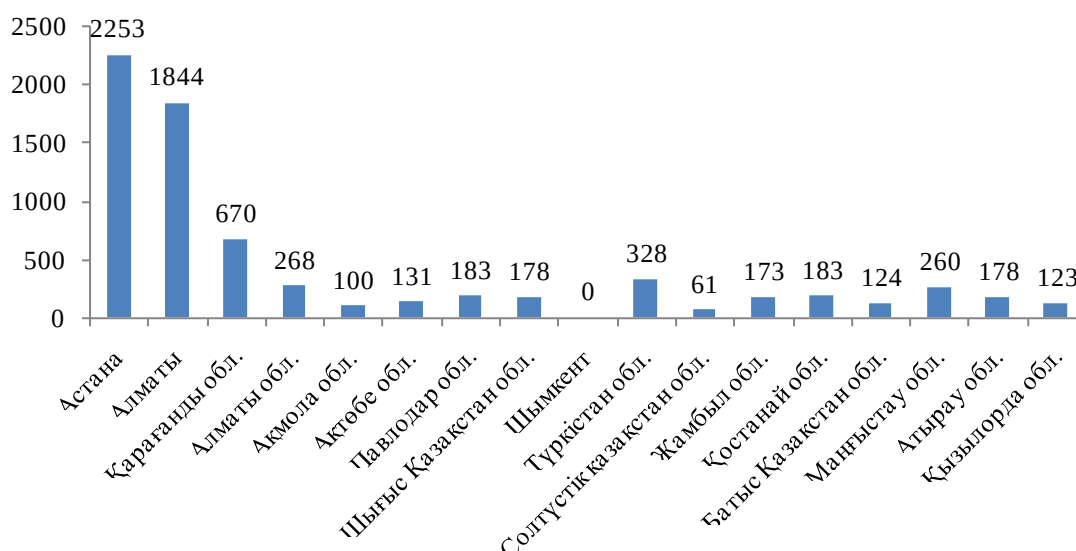
1. Әзірбайжан Республикасы;
2. Армения Республикасы;

3. Беларусь Республикасы;
4. Грузия;
5. Қазақстан Республикасы;
6. Қырғыз Республикасы;
7. Молдова Республикасы;
8. Ресей Федерациясы;
9. Тәжікстан Республикасы;
10. Украина.

Демек, құжаттарды жоғарыда аталған елдердің мемлекеттік органдарына ұсыну үшін, оларға апостиль қою талап етілмейді [4].

Сонымен қатар, осы мемлекеттік қызмет қазіргі уақытта «Азаматтарға арналған үкімет» мемлекеттік корпорациясы арқылы жартылай автоматты режимде көрсетіледі, бұл қызмет алушылар үшін белгілі бір қолайсыздық туғызады.

2018 жылдың 9 айында Білім саласындағы аумақтық бақылау департаменттері білім туралы құжаттарды апостильдеу бойынша 7068 Мемлекеттік қызмет көрсетті [5].

Сурет 1. ҚР өңірлері бойынша апостиль қою бойынша мемлекеттік қызмет көрсету саны, бірлік

1-суреттен көріп отырғанымыздай, апостиль қою бойынша қызметтердің басым бөлігі Астана мен Алматы мегаполистеріне тиесілі.

Бұл ретте мемлекеттік қызмет көрсету регламенті оны 15 күн ішінде көрсетуді көздейді. Демек, оны жетілдіру үшін мемлекеттік қызмет көрсету процесін оңтайландыруға бағытталған бірқатар іс-шараларды өткізу – оның ішінде апостильдеу процесін толық цифрландыру маңызды. Осы мақсатқа жету үшін қажет болатыны:

1. Қазақстан Республикасының оқу орындары берген білім туралы құжаттардың бірыңғай базасын құру.

2. Е-үкімет үкіметтік порталының ресурсын пайдалану. Бұл мемлекеттік қызмет көрсету процесін оңтайландыруға мүмкіндік береді, себебі ол мемлекеттік қызмет көрсету процесіне ықпал етеді.:

- мемлекеттік қызмет көрсету мерзімін, оны көрсету процесінің буындарын, көрсетілетін қызметті алушы ұсынатын құжаттар тізбесін қысқарту;
- мемлекеттік қызмет алушылар үшін әкімшілік кедергілерді азайту;

- көрсетілетін қызметті берушілермен тікелей байланысты болдырмау арқылы сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін төмендету.

Осының барлығы мемлекеттік қызмет көрсету сапасын, сондай-ақ мемлекеттік қызмет алу кезінде халықтың қанағаттану деңгейін арттыруға мүмкіндік береді.

Әдебиет:

1. Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері // Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы Қазақстан Республикасының Президенті н. ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. - 2018 жылғы 10 қаңтар – www.akorda.kz
2. «Мемлекеттік көрсетілетін қызметтер туралы» 2013 жылғы 15 сәуірдегі № 88-V Қазақстан Республикасының Заңы // <http://adilet.zan.kz>
3. «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы // <http://adilet.zan.kz> ескерту.
4. <http://defacto.kz/content/apostilirovanie-dokumentov>
5. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Білім және ғылым саласындағы бақылау комитетінің статистикалық деректері.

ӘОЖ 94 (574)

ӘЛКЕЙ ХАҚАН МАРҒҰЛАН ЖӘНЕ ҰЛЫ ДАЛА МҰРАСЫ

Жұмағалиева М., Талғатбек М.О., Дүкенбаева З.О.

(Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ)

Бүгінгі күнді түсініп-түйсіну үшін де, болашақтың дидарын көзге елестету үшін де кешегі кезеңге көз жіберуіміз керек - деп айтқан Ұлт Көшбасшымыз Н.Назарбаевтың: «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында «Жаңғыру жолында бабалардан мирас болып, қанымызға сіңген, бүгінде тамырымызда бүлкілдеп жатқан ізгі қасиеттерімізді қайта түлетуіміз керек» екенін атап көрсеткенді. [1,1]

Адамзатты әуелі түркі, кейіннен қазақ мәдениеті өзінің терең де бай екенімен, әлемнің далалық келбеті көрініс тапқан даналық сәулет өнерімен, халықтық қолданбалы өнердің жауһарларымен, киелі ғимараттарымен, салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары тәнті етті. Ұлы дала туған мәдениеттер жүйелі түрде зерделеніп, қазіргі заманғы мәдениетте, сәулет өнерінде және басқа да салаларда неғұрлым кең қолданылып отыр. «Рухани жаңғыру» бағдарламасын жүзеге асыру арқылы, мәдени-тарихи мұраны сақтау, ұлттың рухани жаңаруы аясында Ұлы дала құндылықтары ерекше маңызға ие болды. Көшпенділердің Ұлы даланы және айналасындағы әлемді құндылық тұрғысынан бағалау ерекшеліктерін, материалдық игіліктерін жинақтаумен қатар, оларды еркіндік пен рухани дамудан да іздестіруіміз қажет. Мұны Мемлекет басшысы мақаласында айқын көрсетіп берді. Сан ғасырлық Ұлы дала мұрасын қазіргі ұрпақтың және болашақтың жадында қалдыру үшін, цифрлы өркениет жағдайында түсінікті әрі сұранысқа ие болуын қамтамасыз ете отырып, тарихи сананы жаңғыртуымыз керегі мақалада орынды айтылған. Мақалада тарихи сананы одан ары жаңғырту мақсатында алты бағыттағы бірнеше ірі жоба қарастырылған. Атап айтсақ, «Архив – 2025», «Ұлы даланың ұлы есімдері», «Түркі әлемінің генезисі», «Ұлы даланың ежелгі өнер және технологиялар музейі», «Дала фольклоры мен музыкасының мың жылы» және «Тарихтың кино өнері мен телевизиядағы көрінісі».[2,1] Ұлтымызға ұйытқы болар осы ауқымды шаралардың өз деңгейінде орындалуы заман талабына сай туындаған өркениет талаптарына сайма-сай және мемлекет ретінде ілгері басуымызға жол ашары анық.

Елбасымыздың халыққа жолдаған осы 2018 жылғы «Ұлы даланың жеті қыры» атты мақаласында ерекше атап өтетін жайт тарихымызға ерекше көңіл бөлінген. Оның ішінде «Ұлы дала металлургиясы» және «Архив 2025» мұнда құндылықтарымызды бағалап оны әрі қарай дамыту керек екені айтылған. Осы ұлы даланың мұрасын асқақтатқан бірден бір адам ол - Әлкей Хақанұлы Марғұлан. Әлкей Хақанұлы Марғұлан - көрнекті ғалым, Қазақ КСР Ғылым академиясының академигі, Қазақ КСР-ның еңбек сіңірген ғылым қайраткері, ғалым-археолог, этнограф, шығыстанушы, тарихшы, филолог, қоғам қайраткері. Қазақ халқының мандайына біткен біртуар ұлы, көзі тірісінде аңызға айналып, ғұлама атанған. Ленинградта оқып жүрген кезінен бастап, Ә.Х.Марғұлан қазақ халқының тарихы мен мәдениетін жан-жақты зерттеп, әдеби және архив деректерін жинаумен айналысты. Осы жылдарда ол көркем әдебиет саласында да біраз іс тындырды. Оның аудармасы бойынша қазақ қауымы орыстың және шетел жазушыларының көркем шығармаларымен танысты.

1926-1927 жылдары Ә.Х.Марғұлан КСРО Ғылым академиясының одақтас және автономиялық республикаларды зерттеу жөніндегі Ерекше комитет мүшесі, академик А.Е.Ферсманның және профессор С.И.Руденконың басшылығымен Қазақстан және Алтай ұйымдастырылған экспедицияларының жұмысына қатынасты. Оның қазақ мәдениеті мен тұрмысын, әдет-ғұрпын, салт-санасын жетік білуі экспедицияның антропологиялық отрядының жұмысына өлшеусіз септігін тигізді. Экспедиция барысында Ә.Марғұлан Ә.Бөкейхановпен тығыз қарым-қатынас орнатып, бірлесіп қызмет жасады. Осы экспедициялық зерттеудің нәтижесінде Ә.Бөкейханов адайларға байланысты мақаласын жариялады. Сонымен қатар Ә.Марғұланның да наймандар мен адайлар туралы жазған алғашқы ғылыми мақалалары баспа жүзін көрді. 1938 жылы Алматыда КСРО Ғылым академиясы бөлімшесінің ашылуына байланысты тарих саласы бойынша білгір, сауатты ғалым ретінде Әлкей Марғұлан елге шақыртылады. Бұл - Қазақстан ғылымы мен ғалымдары үшін өте бір ауыр кезең болатын. 1937 жылғы қырғын қазақтың тарихы мен әдебиетінің жүгін көтеріп жүрген ғалымдардың көпшілігін жойды.[3,2] Қазақ елінің рухани жүдеушілігі басталды. Бұл апаттан елді аман алып шығуға К. Сәтбаев, М. Әуезов, Ә.Марғұландар белсене кірісті.

Ә.Марғұланның алдына қойған міндеті әрқилы еді, біріншіден, тарих, археология, этнография ғылымдарын жүйелеп бір жолға қою, екіншіден, ескерткіштерді зерттеуге ел ішіне ірі экспедициялар ұйымдастыру, ғылымға бейімді жастарды тәрбиелеу, тарихтың әр саласынан, әдебиеттен монографиялық еңбектер жазу. 1945 жылы Ә.Марғұлан қазақ ғылымының тарихында алғаш рет қазақтың ерлік жырларынан «Қазақ халқының эпикалық жырлары» деген тақырыпта докторлық диссертация қорғады. Осы күнге дейін ғылымда бұл еңбекке жақын, деңгейлес келетін зерттеу жұмысы жоқ деуге болады. Бұл жұмыс - Әлкей Марғұланның талай жылдық еңбегінің қорытындысы іспетті.

Сан алуан металл кендеріне бай қазақ жері – металлургия пайда болған алғашқы орталықтардың бірі. Оның ішінде айтатын болсақ Орталық Қазақстан. Еліміздің металлургия Орталығы десек те артық болмас. Бұл жерден табылған дүниелер ата-бабаларымыздың жаңа, неғұрлым берік металдар өндіру ісін дамытып, олардың жедел технологиялық ілгерілеуіне жол ашты. Қазба жұмыстары барысында табылған металл қорытатын пештер мен қолдан жасалған әшекей бұйымдары, ежелгі дәуірдің тұрмыстық заттары мен қару-жарақтары бұл туралы тереңнен сыр шертеді.

Жезқазған мысты кен орны адамзатқа үш мың жыл бұрын белгілі болған. Бұған куә көптеген ашық жұмыстар кесіндері, балқыту пештері, жыныстар мен кен үйінділері. Бұрынғы кен қазушылар жер қойнауынан 2 миллион тоннадан аса жоғары сапалы мыс кенін шығарған. Уақыт өткен сайын мұндай өндірулер азайған. Қала тарихы комбинаттың тарихымен тікелей байланысты. Жезқазғанның алғашқы

тұрғындары құрылысшылар мен кеншілер болды. Ғасырлар жылжып өтті. Тарихтар қойнауындағы Орталық Қазақстан ескерткіштерінің тарихи маңыздылығын айғақтайтын тас бетіне салынған суреттер - петроглифтер алғаш рет ғылыми айналысқа түсті. Қазақстан жеріндегі археологиялық зерттеулердің жаңа кезеңі Ғылым академиясы құрылғаннан кейін жаңа қарқынмен жүрді. Осы кезеңнен бастап республикадағы археологиялық зерттеулерге тарих институтының археология бөлімі жетекшілік ете бастады. Академик Ә.Х. Марғұлан бастаған Орталық Қазақстан археологиялық экспедициясы халқымыздың тарихын, мәдени шежіресін жалықпай зерттеп, көпшілік санасының өсуіне, білім қорының молаюына зор ықпал жасады. Академик ағамыз өзінің тау суындай сарқыраған ұшан еңбегінің арқасында «Қазақ археологиясының атасы» аталынып, есімі бүгінгі ХХІ ғасыр жастарына да мәшһүр екендігін мақтанышпен айта аламыз.

Академик ағамыздың Ұлытау-Жезқазған өңіріне алғашқы сапары 1943 жылы қыркүйек айында Кеңес Одағының Ғылым Академиясы Қазақ филиалы ұйымдастырған 1916 жылғы ұлт-азаттық көтеріліс басшысы А.Иманов туралы материал жинауға шыққан экспедицияның оңтүстік бөлімінің басшысы ретінде басталды. Осы сапар барысында Әлкей Марғұлан Ұлытау жерінде алғашқы археологиялық барлау жұмыстарын жүргізіп, Ұлытау тауының ең биігі - Ақмешіт Әулиеде ескі қорған табады. «Ескерткіш жанында бақсылық діни-нанымның белгілері байланған ақтық және ат құйрығының үзіктерінің табылуына қарағанда бұл оба Дешті Қыпшақ даласына ислам дінінің таралу кезеңінде, яғни б.з. Х ғасырда дүниеге келуі мүмкін» деп жазған дерегін келтіреді. Ә.Марғұланның 1947 жылғы үшінші сапары кезінде Ұлытау және Арғанаты таулары беткейлерінде көне тас мүсіндері зерттелінген. «Бес оба», «Үш оба», «Мұртты оба» деп аталатын ескерткіштер Ұлытау өңірінде көптеп кездеседі. Зерттеу кезінде «мұртты обаларда» көмірдің, ағаштың күлдері табылды, яғни, бұл орындар «құрбандыққа шалу» ғұрпын жасау үшін қолданылған деп пайымдай отыра, «Қаракөңгір өзенінің жоғарғы сағасында орналасқан қорғаннан қыш ыдыстар мен қарт адамның қисайтып жерленген бас сүйегінің табылуын: археологтар Гейкель мен Бернштамның Талас өзені бойындағы Кеңкөл қорымынан тапқан бас сүйектері мен бұл жәдігерлер ғұн заманына сәйкес келуі мүмкін» - деген болжам жасайды Ә.Х. Марғұлан. Бұл ойлар, ежелгі қазақ жерінің елеулі мәдениет орталығы болғандығын, онда, ондаған қалалар орнап, мыңдаған өнер иелерінің өмір сүріп, еңбек еткендігін, олардың адамзат мәдениетіне материалдық және рухани байлықтар жасағандығын баяндайды[4,32]

Дегенмен, Н. Ә. Назарбаевтың мақаласындағы «Архив 2025» айтып өткендей біз осымен тоқтап қалмауымыз қажет. Ұлы даланың мұрасы мұнымен аяқталып қалмайтыны сөзсіз. Бұл жобаны жүзеге асыру барысында тарихшылардан, деректанушылар мен мәдениеттанушылардан құрылған арнайы топтардың отандық және шетелдік ірі архивтермен өзара жүйелі әрі ұзақ мерзімді ықпалдастықта болып, іздеу-зерттеу жұмыстарын жүргізуіне баса мән беру керек. Архив деректерін тек жинақтап қана қоймай, барлық мүдделі зерттеушілер мен қалың жұртшылыққа қолжетімді болуы үшін оларды белсенді түрде цифрлық форматқа көшіру қажет.

Әдебиет:

1. Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың «Ұлы даланың жеті қыры» 21 қараша, 2018 жыл.
2. Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру». 26 сәуір, 2017 жыл.
3. Маргулан А.Х. Отчет о работах Центрально-Казахстанской археологической экспедиции 1947 года // Изв. АН Каз ССР. Сер. археол. – 1949. – Вып. 2. – С. 3-36.
4. Байпақов К.М., Ақышев К.А. Қазақ археологиясының атасы // Қазақ тарихы. - 1994. – № 2. - 7-10 бб.

СОТРУДНИЧЕСТВО РОССИИ И КАЗАХСТАНА В РАЗВИТИИ ВЕНЧУРНОГО ФИНАНСИРОВАНИЯ ИННОВАЦИЙ

Закирова Э.Р., Завьялова М.Ю.

(Уральский государственный экономический университет)

На 2019 г. одним из наиболее острых проблем выступает интеграция стран в финансовый сектор, которая позволяет создать открытую экономику, развивать инновационные технологии, перейти к цифровизации экономики.

Казахстан – давний и надежный партнер России, тесное сотрудничество с которым способствует расширению каналов сбыта отечественной продукции в частности черных и цветных металлов, нефтепродуктов. В 2017 г. между Россией и Казахстаном была подписана совместная региональная программа сотрудничества на 2018 г. и 2023г., которая направлена на укрепление дружеских и партнерских отношений между странами. Россия и Казахстан обеспокоены вопросами создания единого финансового рынка, который позволит решить ряд задач:

- повышение доли инновационной продукции в ВВП;
- повышение конкурентоспособности отечественной продукции на внешнем и внутреннем рынках;
- создание свободной торговли между странами [1].

Приоритетным направлением сотрудничества России и Казахстана выступает развитие инноваций как способ перехода к цифровой экономике [5]. Россия на 2018 г. в рейтинге инноваций занимает лишь 46 место из 145, Казахстан – 74.

Рисунок 1 – Удельный вес инновационных товаров в общем объеме отгруженных товаров России и Казахстана за 2010-2018 гг. в % [7]

Инновационная составляющая России и Казахстана развита не в полной мере. На мировом рынке инновационной продукции доля России и Казахстана сравнительно мала и составляет 0,05% и 0,01% соответственно [7]. Низкие показатели стран свидетельствуют об отсутствии стимулирующей части в развитии инноваций. Затраты на НИОКР в структуре ВВП России и Казахстана составляют 1,1% и 0,17, в то время как в Республике Корея, Японии, Германии, США около 4% [7].

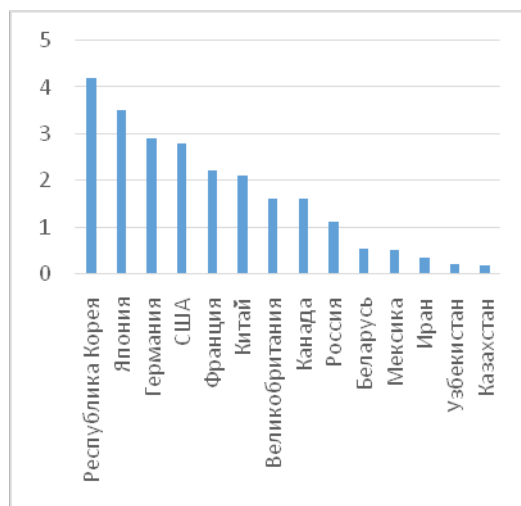

Рисунок 2 – Затраты на НИОКР стран на 2018, в % в ВВП [7]

Финансирование инноваций России и Казахстана осуществляется преимущественно за счет государственного бюджета (более 60%), однако в связи со спадом в экономике в 2016 г. доля бюджетных средств снизилась на 4,2%, следовательно, удельный вес инновационных товаров в общем объеме отгруженной продукции на 2018 г. сократился на 0,6% и 0,2% [7].

Одним из эффективных инструментов финансирования инновационной деятельности организаций выступает венчурное финансирование, которое представляет собой «систему лифтов» по продвижению молодых инновационных проектов от идеи до внедрения в реальное производство.

На 2019 г. венчурное финансирование в России и Казахстане является молодым направлением поддержки развития инноваций. Большинство регионов стран не участвует в формировании венчурной экосистемы. Региональные бюджеты не позволяют на высоком уровне поддерживать местную инновационную экосистему [2].

В целях усиления сотрудничества России и Казахстана в части развития инноваций была разработана инфраструктура венчурной экосистемы, которая включает в себя фонды прямых инвестиций, венчурные фонды, бизнес-ангелы (рисунок 3).

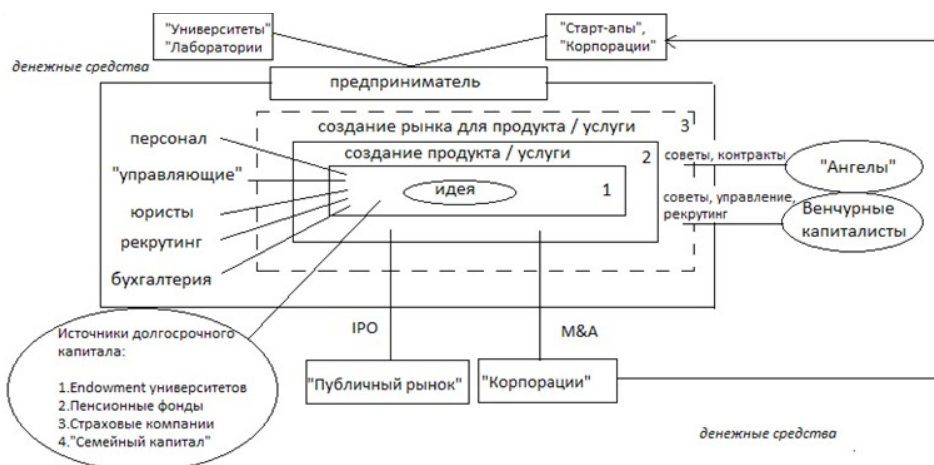

Рисунок 3 – Инфраструктура венчурной экосистемы России и Казахстана [3]

Инфраструктура венчурного финансирования как инструмента поддержки инновационных проектов России и Казахстана должна включать преимущественно фонды, нацеленные на доход, доля который составляет более 70%. Доля государственных фондов должна составлять около 30% с связи с их высокой зависимостью от изменений экономической обстановки в стране. Это позволит достичь наибольшего эффекта в развитии инноваций в странах [4].

Помимо этого, сближение экономик России и Казахстана в области инноваций при помощи венчурного финансирования необходимо осуществлять за счет устранения проблем в законодательстве стран в двух областях: валюты и таможни.

Проблема в законодательстве	Меры по устранению проблемы
Валюта	
Отсутствие четкой процедуры прохождения валютного контроля резидентом	Унификация процедуры прохождения валютного контроля при расчетах через счета, открытые в иностранных банках
Длительные сроки оформления паспорта сделки	Организация в валютном управлении стран компьютерной системы «Клиент» для подачи документов для оформления паспорта сделки
Таможня	
Невозможность временного ввоза продукции НИОКР	Либерализация таможенного законодательства России и Казахстана
Существование списка двойного применения	Упрощение списка двойного применения (поддержка проекта РОСНАНО «Зеленый коридор»)

Таблица 1 – Совершенствование законодательства России и Казахстана в развитии венчурного финансирования [6]

Внесение изменений в законодательство стран позволит эффективно сотрудничать России с Казахстаном в части развития инноваций и беспрепятственно осуществлять поддержку инновационных проектов путем венчурного финансирования.

Для достижения наибольшего эффекта в развитии венчурного финансирования помимо вышеизложенных мер необходимо активизировать учебные заведения в развитии инновационных проектов, поддерживать отрасли имеющие стратегическое значения для региона.

Применение усовершенствованной инфраструктуры венчурного финансирования и устроение проблем в области сотрудничества двух стран позволит развивать инновационные проекты и внедрять в реальные отрасли экономики.

Литература:

1. Кожурин П.Е. Финансиаризация современной экономики // Вестник РГГУ. 2010. №6. – 263 с.
2. Пшеничников Р.С. Практика венчурного финансирования в Российской Федерации [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://sibac.info/conf/econom/xxxii/35389>
3. Родионов И.И. Модели формирования института венчурных инвестиций // Корпоративные финансы. 2008. №2. – 65 с.
4. Венчурный рынок России в 2017 г. [Электронный ресурс] // Обзор рынка. – Режим доступа: <http://www.rvca.ru/upload/files/lib/RVCA-yearbook-2017-Russian-PE-and-VC-market-review-ru.pdf>
5. Стратегия инновационного развития Российской Федерации на период до 2020 г. [Электронный ресурс] // Правительство России. – Режим доступа: <http://government.ru/docs/>
6. Venture Pulse 4Q 2016. Global Analysis of Venture Funding. – KPMG. CB Insight. 2017. – 83 с.
7. Федеральная служба государственной статистики [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gks.ru/>

О РАЗВИТИИ СИСТЕМЫ ВЫСШЕГО И ПОСЛЕВУЗОВСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Исенов К.С., Мусабаева Г.Н.,
(СКГУ им. М.Козыбаева)

Главными фундаментальными нормативными документами в системе высшего и послевузовского образования в нашей стране являются Конституция РК [1], а также два базовых закона:

- Закон РК «Об образовании» от 27 июля 2007 года № 319-III [2];
- Закон РК «О науке» от 18 февраля 2011 года № 407-IV [3].

Основополагающими моментами любого закона являются принципы. Поэтому рассмотрим принципы государственной политики в области образования. В статье 3 Закон РК «Об образовании» утверждены 10 принципов, из которых мы выделили бы наиболее ключевыми такие принципы как:

- равенство прав всех на получение качественного образования;
- уважение прав и свобод человека; уважение прав и свобод человека;
- стимулирование образованности личности и развитие одаренности;
- единство обучения, воспитания и развития и др.[2]

Однако с учетом состояния современного образования, когда студент и магистрант приходит не за знаниями, а за дипломом, важно поднимать вопрос о качестве образования.

К примеру, на начало 2017/2018 учебного года в Республике Казахстан действовало 127 высших учебных заведений (далее - ВУЗ) с учетом филиалов. Государственными по форме собственности являются 47 ВУЗов, частными - 75 ВУЗов и с иностранной формой собственности - 5 ВУЗов. Как показывает международный опыт – это очень много на 18 миллионов жителей. Только в условиях жесткой конкуренции можно ожидать повышение качества образования в стране [4]. Уменьшение количества ВУЗов может усилить конкуренцию и выживут сильные университеты, где качество знаний будет конкурировать с остальными показателями.

Система высшего образования представляет одну из важнейших сфер общественной жизни, обеспечивая, с одной стороны, сохранение и передачу научных знаний и навыков, национального и культурного наследия, а с другой — прогресс общества в целом. Вместе с тем динамика политико-правовых отношений, глубокие преобразования в обществе выдвигают новые требования к правовым и организационно-методическим основам функционирования системы высшего профессионального образования.

В связи с этим, для нас представляет интерес изучение определение понятия «система образования». В статье 10 Закона РК «Об образовании» понятие системы образования рассматривается так: «Система образования Республики Казахстан представляет собой совокупность взаимодействующих:

- 1) государственных общеобязательных стандартов образования и образовательных программ, обеспечивающих преемственность уровней образования;
- 2) организаций образования, независимо от типов и видов, реализующих образовательные программы;
- 3) органов управления образованием и соответствующей инфраструктуры, в том числе организаций учебно-методического и научно-методического обеспечения, осуществляющих образовательный мониторинг;
- 4) объединений субъектов образовательной деятельности» [2].

На наш взгляд, с организационно-правовой точки зрения данные нормы больше подходят к главе 2 «Управление системой образования», где можно было указать совокупность субъектов, указанных в статье 10 рассматриваемого закона. Наиболее верно было бы определить систему образования следующим образом: «Система образования в Республике Казахстан – это взаимодействие дошкольного, среднего, среднеспециального, вузовского и послевузовского образования». Данное определение действительно показывает отдельные элементы, которые взаимодействуя друг с другом, образуют единую систему.

В ВУЗе образование и наука развиваются вместе. Поэтому в ходе изучения Закона РК «О науке» ряд норм вызвало у нас научный интерес. Закон РК «О науке» от 18 февраля 2011 года № 407-IV рассматривает различные понятия. Нам хотелось бы остановиться на определении двух ключевых понятий «ученый» и «наука»:

- «ученый - физическое лицо, осуществляющее научные исследования и получающее результаты научной и (или) научно-технической деятельности»;

- «наука - сфера человеческой деятельности, функцией которой является изучение законов природы, общества и мышления, выработка и теоретическая систематизация объективных знаний о действительности в целях рационального использования природных богатств и эффективного управления обществом» [3].

С момента принятия Закона РК «О науке» прошло 8 лет и на сегодняшний день понятие «ученый» требует дополнений. Здесь очень важно учитывать духовное развитие личности, глубоко заинтересованного в развитии науки. Ведь только такого человека мы можем назвать «ученым». И зачастую мы видим, что люди преданные науке обладают такими ценностями, которые связаны с интеллектом человека, т.е. с его духовными ценностями, которые помогают ему укреплять качества ученого исследователя. И мы хотели бы предложить определение «ученый» в следующей редакции:

- «ученый - физическое лицо, осуществляющее научные исследования и получающее результаты научной деятельности, обладающее особыми интеллектуальными качествами в области познания».

А также не оставляет нас равнодушными определение понятия «наука». В период экологических катастроф и кризисов есть необходимость не только рационального использования, но и сохранения природных богатств. В связи с этим, было бы целесообразно в понятие «наука» включить слово «сохранение» этих природных богатств:

- «наука - сфера человеческой деятельности, функцией которой является изучение законов природы, общества и мышления, выработка и теоретическая систематизация объективных знаний о действительности в целях рационального использования **и сохранения** природных богатств», исключив из статьи его конец: «эффективного управления обществом».

Анализ статей двух законов показывает нам, что закон является основополагающим документом и руководством к действию. В ходе реализации законов в нашей стране волна за волной не прекращаются реформы в образовании и науки. Эта ситуация больше похожа на революционный, чем на эволюционный (именно эволюционные методы важны для образования и науки, т.е. постепенный и мудрый) подход к образованию и науке. И к чему мы пришли сегодня? Почему кризис продолжается? Перейдем к истории развития нашего образования в современный период. Можем здесь удастся найти важные моменты.

Одним из серьезных исследователей в этой области является, профессор, доктор юридических наук ЕНУ им.Л.Н. Гумилева Тлепина Ш.В. Она считает, что изучение присоединения Казахстана к Болонской декларации требует тщательного изучения.

Шолпан Валерьевна отмечает, что в марте 2010 г., в год председательства Республики Казахстан в ОБСЕ, в Вене (Австрия) и Будапеште (Венгрия) прошли конференция министров образования и II Форум министров образования европейских стран. На Форуме было принято окончательное решение о присоединении Казахстана к Болонской декларации. Казахстан стал 47-й страной - участницей Болонского процесса и первым подписавшим Болонскую декларацию центральноазиатским государством, членом европейского образовательного пространства. В соответствии с основными положениями названной Декларации Болонский процесс осуществляется под совместным председательством страны, председательствующей в Европейском союзе, и страны, не входящей в его состав. Так, Республика Казахстан совместно с Грецией выступали председателями в Болонском процессе с 1 января по 30 июня 2014 г. Сопредседатели несут совместную ответственность за продвижение целей и действий, обозначенных в Болонской декларации. В свете болонских реформ образовательная политика Казахстана нацелена на развитие в соответствии с мировыми стандартами, улучшение качества образования и интеграцию в международное научно-образовательное пространство. В связи с этим основными приоритетами для Казахстана в сфере образования выступают качество и доступность высшего образования, эффективность в финансировании, интернационализация и полиязычие образования, социальная ответственность в образовательной сфере. Со дня подписания Болонской декларации в Казахстане проведена последовательная работа по сближению отечественной системы высшего образования с системами стран — участниц Болонского процесса: обновлена нормативно-правовая база высшего и послевузовского образования; проведены институциональные преобразования; вузы ведут подготовку кадров в соответствии с трехуровневой моделью: бакалавриат — магистратура — докторантура по кредитной технологии обучения; разработана казахстанская модель перезачета кредитов по типу ECTS [5].

Национальные вузы практикуют выдачу общеевропейского приложения к диплому; внедрена компетентностная модель подготовки кадров, которая ориентирует процесс обучения на потребности рынка труда. Расширение академической свободы вузов дает им возможность формировать образовательные программы с привлечением работодателей и социальных партнеров. Образовательные программы разрабатываются вузами в соответствии с Дублинскими дескрипторами. Тем самым создано правовое поле для развития академической мобильности в мировом масштабе и в государственном. Вопросы состояния и перспективы развития высшего юридического образования рассматриваются в свете Сорбонской (25 мая 1998 г., с участием Франции, Германии, Италии и Великобритании) и Болонской деклараций (19 июня 1999 г., 29 европейских государств), других международных организационно-правовых документов, регулирующих современное высшее образование. Правовыми основами предоставления высшего и послевузовского юридического образования являются нормативные правовые акты, подзаконные акты Республики Казахстан.

По мнению профессора Тлепиной Ш.В., исходя из принципов Болонского процесса, казахстанские вузы могли бы обеспечить доступность образовательных услуг, создать интегративные программы обучения и кооперации учебных заведений. В данном случае имеется в виду совместная подготовка модульных образовательных программ и их реализация двумя университетами через межвузовские группы на основе внутренней академической мобильности. Такая система подготовки осуществляется, например, в Швейцарии: подготовка специалистов двумя университетами — Базельским и Бернским. Это может быть не только обмен студентами, но и обмен профессорско-преподавательским составом для чтения новых («продвинутых») курсов и спецкурсов, взаимная проверка выпускных работ, как в

Великобритании, чтобы использовать услуги лучших преподавателей города для занятий со студентами двух вузов одновременно. К тому же более рентабельно объединять потоки и группы студентов для лекций. Вузы тратят меньше средств, а преподавателю вузы-партнеры могут повысить оплату его труда. Этим и другим формам обучения и преподавания способствуют интернационализация образования, академическая мобильность. В стране сложился уникальный подход к развитию академической мобильности: ее поддержка осуществляется на государственном уровне. Больше нигде в мире подобной помощи со стороны государства не предполагается. В Казахстане была интересная практика получения студентами дипломов двух факультетов (школ) в Казахском гуманитарно-юридическом университете (КазГЮУ). Подобная практика имеет место в американских вузах.

На самом деле, этот результативный эксперимент не получил дальнейшего развития. В свете тенденций, связанных с формированием новых качественных характеристик казахстанского общества, важно учитывать классические функции образования: общеобразовательную (академическую) и практическую. Нас более всего интересует практическая сторона. К сожалению, анализ состояния высшего юридического образования показывает, что качественной составляющей в системе названной формы образования не уделяется должного внимания. Современная образовательная ситуация характеризуется тем, что ни систему образования, ни потребителей образовательных услуг не устраивает уровень готовности к профессиональной деятельности выпускников. Главная, наиболее часто предъявляемая претензия работодателей - излишняя теоретичность профессиональной подготовки, оторванность знаний, получаемых студентами в вузе, от практики. Да и сами преподаватели считают, что отсутствие реальной совместной деятельности юридических факультетов университетов и юридических вузов с работодателями тормозит подготовку по-настоящему востребованных специалистов. А ведь совместная деятельность работодателей и вузов есть один из параметров Болонского процесса. Система управления качеством должна работать и на уровне специальности. Следует обратить внимание на существующий единый перечень требований к результатам образования по уровням и квалификациям в соответствии с Европейской рамкой квалификаций и Дублинскими дескрипторами. В них важное значение имеют единые принципы контроля результатов, т. е. оценка приобретенных компетенций. Могут ли наши бакалавры, магистры, доктора PhD применять свои знания и понимание способом, свидетельствующим о профессиональном подходе к трудовой деятельности или к профессии?

В целом, подготовка специалистов осуществляется без учета потребностей таких специалистов, многие лучшие выпускники устремляются за рубеж, устраиваются на работу в иностранные компании, обеспечивающие им приличные заработки. Вместе с тем создается армия невостребованных специалистов. В то же время вхождение в единое образовательное пространство и введение в действие «болонских условий» может повлечь приток студентов из развивающихся стран с целью получения более дешевого образования в Казахстане и последующего устройства на работу. Ярким примером вхождения в единое образовательное пространство является опыт нашего университета. В настоящее время в СКГУ им. М.Козыбаева обучаются студенты около 10 стран. Впервые привлечены на медицинские специальности студенты из Индии. А также имеются большие планы на перспективу с целью сотрудничества со странами дальнего зарубежья в области развития технических и информационных наук.

Литература:

1. Конституция РК от 30 августа 1995 года // Информационно-правовая система «Параграф» , 2019.

2. Закон РК «Об образовании» от 27 июля 2007 года № 319-III // Информационно-правовая система «Параграф», 2019.
3. Закон РК «О науке» от 18 февраля 2011 года № 407-IV // Информационно-правовая система «Параграф», 2019.
4. Высшие учебные заведения Республики Казахстан на начало 2017/2018 учебного года: Электронный ресурс // <https://www.zakon.kz/4900658-vysshie-uchebnye-zavedeniya-respu> <https://www.zakon.kz/4900658-vysshie-uchebnye-zavedeniya-respu>
5. Тлепина Ш.В. Состояние и вопросы высшего и послевузовского юридического образования в казахстане // Правоведение. – 214. №3. – С. 144-155.

ӘОЖ 94 (574)

ҚАНЫШ ИМАНТАЙҰЛЫ СӘТБАЕВ: ТҰЛҒА. ҒАЛЫМ

Ивинина А., Дүкенбаева З.О.

(Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ)

Қазақ ғылымына өлшеусіз үлес қосқан, Қазақстан геологтары ғылыми мектебінің негізін қалаған, геология-минералогия ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Ғылым академиясын ұйымдастырушылардың бірі әрі тұңғыш президенті, академик Қаныш Имантайұлының өмірі мен ғылыми мұрасы таусылмас қазына. Академик Қ.И.Сәтбаев – қазақ халқы мен Қазақстан тарихындағы зор құбылыс. Ол аса көрнекті ғалым – геолог қане емес, өз заманының әйгілі табиғат зерттеушісі әлемдік өреге көтерілген ойшыл ғұлама, тұғырлы тұлға. Қаныш Имантайұлы мемлекет және қоғам қайраткері ретінде, ғалымдығы мен шебер ұйымдастырушылық қабілетінің арқасында қазақстанның индустриялық даму жолындағы өркениетті үрдістің көш басында болып, кемеңгер ғалым атанды. Ойшыл тұлғаның өрелі бір сөзінде: «...Білімді еңбек пен өмірдің өзінде шыңдап отыр! Сонда ғана «Білім» деп аталатын асыл тас ешқашан тот баспастан жалтырай да, жарқырай береді» – деген екен кемеңгер Қаныш Имантайұлы Сәтбаев.

Сәуірдің 12-жұлдызы – қазақ ғылымы үшін аса бір құтты күн. 1859 жылдың 12 сәуірінде Шоқан Уәлиханов өзінің есімін жер жүзіне паш еткен Қашқария сапарынан аман-есен елге оралды. Шоқанның жұлдызды сапарынан тура 40 жыл өткеннен кейін, 1899 жылғы сәуірдің 12-жұлдызында Қаныш Имантайұлы Сәтбаев дүниеге келді. Шоқан мен Қаныштың тарихи байланыстылығы Уәлихановтар мен Сәтбаевтардың, Шормановтардың дос-жарандық құдандалы қарым-қатынасынан өріс алады. Шоқанның шешесі Зейнеп- Шорманның қызы. Имантайдың қызы-Ғазиза Шорман ауылының ұрпағы Ақышқа ұзатылған. Олардан туған Кемел Ақышев – белгілі археолог атанған ірі ғалым. Ғазиза, Ғазиз, Қаныштардың анасы, Имантай ақсақалдың екінші әйелі Әлима - Шорман ұрпағының жастай қалған жесірі. Сол кезде Имантай қырықтың орта шамасында, ал Әлима жас та көркем келіншек екен. Әлиманы Шорман елі өз қызындай салтанатпен ұзатыпты деседі. Шоқанның қарындасы Нұриланы Сәдуақас Мұсаұлы Шорманов алған. Қаныш жас кезінен өзінен көш ілгері өмір кешкен Шоқан Уәлихановты біліп, атына, жан-жақты білімі мен өрісті ғылымына қанық болып өсті. Әлкей Марғұлан: Қаныш алты жасынан бастап Ақкелін болысының орталығынан ашылған ауыл мектебінде оқыды. Оның оқытушылары Омбыда, Семейде, Павлодарда білім алған, бірталай сауатты адамдар болды. Олардың ішінде ең білімдісі - Шоқанның ұрпағынан Бексұлтан Уәлиханов, Б.Жұбанышбаев тағы басқалар - десе, Бекендердің Шоқан жайлы қызғылықты әңгімелер айтпауы мүмкін емес.

Қаныш Сәтбаев Шоқантанудың қазақтан шыққан алғашқы зерттеушілерінің бірі болды. Томскіде оқып жүрген студент Қаныш Шоқан Уәлихановтың еңбектерін талдау үстінде тарихтағы белгілі тұлға Едіге батыр туралы эпосқа тап болады. Ол Сәтбаевтың өңдеуімен, алғы сөзімен 1927 жылы Мәскеуде қайтадан жарық көрген. Осының бәрі – жас Қаныштың Шоқанды зерттей жүріп, жолын жалғастыруды, сабақтас болуды арман еткендігінің белгісі. Ш.Сәтбаева: «Бұл ретте ол тұңғыш қазақ топырағында небір нәзіктік пен сиқырлы қасиеттерді иемденген көркемсөзді ғылымға қызмет еткізген, өзінен ілгеріде өмір кешкен ұлы ғалым Ш.Ш. Уәлихановтың дәстүрін жалғастырушы ретінде ерекшеленеді» - деп әдемі тұжырымдаған [1,7]. Қаныш Шоқанға еліктеп, Қарсақбай, Жезқазған-Ұлытау өңірлеріне алғаш келген. 1926 жылдардан бастап тамаша экономикалық, әлеуметтік және тарихи-этнографиялық, археологиялық зерттеулер жүргізді. Өзінің геологиялық жолында болсын, қазақтың Ғылым академиясын құруда, басқаруда болсын, кен байлығын халық қажетіне жаратуда Қаныш Сәтбаев Шоқан Уәлихановты алдында желбіреген жалауындай қадір тұтты. Ресейдің Шоқан толық мүшесі болған географиялық қоғамының басқарушысы П.Семенов-Тянь-Шаньский қанша тырысып бақса да, патшалық Ресей кезінде Шоқанның еңбектері толығымен жиналып басылмады. Орыстың саяси департаменттері орыс географтарының табысын Еуропаға таныту мақсатымен өздеріне керегін ғана үзіп-жұлып бастырып шығарды. Ал толық жинағын қазақтың қолына ұсыну үлкен арман еді. 1961-1972 жылдары Шоқанның ең алғаш жарық көрген 5 томдық шығармаларының дайындалып, қазаққа жетуіне Сәтбаев нақтылы себепкер болды. Өзі редакция алқасына кірді, ал құрастырушы жұмысты академик Әлкей Марғұланға басқартты. Қазір Ғылым академия ғимаратының алдында Ш.Уәлихановтың ескерткіші тұр, айналасында көптеген ғылыми институттар бар. Осының бәрі қазақтың асыл перзенттері Шоқан мен Қаныштың табиғи жалғастығын, мәңгілік бірлестігін айқындайды. Қаныш Сәтбаевты қазақ даласындағы жартас жазулары да көп қызықтыратын. 1937 жылы ол Бұланты өзенінің терең шатқалынан бұғы мен аю бейнеленген суреттер тапты. Мұндай суреттер кейін Ұлытаудың батыс жағындағы Жетіқыз өзенінің және Талдыеспе өзенінің бойында табылды. Қаныш Имантайұлының пікірі бойынша, аюлар мен бұғылар бейнесі жартасқа олар осындай өмір сүрген кезеңде, яғни төрттік дәуірдің алғашқы бөлігінде, біздің эрамызға дейін бірнеше мың жыл бұрын қашалған. Ежелгі түркі тайпаларының Жезқазған ауданында жиі кездесетін сым тастарын да Қаныш Имантайұлы жан-жақты сипаттаған-ды [2,368].

Қазіргі Жезқазған облысының жерінде орта ғасырлардан XX ғасырдың басына дейінгі кезеңде тұрғызылған архитектура ескерткіштері көп-ақ. Орта ғасырлық тамаша ғимараттар – Алаша ханның, Жошы ханның, Домбауылдың және басқалардың мавзолейлері, Қ.И. Сәтбаевтың пікірі бойынша, қазақ даласының ежелгі саяси орталығы осы арада болғанын тиянақтай түседі. Мавзолейлердің әбден күйдірілген кірпіштері, олардың түрі мен көлемі Алтын Орда стиліне өте жақын, ал, мұның өзі олардың тұрғызылған уақытын дәл анықтайды. Қ.Имантайұлы бүгінгі ұрпаққа Жыланшақ өзенінің бойындағы Сырлытам мавзолейі туралы мәліметтер де жазып қалдырады. 63жастағы Рахмет Жаппасбаевтан жазып алынған бұл мәліметтер мавзолейдің өзі тұстас елеулі ескерткіштерден көлемі бойынша да, безендірілуі бойынша да еш қалыспағанын көрсетеді. Қаныш Имантайұлы қазақ даласының тарихына қатыса бар қандай фактіге де назар аудармай өтпейтін. Оның өзіне тән көрегендікпен, білгірлікпен дәл танып бағалауы арқасында көптеген көрнекті ескерткіштер табылып, бүгінгі күні ғылымның қалың жұртшылықтың игілігіне айналып отыр [3,314]. Академик Қ.Сәтбаевтың ой толғамына жүгінсем, Ұлытау «ескі сөз естеліктің кені». Және де «Ұлытау кенересін Сарыарқаның кіндігі деп айтуға болады. Сондықтан, Ұлытау жоталары қазақ даласының неше ғасырдан бергі

тарихының ашық алаң, кең майданы болып келген. Талай хандар ордасын осы Ұлытауға тіккен. Талай батырлар жасағын осы Ұлытауға орнатқан. Сарысуға құятын Қаракеңгір дейтін өзеннің жиегінде атақты Шыңғыс ханның баласы Жошы хан мен Алаша хандардың мазарлары әлі күнге дейін бұзылмай тұр. Жыланшық өзенінің бастау көзі шығатын Ұлытаудың бір биігінде Ер Едігенің моласы бар деп жұрт аңыз етеді. Абылай да ордасын Ұлытауға тіккен, Ұлытаудың түстік бөктеріндегі «Хан төбе» дейтін жерде өткен ХІХ ғасырдың 30-шы жылдарында атақты Кенесары батырды Орта жүздің баласы басы Арғын Шеген би болып, ақ киізге салып хан көтерген» деп жазады. Расында, Ұлытаудың қатпар-қатпар құпия сырларының керемет бір көріністері осындай [4,258]. Ол – Қазақ елінің географиялық орталығында орналасқан саяси-экономикалық және этномәдениетінің алтын ордасы. Ол өзінің дәуірлеп, гүлденген заманында Дешті Қыпшақ немесе Жошы ұлысы атанған. Ұлытау дегенде тарихи ой-сана, ұлттық зерде-зейін, ар-намыс, қайрат-жігер, рух тұтас оянады. Далаңның тарихы, дана бабалар, дарынды баһадүрлер тарихы қайтадан жаңғырып тіріледі. Ұлытау ұлылығы мен ұлағатында телегей сыр, теңдесі жоқ терең мағына бар.

Тарихтың «алтындай тазасы, алмастай асылы» Тәуелсіз Қазақстанның екпіндеп өрлеуіне ересен серпін қосады. Кемеңгер ғалым Қ.И. Сәтбаев көпқырлы дарыны бар, өмірді сүйген, қоғамдық белсенділігі ғаламат адам. Ол бар іске де үлгеретін. Оның сан алуан ауқымды мақсаты болатын. Ойланып жатпай-ақ кез-келген бір мысал келтірейік: «...Алтышоқы тауының етегінде ерте кезде мыс өндіру ісін зерттеп, жүргізіп, Сәтбаев тілде жазылған жазуы бар кішкене тас пирамида кездесті. Ол жазудың бір әрпін қалдырмай қағазға түсіріп алды да Ленинградтағы «Эрмитажға» жіберді. Көп кешікпей ол жақтан «Эрмитаждың» ғылыми қызметкері Морозов келіп, қымбат қазына ретінде плитаны алып кетті. Артынша-ақ профессор Поппэ жазудың шешуін тауыпты: «Жеті жүз Қара Тоқмал елінде қой жылғы көктемнің ортаңғы айында Тұрана, Темірбек, Сұлтан екі жүз мың қолмен Тоқтамыс ханның қанын ішіп, өз мерейін асыру үшін жортып келе жатты. Өзіне таныс осы жерге жеткен соң қорған тұрғызды. Құдайдың өзі жар болсын». Сәтбаев Ақсақ Темірдің Жезқазған даласындағы ізін осылай тапты. Қаныш тапқан сол археологиялық ескерткіш әлі күнге дейін «Эртимажда» көрсетіліп тұрады» [5,17]. Барлығымыз Қаныш Сәтбаевты Қазақ Ғылым Академиясының тұңғыш президенті және геолог ретінде білеміз. Бірақ геология саласынан басқа тарих және әдебиет саласының дамуына өзіндік үлес қосқан еңбектері бар екенін біреу білсе, біреу біле бермейді. Жезқазған жерінде геологиялық барлау жұмыстарынан бөлек Жезқазған тарихын зерттеді. Қаныш Сәтбаев шоқантанудың қазақтан шыққан алғашқы зерттеушілерінің бірі болды. Байтақ даладан жер асты қазыналарын іздеу жолында ол халықтың рухани байлығына кенікті. Оның мақалаларына зер сала отырып, біз Академияны басқарған жиырма жылдың өн-бойында Қаныш Имантайұлын әдебиет пен мәдениет мәселелері үнемі толғандырып отырғанын аңғарамыз. Қаныш Сәтбаев өзінің барлық саналы өмірін қазақ халқының экономикасы мен мәдениетінің, ғылымының өркендеп өсуіне арнап, осы жолда аса тамаша тарихи мәні бар істер жасады. Туып-өскен жерін, өз халқын жан жүрегімен беріле сүйген ғалым алғашқы еңбектерінен бастап-ақ зерттейтін өлкесінің өткен кезеңіне қазақ халқының көне мәдениет ескерткіштеріне көп көңіл бөлген болатын. ХХ ғасырдағы Қазақстанның дамуына зор үлесін қосқан қоғам мен мемлекет қайраткері нағыз көшбасшының дәл өзі еді. Оның Бүгінде Қ.И. Сәтбаев мұрасын металлогения, минералогия, геохимия, пайдалы қазбалар, стратиграфия, тектоника, география, экономика сынды т.б. ғылым салаларында жазылған мыңға жуық жарияланым құрайды. Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқына Жолдауында еліміздің үшінші жаңғыруы туралы сөз қозғалды. Бұл жаңғыру елімізді озық 30 мемлекеттің қатарына енгізуді көздейді. Оның негізгі үш үдерісі, атап айтқанда, саяси реформа, экономиканы және қоғамдық сананы

жаңғырту үдерістері іске қосылды. Сонымен қатар, Н.Ә.Назарбаев қоғамдық сананы жаңғырту бағыттарының бірі ретінде білім саласын белгілегенін ескерген абзал. Осы тұста ұлтымыздың беткеұстар азаматы Қаныш Сәтбаевтың ғылым дамуына қосқан үлесі мен еңбек жолы кейінгі буын мен еліміздің жас ғалымдары үшін қоғамдық сананы жаңғыртудағы негізгі бағдар болып қала бермек. Ойымызды дәйектей келе ғалым ағамыздың мына бір сөздеріне құлақ қойсақ: «Ойлан, жас ұлан, болашақ жайлы толған. Сен машинаны айдап, оны басқарғың келеді? Қала, зауыт, кен орнын салғың келеді. Жер байлығын зерттегің келер, алыс биікте ұшқың келер, басқа әлемге түскің келер?! Сенің арманың орындалар, егер сен бүгін, ертең қажырлы еңбектеніп оқитын болсаң! Ғылымсыз адам батыл емес» [6,13].

Қ.И. Сәтбаевтың өмірі – Отанымыздың болашағы, халқымыздың игілігі жолындағы ерен еңбектің ғажайып үлгісі. Қаныш Имантайұлы Сәтбаевтың саналы өмірін қазақ халқының экономикасы мен мәдениетінің, ғылымының өркендеп өсуіне арнап, осы жолда аса тамаша тарихи мәні бар істер жасауы Елбасымыздың Тәуелсіз Қазақ елін әлемнің ең дамыған 30 елінің қатарына қосу идеясының бір жұрнағы іспетті. Сол кезеңде атқарып кеткен еңбектері бүгінде еліміздің ғылым мен мәдениет саласының түбегейлі өзгеруіне үлкен үлес қосуда.

Әдебиет:

1. Бәкенов М., Өмірбеков А. Сәтбаевтану. Алматы. ҚазҰТУ, 2011 жыл. 210 бет.
2. «Қазақ мәдениеті» энциклопедиялық анықтамалық, 2005 жыл, 368-370 беттер.
3. Қ.И.Сәтбаев «Таңдамалы» 2007 жыл. 1 том. 317 бет.
4. Қ.И.Сәтбаев «Таңдамалы» 2007 жыл. 5 том. 258-263 беттер.
5. Қаныш аға (Академик Қ.И.Сәтбаев туралы естеліктер). 1989 жыл. 232 бет.
6. Қазақ энциклопедиясы». 2011жыл. 117 бет.7. Медеу Сәрсекке «Дара дарын» роман-эссе. 2008 жыл. 136-138 беттер.

УДК 1(091)

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДАҒЫ ФИЛОСОФИЯ ПӘНІ БОЙЫНША ҰСЫНЫЛҒАН ЖАҢА ОҚУЛЫҚТАРЫНЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Ильясова Г.С., Хайрушева К.С.
(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Кітап адам баласының сан ғасырлық ақыл-ойының жемісі, тарихы мен тағылымының алтын сандығы. «Кітап дегеніміз – алдыңғы ұрпақтың артқы ұрпаққа қалдырған рухани өсиеті. Кітап оқудан тиылсақ, ой ойлаудан да тиылар едік» - деген еді Ғабит Мүсірепов.

Елбасының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласында алты үлкен жоба аталды. Сол жобалардың бірі – «Жаңа гуманитарлық білім: қазақ тіліндегі 100 жаңа оқулық» [1]. Бірақ бұл жобаның мақсаты 100 кітап аударып шығарудан әлдеқайда кең. Жаңа оқулықтар арқылы жалпы гуманитарлық білімнің мазмұны мен сапасы мүлде жаңа деңгейге шығуы тиіс.

Қазақстандық ғылыми орта, оқытушылар мен студенттер бұл жобаға өздерінің күнделікті өміріне, ертеңіне тікелей қатысы бар мүмкіндік деп қарауы керек. Бұл оқулықтар қазақ тіліндегі гуманитарлық біліммен бірге қазақ тілінің өзін де өрге тартатын бастама деп түсінеміз. Тіліміз халықаралық ғылыми лексикамен толығады.

Аударылатын кітапқа қойылатын талаптар мен оларды іріктеу жүйесі жұмыс тобында ұзақ талқыланды. Таңдалатын кітап әлемдегі озық университеттің оқу бағдарламасында болуы шарт, ол оқулық кемінде үш басылым көруі тиіс, соңғы басылымы өткен үш жылда шығуы керек. Бұл талаптар оқулыққа деген сұраныстың жоғары екендігін, оның мазмұн тұрғысынан өзектілігін растайды.

Жаңа гуманитарлық білім дегенде Елбасы мақаласында гуманитарлық ғылымдардың жеті бағыты аталды. Ол философия, әлеуметтану, мәдениеттану, тарих, филология, саясаттану және психология. Елбасымыз 3 мақалсында былай жазған: «Біз тарих, саясаттану, әлеуметтану, философия, психология, мәдениеттану және филология ғылымдары бойынша студенттерге толыққанды білім беруге қажетті барлық жағдайды жасауға тиіспіз» [1, б. 2]. М.Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университетінің «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-гуманитарлық пәндер» кафедрасы осы бағыттың алтауын қамтылып, жаңа оқулықтар оқу үдерісінде қолданылуда.

Өткен оқу жылы жаңа оқулықтардың тұсау кесер салты өткізілгеннен кейін гуманитарлық пәндер бойынша оқу-әдістемелік кешендерде өзгерістер енгізілді. Оқу үдерісіне гуманитарлық бағыты бойынша аударылған кітаптар енгізіліп жатыр. Оның негізгі мақсаты жас ұрпақ жоғары ғылыми стандарттарға сәйкес, шет елдердегі жастармен бірге білім алуға тиіс. Алғашқы аударылған 18 сегіз кітабы АҚШ, Ұлыбритания, Ресей, Франция, Швейцария сияқты алдыңғы қатарлы елдердің ең үздік ғылыми еңбектерін қамтиды. Неліктен біздің Елбасымыз, үкіметіміз осы мәселее көп назар аударып жатыр? Себебі, ғылыми таным, халықаралық стандартқа сүйенген сапалы білім заманауи ұлттың бәсекеге қабілетті болуының негізгі шарттары болып табылады. Ал жаңа аударылып жатқан оқулықтар білімнің нағыз энциклопедиясы болып саналады.

Гуманитарлық ғылымдардың құрамында философия ғылымының орны ерекше. Философия тек қана онтологиялық, гносеологиялық мәселелерді көтеріп қоғамдағы азаматтық ұстаным, моралдық құндылық, ар-ождан негіздерін қалайды. Адамның өзіне, айналасына, елге деген көзқарасын қалыптастырады. Біз дүние жүзіндегі ғылым мен білімнің мазмұнына жол ашу арқылы ілгері дамыған қоғамдардағы осындай көзқарас және ұстаным қалыптастыру құралдарымен жақын танысуға мүмкіндік алдық. Елбасымыз айтқандай, мақсат – ол білімді айна-қатесіз көшіріп алып, соған илану емес. Біз әлемнің қалай ойлап, нені құнды, нені дұрыс, нені бұрыс деп білетінін ескере отырып, өз бағытымызды анықтауда қателеспей, өзіміздің қазақстандық жолымыздан жаңылмауымыз қажет. Сондықтан да рухани жаңғыру аясындағы өзге жобалар өз тарихымызға, өлкетануға, төл мәдениетке арқа сүйейді. Қазақ дүниетанымын қорғау сөзсіз қажет, бірақ ол тұйықталу дегенді білдірмейді.

Жоба аясында аударылған 18 оқулықтың ішіндегі философиялық 4 үздік туынды оқырмандар үшін қазақ тілінде жарық көрді. Олар: Д. Джонстонның «Философияның қысқаша тарихы: Сократтан Дериддаға дейін», Э. Кеннидің «Антика философиясы» және «Орта ғасырлар философиясы», Р. Хесстің «Философияның таңдаулы 25 кітабы».

Дерек Джонстонның «Философияның қысқаша тарихы: Сократтан Дериддаға дейін» атты еңбегіне философиялық ойдың даму тарихына айрықша үлес қосқан танымал 15 ойшылдың шығармашылығы топтастырылған [2]. Автор Батыс дәстүріндегі көрнекті философтардың негізгі еңбектері мен теорияларын оқырмандарға кезең-кезеңмен таныстыруды көздейді. Кітап тарауларында философтардың өмір сүрген дәуіріне шолу жасалып, сөз болатын шығармалардың негізгі идеяларын талдауға басымдық берілген. Сондай-ақ, жинақта философтардың өмір деректері мен басты еңбектерінің тізімі, сол дәуірдегі ғылыми жаңалықтар мен тарихи оқиғалар, философиялық, әдеби және көркем туындылар да қамтылған. Әр шығармаға арналып оның түйінді идеясын білдіретін ықшам анықтама дайындалған. Тақырыптар

хронологиялық ретпен баяндалса да, материал кез келген тараудан бастап түсініп оқи беруге лайықталып, әрқайсысы жеке бітіммен құрастырылған. Бұл оқулықты Гарвард, Оксфорд университеттері мен Л.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университетінің студенттері қолданады.

Бұл оқулықта он бес әлемдегі ең танымал ойшылдар туралы әңгімелейді. Олардың әрқайсысы философия дамытуға елеулі үлес қосқан немесе біздің көзқарасымызды, дүниетанымызды өзгертуге әсерін тигізді.

Дерек Джонстонның «Философияның қысқаша тарихы: Сократтан Дериддаға дейін» атты оқулық бірінші рет философиялық түсініктер мен мәселелермен танысып отырған студенттер үшін өте маңызды. Оқулықта ойшылдың өмірбаяны, өмірінің негізгі жылдары мен оқиғалары нақты көрсетілген және ойшылдың философиялық көзқарасын қарастыру барысында бірнеше тармақтарға бөлінген және бөлімінің соңында қорытынды ретінде түйін келтірген.

Оксфорд университетінің вице-канцлері, Британ академиясының президенті болған Сэр Энтони Кеннидің «Батыс философиясының жаңа тарихы» атты төрт томдық еңбегі философиялық ойды зерттеуге жол ашатын еңбектер тізімін толтырады.

Кезінде біраз жыл Британ академиясының президенті болған әйгілі ағылшын философ-ғалымы сэр Энтони Кенниді осыдан біраз жыл бұрын Оксфорд университетінің баспасы Фалестен бастап Дерридаға дейінгі философия тарихын жазуға шақырыпты. Бір-біріне ұқсас жекелеген тақырыптардан құрастырылған антика, орта ғасыр, қазіргі заман философиясының бастауы және қазіргі заман философиясының дамуын бір арнаға салу туралы ұсынысты зерттеуші ықыласпен қабыл алған. Бұл еңбек 2005 жылы төрт том болып жарияланды:

- Бірінші томда философияның ежелгі бастауынан бастап, 387 жылғы Әулие Аугустинге дейінгі кезең қамтылады;

- Екінші томда Аугустиннен бастап 1512 жылғы Латеран соборына дейінгі аралықтағы тарих қарастырылады;

- Үшінші том XVI ғасыр философтарының идеяларын талқылаудан басталып, 1831 жылы Гегельдің қайтыс болуымен аяқталады.

- Төртінші, соңғы том сол XIX ғасырдың орта шенінен екінші мыңжылдыққа дейінгі аралықтағы ой дамуын баян етеді.

Энтони Джон Патрик Кеннидің төрт бөлімнен тұратын «Батыс философиясының жаңа тарихы» еңбегінде философия ілімінің ежелгі заманнан бүгінге дейінгі дамуы толық қамтылған. «Антика философиясы» атты бірінші бөлімінде натурфилософиялық мектептер өкілдерінің және классикалық Грекия мен Римдегі антика философиясын қамтиды [3]. Тарихи баянның тақырыптық арқауы философияда туындаған сауалдарды келесі екі мыңжылдыққа мұра етіп кеткен және әр кезеңдегідей дәл бүгін де ықпалы бәсеңсімеген екі үлкен тұлға – Платон мен Аристотельге негізделген. Бұл – Батыс өркениетінің түп-тамырын түсінгісі келетін орта үшін философия тарихына арналған төрт бөліктен тұратын топтаманың бірінші томы. Энтони Кенни өз шығармасында ежелгі дәуір философтарының шығармашылығын терең зерттей отырып, ұлы ойшылдардың бір-біріне деген көзқарастарын анықтайды. Соның ішінде «Сократ Платон көзімен» деген тақырып өте жақсы ашылған. Платонның Сократ жайлы жасаған, оның шығармашылығын талдаған тұжырымдамалары өте терең. Оны зерделеу үшін мықты философиялық білім базасы және діни-ағартушылық бағыттағы көңіл көкжиегінің кең болуы міндеттеледі. Платон бар дәрежесін, бар білімін, бар сөз мәйегін, сөз қорын осы бағытқа арнаған.

Кітап ішінде, жоғарыда айтып өткендей, ежелгі дәуір ойшылдарының өмірі туралы, олардың білімін дамытуға кедергі болған факторлар туралы, сондай-ақ,

олардың әлем жаратылысына, адамдардың сана-сезімінің даму үдерісіне, адамдардың бір-біріне деген көзқарасына байланысты тамаша тәмсілдер келтірген жазбалар бар.

Сэр Кеннидің қазақ тіліне аударылған «Батыс философиясының жаңа тарихы» еңбегінің «Орта ғасыр философиясы» атты екінші кітабында философиясының ортағасырлық кезеңі көрсетілген - Әулие Августиннен бастап Қайта өрлеу кезеңіне дейін жалғасады [4]. Философияның нағыз гүлденген кезеңі - ол орта ғасырлар екені белгілі. Энтони Кенни еңбектерінің негізгі өзегі - оның түсіндірмесі, өйткені ойшыл кітабында философиялық мәтіндерді терең бойлап оқу және оларды мазмұндау болып табылды. Түсіндірме екі түрлі болуы мүмкін - сыртқы және ішкі. Ішкі түсіндірмеде автор мазмұндаудағы ізгілік қағидасын ұстана отырып, мәтінді өзара байланыстырып, бірізді етуге тырысады. Сыртқы түсіндірмеде баяндаушы мәтінің маңыздылығын басқа мәтінмен салыстыра отырып анықтайды. Энтони Кенни өз оқулығында осы екі әдісті қамтыған. Қазіргі таңда философия мәселелерін зерттеу үшін біз тарихтағы әйгілі ойшылдардың еңбектеріне үңілеміз. Сол арқылы олар өмір сүрген қоғам мен адамдарды, олардың танымын қалыптстырған жағдайларды, ахуалды түсіне аламыз.

Энтони Кенни оқулығының құрамында бір тақырыпқа жиналған «Логика және тіл», «Білім», «Физика», «Метафизика», «Сана мен жан», «Этика», «Құдай» атты тараулары бар [4]. Оқулық тоғыз тараудан тұрады. Бұл томның «Философия және сенім» атты бірінші тарауында Энтони Кенни христиан дінін қабылдағаннан кейінгі Аугустин дүниетанымын, Боэций философиясын, кейінгі антика заманындағы грек философиясын, Каролинг империясындағы философияны, Кентерберилік Ансельм, Абеляр, Ибн Рушд пен Маймонидтің ілімін қарастырады. Екінші тарауда Энтони Кенни XII ғасыр схоластарынан бастап Ренессанс кезеңіне дейінгі философия тарихын баяндайды: Роберт Гроссетес және Ұлы Альберт, әулие Бонавентура және Акуинолық Томас, Сигер Брабант және Роджер Бэкон, Дунс Скот және Уильям Оккам, оксфордтық калькуляторлар, Джон Уиклиф, сонымен қатар, платонизм мен аристотелизмнің қайта жаңғыруын қарастырады. Үшінші тараудан бастап, кітаптың соңына дейінгі тарауларды Энтони Кенни тақырыптық бөлімдерге арнайды. Бұл бөлімдерде орта ғасыр заманында өзекті болған әр түрлі философиялық мәселелер талданған. Нақтылап айтсақ, үшінші тарауда – логика мен тіл мәселесі, төртінші тарауда – гносеологиялық концепциялар, бесінші және алтыншы тарауда – физика мен метафизика, жетінші тарауда – ақыл мен жан, сегізінші тарауда – этика, соңғы тарауда – Құдай мәселелері байыпталған.

Энтони Кеннидің бұл томдарды жазудағы мақсаты, тарихтағы әйгілі философтардың философия тарихына еңбей қалған еңбектері мен олардың бізге қалдырған мұраларын мұқият оқу арқылы философияны тереңірек білуге, түсінуге болатынын аңдату болғанын айтқанбыз. Сондай-ақ Кенни бұл кітабында философия тарихындағы аттары елеусіз қалған ортағасырлық ойшылдардың философиялық ілімдерін оқырмандармен кеңірек таныстыруды көздейді.

Белгілі француз ғалымы Реми Хесстің «Философияның таңдаулы 25 кітабы» жас оқырманды Батыстың аса көрнекті ойшылдары және олардың шығармаларымен таныстырады [5]. Осы күрделі міндетті жеңілдету мақсатында, ол Батыс философиясы дамуының елеулі кезеңдерін көрсетеді деген 25 шығарманы іріктеп ұсынған. Бұл шығармалар әлемдік ақыл-ой дамуының белесті кезеңдері мен бай қазынасын танытады. Ежелгі заманнан бүгінге дейінгі философия тарихын қамтыған жинақ адамзат ақыл-ойының құнарлы нәрі мен көркем табиғатына енді ден қоя бастаған жас қауымға даналық мәйегін түсінікті де тартымды тілмен баяндайды. Жинақта әр философиялық шығармадағы түйінді идеялар талданып, түсіндірме берілген. Осы оқулықты М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университеті мен, Санкт-Петербург мемлекеттік университетінің студенттері оқиды.

Аталған оқулықтар «Философия» сабағында қолданылады: тақырып бойынша кейбір мәліметтер дәріс мазмұнына кіргізілді, тәжірибелік сабаққа дайындалғанда оқулықтар ұсынылады және студенттер өздік жұмыстарын жазып қорғағанда бұл оқулықтардың рөлі өте зор деп ойлаймыз.

Білім саласындағы жаһандық бәсекеге неғұрлым бейімделген мамандарды даярлау – болашаққа жасалатын ең басты бағдар десек, онда әлемнің үздік 100 оқулығын қазақ тілінде сөйлету өте тиімді әдіс деп қарауға тиіспіз. Қорыта айтқанда, 100 жаңа оқулықтың қоғамдық сананы жаңғырту барысындағы рөлі ерекше, маңыздылығы жоғары болып табылады.

Әдебиет:

1. Назарбаев Н.Ә. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру // Егемен Қазақстан - 2017. - 26 сәуір.
2. Джонстон Д. Философияның қысқаша тарихы: Сократтан Дерридаға дейін. - А.: «Ұлттық аударма бросы» қоғамдық қоры, 2018. - 216 б.
3. Энтони К. Батыс философиясының жаңа тарихы. - Т 1. Антика философиясы. - А.: «Ұлттық аударма бросы» қоғамдық қоры, 2018. - 364 б.
4. Энтони К. Батыс философиясының жаңа тарихы. - Т 2. Орта ғасыр философиясы. - А.: «Ұлттық аударма бросы» қоғамдық қоры, 2018. - 400 б.
5. Хесс Р. Философияның таңдаулы 25 кітабы. - А.: «Ұлттық аударма бросы» қоғамдық қоры, 2018. - 368 б.

ӘОЖ 336.221.26

ҚР АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНА САЛЫҚ САЛУ ПЕРСПЕКТИВАСЫН ТАЛДАУ

Иманбаева Э.А.

(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Ауыл шаруашылық өнімін өндірушілер – экономиканың әлеуметтік-маңызды, ірі секторы және халық шаруашылығының маңызды құрамды бөлігі болып табылады. Ол ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру, өңдеу мен тұтынушыға жеткізу бойынша экономиканың барлық салаларын біріктіреді.

«Жаңғали» ЖШС Солтүстік Қазақстан облысы Есіл ауданының Покровка ауылында орналасқан. «Жаңғали» ЖШС 7617-1947 ЖШС (ИУ) нөмірімен СҚО Облыстық әділет басқармасында тіркелген.«Жаңғали» жауапкершілігі шектеулі серіктестігі Қазақстан Республикасының Конституциясы, Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексі, заңды күші бар 17.05.1995 жылғы «Шаруашылық серіктестіктері туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы, сондай-ақ серіктестік өзінің қызметін жүзеге асыратын аумақтағы басқа нормативтік заңдық актілер негізінде құрылды және әрекет етеді. Кесте 2.11 кәсіпорынның табыс құрамы берілген.

Көрсеткіштер	2016 ж.	2017 ж.	2018 ж.	2017 ж/2016 ж	2018 ж/2017 ж
--------------	---------	---------	---------	---------------	---------------

				Абс. ауытқу	%	Абс. ауытқу	%
Дайын өнімді (тауар, жұмыс, қызмет) өткізуден түскен табыс	89366	160715	181215	71349	179,8	20500	112,8
Өткізілген дайын өнімнің (тауар, жұмыс, қызмет) өзіндік құны	71498	112764	114605	41266	157,7	1841	101,6
Жалпы табыс	17868	47951	66610	30083	268,4	18659	138,9
Кезең шығыстары, барлығы	4592	18808	28441	14216	409,6	9633	151,2
Соның ішінде: өткізу бойынша шығыстар	2840	11951	17898	9111	420,8	5947	149,8
жалпы және әкімшілік шығыстар	1752	6857	10543	5105	391,4	3686	153,8
сыйақы төлеуге арналған шығыстар							
Негізгі емес қызмет табысы (залалы)	-	-	-	-	-	-	-
Салық салынғанға дейінгі әдеттегі қызмет табысы (залалы)	13276	29143	38169	15867	219,5	9026	131
Корпоративтік табыс салығы бойынша шығыстар	1055	4195	5953	3140	397,63	1758	141,91
Салық салынғаннан кейінгі әдеттегі қызмет табысы (залалы)	12221	24948	32216	12727	204,14	7268	129,13
Төтенше жағдайлардан келген табыс (залал)	-	-	-	-	-	-	-
Таза табыс (залал).	12221	24948	32216	12727	204,14	7268	129,13

Кесте 1 «Жаңғали» ЖШС 2016-2018 жылдардағы табыс құрамына талдау
(мың теңге)

«Жаңғали» ЖШС жылсайын дайын өнімді өткізуден түсетін табыс ұлғаюда. 2017 жылы кәсіпорын табыс алды, ол 2016 деңгейінен 79,8% өсті, ал 2018 жылы 181215 мың теңгені немесе 2017 жыл деңгейінен 112,8% құрады. Талданатын кезеңде өткізілген дайын өнімнің өзіндік құны да артты. Ең үлкен кенет өзгері 2017 жылы болды, онда өзіндік құн 2016 жыл деңгейінен 57,7% артты. 2018 жылы сондай-ақ өзіндік құнның өсуі болды, бірақ ондай үлкен мөлшерге емес, тек 1,6%. Өзіндік құнның өсуіне

жанармайға, қосалқы бөлшекке, тыңайтқыштарға, жұмысшылар жалақысы мен т.б. бағаның өсуі себепші болды. Дайын өнімді өткізу мен өзіндік құннан және өткізілген дайын өнім табысында болған өзгерістер нәтижесінде жалпы өнім 2017 жылы 2016 жыл деңгейінен 168,4% артты, ал 2018 жылы 2017 жылмен салыстырғанда - 38,9% артты. Мұндай өзгеріске табысы өсімі мен өзіндік құ қарқыны себепкер болды. Кезеңде шығыстардың артуы да байқалады. Кезең шығыстары 2017 жылы 2016 жылмыс салыстырғанда 309,6% өтсі және 18808 мың теңгені құрады, ал 2018 жылы 2017 жылмен салыстырғанда - 51,2% артты. Бұл жалпы және әкімшілік шығыстар есебінен, сондай-ақ өткізу бойынша шығыстардың өсу есебінен болды. Өткізу бойынша шығыстар 2017 жылы 2016 жыл деңгейінен 320,8% немесе 9111 мың теңгеге, ал 2018 жылы 2017 жылмен салыстырғанда 5947 мың теңгеге немесе 49,8% артқан. Жалпы және әкімшілік шығыстар 2017 жылы 291,4%, ал 2018 жылы - 53,8% өсті.

Кезең шығыстарының өсуіне қарамастансалық салынғанға дейінгі негізгі қызмет табысы (залалы) мен әдеттегі қызмет табысы (залалы) сондай-ақ артқан. 2017 жылы 2016 жылмен салыстырғанда көрсеткіш мәліметтерінің өсу қарқыны 119,5 %, ал 2018 жылы 2017 жылмен салыстырғанда - 31% құрады. Талданатын кезеңде корпоративтік табыс салығы бойынша шығыстар да артқан. 2017 жылы аталмыш шығыстар бойынша өсу қарқыны ең үлкен болды және 397,6% құрады, ал 2016 жылы ол - 141,9% құрады.

Нәтижесінде дайын өнімді өткізу табысы, сонымен қатар өткізілген дайын өнімнің өзіндік құнының артуынан болған барлық өсулер, өткізумен байланысты шығыстар, жалпы және әкімшілік шығыстар, корпоративтік табыс салығы бойынша шығыстар таза табыстың өсуіне ықпал етті. Бұған олардың түрлі өсу қарқыны себепші болды. Сонымен, 2017 жылы 2016 жылмен салыстырғанда таза табыстың 96,89% немесе 12277 мың теңгеге, ал 2018 жылы 2017 жылмен салыстырғанда 29,13% не 7268 мың теңгеге өсуі болды. Таза табыстың өсуі кәсіпорын қызметінің оң фактісі болып табылады.

«Жаңғали» ЖШС өзінің қаржылық жағдайын жақсартуда.

Көрсеткіштер	2016 ж.	2017 ж.	2018 ж.	2017 ж/2016 ж		2018 ж/2017 ж	
				Абс. ауытқу	%	Абс. ауытқу	%
Тауар өндіргеннен алынған пайда (жұмыстан, қызметтен)	89366	160715	181215	71349	179,84	20500	112,76
Бірлескен жылдық табыс	89366	160715	181215	71349	179,84	20500	112,76
Бірлескен жылдық табыс қа өзгеріс енгізу	-	-	-				
Бірлескен жылдық табыс өзгерістен кейін	89366	160715	181215	71349	179,84	20500	112,76
Өндірілген тауардан қызметтен, жұмыстан табыс	76953	116237	118834	39284	151,05	2597	102,23
Салықтар	431	542	678	111	125,75	136	125,09
Ремонтқа амортизациялық шығындар	1432	1986	2173	554	138,69	187	109,42
Барлық төлемдер	78816	118765	121685	39949	150,69	2920	102,46

Салық салынатын табыс (шығын)	10550	41950	59530	31400	397,63	17580	141,91
Салық салу табысына өзгерту енгізу	-	-	-				
Болған шығындарды есепке ала салық салынатын табыс	10550	41950	59530	31400	397,63	17580	141,91
Төленетін барлық суммалар	1055	4195	5953	3140	397,63	1758	141,91
Барлық төленген аванстық төлемдер	1030	4080	5810	3050	396,12	1730	142,40
Барлық төлейтін салықтар	25	115	143	90	460,00	28	124,35

Кесте 2 «Жаңғали» ЖШС 2016-2018 жж корпоративті табыс салығын есептеу
(мың. теңге)

2 кестеден көрініп отырғандай салық салынатын табыс 10550 мың. тенгеден 2016 жылы 59530 мың. тенгеге, ал 2018 жылы өсті. Ол бірлескен жылдық табыстың өсуіне байланысты. Қарастырылып отырған кезең ішінде есептер де өсті. 2016-2018 ЖШС Жаңғали кәсіпорының қызметінің салықтық қызметіне талдау жүргіземіз. Кәсіпорынмен төленетін салықтар 10 кестеде көрсетілген. Барлық қарастырылып отырған кезең ішінде жер салығы, КТС, ҚҚС өскенін бақылаймыз. Сонымен қатар 2016 жылы КТС 1055 мың. теңгені құрады, ал 2018 жылы 5953 мың. теңгені құрады. Талданатын кезең ішінде ҚҚС 555 мың теңгеге өсіп, 2018 жылы 315 мың теңгені құрады. Жер салығы соңғы үш жыл ішінде екі есе өе түсті, 2018 жылы 3154 мың теңгені құрады. Әлеуметтік салық талданып отырған кезең ішінде 19 процентке өсті. Көлік құралдарына салынатын салық– 0,4 мың. теңгеге өсті. Қалан салықтар өзгеріссіз қалды.

Соңғы жылдары Қазақстанда жүргізіліп жатқан салықтық реформа салықтық жүктемені төмендетуге, салықтық жүйенің ұтымдылығына бағытталған. Алайда аграрлық салада болып жатқан салықтық қайта құрулар ықыласты әсерді бермей жатыр.

«Жаңғали» ЖШС салықтық жоспарлауда ұйымдастыруды жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеу деп қойылған мақсатқа жету үшін – салықтық жоспарлау сияқты экономикалық құбылыстың мәні зерттелді.

«Жаңғали» ЖШС-да салықтық жоспарлауды бюджеттеу үдерісі шегінде жүргізген дұрыс. Әрбір күнтізбелік жыл басында экономика бөлімі өндірістік бөлім мен маркетингтік қызмет берген мәліметтер негізінде кәсіпорынның жылдық бюджетін қалыптастыруы қажет. Бюджеттің шығыс бөлігін қалыптастыруда бөлімдердің бірі «салықтық аударымдар» болып табылады. Ол біріншіден кәсіпорынның келесі жылға жоспарлаған нарықтық және өндірістік көрсеткіштеріне, ал екіншіден есеп бөлімі ұсынған көрсеткіштерге сүйене отырып болжанады. Есеп бөлімі кәсіпорын үшін салық төлемдерін төлеу графигін әзірлеуі керек.

Осылайша, «Жаңғали» ЖШС-де салықтық жоспарлау үш функционалды аумақты қамтитын болады: құрамды бөлігі салық төлемдері ағымының жоспары, жоспар параметрлерін іске асыру, жоспардың толық және дәл орындалуы үшін бақылау болып табылатын бюджетті әзірлеу.

Әдебиет:

1. «Бөджетке төленетін міндетті төлемдер және салықтар (Кодекс)» ҚР Кодексі 12 маусымнан 2001-2005ж. Алматы, 2017ж
2. Үмбетәлиев А.Д., Керімбек Ғ.Е. «Салық және салық салу» Алматы, Экономика, 2006. 80б.
3. Кәсіпорынның қаржылық есептемелері 2015-2017 жылдары
4. www.kgd.egov.kz – ҚР Қаржы Министрлігінің Мемлекеттік кірістер комитеті
5. www.minfin.gov.kz– Қазақстан Республикасының қаржы Министірлігі
6. www.stat.gov.kz

УДК 341.1/8; 349.2

МЕЖДУНАРОДНОЕ ТРУДОВОЕ ПРАВО

Кабдушев Д.Ж.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Международное трудовое право регулирует отношения между субъектами международного права, относительно осуществления трудовых прав и обязанностей человека.

Толчком для развития международного трудового права было создание в 1919 году Международной организации труда, ее активность по изданию нормативных актов.

В теории международное трудовое право стоит рассматривать с двух позиций, а именно как: публично-правовой и частно-правовой аспект.

Если рассматривать как публичное, международное трудовое право - является одной из отраслей международного права, представляющая собой совокупность правовых норм, регулирующих отношения между субъектами международного права.

Если же данный вопрос рассматривать со стороны международного частного права, то международное трудовое право можно сформулировать как совокупность норм и принципов, регулирующих трудовые отношения частно-правового характера, в которых присутствует иностранный элемент.

Трудовое правоотношение становится международным, если его участниками выступают физические и юридические лица разных государств.

Многие юристы-международники отмечают международное трудовое права как самостоятельную отрасль международного права.

Предметом международного трудового права, являются отношения между субъектами международного права относительно трудовых прав человека и обязанностей, его занятости, условий труда, социального партнерства и социального обеспечения.

В отличие от казахстанского, законодательство зарубежных стран содержит специальные коллизионные нормы, регулирующие международные трудовые отношения. В основном это общие коллизионные принципы, применимые к регулированию правоотношений в различных сферах, в том числе и к регулированию трудовых отношений. К ним относятся:

- 1) свобода выбора права;
- 2) закон места работы;
- 3) закон места нахождения работодателя;
- 4) закон флага судна, вне зависимости транспорта;
- 5) закон гражданства работодателя;
- 6) закон страны заключения контракта о найме [1, с. 70].

При регулировании трудовых отношений, осложненных иностранным элементом, стороны часто прибегают к использованию принципа автономии воли. В законодательстве каждого государства этот принцип имеет свою специфику и пределы, ограничивающие его применение.

Отсутствие коллизионных норм в казахстанском законодательстве о труде не означает, что при регулировании трудовых отношений, осложненных иностранным элементом, коллизионной проблемы не существует. Так, например, в случае заключения трудового договора на территории РК между казахстанским юридическим лицом (работодателем) и иностранным гражданином (работником) в текст договора может быть включена норма о применимом праве. Такая коллизионная норма может определять выбор права при регулировании отношений по выплате заработной платы.

С одной стороны, данное положение может показаться не имеющим юридической силы, так как оно не закреплено в действующем трудовом законодательстве РК. Однако законодательство является лишь одной из составляющих правового регулирования, которое также включает судебные прецеденты.

Помимо этого, в теории права неспроста разработаны такие термины, как аналогия права, аналогия закона. Эти категории представляют собой своего рода правовой инструмент, служащий для применения правила аналогичного закона или отрасли права, регулирующих схожие отношения, тогда, когда для регулирования этих отношений не существует специального закона.

К отношениям гражданско-правового характера в широком смысле слова, подпадающим под действие международного частного права, относятся и трудовые отношения с иностранным элементом, но только в той мере, в какой их правовая регламентация осуществляется с использованием категорий гражданского права. Система норм, регулирующих такие трудовые отношения, образует самостоятельную отрасль международного частного права – Международное частное трудовое право, состоящую из материально-правовых и коллизионных предписаний.

В сфере трудового права с большей силой, чем это свойственно гражданскому праву, проявляет себя публично-правовое начало. Трудовое право представляет собой конгломерат публично-правовых и частноправовых предписаний, хотя в принципе трудовое право входит в систему частного национального права. Вмешательство государства в данную сферу правоотношений обусловлено необходимостью проведения определенной социальной политики, обеспечивающей баланс интересов работников и работодателей с целью избежать социальных потрясений, сохранить стабильность в обществе, максимально устранить безработицу. С этим связано проявление и развитие теории социального партнерства, господствующей в современном регулировании трудовых отношений.

Активное вмешательство государства в регулирование трудовых отношений предопределяет ограничение действия коллизионных норм, т.е. ограничение в итоге применения иностранного права. Даже когда частноправовая природа трудовых отношений не вызывает сомнений, в большинстве государств эти отношения оказываются в пределах правового поля, где обязательно применение национального законодательства, и его императивные нормы имеют решающее значение. Практически везде подчинение трудовых отношений общим цивилистическим и коллизионным началам сталкивается с публично-правовыми предписаниями об охране труда, об «увечных» делах, о забастовках и т. п. Особенности – является осторожное отношение законодателя к возможности автономии воли сторон, тенденция ее ограничения, ориентирование на защиту интересов «слабой» стороны [2, с. 147].

Коллизионное регулирование трудовых отношений предполагает применение общих категорий, так как, трудовой контракт – это договор, то к нему достаточно

широко применяется автономия воли как генеральная коллизионная привязка всех договорных обязательств. Законодательство большинства государств предусматривает возможность соглашения сторон о применимом праве при заключении трудового контракта как любого гражданско-правового договора. Однако далеко не все вопросы контракта могут регулироваться автономией воли сторон. Самое существенное ее ограничение – необходимость соблюдения императивных норм трудового законодательства и страны места работы, и страны места заключения трудового контракта, и государства гражданства работника.

При отсутствии в контракте соглашения сторон о применимом праве в западных судах производится отыскание гипотетической, подразумеваемой воли сторон. Субсидиарными специальными коллизионными привязками являются закон места работы и закон места заключения договора.

Дееспособность трудового права определяется на основе личного закона работника, но с некоторыми изъятиями в пользу закона места работы или закона места заключения контракта.

Коллизионно-правовые проблемы международных трудовых отношений можно отметить в следующих пунктах, а именно:

- 1) возможность регулирования трудового контракта по принципу автономии воли;
- 2) государственное регулирование трудовых прав и обязанностей иностранцев и апатридов;
- 3) возможность ограничения трудовых прав граждан по нормам двусторонних международных договоров.

Соглашение о сотрудничестве в области трудовой миграции и социальной защиты трудящихся-мигрантов, подписанное в Москве 15 апреля 1994 года и ратифицированное Республикой Казахстан 1 сентября 1994 года, регулирует основные направления сотрудничества государств-членов в области трудовой деятельности и социальной защиты лиц и членов их семей, постоянно проживающих на территории одного из государств и осуществляющих свою деятельность на предприятиях, в учреждениях, организациях всех форм собственности на территории другого государства.

Согласно этому документу, стремясь во всестороннему развитию сотрудничества между государствами-участниками настоящего Соглашения в области трудовой деятельности и социальной защиты трудящихся - мигрантов на территории государств, Стороны согласились, в частности, о нижеследующем: каждая из Сторон признает (без легализации) дипломы, свидетельства об образовании, соответствующие документы о присвоении звания, разряда, квалификации и другие необходимые для осуществления трудовой деятельности документы и заверенный в установленном на территории Стороны выезда порядке их перевод на государственный язык Стороны трудоустройства или русский язык (статья 4) [1, с. 71].

Работники пользуются правами и выполняют обязанности, установленные трудовым законодательством Сторон трудоустройства. В соответствии с Соглашением в трудовом договоре должны содержаться основные реквизиты работодателя и работника, профессиональные требования к работнику, сведения о характере работы условиях труда и его оплаты, продолжительности рабочего дня и отдыха, условиях проживания, а также сроке действия трудового договора, условиях его расторжения, порядке покрытия транспортных расходов.

Важным законодательным актом, способствующим вхождению Республики Казахстан в международный рынок труда, является Закон Республики Казахстан от 19 июня 1995 года № 2337 «О правовом положении иностранцев».

Иностранные граждане в трудовых отношениях имеют те же права и несут те же обязанности, что и граждане Республики Казахстан [3]. Но они не могут назначаться на отдельные должности или заниматься определенным видом трудовой деятельности, если в соответствии с законодательством Республики Казахстан назначение на эти должности или занятие таким видом деятельности связаны с принадлежностью к гражданству Республики Казахстан.

Таким образом, международные отношения как предмет международного трудового права характеризуются следующими признаками:

1) это публичные отношения, где одной из сторон всегда выступает публичный субъект международного права, принимающий нормы международного права и обеспечивающий их соблюдение международно-правовыми средствами. Указание на публичный характер этих отраслевых международных отношений не исключает из числа субъектов (участников) международно-правового регулирования иных лиц, в том числе международных объединений профсоюзов, работодателей, физических лиц и др. Но при этом другой стороной международного правоотношения всегда должен выступать публичный субъект международного права, принимающий нормы международного права и обеспечивающий их соблюдение международно-правовыми средствами. Так, согласно Уставу МОТ, организации предпринимателей и трудящихся могут подать в МБТ представление на несоблюдение каким-либо государством-членом ратифицированной им конвенции. Другим примером служит «консультационный статус» неправительственных международных организаций, предоставленный им ООН. В перечисленных примерах международные правоотношения возникают между правообразующими (типичным, иногда в литературе их называют публичными) субъектами международного права – международными (межгосударственными организациями) и иными нетипичными субъектами – объединениями работодателей и работников, правозащитными организациями и др.

2) это отношения, объектом которых выступают международные стандарты трудовых прав. Эти отношения складываются по поводу установления международных стандартов трудовых прав, международных коллизионных норм, и их обеспечению (охраны) международно-правовыми средствами.

Обязательным критерием обособления отраслей права в системе права является не только предмет, но и метод правового регулирования.

В теории международного права постулируется, что международно-правовое регулирование характеризуется единством метода. Некоторые авторы идут дальше и утверждают, что для отраслей международного права наличие отраслевого метода не является обязательным критерием обособления [4, с. 102].

Нормы международного трудового права представляют собой систему международно-правовых норм, которым присущи общие признаки, характерные для любой нормы международного права, и отраслевые, обусловленные деятельностью особых субъектов международного трудового права, – международных объединений работников и работодателей, транснациональных компаний как «полигосударственных» работодателей [5, с. 132].

Классификацию международных правовых норм рассматриваемой отрасли международного права проведем в соответствии со следующими критериями:

В зависимости от юридической силы выделяются:

а) императивные нормы международного права, которые содержат обязывания и запреты. Например, Конвенция МОТ №90 (1948 г.) устанавливает запрет использования труда подростков, не достигших восемнадцатилетнего возраста, в ночное время на государственных и частных промышленных предприятиях;

б) диспозитивные нормы международного права, которые могут быть управомочивающими или рекомендательными. Так, согласно Конвенции МОТ №95 об охране заработной платы (1949 г.) законодательство страны, коллективные договоры и арбитражные решения могут разрешить частичную выплату заработной платы натурой в тех отраслях промышленности или профессиях, где такая выплата является обычной или желательной. Конвенции МОТ, как правило, сопровождаются соответствующими рекомендациями МОТ, которые содержат рекомендательные нормы международного трудового права и права социального обеспечения.

В зависимости от сферы действия международно-правовых норм выделяются:

а) универсальные международные нормы, принимаемые и признаваемые международным сообществом в целом. К ним, прежде всего, относятся общепризнанные принципы и нормы международного трудового права, которые содержатся во Всеобщей Декларации прав человека (1948 г.), принятой Организацией Объединенных наций ООН, Декларации МОТ об основополагающих принципах и правах в сфере труда (1998 г.);

б) региональные (межрегиональные) международные нормы. Например, такие нормы содержатся в Европейской Социальной хартии (1961 г., пересмотренная в 1996 г.), принятой Советом Европы.

в) локальные (партикулярные) международные нормы, которые распространяют свое действие на ограниченный круг участников. К таким чаще всего относятся двусторонние международные договоры государств, например, в сфере регулирования труда работников-мигрантов.

В зависимости от характера норм и их функций в механизме правового регулирования выделяются:

а) материально-правовые нормы, устанавливающие правила поведения субъектов международного права;

б) процессуальные международно-правовые нормы, определяющие порядок юрисдикционной деятельности, рассмотрения международных споров и жалоб международными судебными и контрольными органами (например, обращение физических лиц в Европейский суд по правам человека, рассмотрение жалоб профсоюзных организаций и объединений предпринимателей в МОТ и др.);

в) коллизионные нормы международного права, указывающие на то, право какого государства подлежит применению к правоотношению, осложненному иностранным элементом.

Коллизионная норма - это норма отсылочного характера, она применяется вместе с материально-правовой нормой, т.е. эта норма не регулирует непосредственно права и обязанности субъектов правоотношения, а лишь содержит коллизионный принцип, на основе которого представляется возможным выбрать подлежащее применению право того или иного государства. Например, в Конвенции МОТ №157 «Об установлении международной системы сохранения прав в области социального обеспечения» (1982 г.) в качестве коллизионной нормы содержат принцип «места проживания»: «лица, не относящиеся к экономически активному населению, подпадают под действие законодательства того государства-члена, на территории которого они проживают».

Литература:

1. Жукова З.Б, Мирошникова О.В. Международное частное право. – Петропавловск: СКГУ им. М. Козыбаева, 2016. – С. 70-71
2. Батычко В.Т. Международное частное право. – Таганрог: ТТИ ЮФУ, 2011. – С. 147
3. Закон Республики Казахстан от 19 июня 1995 года № 2337 «О правовом положении иностранцев», с изменениями и дополнениями по состоянию на 16 апреля 2018 года // ИС «ПАРАГРАФ»

4. Ануфриева Л.П. Соотношение международного публичного и международного частного права. - М., 2002. - 214 с.
5. Лушникова М.В. Международное трудовое право: понятие, предмет // Вестник Пермского университета, 2013, Юридические науки Выпуск 3(21), С. 131-138

УДК 338.47

О МОДЕРНИЗАЦИИ ЦИФРОВОГО ТЕЛЕРАДИОВЕЩАНИЯ В КАЗАХСТАНЕ

Капанова А.Х.

(Инновационный Евразийский университет)

Современные тенденции развития казахстанской экономики, связанные с недостаточной инновационной активностью предприятий, продолжают сохраняться. Одной из ключевых проблем инновационного развития казахстанских компаний является проблема модернизации систем телерадиовещания. В данной сфере многие компании продолжают работать на старом оборудовании, которое используется в технологии производства уже более 20 лет. Такая ситуация негативно влияет как на производительность и экономичность, так и на прямое отставание казахстанских компаний.

Проблема замены старого оборудования на новое в современных условиях не может решаться старыми методами, которые использовались в планово-директивной экономике страны. Современную и будущую экономику невозможно представить без инновационных, всесторонне развитой инфраструктуры.

Производственное предприятие непрерывно вводит новшества во все сферы деятельности. К этому его вынуждают объективные внешние глобальные процессы: развитие науки и техники, всеобщее расширенное воспроизводство и конкуренция. Непрерывный рост масштабов мирового производства неизбежно ведет к увеличению качества продукции.

Начиная с 1995 года, во всех развитых странах мира началось активное внедрение цифрового спутникового и кабельного телевидения. С 1998 года, в буквальном понимании, началась цифровая технологическая революция в сфере телерадиовещания и связи. В мире, начиная со «старой консервативной» Великобритании, началось внедрение новейших эффективных цифровых технологий стандарта DVB-T2 в эфирном (наземном) телерадиовещании. Активно продвигается DVB-T2 в других странах мира.

Во всем мире переход на цифровое радиовещание, по сравнению с переходом от аналогового на цифровое телевидение, происходит с определенными трудностями. Действующие аналоговые технологии, при их умелом использовании, позволяют донести до слушателя сигнал, близкий к оригиналу, и возникает необходимость в убеждении массовой аудитории в том, что «цифра» лучше. В отличие от телевидения, где при приеме «старого» аналогового сигнала на современном цифровом телевизоре, никакого удовольствия от картинки мы не получим, увидим изображение с низким качеством.

Однако, как считают эксперты в сфере телерадиовещания, аналоговое вещание имеет свои недостатки - в условиях городской застройки прием сигнала происходит со значительными помехами, так называемый «многолучевой приём», либо может пропасть полностью. Это нерешаемая проблема больших городов. Вторая проблема – отсутствие возможности вещать на одной и той же частоте, в одной территориальной

зоне. В связи с этим чаще всего приходится мириться с тем, что есть зоны, где присутствует плохой прием сигнала радиовещания. Цифровое радиовещание позволяет оптимизировать использование частотного спектра. Так же система цифрового радиовещания намного эффективнее по потреблению электроэнергии, т.к. требуется гораздо меньше передатчиков и с меньшей излучаемой мощностью для покрытия той же территории.

По мнению других экспертов, на сегодняшний день население получает довольно качественный сервис при аналоговой сети радиовещания в крупных населённых пунктах. В малых населённых пунктах, вдоль автомобильных магистральных трасс Республиканского значения и при мобильном приёме в условиях мегаполисов, возникают проблемы по отсутствию или плохому приёму радиосигнала. АО «Казтелерадио», который является лидером по цифровому эфирному телерадиовещанию (ЦТЭТВ) продолжит дальнейшее изучение мирового опыта для оптимального выбора стандарта цифрового радиовещания и оценки целесообразности его внедрения в Республике Казахстан.

Все это началось с принятия Закона РК «О телерадиовещании», который приняли в 18 января 2012 года. Следующим шагом стало внедрение цифрового эфирного телевидения в современном стандарте DVB-S2. Ведется поэтапное строительство и внедрение 827 станций, которые позволят охватить более 95% населения к 2021 г.

Преимуществом перехода на цифровое вещание, является высвобождение радиочастот. На базе высвобожденных частот планируется развитие новых технологий в сфере связи. Для этого проводится всесторонняя работа с операторами связи. Поправки, внесенные в прошлом году в закон «О телерадиовещании», позволили проводить поэтапный переход регионов в соответствии с готовностью их инфраструктуры.

Общее количество радиотелевизионных станций по всей стране составляет 827, на сегодня построено 356. До конца текущего года планируется завершить еще порядка 200. Оставшиеся станции будут завершены в период с 2019 - 2020 гг.

В соответствии с Приказом Министра информации и коммуникаций РК от 27 сентября 2018 года внесены изменения в приказ от 13 июня 2018 года «Об определении сроков перехода на цифровое эфирное телерадиовещание», определены следующие сроки перехода на цифровое эфирное телерадиовещание: первый этап, до 31 декабря 2018 года: Мангистауская, Жамбылская, Туркестанская области и город Шымкент; второй этап, до 1 июля 2019 года: Алматинская, Павлодарская и Костанайская области; третий этап, до 1 июля 2020 года: Восточно-Казахстанская, Северо-Казахстанская, Карагандинская, Атырауская, Кызылординская; четвертый этап, до 1 июля 2021 года: Западно-Казахстанская, Актюбинская области, города Астана и Алматы.

Цифровое телевидение отличается от аналогового, прежде всего, высочайшим качеством изображения. Цифровой телесигнал гораздо более устойчив, ему не страшны возможные помехи. Специальная обработка сигнала позволяет подавать на один передатчик несколько сигналов, а не один, как в аналоговом телевидении. В аналоговом телерадиовещании на каждую программу нужен свой передатчик и частота по вещанию. И все это требует нежелательной траты по электроэнергии. Соответственно, цифровой передатчик в пересчете на одну телевизионную программу потребляет энергии в несколько раз меньше, чем аналоговый, а значит, снижаются общие энергозатраты, что в масштабе достаточно существенно.

Внедрение и развитие цифровых технологий в области телекоммуникаций необходимо рассматривать, в первую очередь, в рамках задач защиты конституционных прав и свобод человека, связанных с формированием личности, свободой массового информирования, использования духовного и культурного

наследия, исторических традиций и норм общественной жизни, с укреплением нравственных ценностей общества, патриотизма и гуманизма граждан.

Надо отметить, что переход на цифру сопряжен, в первую очередь, с решением не технических, а экономических, социальных, психологических и культурологических вопросов. Это объясняется огромной ролью телевидения в сегодняшней жизни граждан всех стран, когда многие люди просто живут в телевизионной реальности и телевизионными образами.

Внедрение цифрового телевидения - только первый шаг на пути к новейшим цифровым информационным технологиям завтрашнего дня. В век глобальных информационных сетей и тотального перехода на цифру всей домашней аудио- и видеотехники слияние компьютерных и бытовых аудиовизуальных технологий стало уже объективной реальностью.

Итак, мы находимся на пороге перемен, которые полностью изменят облик телевещательной индустрии - на смену традиционной модели вещания строго определенного набора телепередач придет ориентация на потребителя, то есть клиент в соответствии со своими личными предпочтениями будет выбирать из широкого спектра общемировых информационных ресурсов именно то, что ему нужно.

Жизнь становится все быстрее, каждый из нас хочет получать необходимую информацию, потому и в телевещании намечается движение к так называемому персонализированному телевидению. И если цифровое телевидение - это только первый шаг, который будет сделан в ближайшее время, то следующим шагом в обозримом будущем станет HDTV - телевидение высокой четкости.

Литература:

1. Журнал «Broadcasting. Телевидение и радиовещание» № 6, 2009
2. Приказ Министра информации и коммуникаций Республики Казахстан от 27 сентября 2018 года №417 «О внесении изменения в приказ Министра информации и коммуникаций Республики Казахстан от 13 июня 2018 года № 262 «Об определении сроков перехода на цифровое эфирное телерадиовещание»
3. Закон Республики Казахстан от 18 января 2012 года № 545-IV «О телерадиовещании» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 28.12.2018 г.)
4. <https://24.kz/ru/news/social/item/234102-kazakhstan-perekhodit-na-tsifrovoe-teleradioveshchanie>

UDK 338.47

DEVELOPING TRANSPORT INFRASTRUCTURE OF REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: PROBLEMS AND PERSPECTIVES

Kasymova N.K., Legostaeva L.V.
(*M. Kozybayev NKSU*)

The 21st century sets the global tasks for Kazakhstan and the transport sphere in particular. As it has been mentioned in the President N.A. Nazarbayev's message to Kazakhstan's people 'Kazakhstan's Strategy - 2050: a new political course of the succeeded country', the republic is supposed to be in the list of 30 the most developed world's countries by 2050. However, achieving this aim is impossible without a modern transport system.

In the Republic of Kazakhstan, like in other developed countries, transport is seen as one of the main basic economy's spheres, and the most important constituent part of productive and social infrastructure. Transport communications join all the country's regions, and this is regarded to be a necessary condition of its territorial integrity and the unity of its

economic space. They connect the country with the global society, being the material basis of providing Kazakhstan's foreign – economic connections and joining the global economic system.

In spite of significant results, transport and communicational system of Kazakhstan does not meet perspective needs of social and economic development of the country.

In the railway sphere:

- railway network is not developed enough;
- there is deterioration of main means is increasing, deficit of passenger rolling stock;
- there is a low level of service and no competition;
- financing for updating and developing railway transport is not enough.

The main problems of the road – transport sphere:

- there is much deterioration of existing road maintenance equipment;
- capital intensity of restoration work is high;
- financing for developing road transport network of Republican significance, and for compliance with the overhaul life of roads is not enough;
- technical specifications of existing highways are low (according to axle load calculation, category etc.);
- high accident and mortality rates on two – way streets;
- low level of developing highways of oblast and region significance in accordance with insufficient financing from local budgets;
- deficiency of driveways with hard surface to 890 rural human settlements.

Effective development of transport infrastructure will have a multiplicative impact on the country's economy, trade growth, developing intereconomic relations, developing market infrastructure, decreasing share of transport expenses in cost structure, this will lead to increase of price competitiveness of domestic goods and services, what determines the actuality of this topic.

For Kazakhstan, having the 9th place in the world (the size of territory is taken into account), transport is connected not only with loads' transportation, but also with regions' development, with solving many social problems, such as population's employment, decreasing inflationary pressure on prices, increasing quality and level of people's life etc.

In international frames solving these problems is also in demand in accordance with the fact that developing transit and logistics between East and West is seen as a very important subject, since Kazakhstan is situated on the way of all ground routes from Asia to Europe, and this will allow elimination barriers for international loads' transfer.

In this connection improving transport infrastructure is seen as one of the important directions of governmental program of forced industrial and innovative development of the country. That is why on the 26th of November, in 2013 governmental program of developing and integrating transport system's infrastructure by 2020 has been adopted by the Republic's Government. Creating this program has been conducted with participation of experts of the World bank for the transport industry.

The program's directions: providing economy and population's needs for qualified transport services and integrating Kazakhstan's transport infrastructure into the world transport system.

The main objectives of the given program are:

- Creating Kazakhstan's modern transport and logistic system providing high and effective transport connectivity inside the country.
- Increasing cargo flows within the republic's territory.
- Realization transit potential by developing transport corridors within the country and providing their integration into the international transport system.
- Developing local transport infrastructure in the regions.

- Increasing transit transportations through Kazakhstan by 2020 in two times, by 2050 – in 10 times.

- Increasing safety level and that of transport service's quality.

- Creating new work places.

Besides, there is a plan to develop local transport infrastructure in regions and provide integration into the global transport system.

As a result realization the governmental program will allow to realize reconstruction and repair 30 thousand kilometers highways and 8,2 thousand kilometers railway lines.

It is expected that by 2020 condition of 81 % railway lines will be estimated as good, 19 % - satisfactory. Besides, there is a plan to renew 650 locomotives, more than 20 thousand freight cars and 1 thousand 138 passenger cars.

Also according to the Program by 2020 the overhaul of all 302 railway stations has been planned.

The Program envisages measures for increasing regular bus routes. Now the work of regular bus routes seizes 75% rural human settlements with population more than 100 people. By 2020 it is planned to provide 100% cover by creating 300 extra routes. Besides, it is planned to adjust all the bus stations and auto stations to the national standards' requirements.

In the frames of developing airports network there will be reconstructed 11 out of 18 existing airports: in 5 airports there will be reconstruction of runways and passenger terminals, in 6 airports – reconstruction only passenger terminals. Besides, by 2020 there will have been opened 75 extra new international air services.

Power of sea ports by 2020 will increase by 40 %, having achieved 20,5 million tons.

Achieving the above mentioned indicators will allow increasing freight turnover in 1,6 times, passenger turnover – in 1,5 times, and the volume of transit freight - in 2 times. Herewith Kazakhstan in the logistics performance index (LPI) will rise from place 86 to place 40.

In the President N.A. Nazarbayev's message to Kazakhstan's people 'Nurly Zhol – the path to the future' (November 11, 2014) it is marked that the developing of the transport infrastructure is important: 'In the period of crisis, as it is noticed from the global experience, there is reorientation of economic policy. Spheres, creating the most multiplicative effect on economic growth and employment, must be supported'.

Developing transport and logistics system is seen as such very sphere, that is why within this sphere the early adopted program will not be cancelled, but their purposeful actions for realizing all the set objectives will be conducted.

Developing transport and logistics infrastructure will be realized in the frames of forming macro regions in accordance with principle of hubs. Herewith the infrastructure carcass will join macro regions with Astana, and macro regions themselves with each other by main, auto, railway and air lines by the ray principle.

First of all, it is necessary to realize the main road- transport projects. They are West China – West Europe, Astana – Almaty, Astana – Ust' – Kamenogorsk, Astana – Aktobe – Atyrau, Almaty – Ust' – Kamenogorsk, Karagandy – Zhezkazgan – Kyzylorda, Atyrau – Astrakhan.

Besides, it is important to continue creating a logistic hub in the east and the sea infrastructure in the west of the country. A large scale ferry crossing from the port Kuryk and the railway line Borzhakty – Ersay will contribute to increasing export potential in the west direction through the Caspian sea's ports. The subject of building or renting terminal powers in 'dry' and sea ports of China, Iran, Russia and the EU countries is supposed to be worked over by the Government.

One more project, increasing the presence of Kazakhstan in the key logistic centers of the other countries, is building the terminal in the port Lianyungang in the east coast of China. Analytics state, that transit in the direction of Republic of China is seen as one of main

projects for realizing Kazakhstan's transport potential. This is our 'east neighbor' at whom the bet was put while creating the largest transit auto corridor 'West Europe – West China'; the part of this corridor goes through the territory of Kazakhstan. The total length of Kazakhstan's part of this corridor is 2784 kilometers. Kazakhstan's logistic terminal in the port Lianyungang is notable for its geographical position, sea lines with the Japanese port Osaka, the Korean port Pusan, and for railway communication with a number of large Chinese ports.

After putting this terminal into operation RK gets an opportunity for processing and transshipment of transit loads from South – East Asia and North America, as well as goods exported from Kazakhstan. The period of delivering loads will be decreased by one third (from 45 days to 10 – 15 days). These measures are realized in the frames of the program of industrializing Kazakhstan and turning the Republic into the logistic hub in the Central Asia. Before this there were created and is still functioning now the special economic zone 'Khorgos – Eastern gate' which is specializing on logistics and trade with Republic of China; also a new railway line joining Kazakhstan and Iran through Turkmenistan were put into operation. Besides, Kazakhstan is planning to build grain terminal on the border between Turkmenistan and Iran for exporting crops in the east direction.

Besides, there is one more important project aimed at forming and widening export and transit potential of the country in the east direction, this is creating so – called 'dry port' in the frames of FEZ 'Khorgos – Eastern gate'.

FEZ 'Khorgos – Eastern gate' is being created in the territory of Panfilov region of Almaty oblast, the area of the territory is 5 840 hectares.

The main objectives of FEZ 'Khorgos – Eastern gate':

- Creating an effective transport logistic and industrial center providing interests of trade and transport activity and realization of transit potential of Kazakhstan, also contributing to developing economic and cultural exchange with some countries.
- Realizing integrating Kazakhstan's production into the global system of production and sale, creating innovative, competitive domestic production in accordance with international standards.
- Creating a favorable investment climate and attracting domestic and foreign investments for realizing investment projects.
- Accelerated developing the region for activation entering the Republic's economy into the system of global industry connections.
- Improving legal norms of market relations, implementing modern ways of managing and administrating.
- Increasing the level of population's employment.

Except transit corridors, in Kazakhstan the great attention will be drawn to developing inner transport and logistics network. As it was announced in Kazakhstan railway, about 110 milliard tenge will be invested for creating inner transport and logistics centers (TLC).

In the frames of TLC powerful terminals are being created; they will be regional and transport hubs. Building logistic hubs is a modern and foreground direction in developing transport infrastructure, since a logistic hub is a large scale logistic center. In many European countries such hubs work successfully, as far as this is optimization of a supply system.

Actually, what is logistics? This is managing the mechanism of load's movement, search of the most rational route. There will not be a competition within one system, but instead there will be a clear separation of threads. These regional hubs will create logistic infrastructure for preserving, processing, consolidating and deconsolidating loads.

The area of one logistic hub can be more than 1 million square meter. Goods are not only stored here, but they are also processed for the other regions.

A significant peculiarity of a large distributive center (a hub) is an opportunity to process loads delivered by different types of transport: such as by auto, railway, air and sea ones.

Large regional logistic centers in Almaty, Ust – Kamenogorsk and Atyrau in perspective will be connected with the central hub in Astana by the ray principle. For creating such network there was building and reconstruction of auto roads planned. As it was announced in NC ‘Kazavtodor’, creating rays between central and regional logistic hubs is planned in the frames of the Program ‘NurlyZhol’ by 2020.

Thus, three key direction has been defined: Center – South, Center – East and Center – West.

Center – South: the length of the route Astana – Karagandy – Balkhash – Kapshagay – Almaty is 1276 kilometers.

When it comes to the direction Center – East, the length of the route from Astana to a logistic hub in Ust – Kamenogorsk is 1016 kilometers.

Center – west: this route will go from Astana to Aktau through Atyrau and Aktope.

Except for the main ‘ray’ highways, regional transport and logistics hubs are planned to be connected with each other by reconstructing highways of regional and republican significance. In particular, reconstruction will be conducted in the frames of creating auto corridor ‘West Europe – West China’, roads Almaty – Ust – Kamenogorsk, Kyzylorda – Zhezkazgan – Karagandy, Atyrau – Astrakhan.

Besides, there is widening Kazakhstan’s presence in the Caspian Sea in the export and transit plan; this implies building a port zone with a ferry crossing in the village Kuryk, to which there will be joined railway lines. Thus, the main objectives are increasing the quality of transport and logistics services to the world level and availability global ways of communication for Kazakhstan’s export, increasing transit through the country’s territory, decreasing transport constituent and increasing the Republic’s competitiveness in the global market in general.

Thus, transport always plays an important role in social and economic developing of a country. Transport system provides conditions for economic growth, increasing competitiveness of the national economy and population’s life standards. Geographical peculiarities of Kazakhstan define the foreground role of transport in developing competitive advantages of the country in terms of realizing its transit potential. Access to safe and qualified transport services defines the effectiveness of the work and developing of production, business and social sphere. In this connection the role of transport in social and economic development of the country is defined by a number of volume, cost and quality characteristics of transport services’ level.

Bibliography:

1. Официальная статистическая информация, <http://stat.gov.kz/faces/homePage>.
2. Программа развития и интеграции инфраструктуры транспортной системы до 2020 года // *akorda.kz*.
3. Послание Президента РК Н. Назарбаева народу Казахстана «Нұрлы жол – Путь в будущее» от 11.2014 г. МИА «Казинформ» <http://inform.kz/>
4. Развитие транспортной инфраструктуры Республики Казахстан до 2020 года, <http://docplayer.ru/30130676-Razvitie-transportnoy-infrastruktury-respubliki-kazahstan-do-2020-goda.html>.
5. Анализ современного состояния транспортной инфраструктуры Республики Казахстан, <https://articlekz.com/article/9206>.
6. Развитие транспортной отрасли Казахстана, <http://mysl.kazgazeta.kz/?p=1904>.
7. Стратегия Казахстана 2050, <https://strategy2050.kz/ru/news/47947/>.
8. Транспорт в Казахстане, <https://ru.wikipedia.org/wiki>.

ӘЛ-ФАРАБИ ЕҢБЕГІНДЕГІ «ҚАЙЫРЫМДЫ ҚАЛА ТҰРҒЫНДАРЫ»**Каримбаева З., Дүкенбаева З.О., Талғатбек М.О.***(Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ)*

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың «Ұлы даланың жеті қыры» атты бағдарламалық мақаласында төл тарихымызды бағалап, жаңғыртуға арналған нақты тапсырмасын іске асыру аясындағы «...бабаларымыздың өмірі мен олардың ғажап өркениеті жөніндегі көптеген деректі құжаттар, әлі де болса, ғылыми айналымға түскен жоқ. Олар әлемнің бүкіл архивтеріндегі өз ізденушісі мен зерттеушісін күтіп жатыр. Ел –елдегі архив құжаттарына назар аударып, ұлы даланың данышпандары жөнінде, тарих қойнауына барлаулар жасап отырып, оны хатқа түсіріп, тезірек халықтың рухани игілігіне, мәдени байлығына айналдыруымыз керек. Сөйтіп әлемнің тілдеріне аударып, бүкіл әлемдік деңгейде, өркениетке қазақ халқы қандай үлес қосқандығын айқындауымыз керек» - деп дәйектеген.[1,1] Осындай ұлы бастамаларының аясында – қазақстандық ғылымның жарқын өкілдерінің бірі, Әл-Фараби және оның тұңғыш зерттеушісі әйгілі ғалым фарабитанушы Ақжан әл – Машанидің ғылыми мұрасының заманауи қоғамдық ойының теориялық - әдістемелік негіздерін бүгінгі күні жаңаша тұрғыда тұжырымдау және өзектілендіру.

Осындай еңбектердің бірі Әл-Фарабидің «Қайырымды қала тұрғындары» атты трактаттары күні бүгінге дейін өз мән-маңызын жойған жоқ. «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары туралы трактат» – әл-Фарабидің негізгі еңбектерінің бірі. Ол 948 жылы Мысырда жазылды. 942 жылғы мәтіннің бірінші үлгісі «Китаб ас-сийаса ал-маданийя» жеке шығарма ретінде танымал болды. Әл-Фарабидің қайырымды және қайырымсыз қалалар туралы ілімі түп-тамырымен Платон және Аристотельдің мінсіз мемлекет және мемлекет түрлері туралы ілімінен бастау алады. Платон өзінің «Мемлекет» деген шығармасында мінсіз қаланың құрылымы туралы ойын білдірген. Әл-Фарабидің «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары жайындағы трактаты» – ойшыл дүниетанымының мазмұнды арналарының бірі. Трактатта ізгілікті қоғам болмысының негізгі тетіктері мен қажетті шарттары туралы жан-жақты талданып, зерделенеді. Мәселен, адамның табиғатынан көмекті қажетсініп, қоғам құруға бейілді екенін және қоғамның түрлері көптігін айтады. Себебі, әрбір адамның тіршілік етуі мен кемелділікке жетуі үшін қандайда болмасын қауым керек. Әл-Фарабидің пікірінше, «қайырымды қала» идеал болып табылады.

Бұл еңбек ұлы ойшылдың өз дәуірінің адамдары мен басшыларының есімдерін атамай – ақ жазған әлеуметтік – этникалық еңбегі. Ойшылға сол кездегі қоғамның барлық құрлымы ұнамады, бірақ негізсіз екенін біліп, ашық айтудан аулақ болды. Оның қарсылығы бүркеліп, ал аллегориялық тұрғыда «қайырымды» және оған қарама – қарсы «қайырымсыз» қалалар жәйлі жазып қалдырған. Біз бұл еңбек ойшылдың сол уақыттағы әділетсіздікке қарсы, өзінің көріп білгенін, өмірден алған тәжірибесін бір еңбегіне жинақтап бізге арнап қалдырған мұрасы ретінде қабылдауымыз керек. [2,10]

Әл-Фарабидің тұжырымдамасы бойынша қайырымды қала туралы ой қозғасақ, Қайырымды қаланың бұқарасы түрлі адамдардан құрылса, көсем оны біріктіруші, ұйымдастырушы. Көсем қала тұрғындарына мақсат береді, ал қала тұрғындары көсемнің мақсатына жетуге атсалысады. Қайырымды қала көптеген жақсы қасиеттерге ие. Олар қайырымдылық, әділдік, бір тұтастық және де қайырымды қаланың ең басты

қасиеттері оның татулығы мен тәуелсіздігі. Әл – Фарабидің ойынша қайырымды қаланың бірінші әділ басшысы болу керек, қайырымды қалаға лайық халықы болуы тиіс

Қайырымды қала басшысы ол имам, ешкімге бағынбайды, тәуелсіз, әділ, қайырымды, көпті көрген, өнер, білімге құштар, тілмар адам. Сауық құмардан алыс адам. Қазіргі уақытта біздің басшыларымыз осы қағидаларды үлгі етсе әділетті, қайырымды, жанашыр болар еді. Және де ойшыл өнер адамдарының көбісі басшы бола алмайды деген. Өнер адамы қаншама қабілетті болса да, басшы болу үшін ол білімге құштар, көпті көрген, қиын жағдайдан тез амалын таба алатын адам болуы керек.

Сонымен қатар, қайырымды қалаға қарама - қарсы қайырымсыз қалаларда бар. Олардың бірі надан қала. Надан қала дегеніміз - ешқашан да бақытты көріп-білмеген, оған талпыну ешқашан ойына да кіріп шықпаған тұрғындар қаласы. Олар мұны ешқашан бастан кешіріп те көрген емес, бұған ешқашан сенен де емес. Игілік алатын болсақ, олар жұрттың ойынша игілік ретінде саналатын адам шын әрселерді ғана, жұрттың ойынша өмірлік. Мақсат болып көрінетін нәрселерді ғана біледі, мәселен, дененің байлық, ләззат, Құштарлыққа салыну бостандығы, құрмет тек осындай нәрселер. Осы игіліктердің әрқайсысы надан қыламын барлық тұрғындарының пікірінше бақыт болып табылады. Ал һелзор, толық бақыт барлық осы игіліктердің жиынтығы Бақытсызды қатаулы – денедегі дерт, кедейлік, ләззаттың жоқтығы құштарлыққа салынудың мүмкін еместігі, сый-құрметтің жоқтығы сияқты нәрселер осы игіліктерге қарсы тұрады.[3,40]

Надан қала бірнеше салаға бөлінеді.

Ділгер қала. Даңғой қала. Мансапшыл қала. Құштар қала. Құламалы қала. Адасқан қала. «Бақыт – әрбір адам ұмтылатын ұлы мақсат» екендігін атап көрсеткен әл-Фараби бақытқа білім мен игілік нәтижесінде ғана жетуге болады, ал ондай мүмкіндік қайырымды қала тұрғын дарында көбірек болатындығын дәлел дейді. Әл-Фараби басқаруды қайырымды және қайырымсыз деп екіге бөлді. Қайырымды, білімді, мәдениетті басқару – халықты бақытқа бастайды, олардың іс-әрекетін, ерік-қасиетін осы жолға бағыттайды. Ол үшін басқару заң күшіне, игі тәжірибеге негізделуі тиіс. Ал қайырымсыз, надан басқаруда теріс әрекеттер мен жаман қасиеттер бой алады. Сондықтан ол надан адам басқарған, озбырлыққа сүйенген, қайырымсыз, қатал мемлекеттік тәртіпті өткір сынайды. Ол мінсіз мемлекетті уағыздайды. Осы еңбегінде ол «бақыт дегеніміз – игіліктердің ішіндегі ең қадірлісі, ең үлкені және ең жетілгені» деп атап көрсетеді және әр адамның оған толық құқығы бар дейді. [4,10] Ал ондай құқық қанша болуға қайырымды қала тұрғындарының ғана мүмкіндігі бар, сондықтан да қайырымды билеушілер билеген қала тұрғындары ғана бақытқа жете алатындығын айтады. Мұндай қалалардың басқа қалалардан басты айырмашылығы және негізгі белгісі – жоғары тәртіп пен оның тұрғындарының мәдениеттілігі, сыпайыгершілігі және билеушілерінің қайырымдылығы, ақыл-парасаты. Сондықтан әл-Фараби бұндай қалалардың өмір сүруі өзінің білгірлігі мен ұстамдылығына толық жауап бере алатын билеушіге тікелей байланысты деп тұжырымдайды. Бүгінгі таңдағы Мәңгілік ел ұлттық идеялар түріндегі саяси бастамалар сөзсіз ұлы ойшылдың идеяларымен ұштасатыны анық. Мәңгілік ел ұлттық идеясы барлық қазақстандықтарға, барлық халыққа жолдау болып табылады, өз кезегінде әл-Фараби де өз ғылыми шығармаларында қамтыған болатын. Мәңгілік ел идеясы Платонның ізгілікті, әділетті, мемлекет және әл-Фарабидің «қайырымдықала» жөніндегі идеясы жайындағы ойлардың қисынды жалғасы болып табылады.

Қандай қала екенін олардың аты ақ айтып тұр. Біреуі өздерін ғана ойласа, біреуі өз мақсатынан, дінінен адасқандар.

Біздің ел көп уақыт надан қаладай болған. Бірақ қазір қайырымды қаланың бағытымен келе жатырмыз. Бізде мақсат пен міндеттіміз бар. Елбасымыздың рухани

жаңғыру бағдарламасын осы тізімге енгізуімізге болады. Біздің елбасымыз мақсат қойды, біздің міндетіміз сол ойды жүзеге асыру.

Әдебиет:

1. Н.Назарбаев «Ұлы даланың жеті қыры» //Егемен Қазақстан, 21 қараша. 2018 жыл.
2. Әл – Фараби. Философия трактаттары. Алматы:Ғылым, 1973. 211-391 бб.
3. Әбу Насыр Әл – Фараби. Таңдамалы трактаттары. Алматы: «Арыс» баспасы, 2009. 1210 б.
4. Қасымжанов А.Х, Луканин Р.К, Е.Д. Харенко «Великий Мыслитель Востока» Изд. «Казахстан» А

UDK 330.342.2

**THE ANALYSIS OF THE MAIN INDICATORS OF DEVELOPING
KAZAKHSTAN'S ECONOMY DURING THE YEARS OF INDEPENDENCE**

Kasymova N.K., Protasova O.V.
(*M. Kozybayev NKSU*)

The economy of Kazakhstan is seen as the greatest economy of the Central Asia. The country possesses huge reserve of oil, minerals and metals. Kazakhstan also owns a significant agricultural potential with its enormous steppes which provide breeding of cattle and producing grain. Moreover, the country has a developed cosmic infrastructure, which in its turn provide launching spacecraft to the International space station.

The mountains in the south create great conditions for growing apples and walnuts; both apples and walnuts can be found there even as wild plants. The industrial sector of Kazakhstan is based both on extraction and processing of natural resources, and on the relatively big engineering sector which specializes on building machinery, tractors, agricultural machinery and some kind of military products.

The collapse of USSR and the fact that Kazakhstan's traditional products of heavy industry went out of demand led to sharp reduction of economy since 1991, herewith the sharpest year reduction took place in 1994. In 1995 – 1997 government programs of economic reforms and privatization revived the economy of Kazakhstan and led to a significant transfer of assets to the private sector.

The size of GDP per capita decreased to 26 % during 1990s. However, since 2000 the economy of Kazakhstan has sharply grown, and the reason was in the price increase in world markets for the main export products such as oil, metals, and Kazakhstan's grain. According to the data of the Statistics Committee of the Ministry of National Economy, GDP of Kazakhstan in 2000 increased by 9,6 %, in comparison with 1,7 % in 1999. Beginning with 2001, the growth of Kazakhstan's GDP was one of the highest in the world. In 2006 the extremely high growth rate of GDP were stable, and the indicator increased by 10, 6 %. In 2009, when the economic crisis took place, the growth of Kazakhstan's GDP was 1, 2 %. In 2010 – 2013 the economy of the country increased by more than 0, 5 % annually.

Being an independent country during 26 years the Republic of Kazakhstan has endured a range of global structural changes. Gradual and stepwise transfer to forming a Kazakh model of economic development contributed to the growth of the country's macroeconomic indicators, and, as a result, it also contributed to increase of citizens' wealth as well as to providing employment and high level of people's social development.

Nowadays, demonstrating outstripping rates and comprehensive development, the country bases on a strong economic fundament laid during the first years of independence, which is able to endure any foreign-economic fluctuations on the way to a stable developing.

During the first stage which took place since 1997 till 1997, there was the process of Kazakh's society's transferring from administrative and command system of relations to a market one, and during the following years thanks to adopting and realizing the Strategy of developing named «Kazakhstan - 2030» they provided the process of achieving long-term aims and priorities of development for forming a stably developing economy. During this phase of social and economic transformations the economy was at the stage of deep industrial and financial crisis, which negatively impacted on all the directions of development and needed quick decisions.

Taking urgent anti – crisis actions together with conducting social and economic reforms during the first years of independence, and later creating incentives for growing investment activity and inflowing direct investments to high effective competitive industries, enforcement governmental politics of supporting business – all these measures for a short term (by historical standards) give an opportunity to a new generation of Kazakh citizens to feel economically secured.

Nowadays the developing of Kazakhstan is going in according with a classical economic scenario, as far as comparative economic advantage is characterized by having large stocks of mineral resources. Intensive development of industry and export of raw materials allowed to overcome crisis and to provide high rates of economic growth during the last three years.

The progress of the development of Kazakhstan's economy consists in the fact that thanks to conducting governmental politics of drawing foreign investments to raw material industries and realizing structural and institutional transformations in the financial sphere, there is improving of live standards in the country, and saving financial resources which create conditions for long-term providing transfer to post-industrial service and technological development.

Today it is possible to state that Kazakhstan is recognized in the world community as the government with market economy, as the country which was the first among others in CIS obtained investment country rating. The World Bank included Kazakhstan in a list of 20 countries which are the most attractive for investments. For the years of independence above 21 billion dollars were drawn in the economy of the country.

In accordance with an adopted model in the strategically plan Kazakhstan is being formed as a country with open economy, which is oriented on export of goods, services, capital, labor force, and which is based on competitiveness and mutually beneficial cooperation with all the world countries.

It is possible to state that in the sphere of realizing the strategically plan the country's economy took a good start. In a middle – term perspective there is a need to continue an accelerated development and to conduct qualitative change in the social sphere simultaneously.

An intensive forming the financial sector, active developing financial markets and creating corresponding institutions are seen as one of the fundamental changes characterizing reorganization of the Kazakh economy during the last years. Investments are still seen as the most urgent problem among the key conditions defining the course of reforms. The global character of the investment problem is in the necessity of creating an instrument of analyzing and predicting a situation in this sphere.

The Kazakh market is one of the most attractive for foreign investors, herewith these foreign investors orient on, first of all, investment climate of the Republic of Kazakhstan, which is defined by independent experts and serves for pointing at the effectiveness of investments in this or that country.

There are a great number of commercial organizations having enough sums for realizing investments in real projects in Kazakhstan.

Being busy with investments it is necessary to create a determined politics of actions and define the main aims of investing, a content of investment portfolio, acceptable types of securities, quality of paper, and diversification of portfolio and so on.

A state of market and an investor's opportunities define a choice of his investment strategy. That is why portfolio investment is not yet the prevailing one in the market. However, some approaches have been outlined, which are being realized, in particular, in accounting all the securities acquired in result of investment operations

In order to form an optimal portfolio of securities it is necessary to create an investment strategy which is based on analyzing profitableness from investment, on time of investment, and on analyzing risks appearing herewith. The higher risks are on the securities market, the more requirements are put for quality of managing a portfolio. The process of managing is aimed at saving the main investment quality and features meeting interests of their holder. The methodology of forming and managing a portfolio of securities has been brought, as well as taking optimal decisions while forming an investment portfolio.

Comparing macro-economic indicators of the first years of Independence with the current ones, it is difficult to imagine that the difference between these two groups of indicators amounts to 26 years. For example, GDP in 1993 amounted to 29, 4 million tenge, and 26 years later it had increased by more than 1000 times and constituted 40,8 trillion tenge.

According to the information provided by statistics of the Ministry of national economy, the level of GDP per capita in 1993 amounted to 1796,2 tenge, while by the results of the previous year this indicator exceeded 2,330360 tenge.

When it comes to the real economic sector, the amount of industrial production for the years of Independence has grown from 172 million tenge in 1991 to 14,9 trillion tenge according to the results of 2017.

A huge leap can be noticed in the mining industry – from 18,0 million tenge to 7,5 trillion tenge for the same time period.

A stable dynamics of growth is demonstrated by the processing industry, whose volume increased from 143 million tenge (1991) to 5,9 trillion according to the results of the previous year.

Colossal growth is being seen inside the foreign trade turnover of the country: thus, while in 1995 this indicator amounted 9 billion dollars, among them 5,2 billion constituted export and 3,8 billion – import, according with the results of 2015 the turnover equaled 76,5 billion dollars. Besides, this is without regarding trading between the countries being members of the EEU. A rapid dynamics can be seen within investments in the main capital – 47 million tenge in 1991, three years later – 113,2 billion. In 2002 investments exceeded the level of 3 trillion tenge, and in the end of 2017 the indicator reached 7 trillion tenge.

A retrospective analyzing the development of the construction process in Kazakhstan shows that during decades of formation the construction sphere was not static, but it had been subjected to permanent changes. In the previous 2017 8,9 million square meters of housing were introduced. For the comparison: in 1996 this indicator equaled 1,4 million.

The development of events in Kazakhstan is directly depending on prices for energetic resources. The experts of the World bank in their reports connect changes for the better within the economy of Kazakhstan with the beginning of developing the oil location named Kashagan.

The international rating agency S&P Global Ratings released a forecast for the dynamics of reconstruction of Kazakhstan's economy in nearest future. S&P Global Ratings predicts that in 2018 and 2019 growth of the GDP will be at the level of 2,2 % and 2, 5 % correspondingly.

In the Majilis of Kazakhstan's Parliament they presented a forecast for the social and economic development of the country for 2017 – 2021, drafts of the Republic's Laws «About guaranteed transfer from the National fund of RoK for 2017-2019» and «About the volumes of transfers of a general character between a republic and a local budgets, budgets of the cities of republican significance, and the capital's budget for 2017 - 2019».

A forecast for the social and economic development of the country for 2017 – 2019: the volume of oil extraction in 2017 is supposed to amount 79,5 million tones with a further increasing to 86,5 million in 2021. A real growth of GNP is being predicted at the level of 1,9 % in 2017, 2,1% in 2018, 2,7 % in 2019, 2,9 % in 2020 and 3,1% in 2021. The GNP per capita is supposed to be at the level of 7,5 thousand the United States dollars in 2017 with a further growth to 10 thousand the United States dollars in 2021.

Mid – annual growth rates of the industry will amount to 2,1 %, while those of the gross output of agriculture will equal 3,0 %, and, finally, growth rates of the construction sphere will be 3,6 %. Export is being predicted at the level of 40,2 billion dollars in 2017 with a further increasing to 53,3 billion dollars in 2021, import will increase from 29,1 billion dollars in 2017 to 38,2 billion dollars in 2021.

Mid – annual level of inflation will vary within 6,0 - 8,0 % in 2017 with a further decreasing to 3,0 – 4, 0 % by 2021. The aim of the economic policy in a mid – term perspective is saving a social and political stability, providing a productive employment, as well as developing competitiveness and a private capital.

Thus, on the way to a true sovereignty Kazakhstan met a number of difficulties: economic crisis, social tension, decreasing living standards of the population, unemployment and so on.

In order to overcome them and take a worthy place in the global economic space, it was necessary to solve problems connected with restructuring economy, its reorientation to modern science-intensive technological spheres; creating a socially oriented market; realizing privatization of property.

During the years of independence radical changes in economy were conducted, these changes provided formation of market relations and further integration of the country into the global economy.

Bibliography:

1. Economic development of Kazakhstan during the years of Independence// problems of economics and management. — 2017. — №1.1. — C. 62-64.
2. Official statistic information, http://stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/publicationsPage.
3. The economy of Kazakhstan, <https://ru.wikipedia.org/wiki>.
4. Economic development of Kazakhstan, <http://coolreferat.com>.
5. The main macroeconomic indicators of the country, <http://economy.gov.kz/ru/pages/osnovnye-makroekonomicheskie-pokazateli-razvitiya-strany>.
6. The economy of Kazakhstan, <http://www.ereport.ru/articles/weconomy/kazakhstan.htm>

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ТҰРҒЫНДАРЫНЫҢ ТҰРМЫС САПАСЫН АРТТЫРУДЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН ДАМУ БОЛАШАҒЫ

Кенжегалин А.К.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Қазіргі жағдайда Қазақстан Республикасындағы өзекті мәселелердің бірі болып - ауыл тұрғындарының өмір сүру сапасының артуы болып табылады.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев өзінің баяндамаларында ауыл тұрғындарының тұрмыс сапасы мен табыстарын арттырудың қажеттілігі туралы үнемі атап өтеді. Мысалы, 2018 жылғы 05.10-дағы Қазақстан халқына Жолдауында Елбасы «...Еліміздің орнықты дамуы өмір сүру деңгейін одан әрі арттыруға деген зор сенім ұялатады... Қазақстандықтардың әл-ауқаты, ең алдымен, табыстарының тұрақты өсімі мен тұрмыс сапасына байланысты» деп атап өткен болатын [1].

Экономикалық тұрғыда өмір сапасы тұрғындардың табысының өсуімен тығыз байланыста.

Дәл осы Жолдауға сәйкес 2019 жылдың 1 қаңтарынан бастап ең төменгі жалақыны 1,5 есе, яғни 28 мыңнан 42 мыңға дейін өсіру тапсырылған болатын. Бұл барлық сала бойынша түрлі меншік нысандарындағы кәсіпорындарда жұмыс істейтін 1 миллион 300 мың адамның еңбекақысын тікелей қамту жоспарланды. Бюджеттік мекемелерде жұмыс істейтін 275 мың қызметкердің еңбекақысы көбейіп, орта есеппен 35 пайызға өсті. Осы мақсаттарға 2019-2021 жылдарда республикалық бюджеттен жыл сайын 96 миллиард теңге бөліну жоспарланып отыр. Осыған орай, енді, ең төменгі жалақы ең төменгі күнкөріс шегіне байланысты болмайды. Ең төменгі жалақының жаңа мөлшері бүкіл экономика ауқымындағы еңбекақы өсімінің катализаторына айналады [1].

Өмір сапасы туралы сөз қозғай отырып, бірінші кезекте осы әлеуметтік-экономикалық саладағы терминге түсінік берген жөн.

Өмірдің сапасы - социология, экономика, саясат, медицина және басқа да салаларда қолданылатын тұжырымдама, бұл адам өмірінің белгілі бір жиынтығын және сипаттамаларын бағалауды білдіреді, әдетте осы шарттар мен сипаттамаларға қанағаттанушылық дәрежесіне негізделеді. Ол материалдық қауіпсіздіктен (өмір сүру деңгейінен) кең, сондай-ақ денсаулық, өмір сүру ұзақтығы, қоршаған орта жағдайы, тамақтану, тұрмыс жағдайлары, әлеуметтік орта, мәдени және рухани қажеттіліктер, психологиялық жайлылық сияқты объективті және субъективті факторларды қамтиды. және т.б. [2].

Ресей Федерациясының өнеркәсіп, ғылым және технологиялар министрлігінің «Өмір сапасы: мәні, бағалау, қалыптастыру стратегиясы» атты зерттеу жобасын іске асыру барысында жұмыс тобы қарастырылып отырған санатқа келесідей анықтама берген болатын. Олардың ойынша өмір сүру сапасы – қызмет түрлерін, қажеттіліктер құрылымын және адамның (халық топтары, қоғам) өмір сүру жағдайларын, өмір сүру, әлеуметтік қатынастар мен қоршаған ортаны қанағаттандыруды сипаттайтын өмірлік құндылықтардың жиынтығы болып табылады. [3].

Қазіргі экономикалық сөздікте «өмір сүру сапасы» термині «өмір сүру деңгейі» тұжырымдамасын қорыту түрінде ұсынылған және «материалдық тауарлар мен қызметтерді тұтыну деңгейін ғана емес, сондай-ақ рухани мұқтаждықтарды,

денсаулықты, өмір сүру ұзақтығын, адамның қоршаған ортасы, рухани жайлылықты» қосады [4].

Қазақстан Республикасында соңғы жылдары халықтың өмір сүру ұзақтығының артуы байқалады. Мәселен, 2017 жылы халықтың өмір сүру ұзақтығы 72,95 жасты құрады, бұл 2016 жылға қарағанда 0,54 жасқа және 2015 жылға қарағанда 0,98 жылға артық (1 кесте).

Аймақ	2013	2014	2015	2016	2017
Қазақстан Республикасы	70,62	71,44	71,97	72,41	72,95
Ақмола облысы	68,54	69,68	70,38	70,91	70,80
Ақтөбе облысы	71,38	71,94	72,33	72,82	73,47
Алматы облысы	70,99	71,82	71,87	72,46	72,70
Атырау облысы	70,98	71,66	72,26	71,68	73,22
Батыс-Қазақстан облысы	70,39	71,11	71,56	71,66	72,38
Жамбыл облысы	69,90	70,96	71,64	71,93	72,43
Қарағанды облысы	69,03	70,12	70,55	70,89	71,57
Қостанай облысы	69,69	70,30	70,73	71,36	72,20
Қызылорда облысы	70,47	70,78	71,80	71,91	72,60
Маңғыстау облысы	71,73	72,43	72,83	73,58	74,34
Түркістан облысы (Оңтүстік Қазақстан облысы)	71,11	71,61	72,14	72,58	73,07
Павлодар облысы	70,16	70,59	71,40	71,72	72,10
Солтүстік Қазақстан облысы	68,07	69,62	70,39	71,01	70,86
Шығыс Қазақстан облысы	69,61	70,61	70,83	71,45	71,97
Астана қаласы	74,45	74,88	74,67	74,85	76,21
Алматы қаласы	73,55	74,07	75,39	75,78	76,01

1 – кесте Қазақстан Республикасында 2013-2017 жж., туылған кезінде күтілетін тұрғындардың өмір сүру ұзақтығы.

Өмір сүру сапасын сипаттайтын көрсеткіштер арасында біз еңбек нарығының көрсеткіштерін атап өтеміз, олардың 2012-2016 жж., динамикасы 2-кестеде келтірілген.

2-кестеден көріп отырғанымыздай, соңғы бес жылда Қазақстан Республикасындағы жұмыссыздық деңгейінің төмендеу үрдісі байқалады. Мәселен, 2016 жылы ол 5,0% құрады, бұл 2012 жылмен салыстырғанда 0,3% -ға аз.

Өңірлік деңгейде Қазақстан Республикасында халықтың өмір сүру сапасының өсуіне ықпал ететін бағдарламалар әзірленіп, жүзеге асырылуда.

Көрсеткіштер	2012	2013	2014	2015	2016
Экономикалық белсенді тұрғындар, мың адам	8 981,9	9 041,3	8 962,0	9 074,9	8 998,8
Жұмыс күшінің үлесі, %	71,7	71,7	70,7	71,1	70,0
Қамтылған тұрғындар, мың адам	8 507,1	8 570,6	8 510,1	8 623,8	8 553,3
Қамтылу деңгейі, %					
15 және одан жоғары жастағы тұрғындарға	67,9	68,0	67,1	67,6	66,5
жұмыс күші санына	94,7	94,8	95,0	95,0	95,0
Жалдамалы жұмыскерлер, мың адам	5 813,7	5 949,7	6 109,7	6 294,9	6 342,8

Қамтылған тұрғындар санының үлесіне қарай, %	68,3	69,4	71,8	73,0	74,2
Өздігінен қамтылған жұмыскерлер, мың адам	2 693,5	2 621,0	2 400,4	2 328,9	2 210,5
Қамтылған тұрғындар санының үлесіне қарай, %	31,7	30,6	28,2	27,0	25,8
Жұмыссыз тұрғындар, мың адам	474,8	470,7	451,9	451,1	445,5
Жұмыссыздық деңгейі, %	5,3	5,2	5,0	5,0	5,0
Жұмыспен қамту органдарына еңбек делдалдығы үшін өтініш білдірген адамдардың саны, мың адам	344,5	325,3	323,3	409,0	518,4
Жұмыспен қамтамасыз етілген азаматтар саны, мың адам	213,4	200,9	185,7	304,2	362,7
Жұмыспен қамту органдарында жұмыссыз ретінде тіркелген адамдардың саны, мың адам	34,6	30,0	33,4	34,6	37,5
Тіркелген жұмыссыздардың жұмыс күшінің үлесі, %	0,4	0,3	0,4	0,4	0,4
Жұмыс күшіне кірмейтін адамдар, мың.	3 538,7	3 569,4	3 715,8	3 680,1	3 855,0
Еңбекке жарамсыз күштің үлесі%	28,3	28,3	29,3	28,9	30,0

2 кесте – Қазақстан Республикасындағы 2012-2016 жж., еңбек нарығындағы негізгі көрсеткіштері.

Мысалы, Солтүстік Қазақстан облысында 2018-2021 жылдарға арналған облыстың әлеуметтік-экономикалық дамуының кешенді жоспары әзірленді. Жоба аймақтағы инвестициялық жобаларды іске асыру, әлеуметтік нысандардың құрылысы, көлік және инженерлік коммуникацияларды дамыту, агроөнеркәсіптік кешендегі қайта өңдеу нысандары, қорғаныс-өнеркәсіптік кәсіпорындарды жаңғырту бойынша 12 бағыттан тұрады. Жалпы, 2021 жылға қарай шамамен 14 мың жаңа жұмыс орнын құруға мүмкіндік беретін 64 іс-шараны іске асыру қарастырылған. Кешенді жоспар Солтүстік Қазақстан облысында 300 млрд. теңгеден асатын инвестициялық жобаларды жүзеге асыруды қарастырады.

Өмір сапасының мәселелерін шешу елдегі және өңірдегі одан әрі трансформацияға байланысты. Сондықтан, өмір сүру деңгейін жақсарту алатын кез-келген өзгеріс халықтың әртүрлі сегменттері арасында үлкен қызығушылық тудырады.

Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік саясат әлеуметтік бағдарланған және халықтың өмір сүру сапасын үнемі арттыруға бағытталған.

Әдебиет:

1. <http://www.akorda.kz>. Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты.
2. <https://ru.wikipedia.org/wiki/качество-жизни>
3. https://studopedia.su/10_160418_ponyatie-kachestvo-zhizni-i-ego-sostavlyayushchie.html.
4. Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева. Қазіргі экономикалық сөздік. – М.: Инфра-М, 2011. – 203 б.

ВЛИЯНИЕ НЕКОТОРЫХ ИЗМЕНЕНИЙ В НАЛОГОВОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН НА ЗАРАБОТНУЮ ПЛАТУ

Киянцева Т.Н.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Налоговое законодательство является важной составляющей всей системы управления государством. Это совокупность юридических, правовых норм, устанавливающих виды налогов, действующих в стране, налоговые ставки, порядок взимания налогов, налоговые льготы. Налоговое законодательство регулирует отношения, связанные с возникновением, изменением, прекращением налоговых обязательств, устанавливает налоговые санкции [1, с. 234].

Ежегодно в законодательство Республики Казахстан вносятся изменения и дополнения для улучшения эффективности деятельности всего государства. Таким изменениям подвергается и налоговое законодательство. Рассмотрим введённые в налоговое законодательство изменения и дополнения в области начисления заработной платы.

С 1 января 2019 года изменились минимальные расчетные показатели согласно статье 8 Закона Республики Казахстан от 30 ноября 2018 года № 197-VI «О республиканском бюджете на 2019-2021 годы». Минимальный размер заработной платы (МРЗП) составил 42 500 тенге, что в 1,5 раза больше по сравнению с показателем 2018 года (28 284 тенге). Месячный расчетный показатель (МРП) для исчисления пособий и иных социальных выплат, а также применения штрафных санкций, налогов и других платежей в соответствии с законодательством Республики Казахстан увеличился на 5 % по сравнению с 2018 годом и составил 2 525 тенге.

Таким образом, можно проследить, что довольно большое внимание в 2019 году уделяется вопросу заработной платы. Увеличение минимального размера заработной платы влечёт за собой изменения в особенности в налогообложении физических лиц и индивидуальных предпринимателей.

Для каждого работника, имеющего право на налоговые вычеты, заработная плата к выдаче становится больше на 1 421,6 тенге.

При расчете индивидуального подоходного налога, который удерживается из заработной платы работника, физические лица имеют право на применение стандартного вычета в размере одного минимального размера заработной платы в месяц, с которой не удерживается индивидуальный подоходный налог независимо от размера заработной платы работника.

Произведём расчёт заработной платы к выдаче работнику по данным 2018 и 2019 года. Например, должностной оклад работника составляет 80 000 тенге.

Из таблицы 1 видно, что обязательные пенсионные взносы остаются без изменений и составляют 10 % от оклада. Стандартный вычет в виде 1 МРЗП в 2018 году составляет 28 284 тенге. Расчёт налогооблагаемого дохода будет выглядеть следующим образом: $80\,000 - 8\,000 - 28\,284 = 43\,716$ тенге. В 2019 году налогооблагаемый доход сотрудника составит $80\,000 - 8\,000 - 42\,500 = 29\,500$ тенге.

	Оклад	ОПВ	Вычет 1 МЗП	Облагаемый доход (ст. 2 – ст. 3 – ст. 4)	ИПН (ст. 5 * 10%)	ЗП к выдаче (ст. 2 – ст. 3 – ст. 6)
1	2	3	4	5	6	7
2018	80000	8000	28284	43716	4371,6	67628,4
2019	80000	8000	42500	29 500	2950	69050
Отклонение +/-	0	0	+ 14216	- 14216	- 1421,6	+ 1421,6

Таблица 1. Расчёт заработной платы к выдаче в 2018 и 2019 гг.

Таким образом, индивидуальный подоходный налог сотрудника в 2018 году составил 4 371,6 тенге, а в 2019 году 2 950 тенге. Уменьшение выплат по ИПН составляет 33%.

Уменьшение ИПН увеличивает заработную плату сотрудника к выдаче. Так, в 2018 году она составляет $80\ 000 - 8\ 000 - 4\ 371,6 = 67\ 628,4$ тенге и в 2019 году составляет $80\ 000 - 8\ 000 - 2\ 950 = 69\ 050$ тенге.

Следовательно, увеличение минимального размера заработной платы в 2019 году способствовало увеличению заработной платы к выдаче на 1 421,6 тенге или на 33%.

Важным моментом является вопрос влияния увеличения МРЗП на работодателей, а именно, как они отнесутся к вынужденному увеличению расходов по оплате труда. Учитывая опыт зарубежных стран есть вероятность того, что работодатели начнут сокращать число рабочих мест, чтобы сократить свои расходы, или же сокращение затронет длительности рабочего дня, что в свою очередь повлияет на снижение заработной платы низкооплачиваемых работников.

В послании Президента Республики Казахстан от 5 марта 2018 года "Пять социальных инициатив Президента" одна из инициатив предполагает снижение налоговой нагрузки для повышения заработной платы низкооплачиваемых работников. Было озвучено предложение с 1 января 2019 года снизить их налоговую нагрузку в 10 раз или до 1%.

По Закону РК от 2 июля 2018 года № 165-VI ЗРК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам социального обеспечения» были внесены поправки в Налоговый кодекс, предусматривающие применение корректировки облагаемого дохода работника в размере 90 процентов от суммы дохода работника, не превышающего 25-кратный МРП. 2019 году 25 МРП составляет 63 125 тенге. В связи с данной поправкой кодекс был дополнен подпунктом 49 в пункте 1 статьи 341.

При определении применимости данной корректировки необходимо обратить внимание не только на оклад или начисленную заработную плату работника, а на всю совокупную величину дохода работника, начисленную работодателем.

К доходам работника относятся любые доходы, выплачиваемые работодателями в денежной или натуральной форме, включая доходы, предоставленные работодателем в виде материальных, социальных благ или иной материальной выгоды [2, с. 210].

Согласно статье 322 НК РК доходами работника, подлежащими налогообложению, являются следующие доходы, начисленные работодателем:

1) подлежащие передаче работодателем работнику в собственность деньги в наличной и (или) безналичной формах в связи с наличием трудовых отношений;

2) доходы работника в натуральной форме в соответствии со статьей 323 настоящего Кодекса;

3) доходы работника в виде материальной выгоды в соответствии со статьей 324 настоящего Кодекса.

Так, к денежным средствам в связи с наличием трудовых отношений относятся заработная плата, премия, больничные, отпускные, компенсация и прочие начисления и т. д. К доходам в натуральной форме относится питание за счет фирмы, проездные билеты, ценные подарки, оплата за медицинские услуги, за обучение и т. д. Доходы в виде материальной выгоды могут включать списанные суммы долга работника, расходы работодателя на уплату страховых премий по договорам страхования, возмещение работодателем полной стоимости переданных товаров, работ, услуг и т.д.).

В зависимости от совокупного размера дохода работника за отчетный период (месяц) расчет налогов и отчислений с его дохода будет отличаться. Для удобства рассмотрим формулы расчета с учетом корректировки в таблице 2. Расчет корректировки производится следующим образом: Корректировка ИПН = (Доход начисленный – ОПВ - МЗП) *90%.

Налог	Доход работника	Формула расчета
ИПН	Более 25 МРП	$(\text{Начисленный доход} - \text{ОПВ} - \text{МЗП}) * 10\%$
	Менее 25 МРП	$(\text{Начисленный доход} - \text{ОПВ} - \text{МЗП} - \text{корректировка ИПН}) * 10\%$
СО	Более 1 МРЗП	$(\text{Начисленный доход} - \text{ОПВ}) * 3,5\%$
	Менее 1 МРЗП	$1 \text{ МРЗП} * 3,5\%$
СН	Более 25 МРП	$(\text{Начисленный доход} - \text{ОПВ}) * 9,5\% - \text{СО}$
	Менее 25 МРП и более 1 МРЗП	$(\text{Начисленный доход} - \text{ОПВ} - \text{корректировка ИПН}) * 9,5\% - \text{СО}$
	Ниже 1 МРЗП	$1 \text{ МРЗП} * 9,5\% - \text{СО}$
ОСМС	Более 25 МРП	$(\text{Начисленный доход} - \text{корректировка ИПН}) * 1,5\%$
	Менее 25 МРП	$\text{Начисленный доход} * 1,5\%$

Таблица 2. Расчет налогов и отчислений с учетом корректировки (п. 49 ст. 341 НК РК)

Рассмотрим пример начисления ИПН в сравнении 2018 и 2019 гг при следующем доходе работника:

- начисленная заработная плата 45 000 тенге;
- премиальные 7 000 тенге;
- больничные 8 000 тенге.

Так как совокупная сумма начисленного дохода меньше 25 МРП, к ней будет применяться корректировка. В рассматриваемом примере корректировка составит $(60\,000 - 6\,000 - 42\,500) * 90\% = 10\,350$ тенге. Значит, ИПН в 2019 году составит $(60\,000 - 6\,000 - 42\,500 - 10\,350) * 10\% = 115$ тенге. В 2018 году ИПН равен $(60\,000 - 6\,000 - 28\,284) * 10\% = 2\,571,6$ тенге.

Данное изменение в исчислении ИПН повлекло за собой изменения в расчете социального налога, а также отчислений на обязательное медицинское страхование. На выше представленном примере рассчитаем ОС, СН и ОСМС. Так как социальные отчисления привязаны к минимальной заработной плате, корректировка дохода в 90 % при их расчете применяться не будет. Следовательно, их расчет будет следующим: Социальные отчисления в 2018 и 2019 году будут равны $(60\,000 - 6\,000) * 3,5\% = 1\,890$ тенге. Социальный налог в 2019 году составит $(60\,000 - 6\,000 - 10\,350) * 9,5\% - 1\,890 = 2\,256,8$ тенге. В 2018 году он равен $(60\,000 - 6\,000) * 9,5\% - 1\,890 = 3\,240$ тенге.

Отчисления на обязательное медицинское страхование в 2018 году составили $60\,000 * 1,5\% = 900$ тенге. В 2019 году с учетом корректировки данные отчисления составят $(60\,000 - 10\,350) * 1,5\% = 744,8$ тенге.

Чтобы проследить разницу в полученных суммах обратимся к таблице 3.

Показатель	2018	2019	Отклонение +/-
ИПН	2571,6	115	- 2456,6
СО	1890	1890	0
СН	3240	2256,8	- 983,2
ОСМС	900	744,8	- 155,2
ЗП к выдаче	$60000 - 6000 - 2571,6 = 51428,4$	$60000 - 6000 - 115 = 53885$	+ 2456,6

Таблица 3. Расчёт ИПН, СО, СН и ОСМС в 2018 и 2019 гг

Таким образом, внесение изменения в НК РК о корректировке облагаемого дохода работника, получающего заработную плату, не превышающую 25 МРП, способствовало увеличению суммы заработной платы к выдаче на 5%. В целом, по республике работники получают дополнительную заработную плату в размере около 29 млрд. тенге.

Также, данная корректировка способствует увеличению выплат по корпоративному подоходному налогу за счёт уменьшения вычетов по налогам. Данное увеличение оказывает положительное влияние на налоговые поступления в государственный бюджет страны.

Литература:

1. Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. Современный экономический словарь. - 2-е изд., испр. М.: ИНФРА, 1999. - 479 с.
2. Нурхалиева Д.М и другие. Налоги и налогообложение в Республике Казахстан: Учебник для вузов/ Нурхалиева Д.М., Омирбаев С.М., Омарова Ш.А. - Астана: Сарыарка, 2007. - 400 с.
3. Кодекс Республики Казахстан от 25 декабря 2017 года № 120-VI «О налогах и других обязательных платежах в бюджет (Налоговый кодекс)» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 21.01.2019 г.)
4. Закон Республики Казахстан от 30 ноября 2018 года № 197-VI «О республиканском бюджете на 2019-2021 годы»
5. Послание Президента Республики Казахстан от 5 марта 2018 года «Пять социальных инициатив Президента»
6. Ермекбаева Б.Ж., Лесбеков Г.А. Основы налогообложения //Алматы, 2005 г.

УДК 070

СПОРТИВНАЯ ЖУРНАЛИСТИКА КАК СОЦИАЛЬНЫЙ ИНСТИТУТ И СОЦИОКУЛЬТУРНОЕ ЯВЛЕНИЕ НА ПРИМЕРЕ СМИ СКО

Кошелева А. Г., Морозова Т. А.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

На сегодняшний день телевидение является одним из самых популярных источников информации, и имеет уже не один сложившийся постулат: «Сегодня не аудитория влияет на телевидение, а телевидение трансформирует сознание и программирует поведение аудитории», «Телевидение дважды парадоксально: будучи самым реальным СМИ, оно одновременно является и самым виртуальным, а точнее говоря - иллюзорным» - говорит в своей книге В. Третьяков [1]. Но более подробно необходимо рассмотреть спортивную журналистику.

Казалось бы, нет ничего проще, чем ответить на вопрос — что же такое спортивная журналистика? Очевидно, что термин «спортивная журналистика», подобно «деловой журналистике», «политической журналистике», «военной журналистике» и другим видовым ответвлениям от родового понятия приведет нас к общему знаменателю — «журналистика». Соответственно, отталкиваясь от существующих дефиниций журналистики, можно вывести определение спортивной журналистики. Например, Д. А. Туленков предложил следующее определение интересующего нас понятия: «Спортивная журналистика — это социально значимая деятельность по сбору, обработке и распространению актуальной спортивной информации через каналы массовой коммуникации (пресса, радио, телевидение, Интернет), опирающаяся на специальный предмет рассмотрения, описания, анализа и аудитории». Специальным предметом, таким образом, выступает спорт, а также все события социальной жизни вокруг него. Иными словами, спортивная журналистика — это журналистика, рассказывающая о спорте и обо всем, что с ним связано. Ответ сколь простой и краткий, столь и всеобъемлющий. Но если мы попробуем очертить, согласно данному определению, границы предмета исследования в спортивной журналистике, мы столкнемся с тем, что границы эти расплываются в бесконечности, и определение становится всеобъемлющим в полном смысле данного эпитета.

Ведь уже в XIX в. во многих странах появляются специализированные газеты и журналы, посвященные различным видам физической культуры и спорта. Их авторы и создатели начинают осваивать различные жанры журналистского творчества. Можно сказать, что на данном этапе происходит формирование основ спортивной журналистики.

Для спортивной прессы характерно преобладание информационных и аналитических жанров. Чтобы сообщить о важном событии, факте, журналист использует отчет, заметку, интервью, репортаж. Чтобы проанализировать факты, сопоставить с другими, предложить свое видение проблемы — комментарий, статью, прогноз. Сегодня содержание, характер, форма материалов обогащаются, меняются. Информационные жанры сопровождаются комментариями, приобретают более аналитичный характер. На телевидение спортивные материалы тоже не редкость. Зачастую за одну неделю может пройти несколько спортивных мероприятий, которые будут освещать не только печатные издания, но и телеканалы.

История возникновения спорта в Казахстане началась еще в далеком прошлом и ушла своими корнями в первое тысячелетие нашей эры. Именно в этот период на территории современного Казахстана обитали многочисленные племена. Наиболее крупным из них было сильное воинствующее племя саков. Их образ жизни был отличен широким развитием конских игр и состязаний. Физические упражнения, возникнув еще в самых ранних периодах развития общества, становятся основным средством физического воспитания подрастающего поколения, которое в это время получает свое развитие. Воспитанием был занят весь коллектив родового общества, который предъявлял к своим людям определенные требования в области физического развития. Это подтверждено этнографическими данными по истории народов Средней Азии и Казахстана. Первые письменные упоминания о развитии физической культуры среди казахского народа встречаются в народных сказках. В сказке "Алтын сака" читатель знакомится с одним из героев повествования — Желаяком, имя которого в переводе обозначает "быстрая нога". Данный персонаж является прообразом современного легкоатлета. С малых лет детей учили таким качествам как сила, ловкость, меткость. Древние народы Средней Азии занимались охотой, которая у казахов была не только средством добывания пищи, но и была частью отдыха, приятным времяпровождением. Особое развитие получила охота с беркутами. Охота

оздоравлила тело и стала прообразом многих видов спорта. С ней были связаны основные стороны жизни человеческого общества [2].

Что касается сегодняшнего спорта в Казахстане, то он у Главы государства находится на особом контроле. С 2013 года объектов массового спорта в Казахстане будет больше. Такое поручение в недавнем прошлом озвучил в Послании народу Казахстана Лидер нации. Теперь Правительству и акимам на местах предстоит принять меры по развитию физической культуры, массового спорта и строительству физкультурно-оздоровительных объектов по типовым проектам, в том числе дворовых. Особый акцент будет сделан на привлечении к спорту школьников. «Физическая культура и спорт должны стать особой заботой государства. Именно здоровый образ жизни является ключом к здоровью нации. Однако в стране не хватает спортивных объектов, спортивного инвентаря и оборудования, доступного для всех. В этой связи Правительству и местным органам необходимо принять меры по развитию физкультуры, массового спорта и строительству физкультурно-оздоровительных объектов по типовым проектам, в том числе дворовых. Начать эту работу надо уже в следующем году», - озвучил Глава государства Нурсултан Назарбаев в своем Послании народу страны «Стратегия «Казахстан – 2050: новый политический курс состоявшегося государства» [3]. По статистике главного образовательного ведомства страны, в Казахстане в занятия спортом вовлечено не более 20 процентов населения. В то же время, как показывает мировой опыт, массовый спорт способен выполнять возложенные на него социальные функции при охвате спортивными услугами 30 процентов населения [4]. Именно после такого заявления, Президент активизировал спортивные СМИ, и дал возможность вывести на другой уровень развитие спорта в Казахстане, а спортивной прессе возможность увидеть новых чемпионов. Если рассматривать формирование спортивной журналистики в Северном Казахстане, то можно сказать следующее; она все еще находится на ступени развития. Так как, в нашем регионе нет чисто спортивной прессы, а есть небольшие рубрики, которые содержат спортивные материалы. Также происходит освещение спортивных мероприятий на местных и областных телеканалах. Информационные сюжеты, посвященные спортивным мероприятиям, в дальнейшем собираются в телевизионную программу, где ведущий вновь напомним о спортивной жизни области.

Например, телеканал «Qyzyljär» имеет в своей сетке вещания спортивную программу - «Спорт тайм». Ведущий данной программы - Кирилл Потемкин, он вместе со своими коллегами, каждую неделю знакомит телезрителей с новостями спорта.

Рисунок №1.

Другой телеканал - «Первый Северный» выбрал другую тактику. Ведущая программы «Спорт ньюс» - Татьяна Величина. Выбирает самую актуальную новость, и напоминает зрителям как - это было, и рассказывает обо всех нюансах данного вида спорта. Ведь нынешний спорт - это не просто модное и полезное времяпрепровождение: он стал для мировых держав одним из важнейших компонентов, как в экономическом, так и в политических планах. Активная спортивная деятельность положительно влияет на имидж и престиж страны в мире, что, в свою очередь, обеспечивает рост и в других областях. Отсюда берет начало жесткая конкуренция между государствами за право проведения крупных спортивных турниров, а в СМИ будет проходить соперничество, кто лучше расскажет о проходящем чемпионате, или о других спортивных соревнованиях.

Таким образом, спорт стал неотъемлемой частью общественной жизни, постоянно стимулирующим фактором развития массового сознания. А спортивная печать и телевидение выделились в самостоятельную область журналистской деятельности, пристальным объектом внимания которой стали спорт и физическая культура. Положительным примером может служить положение спорта в стране с развитой системой демократии - Соединенных Штатах Америки. Здоровый образ жизни - один из постулатов американского образа жизни. Спорт сейчас более популярен, чем политика в Америке. Исследователь американских СМИ С.И. Гуськов отмечает, что примерно 1/10 объема широко распространенного в США статистического справочника "Уорд Альманах" ежегодно посвящается спорту, то есть больше, чем любому другому вопросу политики, экономики, науки и техники.

Круг интересов спортивной журналистики составляют только спортивные достижения. Напротив, он весьма разнообразен и широк. Сюда входит и здоровье человека, и его отношение к различным сферам общественной жизни через спортивные увлечения и многие другие проблемы. И тут опять-таки спортивная журналистика может дать фору любому направлению журналистики, потому что темы эти неисчерпаемы. Возьмем такой пример. Желание быть здоровым, сохранить трудоспособность на долгие годы естественно для каждого человека. И если тут имеются проблемы, то справиться с ними поможет спорт. А где спорт, там и спортивная журналистика, которая через свои материалы, публикации, встречи, беседы, консультации может и разъяснить, и рассказать, и помочь. Таким образом, налицо образовательная функция.

Если говорить об общественной стороне деятельности спортивных журналистов, то нельзя не сказать об их вкладе в развитие и проведение параолимпиад - соревнований с участием людей, получивших увечья, больных, инвалидов. Именно спортивная журналистика сделала возможным освещение этих Олимпиад на должном уровне и привлекла внимание к ним общественных и государственных деятелей. А это способствовало инвестициям в развитие инвалидного спорта во всех странах мира. Значит, спортивная журналистика помогла людям с ограниченными возможностями почувствовать себя полноценными, вновь ощутить вкус к жизни. Здесь очевидна организаторская, социальная функции журналистики.

Спорт как социокультурное явление и социальный институт является микромоделью социальной системы, экономики и культуры страны, поэтому отношение к спорту, его образы, сформированные в том числе и в средствах массовой информации, находятся в прямой зависимости от идеологических и социокультурных конструктов, внедряемых СМИ в массовое сознание посредством определенных репрезентаций.

Если в советский период можно было говорить преимущественно о влиянии политики на спорт, то сегодня, на новом историческом этапе развития общества, речь

идет о диалектических, углубляющихся и разносторонних взаимосвязях. Спорт, освещаемый СМИ, становится средством создания паблисити, имиджа политиков, одной из политических предвыборных технологий [5].

Литература:

1. Третьяков В. Теория телевидения. - М., 2015. – С. 595
2. https://studwood.ru/2460841/zhurnalistika/istoriya_vozniknoveniya_sportivnoy_zhurnalistiki_kazahstane
3. http://www.akorda.kz/ru/official_documents/strategies_and_programs
4. <https://el.kz/kz/news/archive/content-7541>
5. <https://www.webkursovik.ru/kartgotrab.asp?id=-150213>

УДК 338.46

МЕЖДУНАРОДНЫЕ МОРСКИЕ ПЕРЕВОЗКИ

Кусаинов А.А.

(СКГУ им. М. Козыбаева)

Сегодня вопросы международного морского права в мире приобретают новое значение. Так как международное морское право это относительно молодая отрасль международного права, то его нормы всё время изменялись, унифицировались и совершенствовались. Значение международного морского права определяется той ролью, которую играет Мировой океан. В настоящее время с ним связаны большие надежды и тревоги человечества. Мировой океан - это самая большая на Земле транспортная артерия, по которой перевозится большинство экспорта по всему миру. Тот, кто владеет морем, тот и является властителем мира. И поэтому море всегда являлось тем «пирогом», который мечтали и мечтают подчинить его своим интересам. На протяжении многих столетий море было и объектом, и местом бесчисленных конфликтов и кровопролитных сражений. Война никогда не должна быть способом решения международных вопросов и споров, а решения этих проблем должны искать различные государства только мирным путем. Для этого и служат нормы международного морского права, а также международные морские организации. Сегодня эта молодая отрасль права имеет огромное значение в связи с постоянно растущим количеством судов, перевозимых на них товарах, а также с течением времени меняются основные политические, экономические и другие предпосылки, вынуждающие часто менять и юридические нормы.

Немаловажной проблемой в развитии мировой экономики и международных экономических отношений является вопрос о способности и степени влияния на них морского транспорта. Морской транспорт специфичен в том смысле, что он уже по характеру деятельности является отраслью «международной»: известно, что основная функция морского транспорта - обеспечение внешнеторговых связей между различными государствами. Согласно открытым источникам международными перевозками занято 90% мирового флота; 80% мировой внешней торговли осуществляется морем.

Характерной чертой современного развития международных морских перевозок является то, что в них всё более возрастает участие развивающихся стран, доля торгового флота которых в мировом тоннаже превысила 15%.

С начала 60-х гг. нашего столетия развитие морского транспорта происходит в условиях усиления тенденции к интернационализации хозяйственной деятельности, основой которой является углубление международного разделения труда. В то же время и сам объективный процесс совершенствования транспортных и погрузочно-разгрузочных средств, улучшения всей организации торгового судоходства явился одной из необходимых предпосылок углубления международного разделения труда [1, с. 21].

В условиях активно развивающейся интернационализации производства стабильное, бесперебойное, эффективное международное транспортное обслуживание становится важнейшим условием нормального функционирования, как отдельных национальных хозяйств, так и мировой экономики в целом. Налицо тесное переплетение процессов развития международного судоходства и мирового хозяйства в целом, поскольку нарушения в деятельности морского транспорта могут оказать разрушительное воздействие на всё мировое хозяйство.

Между тем эта истина ещё не всеми осознана в достаточной степени, несмотря на то, что именно сфера международных морских перевозок часто оказывается в центре международных конфликтных ситуаций и испытывает на себе все перипетии развития мировой политики. В этом смысле можно сравнить судоходство с сельским хозяйством: обе отрасли, как известно, в наибольшей мере страдают от неблагоприятных погодных условий, с той разницей, однако, что на судоходство влияет ещё и неблагоприятный политический климат. Минирование портов, заливов, обстрел танкеров и других торговых судов, акты пиратства - всё это реальности сегодняшнего дня, и, возведённые в ранг государственной политики, они наносят огромный экономический ущерб не только отдельным странам, но и всему мировому сообществу. Следствием таких действий являются сохранение атмосферы недоверия, сдержанность в развитии экономического и других видов сотрудничества, нереализованные экономические возможности, замедление роста, сохранение отсталости в развивающихся странах.

При своей гибкости морской транспорт, тем не менее, остается одним из наиболее уязвимых звеньев мирохозяйственных связей и потому, очевидно, требует «бережного» отношения к себе. Всякий акт, направленный на дезорганизацию судоходства, подобно камню, брошенному в воду, вызывает «круговую» реакцию, которая распространяется на самые различные отрасли хозяйства, и часто последствия этой реакции трудно предсказать как в экономическом, так и в социальном и в политическом плане.

Таким образом, мир на морях является производной от более широкого контекста международных отношений, и экстремистские политические устремления способны наносить серьёзный ущерб мировому судоходству. Тем более, что судоходство способно активно воздействовать на международную обстановку и в экономическом и в политическом плане.

История международного морского права уходит своими корнями в глубокую древность. Как только мореплавание и торговля приобрели межгосударственный характер, связали государства друг с другом, возникла необходимость в регламентации морских сношений.

Первоначально стали появляться правила, касавшиеся порядка перевозки грузов по морю, найма судов, распределения убытков в случае кораблекрушения, пользования морскими причалами и тому подобное. Число этих правил увеличивалось вместе с ростом морской торговли, и они постепенно превращались в кодексы неписаных правил, которые становились привычными и соблюдались на практике и мореплавателями, и купцами. Потом стали появляться межгосударственные договоры, разрешавшие, а иногда, напротив, запрещавшие подданным других стран плавать в

прибрежных морях или высаживаться на их берегах. В последние 50 лет произошел скачок в развитии международного морского права. Были приняты и ратифицированы многими государствами конвенции, которые сейчас регулируют все законодательства, связанные с морем и рекой, шириной территориального моря и прибрежной полосы и так далее.

Так что в современном мире актуально изучение истории международного морского права, чтобы улучшать и унифицировать его, а также очевидно, что эта отрасль должна всегда отвечать современным требованиям международного права.

Правовой режим морской транспортной среды установлен в Конвенции ООН по морскому праву (Женева, 1982). Конвенция закрепляет делимитацию морских пространств, их международно-правовой статус [2]. Положения Конвенции 1982 г. затрагивают и проблемы МЧП: право мирного прохода; гражданская юрисдикция в отношении иностранных судов; иммунитет государственных судов, эксплуатируемых в некоммерческих целях; национальность судов; «удобные флаги»; клаузула о наиболее благоприятствуемой нации.

Значительный вклад в решение проблемы обеспечения свободы судоходства и безопасности мореплавания вносят международные организации. Ведущая роль принадлежит Международной морской организации (ИМО). Большую работу по унификации транспортной документации и регламентации коммерческо-правовых вопросов перевозки грузов морем проводит Балтийский международный морской совет (БИМКО; учрежден в 1905 г.).

Правовое регулирование перевозок грузов морем включает в себя нормы морского судоходства и торгового мореплавания и является подсистемой МЧП. В доктрине довольно давно установились понятия «международное частное морское право» и «торговое судоходство и мореплавание». Группы отношений в этой сфере: вещные права на морские суда, договоры морской перевозки, отношения, связанные с риском мореплавания.

В случае осуществления перевозки пассажиров или экспортируемых товаров по территории РК несколькими транспортными организациями началом международной перевозки признается место начала перевозки или транспортировки товаров (почты, багажа) транспортной организацией, осуществляющей перевозку до границы Казахстана.

В случае осуществления перевозки пассажиров или импортируемых товаров (почты, багажа) несколькими транспортными организациями к международной относится перевозка, осуществляемая транспортной организацией, посредством транспорта которой пассажиры, товары (почта, багаж) были ввезены на территорию Казахстана.

Перевозчиком, согласно [статье 1](#) Закона РК от 21 сентября 1994 года № 156-ХІІІ «О транспорте в Республике Казахстан», является юридическое или физическое лицо, владеющее транспортным средством на праве собственности или на иных законных основаниях, предоставляющее услуги по перевозке пассажиров, багажа, грузов и почтовых отправлений за плату или по найму и имеющее на это лицензию или соответствующее разрешение, выданное в установленном порядке [3]. Транспортные средства в соответствии со [статьей 15](#) вышеуказанного нормативного правового акта РК должны иметь сертификат, определяющий соответствие требованиям безопасности, медико-санитарным нормам, нормам охраны труда и экологии, международным и государственным стандартам и техническим условиям, а также быть зарегистрированными в установленном законодательством порядке.

Общие правила и условия при заключении договоров перевозки регламентируются [статьями 688 - 707](#) ГК РК (Особенная часть) от 1 июля 1999 года №

409-I, нормами транспортного права и международными соглашениями (конвенциями), а также определяются соглашением сторон. В зависимости от условий перевозки грузов заключаются следующие виды договоров:

1. Договор перевозки груза (заключается на разовую перевозку конкретного груза).

2. Договор фрахтования или чартера (порядок заключения, форма договора и его виды устанавливаются законодательными актами о транспорте и частично регулируются статьями [585](#) и [591](#) ГК РК) [4].

3. Договор транспортной экспедиции (предоставления транспортно-экспедиторских услуг).

4. Договор прямой смешанной (комбинированной) перевозки (перевозка осуществляется по единому транспортному документу, но при отсутствии единого перевозчика или экспедитора). В Женевской [конвенции](#) ООН 1980г. эти перевозки называются комбинированными. Специфика таких перевозок состоит в том, что договор перевозки заключается с оператором перевозки, который сам выбирает остальных участников и выдает на перевозку груза мультимодальный транспортный коносамент.

5. Договор транзитной перевозки (с применением и без применения мер нетарифного регулирования).

6. Линейный коносамент (договор морской перевозки, регулируемый Гаагско - Висбийскими правилами, содержащимися в [Конвенции](#) о коносаментах 1924г. с поправками согласно Протоколу, принятому в Брюсселе 23 февраля 1968 года).

При осуществлении международных морских перевозок необходимо учитывать требования и условия следующих основных нормативных актов:

- Конвенция ООН о международных смешанных перевозках грузов (Женева, 24 мая 1980г.);

- Конвенция ООН о морской перевозке грузов 1978 года (Гамбургские правила);

- Основное многостороннее соглашение о международном транспорте по развитию коридора Европа - Кавказ - Азия (г. Баку, 8 сентября 1998 г.);

- Международные стандартные правила ФИАТА перевозки груза в смешанном сообщении (1992 г.) [5, с. 47];

- Двусторонние Соглашения между Правительством РК и Правительствами зарубежных стран о международных перевозках грузов;

- [Закон](#) РК от 21 сентября 1994 года № 156-ХІІІ «О транспорте в Республике Казахстан»;

- [Закон](#) РК от 17 января 2002 года № 284-ІІ «О торговом мореплавании» [6].

В соответствии со [статьей 11](#) Закона РК от 21 сентября 1994 года № 156-ХІІІ «О транспорте в Республике Казахстан» в договоре перевозки должно быть в соответствующих разделах отражено, что:

- перевозчик имеет лицензию на право перевозки грузов;
- транспортное средство имеет сертификат соответствия;
- перевозчик обязан получить документы, подтверждающие соответствие отправляемого груза его сертификату, и возместить ущерб от потери или порчи груза, причиненный по его вине.

В договорах на перевозку груза обязательно, помимо общих для всех гражданско-правовых договоров разделов, должны быть такие разделы, как:

- базис поставки в соответствии с «ИНКОТЕРМС 2010»;
- количество и качество груза (приемка груза по качеству может осуществляться на основе документа (сертификата) или путем проверки качества фактически поставленного товара в месте приемки). В этом разделе должны быть

учтены и требования [статьи 32](#) Закона РК от 12 апреля 2004 года № 544-ІІ «О регулировании торговой деятельности» [7];

- условия перевозки груза, его маркировки и упаковки;
- страхование груза в соответствии с «ИНКОТЕРМС 2010» и гарантии;
- документация и извещения;
- место фактической сдачи-приемки и порядок приемки груза в пункте доставки;
- порядок предъявления претензий в случае недопоставки груза или поставки испорченного груза;
- вознаграждение экспедитора и порядок расчетов (фрахт и расчеты);
- порядок замены транспорта в случае его поломки;
- право по распоряжению грузом;
- право удержания груза в связи с невыплатой вознаграждения;
- применимое право при разрешении споров по договору (при изложении этого раздела следует руководствоваться [статьями 1112 - 1115](#) ГК РК (Особенная часть) от 1 июля 1999 года № 409-І.

Чартер - договор между судовладельцем и фрахтователем на аренду судна или его части на определенный рейс или срок. В мировой практике минимальный период чартера с целью туризма составляет неделю и длится с вечера первой субботы до утра следующей. Понятие фрахтования судна делится на фрахтования на рейс, рейсовый чартер (договор перевозки груза), или фрахтования на время (тайм-чартер) - который в свою очередь является договором имущественного найма судна. В соответствии со статьей 691 Гражданского кодекса РК, по договору фрахтования (чартер) одна сторона (фрахтовщик) обязуется предоставить другой стороне (фрахтователю) за плату всю или часть вместимости одного или нескольких транспортных средств на один или несколько рейсов для перевозки груза, пассажиров и багажа. Существует международная организация, следящая за выполнением стандартов и этики чартерной индустрии. Полное название организации - Средиземноморская Ассоциация Яхтенных Брокеров (Mediterranean Yacht Brokers Association), принятое международное сокращение с английского - МУВА. Организация существует с 1984 года и объединяет крупнейших морских брокеров по всему миру.

Виды чартера:

1. Рейсовый чартер - договор фрахтования морского судна на фиксированное число рейсов.
2. Слот-чартер - аренда контейнерной ячейки (секции) на судне-контейнеровозе.
3. Бербоут-чартер - договор аренды крупного судна или прогулочной яхты без экипажа. По этому договору судовладелец обязуется за обусловленную плату (фрахт) предоставить фрахтователю в пользование и во владение на определенный срок не укомплектованное экипажем и не снаряжённое судно для перевозок грузов, пассажиров или для иных целей торгового мореплавания.
4. Тайм-чартер - договор фрахтования морского судна на время.
5. Димайз-чартер - аренда полностью снаряжённой яхты с экипажем.

С точки зрения структуры, все условия чартера делятся на постоянные и переменные. На постоянные условия приходится подавляющая часть всего содержания чартера, они составляют его неизменную сущность. Переменные условия, наоборот, меняются от сделки к сделке.

Обычно все переменные условия чартера, начиная от наименования судовладельца и фрахтователя и заканчивая подписями сторон, выносятся в виде блока клеток на отдельный лист и образуют часть «А» чартера.

Постоянные условия также располагаются на отдельном листе сплошным блоком, образуя часть «Б». Они должны образом связаны с соответствующими переменными условиями части «А»

Коллизионное регулирование характеризуется обилием разнообразных коллизионных норм, их развернутой системой. Кроме общих коллизионных привязок действует большое количество специальных (закон флага судна-спасателя, закон места столкновения судов). Для международного частного морского права характерно видоизменение общих коллизионных начал, их трансформация в специальные: закон порта отправления - вместо закона места заключения договора, закон места столкновения судов - вместо закона совершения правонарушения. Наиболее важные коллизионные принципы - автономия воли, закон флага и закон суда. Это отражено в национальном законодательстве - например, Закон РК от 17 января 2002 года № 284-ІІ «О торговом мореплавании».

Процесс унификации международного частного морского права идет уже более ста лет. На региональном уровне наиболее удачными примерами унификации являются Кодекс Бустаманте, Соглашение Монтевидео о торговом судоходстве (1940) (Латинская Америка). В настоящее время в области международного частного морского права действует огромное количество универсальных международных соглашений: Брюссельские конвенции для объединения некоторых правил относительно столкновения судов, относительно оказания помощи и спасания на море (1910); Конвенция об ограничении ответственности по морским требованиям (1976); Международная конвенция о морских залогах и ипотеках (1993).

Основными формами организации морских перевозок являются линейная (регулярная) и трамповая (нерегулярная). Международная линейная перевозка оформляется коносаментом. Коносамент - это специальная расписка, удостоверяющая принятие перевозчиком груза для транспортировки его морем. Первая попытка определения международного статуса коносамента предпринята в Брюссельской конвенции об унификации некоторых правил о коносаменте (1924).

Конвенция вступила в силу в 1931 г. под названием Гаагские правила 1924 г. Перед рейсом перевозчик (собственник судна или фрахтователь) обязан проявить разумную заботливость по следующим вопросам:

- 1) привести судно в мореходное состояние;
- 2) надлежащим образом снарядить, укомплектовать и оборудовать судно;
- 3) привести в надлежащее состояние все части судна, в которых перевозятся грузы.

Понятие «договор перевозки» по смыслу Гаагских правил применяется к договору перевозки, удостоверенному коносаментом. Договором перевозки является также перевозка по чартеру, оформленная коносаментом. Получив грузы в свое ведение, перевозчик обязан по требованию отправителя выдать ему коносамент, который служит распиской в принятии груза к перевозке, является товарораспорядительным документом, опосредует заключение договора перевозки в линейном морском судоходстве.

Гаагские правила определяют группы вопросов, которые являются решающими при морских перевозках грузов: функции коносамента, порядок его составления, выдачи и реквизиты; ответственность морского перевозчика перед грузовладельцем; порядок предъявления претензий к морскому перевозчику.

Ключевые положения Гаагских правил - нормы об ответственности перевозчика. Установлен обязательный минимум его ответственности, предусмотрены исключения из правил об ответственности, перечислены основания, освобождающее судно и перевозчика от ответственности (17 оснований). Гаагские правила основаны на

принципе презумпции вины перевозчика. Вина должна опровергаться самим перевозчиком. Положения об ответственности обладают императивным характером, отступление от них не имеет юридической силы.

В 1968 г. были приняты Правила Висби - дополнительный протокол к Брюссельской конвенции 1924 г. Правила Висби расширили сферу действия Гаагских правил, предусмотрев их применение к любому коносаменту. В Правилах 1968 г. закреплены нормы об усилении ответственности перевозчика, о повышении пределов его ответственности, увеличена оборотоспособность коносамента. В 1979 г. был принят Протокол об изменении Брюссельской конвенции 1924 г.

Конвенция ООН о морской перевозке грузов (1978) (Гамбургские правила) имеет более широкую сферу действия, чем Гаагские правила (охватывает перевозки животных, палубных и опасных грузов). Гамбургские правила установили дополнительно еще 13 обязательных элементов коносамента. Нормы Правил имеют императивный характер. Установлен принцип презумпции вины морского перевозчика, расширены пределы его ответственности.

Все вышесказанное дает нам возможность сделать следующие выводы, что, несмотря на неполноту и несовременность Гаага-Висбийских правил, многие перевозчики, особенно крупные мультимодальные линии, уже отработали механизмы отношений со своей клиентурой путем создания проформ собственных коносаментов. Поэтому странно ожидать, что вновь изданные Роттердамские правила смогут быстро завоевать позиции на поприще регулирования морских перевозок, главным образом потому, что менять устоявшийся режим правового регулирования, особенно крупным перевозчикам, достаточно трудоемко. Так же хотелось бы отметить что в результате проведенного исследования мы выяснили, что международные морские перевозки - это одна из самых сложных для освоения сфер таможенной деятельности. Трудность обусловлена тем, что данная область основывается на множестве источников правового регулирования. Кроме того, существуют ещё и нормы, установленные в рамках многочисленных конвенций и внутреннего законодательства в отдельных странах, участвующих в международных перевозках. Всё это в совокупности значительно усложняет эту и без того сложную тему.

Литература:

1. Джунусова Д.Н. Международное морское право. - 2012, С. 21
2. Конвенция ООН о морской перевозке грузов, принятая 30 марта 1978 г. // ИС «ПАРАГРАФ»
3. Закон РК от 21 сентября 1994 года № 156-ХІІІ «О транспорте в Республике Казахстан», с изменениями и дополнениями по состоянию на 05 октября 2018 года // ИС «ПАРАГРАФ»
4. ГК РК (Особенная часть) от 1 июля 1999 года № 409-І, с изменениями и дополнениями по состоянию на 24 апреля 2019 года // ИС «ПАРАГРАФ»
5. Савченко М.И. Морское право. – 2008, С. 47
6. [Закон](#) РК от 17 января 2002 года № 284-ІІ «О торговом мореплавании», с изменениями и дополнениями по состоянию на 05 октября 2018 года // ИС «ПАРАГРАФ»
7. Закон РК от 12 апреля 2004 года № 544-ІІ «О регулировании торговой деятельности», с изменениями и дополнениями по состоянию на 14 апреля 2019 года // ИС «ПАРАГРАФ»

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ АЯСЫНДАҒЫ ФАРАБИТАНУ ҒЫЛЫМЫ

Қайырғазина А., Дүкенбаева З.О. Талғатбек М.О.

(Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ)

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Ә.Назарбаев 2017 жылы жариялаған «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласында: «Мен халқымның тағылымы мол тарихы мен ықылым заманнан арқауы үзілмеген ұлттық салт-дәстүрлерін алдағы өркендеудің берік діңі ете отырып, әрбір қадамын нық басуын, болашаққа сеніммен бет алуын қалаймын.»,-деп айтқан болатын. Бұл мемлекетіміздің дамуы үшін халқымыз тарихтан нәр алып, болашаққа нық қадам жасауы қажет екенін көрсетеді. Ал, мемлекеттің ертеңі, ол қазіргі жас ұрпақ - жастар. Жас ұрпақ өз халқының, елінің тарихын білуі сондықтан да өте маңызды. Жас ұрпаққа тарихи ғылыми мұраны қалдыруда Әбу Насыр Әл - Фарабидың рөлі мен орны ерекше. Себебі, Қазақ топырағының көкірегі ояу, көзі ашық, ойшыл азаматтары бүкіл араб-парсы мәдениетін меңгеріп, өз шығармаларын көпке ортақ тілде жаза біліп, кейінгі ұрпақтарына мұра етіп қалдыра білді. Солардың ішінде аты әлемге жайылғандары да аз емес. Ұлы жерлесіміз Әл- Фараби Батыс пен Шығысты терең білімімен тәнті еткен ұлы ғұлама . Ол жаратылыстану, философия, астрономия, математика, медицина, логика, этика, метафизика, жағрафия, әдебиеттану, тіл білімі, музыка сияқты ғылым салаларынан 164 трактат жазған мәлім[4,192-193] Фараби шығармаларының санын белгілі неміс ғалымы Ш.Штейшнейдер 117 еңбек десе, түрік ғалымы А.Атеш 160, ал тәжік ғалымы Б.Ғафуров 200 трактат деп көрсетеді [5,111] Келтірілген еңбектер санының өзі Фарабиден бізге көп мұра қалғанын байқатады. Мың жылдан асса да осынша рухани мол дүниесінің қолдан - қолға өтіп бізге аман жетуі Фарабидің ұлылығының, данышпан білімпаздығының тағы бір айғағы болса керек. Бүгінгі күні осы еңбектердің барлығын жинап, талдап ұрпақтар кәдесіне жарату басты мақсатымыз болып отыр. Әл-Фараби мұрасын зерттеуге жол ашқан немістің атақты ғалымы Дитерици болды. Осынау зерделі зерттеушінің бағалауынша, Әл-Фараби ғылымының мәңгілік санатына қосылатындығы айғақтайды. Фараби ілімі «соқыр сенім кесапатына қарсы, өзінің тарихын қанмен жазған, рухани бостандық пен гуманизмнің қасиетті заңдарын таптау үшін бар зұлымдығын жасап баққан баққұмар мансапқорлыққа қарсы аянбай күресті»[6]

Әбу Насыр Әл-Фараби өзінің барлық ғылыми еңбектерің барша адамзаттар қауымына арнаған. Араб тілді философтар шешкен басты мәселелер- білім, таным, дүниедегі ақиқатты іздеу мәселелері болды.Ғалымның мұрасында әсемдік мәселесі ерекше орын алады. Сұлулықты, үйлесімділікті сұлулық пен сәнділіктің жоғары дәрежесіне ие Алла ғана жасай алады деп дәлелдейтін мұсылман идеологтарына қарағанда, Әбу Насыр ізгі істі іздеуге және жасауға тек адам ғана қабілетті деп дәлелдейді: «Адам рухани ізгілігіне байланысты ғана жағымсыз және ізгі істерге барады», «Адам ақыл –ойының арқасында ғана адам болды».

Қазақстанда XX ғасырдың 60-жылдарында отандық ғалымдардың алдында жауапкершілігі мол үлкен міндет тұрды. Ол — ұлы ғұлама ғалым Әбунасыр Әл-Фарабидің өмір тарихын, ғылымның сан-саласына арнаған баға жетпес еңбектерін тауып, зерттеп, жан-жақты саралап, насихаттап сол арқылы ұлттық әдебиеттануда үлкен бетбұрыс жасау болатын.Адамзат өркениетіндегі қазақ руханиятының биік тұғырын айқындау мен бекітудегі 1960 жылдар басындағы фарабитануда жасалған игі

қадам жаңа өреге көтеріле түсті [1, 155]. Қазақ ғалымдары ұлы ойшылдың мұрасын насихаттау, зерттеу ісінде мейлінше қажыр-қайрат, парасат танытты.

Ұлттық әдебиеттану ғылымындағы фарабитану ілімінің негізін қалаушылардың көшбасында ғұлама ғалым Ақжан Машанидың тұрары даусыз. Ұлы ұстаздың өмірі мен шығармашылығын зерттеуде Ақжан Машани табандылық танытып, осы ұлағатты іске қырық жыл ғұмырын арнады. Фарабитанудағы күрделі еңбектерде ғалымның сан алуан тақырыптардағы мұрасы кеңінен қамтылып, қазақ руханиятымен тығыз бірлікте зерделенеді. А.Көбесов «Фарабидің қазақ жерінде туып, өмір сүрген ғалым екенін қатты ескеруге тиістіміз. Оның ғылым мен өнерде көтерілген биігі, асқан ойшылдығы, қазақ халқының ертедегі рухани күші мен қабілетінің жалт еткен көрінісі деп орынды мақтаныш етеміз» деген сыңарлы пікір білдірген еді. Мәселен, А.Машановтың тарихи деректі еңбегінде ғұлама мұрасы, өміріне қатысты тың деректер берілсе, А.Көбесов зерттеуінде даңқты бабамыздың сан-салалы ғылыми ілімі Пифагор, Аристотель, Эвклид, Птоломей, әл-Кинди, Бэкон, өзге де ұлы тұлғалардың еңбектерімен байланыста талданып, әлемдік деңгейдегі маңызы қарастырылды.

Ал қазақтың тұңғыш Ұлттық энциклопедиясының I-томында (1971) ғұлама өмірі, сан салалы ғылыми мұрасы алғаш жүйелі қамтылса, әл-Фарабидің «Музыканың ұлы кітабы» А.Көбесов («Лениншіл жас». - 1970. - № 147–151), 1944 жылы Бейрутта шыққан араб әдебиетшісі, ғалымы Махмуд Аббастың еңбегінде келтірілген Фараби өлеңдері тұңғыш рет ана тілімізде А.Нысаналин аудармасымен берілді («Қ.Ә». - 1971. - 7 мамыр).

Ә.Дербісәлі фарабитанушылар тарапынан жоғалған деп жорамалданған ғұламаның «Өлең өнерінің қағидалары туралы трактатын» жариялады («Лениншіл жас». - 1973. - 20 маус.).

Белгілі ғалым Ә.Дербісәлінің «Шыңырау бұлақтар» атты еңбегінде араб, парсы және түркі әдебиеттерінің көне дәстүрлі әдеби байланысының рухани, мәдени арналары тың деректер негізінде алғаш рет жүйелі зерттеу нысанына айналды. «Бұл кітап өзінің тақырыбы, көтерген мәселелері, көрсеткен деректерімен де ерекшеленетін туған әдебиетіміз бен мәдениетіміздің тарихында мүлде жаңа өріс, жаңа бағыт ашқан еңбек» деп бағалаған Ә.Марғұлан пікірі тұрғысынан келгенде, еңбектің жаңашылдық қыры айқын танылады. Бұл ретте араб әдебиетінің қайнар бастауы іспеттес бәдәуилер поэзиясымен қазақ шайырларының кейбір ортақ сипатының шығармашылық жаңғырықтарын қарастыру осы тақырыптарды барлау десек, әл-Фараби өміріне қатысты дерек көздері де соны ғылыми тұжырымдарымен құнды.

Фарабитанудағы жемісті қадамдар қазақ халқына ортақ көне әдебиет нұсқаларын, ежелгі жәдігерлерді де түркітану мәселелерімен тығыз сабақтастықта зерттеу бағытындағы ізденістердің ғылыми және әдіснамалық негізіне айналып, барынша ұштала түсті [1; 157]. Әл-Фараби өзінің “Қайырымды қала тұрғындарының көзқарасы” атты кітабында бірқатар қоғамдық, әлеуметтік, этикалық мәселелерді сөз етеді. Мұндағы “қала” деп отырғаны – мемлекет. Ғалым бұл шығармасында мемлекеттің пайда болуы, ондағы менсіздіктің өмірге келуі, идеал қала халқының моралдық бейнесі, мұндай қала әкімдеріне қажетті адамгершілік қасиеттер, әрбір адамның бақытқа жетуі үшін бүкіл қоғам болып, бірігіп тіршілік етуі керектігі, т.б. мәселелер жайындағы өз пікірін ортаға салады. Алайда Фараби өз дәуірінің перзенті еді. Сонымен қатар, Фараби болашақ қоғамда адамдардың емін-еркін өмір сүретін, қоғам мүшелерінің бәрі тең, бірін-бір құрметтейтін, бақытты қоғам ретінде суреттейді. Бүкілхалықтық бақытқа жетудің бірден – бір жолы ғылымды, білімді игеруде деп білді. Үлкен ғұлама, ойшыл ретінде қайырымды мемлекет барша халықтың бақыты туралы армандады. Ал, енді Фараби ұлы гуманист феодалдық соғыстарға, ел-жұртты тонауға, тақ пен тәж үшін болған қан төгістерге, әділетсіздікке қарсы шықты, адамның еңбекке, білімге, бейбіт өмірге деген құқын қорғауға әрекет жасады.

Бүгіндері отандық ғылымның іргелі іліміне айналған фарабитану күрделі белестерден өтті. Ұлы ғұламаның тікелей мұрагері қазақ халқы болып табылатынын дәлелдеуде шешуші қадамдар XX ғасырдың 60–80-жылдары жасалған, фарабитануды кейіндері жаңа биікке шығаруда әдебиетші-ғалымдар айрықша үлес қосты. Қазақ жерінің ұлы перзенттерінің бірі Әбу Насыр Әл-Фараби бабамыздың асыл мұралары, ұлтымыздың бай рухани әлемін одан әрі асқақтата түсті. Фарабитану ілімі отандық ғылымның қандай да болмасын саласының басты өзегі болуы керек деп білеміз. Сол мәдени мұраны талдап, іріктей білу, оны қастерлеп бағалай білу, халыққа жеткізу кейінгі ұрпақтың абыройлы міндеті. Міне, осындай абыройлы міндетті жүзеге асыруда бүгінгі біз бастаған жастар аянбай еңбек етуіміз керек.

Әдебиет:

1. Ақжан әл-Машани. Әл-Фараби көпірі. - Алматы: «Алатау» баспасы,
2. Машанов А. Тоғызжолдың торабында. - 2-т. Фарабизираты // Қазақ әдебиеті. - 1969. – 18 қаңт. – 2 б.
3. Көбесов А. Әл-Фарабидің ашылмаған әлемі. - Алматы: Санат, 2002. – 165 б.
4. Келімбетов Н. Түркі халықтарының ежелгі әдеби жәдігерліктері. - Алматы: Раритет, 2011. – 432 б.
5. Қасымжанов А., Әлінов А. Әл-Фараби // Қазақ: Оқу құралы. - Алматы: Білім, 1994. - 176 б.

УДК 81.25

К ВОПРОСУ О СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ СУЩЕСТВУЮЩЕЙ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ КАЗАХСТАНА

Қошан К.Ө., Шаймергенова С.М.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

В настоящее время в Республике Казахстан ведётся разработка адекватного рыночного отношения инвестиционного механизма, органически сочетающего формы частного и государственного инвестирования, оптимизации взаимосвязей различных субъектов инвестиционной деятельности, разработки соответствующей законодательно-нормативной базы и другие меры, регламентирующие инвестиционный процесс, как на уровне отдельной фирмы, компании или отрасли, так и на уровне национальной экономики в целом. Привлечение в широких масштабах иностранных инвестиций в казахстанскую экономику преследует долговременные стратегические цели создания цивилизованного, социально ориентированного общества, характеризующегося высоким качеством жизни населения, в основе которого лежит экономика, предполагающая не только эффективное совместное функционирование различных форм собственности, но и интернационализацию рынка товаров, рабочей силы и капитала. Вместе с тем, тенденции сокращения масштабов инвестиционных вложений в Казахстан, сформировавшиеся к концу 2001 года, продолжают действовать и в настоящее время. При этом наблюдается сокращение по всем составляющим иностранных инвестиций. Основной объем иностранных инвестиций по-прежнему направляется в сферы, не требующие масштабных вложений и характеризующиеся быстрой окупаемостью.

В настоящее время открываются новые перспективы притока иностранных инвестиций в казахстанскую экономику.

Первое, самое главное направление привлечения иностранного капитала - освоение с его помощью невостребованного научно-технического потенциала Казахстана, особенно на конверсируемых предприятиях оборонной промышленности.

Второе направление - расширение и диверсификация экспортного потенциала Казахстана.

Третье направление - создание импортозамещающих производств, развитие производства товаров народного потребления, продовольственных товаров, медикаментов.

Четвертое направление - сфера транспорта и связи, отрасли инфраструктуры.

Пятое направление - содействие притоку иностранных инвестиций в трудоизбыточные регионы (в первую очередь в Центральный и Северо-западный), в восточные районы страны, обладающие богатыми природными запасами.

Инвестиционный климат – критерий зрелости рыночных реформ, доверия мирового сообщества к устойчивости прав собственности, к обстановке в данной стране в целом. Хотя Казахстану свойственны изобилие природных ресурсов и стратегическое месторасположение, по мнению многих иностранных инвесторов, инвестиционный климат Республики Казахстан перспективен, но все же нестабилен. Нестабильность сопровождается преобладанием ряда негативных факторов, которые препятствуют притоку иностранных инвестиций в республику. Присутствие этих факторов обусловлено негативной по отношению к иностранным инвестициям внутренней политикой Правительства Республики Казахстан. В результате опроса заинтересованных иностранных инвесторов были выявлены пять основных преград на пути притока иностранных инвестиций в Казахстан:

- бюрократия;
- финансовый риск;
- налоговый и финансовый режим Казахстана;
- правовая инфраструктура /темпы перемен в сфере права;
- валютный контроль.

Два из пяти факторов, не являясь чисто экономическими, оказывают существенное влияние на приток инвестиций в республику. И хотя такие факторы, как налоговый и финансовый режим и валютный контроль в Казахстане признаются одними из либеральных в странах СНГ, они также не способствуют притоку иностранных инвестиций. Финансовый риск сопряжен с инфляцией и колебаниями валютных курсов. Рассмотрим изменение инвестиций в основной капитал во временном разрезе.

Год	Инвестиции в основной капитал	
	млн. тенге	в % к предыдущему году
1991	47	100,5
1992	601	53,0
1993	7 266	61,0
1994	113 224	85,0
1995	223 042	57,0
1996	155 386	60,0
1997	187 503	111,6
1998	264 204	174,8
1999	369 084	133,0
2000	595 664	148,5
2001	943 398	144,7
2002	1 099 986	110,6

2003	1 327 864	116,6
2004	1 703 684	123,1
2005	2 420 976	134,1
2006	2 824 523	111,1
2007	3 392 122	113,5
2008	4 210 878	114,8
2009	4 585 298	102,9
2010	4 653 528	97,0
2011	5 010 231	102,9
2012	5 473 161	104,1
2013	6 072 687	106,9
2014	6 591 482	104,2
2015	7 024 709	103,7
2016	7 762 303	102,0
2017	8 770 572	105,8
2018	11 130 171	117,2

Таблица 1. Инвестиции в основной капитал во временном разрезе

За анализируемый период с 1991 по 2018 год инвестиции в основной капитал составили всего 86 913 594 миллионов тенге. Как можно заметить, инвестиции с 1991 по 2018 год невероятно возросли. Увеличение составило 11 130 124 миллионов тенге. Этому поспособствовало развитие инвестиционного потенциала Казахстана и развитие самой страны в целом.

С каждым годом виден рост инвестиций в основной капитал. На рисунке 1 можно наглядно рассмотреть изменение инвестиций Казахстана во временном разрезе с 1991 по 2018 год. Наибольший рост инвестиций в основной капитал составил в 2018 году. По сравнению с 2017 годом сумма инвестиций в основной капитал возросла на 26,9%. Поскольку привлечение инвестиций является одним из ключевых вопросов дальнейшего экономического развития страны, Казахстан стремится увеличить данный показатель.

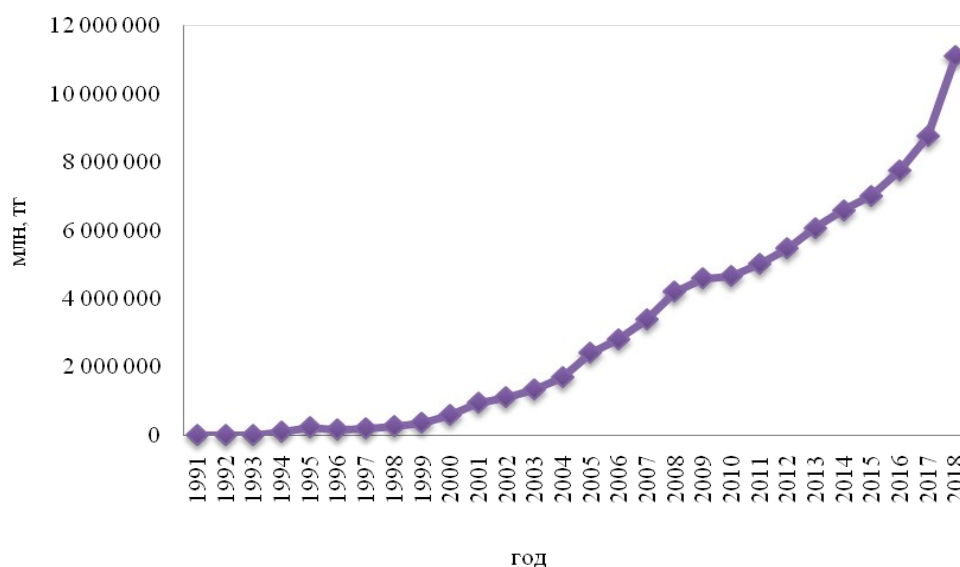

Рисунок 1. Инвестиции в основной капитал во временном разрезе

Сегодня Казахстан проводит активную работу с инвесторами из стран Юго-Восточной Азии и Ближнего Востока. Организует инвестиционные саммиты и форумы в Казахстане и за рубежом, посвященные вопросам улучшения инвестиционного климата и привлечения инвестиций из этих стран.

Как известно, инвестиции в основной капитал разделены на две основные группы: внутренние и внешние. Внутренние инвестиции в Республику Казахстан за 2018 год составили 4,5 триллионов тенге, что на 27% больше, чем годом ранее — 3,6 триллионов тенге. Их удельный вес составляет 70,8% от всех инвестиций.

Рассмотрим инвестиции в основной капитал в разрезе областей республики. Как видно из рисунка 2 существенную долю инвестиций занимает Атырауская область — 33% от всех инвестиций в основной капитал республики. Это обусловлено тем, что Атырауская область является главным инвестмагнитом — в силу своей природной насыщенности нефтяными месторождениями. За 2018 год в область за счет внутренних инвестиций было направлено 1,3 триллионов тенге, а в 2017 году — 929 миллиардов тенге.

Инвестиции в столицу за аналогичный период составили 439,5 миллиардов тенге, что на 3,1% меньше, чем годом ранее — 453,4 миллиардов тенге. Замыкает тройку региональных лидеров новый город республиканского значения, Шымкент — 388,2 миллиардов тенге.

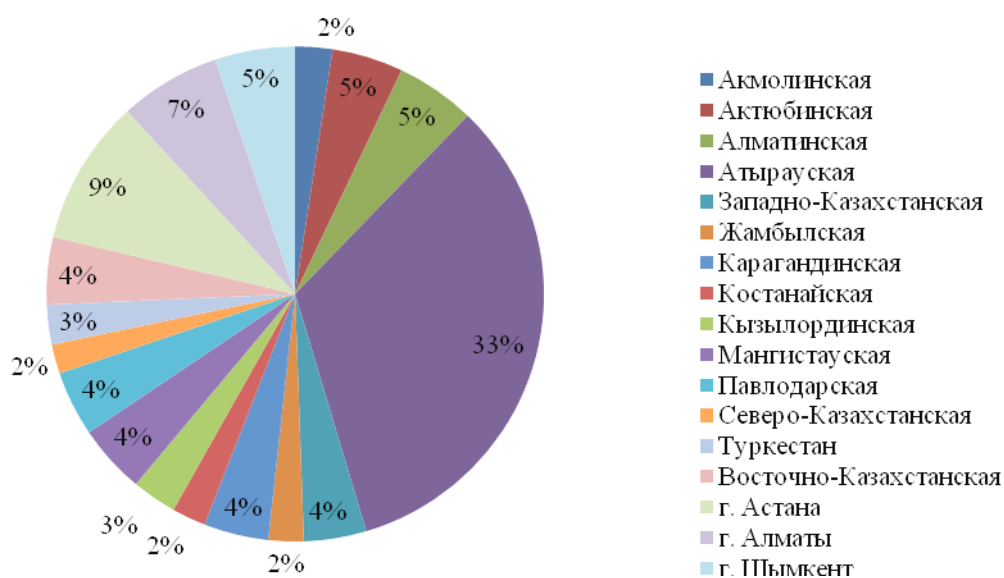

Рисунок 2. Инвестиции в основной капитал в разрезе областей

В случае внешних капиталовложений Республики Казахстан в основные фонды предприятий за анализируемый год составили 1,9 триллионов тенге — это на 50,2% больше, чем годом ранее — 1,2 триллионов тенге. На долю внешних инвестиций приходится 29,2% от всех вложений в Республику Казахстан. Ниже на рисунке 3 представлена карта внешних инвестиций Республики.

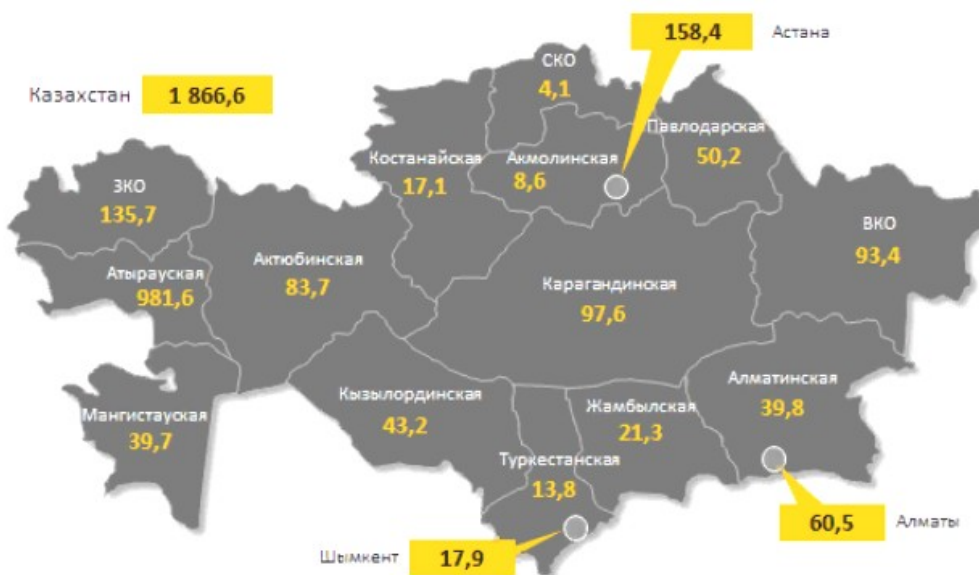

Рисунок 3. Внешние инвестиции в основной капитал Республики Казахстан

В продолжение главного инвестмагнита Республики Казахстан, хочется отметить и внешние инвестиции, Атырауская область является лидером по привлечению внешних инвестиций — 981,6 миллиардов тенге против 630,2 миллиардов тенге годом ранее.

Следом идет Астана, инвестиции в которую за год выросли в 3 раза — с 51,7 до 158,4 миллиардов тенге. Замыкает топ-3 наиболее привлекательных регионов для внешних инвестиций Западно-Казахстанская область — 135,7 миллиардов тенге. Что на 3,4% больше, чем в 2017 году и составили 131,2 миллиардов тенге.

На сегодняшний день, казахстанский рынок является одним из самых привлекательных для иностранных инвесторов, при этом иностранные инвесторы ориентируются, прежде всего, на инвестиционный климат РК, который определяется независимыми экспертами и служит для указания на эффективность вложений в той или иной стране.

К сожалению, с момента приобретения независимости и по сегодняшний день экономика РК имеет сырьевую направленность. Создание конкурентоспособной экономики с развитым обрабатывающим сектором возможно только при наличии современных основных средств. И в соответствии с государственной программой развития «Казахстан 2050» необходимо увеличить долю инвестиций в обрабатывающую промышленность, уходом от статуса «сырьевого придатка», с целью повышения конкурентоспособности казахстанской продукции на мировом рынке за счет улучшения качества и снижения издержек производства. Этого можно добиться путем быстрой и эффективной модернизации основных фондов, дифференциации промышленной отрасли, для чего необходимо привлечение в обрабатывающую отрасль крупных инвестиций.

Правительство Казахстана хорошо осведомлено о проблемах, с которыми сталкивается инвестиционное сообщество и проводит последовательную работу по их устранению. Правительство имеет четкую концепцию раскрытия экономического потенциала страны. Для этих целей принят ряд программ стратегического развития, включая подход в отношении развития инфраструктуры, кадрового потенциала, предпринимательства и определенных отраслей экономики. Иностранным инвесторам необходимы ясность, последовательность и ответственное отношение, а именно:

ясность в определении условий инвестиций, последовательность в справедливом отношении к правам инвесторов и ответственность в области совершенствования институциональной среды для инвесторов и предпринимателей.

Литература:

1. Закон Республики Казахстан от 08 января 2003 г. №373-ІІ ЗРК «Об инвестициях»
2. Официальный сайт Комитета по статистике Министерства национальной экономики [Электрон. ресурс]. – URL: www.stat.gov.kz
3. Указ Президента РК от 6. 2000 года «Об утверждении Правил предоставления льгот и преференций при заключении контрактов синвесторами, осуществляющими инвестиционную деятельность в приоритетных секторах экономики».
4. Смаилова А. Регионы Казахстана в 2014 году. Статистический сборник // Агентство Республики Казахстан по статистике. – Астана,
5. Тинасилов М. Д., Уркумбаева А. Р., Садыкова С. Проблемы привлечения иностранного капитала для инвестиционных проектов РК
6. Шарп У., Александер Г., Бейли Дж. Инвестиции. – М., 2001. – 1028 с.

УДК 7.033.3

XIX-XX ҒҒ. ПЕТРОПАВЛ ҚАЛАСЫНДАҒЫ ШІРКЕУЛЕР ТАРИХЫ

Құрманғали Қ.Е.

(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

XX ғасырдың басында қазіргі Петропавл қаласының төңірегінде жеті шіркеу болған. Олардың көпшілігі ағаштан салынғандықтан бізге дейін бастапқы күйінде жетпеген. «Сол жеті шіркеудің бесеуі жойылып, ал қалған екеуі бүгінгі күнге дейін өз жұмысын істеп тұр» - деп жазады тарихшы Никифоров А.В.

Петропавлдағы ең алғашқы шіркеу Петропавловская Крепостная шіркеуі. «Город Петропавловск за 200 лет» атты еңбегінде зерттеуші А.И. Семенов осы шіркеудің негізі 1766 жылы қаланған деп жазады [1].

Бұл шіркеу біртақты немесе орысша «однопрестольная» болған. Престол – дегеніміз ол шіркеу ішіндегі үстел. Ол жерде шіркеуге келушілер Інжілде жазылған өсиетті өмірге келтіреді. Інжілде Иисус мені еске алу үшін шарап пен нан жеңдер деген екен. Бұл дәстүрді – евхаристия дәстүрі деп атайды. Осы дәстүр жаңағы үстел басында орындалады. Мұндай үстелдер шіркеулерде біреу ғана емес екеу, үшеу де болуы мүмкін. Ондай шіркеулер біздің қаламызда болған. Престолдарың көп болуы, шіркеудің беделінің, халық арасында көп сұранысқа ие екендігінің белгісі.

Шіркеуді тұрғызуға қаражатты жергілікті халық өздері тапқан. «Омская епархия» жазбасында шіркеудің қабырғасы тастан жасалғаны және сонымен қоса күзетшілерге арнайы үйдің болғаны айтылады.

Әр шіркеудің негізінде алтынмен жалатылған ыдыс-аяқтар және қасиетті саналатын суреттер, яғни иконалар болған. Осындай қасиетті иконалар бұл шіркеуде болмаған, ал рәсімдерді жүргізуге байланысты керек-жарақтар жеткілікті болған. Шіркеуге келушілер майшам (свечка) сатып алған, осы сатылымның арқасында Петропавловская Крепостная шіркеуі ақшалай пайда көрген. 1914 жылғы көрсеткіш бойынша шіркеу капиталында 37 рубль 22 копейка болған. Орта есеппен жылына 360 крещение рәсімі орындалған, 60 неке қию рәсімі және орта есеппен 240 жерлеу рәсімі жүргізіліп отырған. Осы рәсімдерді жүргізу шіркеу жинақтау кассасына ақшалай пайдасын әкелген.

Шіркеудің ақша қорынан шіркеу адамадарына священникке 1892 жылы үй тұрғызылған. Священник – барлық діни рәсімдерді орындауға рұқсаты бар, шіркеулік дінбасы. 1906 жылы қайың ағашынан, келушілердің қалтасынан псаломшы мен диаконға үй тұрғызылған. Псаломшы – православиелік храмдағы діни өлеңдерді айтуды бақылайтын және құдайға құлшылықтың дұрыс жүргізілуін, яғни рәсімдердің дұрыс орындалуын бақылайтын адам. Ал диакон болса священниктің көмекшісінің міндетін атқарған. 1914 жылы жазылып шығарылған «Справочная книга Омской епархии» кітабында, әр шіркеу шенеунігінің жылдық айлығы жазылған. Ол бойынша священник – 174 рубль 78 копейка, псаломшы – 58 рубль 50 копейка, ал диакон болса ешқандай төлемақы алмаған.

Келушілерден (прихожане) түскен ақшаларды кей жағдайларда банкке салған. Тарихтан біз білеміз Петропавл қаласында Қазақстандағы ең алғашқы банктың құрылғандығын (1875 жыл). Осы салған ақшаларынан олар азды-көпті пайда көрген, бірақ ол ақшаны шіркеу қызметкерлері өз ісіне пайдалануға рұқсат етілмеген. Бұл ақша тек шіркеу ісіне жұмсалуына тиіс болған [2].

Облыс төңірегіндегі келесі шіркеу Петропавл Казак шіркеуі (Петропавловская казачья церковь). Ол қаланың Подгора ауданында оранласқандығынан жұрт оны Подгорная деп атап кеткен. Қазіргі күні шіркеу Коминтерн көшесі 97-ші үй ретінде тіркелген.

Бұл шіркеу облыс төңірегіндегі ең ескі шіркеу. Ол құрылған күннен бастап, бүгінгі күнге дейін жұмыс істеп келе жатыр.

Шіркеу 1803-1822 жылдары салынған [3], 1917 жылға дейін Петропавл Казак шіркеуі деп аталып келген [4]. Оның негізгі тастан қаланған болған, ал колокол (қоңырау) тұратын жері ағаштан жасалған. Колокол 1838 жылғы өрттен қатты зардап шегіп 1839 жылы алынып тастаған. Оның орнына 1844 жылы колокол тұратын орынды бөлек сала бастаған, бұл құрылыс ісі 1848 жылы салынып біткен [5]. Шіркеуді тұрғызуға 100 мың рубль қаражат кеткен. Бұл сомманы келушілер жинап берген.

Шіркеу үштақты, яғни «трёхпрестольная» болып есептелінеді. Оның негізгі үстелі (престолы) – әулие Петр мен Павлға арналған. Олар Иисус Мәсіхтің оқушыларының бірі, оның ілімін жер-жерге таратқан адамдар. Солтүстік престол әулие Николай Чудотворецқа арналған, ал оңтүстік престолы Покров Пресвятой Богородицыға арналған.

Приходқа келушілер саны бойынша, шіркеу ғасырлар тоғысындағы шіркеулер арасында алдыңғы қатарда болған. Шіркеуге 1955 ер адам және 2007 әйел адам тіркелген. Приходтың төрт елді мекенде сыйынуға арналған арнайы орын – часовнясы (сағатша) болған. Олар Кривоозерск, Новопавловка, Бескөл, Плоский елді-мекендерінде орналасқан. Барлық осы деревняларда шіркеу маңындағы оқыту орындары болған. Онда қыздар мен балалар оқытылған. Мысалға, Кривоозерскіде 33 ұл және 13 қыз оқыған, Новопавловкада 19 ұл және 6 қыз бала оқыған, Бескөлде 24 ұл және 18 қыз, Плоскийде 26 ұл мен 9 қыз оқыған.

Петропавл Казак шіркеуінде өз жерлері болмаған, бірақ оларға Сібір казак әскерлерінен 448 десятина жер тегін беріліп отырған. Шөбі мол, шүйгінді болғандықтан, шіркеу қызметкерлері 225 рубльге мал бағам дегендерге жалға беріп отырған.

Шіркеу адамдары тұруына екі үй берілген. Диакон мен екі псаломшы 30 рубль мөлшерінде пәтер жәрдемақысын алып отырған. Шіркеуде екі священник болған. Олар өз жалақысын Петропавл казак әскери бөлімінен алып отырған. Аға священник – 200 рубль, екінші священник 150 рубль алып отырған. Сонымен қоса мектептерде «Құдай сөзін» оқытқаны үшін ай сайын 5 рубльден алып отырған. Диакон 70 рубль, екі псаломшы 120 рубльден әрқайсысы алған.

Подгорная шіркеуі осы күнге дейін қала төңірегіндегі ең ескі шіркеу болып отыр. Күні бүгінге дейін бұл шіркеу өз ісін, бұрынғыдай атқарып келеді. Облыс төңірегіндегі ең ерте шіркеу, осы күндерге дейін өз ісін атқарып келеді.

Өкінішке орай 1847-1851 жылдары салынған Васильев шіркеуінен бүгінгі күнде ештеңе қалған емес. Бұл шіркеу атақты Зенковтар әулетінің бір өкілі Зенкова Акилина Георгиевнаның қаражатына салынған құрылыс өнері. Шіркеу тастан қаланған, үш престолды шіркеу болған. Негізгі престол қасиетті Василиге арналған. Шіркеу ішінде қасиетті иконолар болмаған, бірақ рәсім жүргізуге байланысты ыдыс-аяқ жеткілікті болған деп жазады священник Скальский К.Ф. Сонымен қоса ол 1870 жылы колокольня салынғаны туралы және шіркеу маңындағы оқу орнының жоқтығы мен өз жері болмағандығы туралы жазады.

Шіркеу жұмыскерлері: священник пен псаломшы Зенковтар әулетінен тиген үйде өмір сүрген. Жыл сайынғы іс-шараларды жүргізудің арқасында, шіркеу капиталы – 100 рубльді құраған. Сонымен қоса жыл сайын мемлекеттік қаржыдан 392 рубль ақша шіркеуге тиіп отырған. Священник әйелдер гимназиясында заң бойынша сабақ жүргізген. Өзінің ісі үшін жылына 900 рубль көлемінде жалақы алып отырған.

Шіркеу жанында базар болған, «көк базар». Қала төңірегінде шығарылып жүрген «Приишимье» баспасында шіркеудің орналасуы жайлы жазылған: «вдоль ограды старого кладбища, со стороны торговых рядов... на толкучке»- деген жол келтіріледі. Қазіргі күнде бұл Петропавл қаласындағы Черемушки ауданында орналасқан № 2 орта мектебінің орнында орналасқан. Шіркеу қабырғалары өткен ғасырдың 50-60 жылдарында бұзылып, жер бетінен жойылған [6].

Осы кезде өмір сүрген көпестер туралы әңгіме қозғасақ, біз олардың қала тарихына көп үлес қосқандығына көз жеткіземіз. Көптеген қала көпестері қала бойындағы әкімшілік не жеке ғимараттардың салынуына қамқоршы болған адамдар. Мысалға, көпес Назаров қала тұрғындары үшін монша салған, Қасымов Подгорода мешіт салған, ал Глазков болса Вознесенск соборының салынуына өз қаражатын жұмсаған.

Қазіргі облыстық драма театрдың орнында, осыдан бір жарым ғасырдан бұрын, 1865 жылы негізі қаланған, қала төңірегіндегі негізгі әрі үлкен шіркеулердің бірі – Вознесенск кафедралды шіркеуі салынған болатын. Құрылыс істері бес жыл жүріп, 1870 жылы аяқталған болатын. Ашылу рәсімі православиені ұстанушылардың негізгі мейрамдарының бірі - Вознесения мейрамы күніне (Пасха мейрамының 40 күні) тура келген, сол себепті шіркеудің аты осылай аталған.

Шіркеу қабырғасы қызыл түсті болған, өйткені ол заманғы дәстүрге сай ағарту ісі жүргізілмеген. Бұл діни құрылыс орны үш престолды болған, оның негізгісі «Вознесения Господня» деп аталады, сонымен қоса Александр Невский мен көріпкел Аннаға арналған престолдарыда бар.

Шіркеуді тұрғызуға қаражатты Петропавл қаласының тұрғыны Мария Глазкова деген сенуші бөлген. Барлығы құрылыс нысандарына 2282 рубль 97 копейка көлемінде ақша кеткен екен, оның ішінде 1469 рубль шіркеу старостасы Иван Михайлович Коровиннің қалтасынан шыққан.

Мария Глазкованың жұбайы Григорий Глазков сауданың арқасында қыруар қаражат жинаған. Глазковтар әулеті қаланы рәсімдеуге көптеген қаражатын жұмсаған. Сонымен қоса бұл жанұя өзінің иелігінде Олышанка ауылында орналасқан жері мен үй, тыныс-тіршілігін шіркеуге тапсырып кеткен. Ал олардың баласы Федор Григорьевич Глазков өз әке-шешесінің жолын қуып 1897 жылы шіркеу маңында мектеп ашады.

Шіркеудің негізгі иконасы Николай Чудотворецқа арналған. Бұл иконаны Ресей императоры Николай II екінші сыйлаған. «Публики, встречавшей икону, которую

пожертвовал государь-император, было ужасно много. На Вознесенском проспекте пыль подняли невозможную...», - деп еске алады сол сәттің куәгері.

Не себепті император алыста жатқан қарапайым қалаға көңіл бөлгені белгісіз, бірақ бір дүние белгілі. 1891 жылы Сібір казак әскерінің құрамында Николай II Петропавл қаласына келген. Сол себепті император сыйлығын халықтың көрсеткен ізгі құрметіне берген алғысы ретінде бағалайық.

Шіркеу капиталы орта есеппен 9500 рубльді құраған. Шіркеу төңірегіндегі тұрғын үйлерді, шіркеу басшысы жалға беріп отырған. 1908 жылы осындай жалға беруден шіркеу қаржысы 1376 теңгеге көбейген.

Кеңес билігінің орнауы шіркеудің жұмысына бастапқы уақытта ешқандай өзгерістер әкелмеген. Кеңес үкіметі шіркеу ісіне құрметпен қараған. 1922 жылы шіркеу иеліктері толықтай мемлекет меншігіне өтеді деген декрет шығады. Осы декрет шіркеу өміріне қатты әсір етеді. Шіркеу ішінде екіге бөлінушілік орын алады. Бір жартысы Кеңес билігін мойындаса, қалғаны болса декретті жоққа шығарады [7]. Сөйтіп, шіркеу иелігінде болған барлық заттар мемлекет меншігіне өтеді.

1929 жылдың көктемінде Петропавлда, барлық Кеңес елінің төңірегінде сияқты қатты діни қозғалыстар орын алады. Соның нәтижесінде қала төңірегіндегі барлық дерлік шіркеулер жабылады. Вознесенск кафедралды соборы 1930 жылы 2 ақпанда қалалық Кеңестің шешімімен жабылады. 1931 жылы бұл ғимаратта музей орналасқан. Бірақ музей мұнда көп тұрмай 1934 жылы басқа жерге аударылады, ал 1935 жылы шіркеуді жермен теңестіруге шешім қабылданады. Шіркеуді толықтай жоюға жылдар кетіп, ол 1937 жылы жойылады. Шіркеудің 9 метрикалық жазбалары болған, олар қайда кеткені бүгінгі күнге дейін белгісіз [8]. Осылайша, көпестердің қаражатына салынған Вознесенск кафедралды шіркеуі жоқ болады.

1887 жылы Василий Карпов Захарин көпестің ақшасына Покровская Тюремная шіркеуінің негізі қаланады. Шіркеудің негізі тастан тұрған. Рәсімдерді жүргізу үшін керек-жарақ жеткілікті болған. Шіркеу еркін болмаған немесе басқаша айтқанда шіркеуде өзінің басқармасы болмаған. Шіркеу Покровская Казачья шіркеуінің құрамдас бөлігі болған. Осы жерден арнайы адамдар келіп рәсімдерді жүргізіп отырған. Осы атқарылған істері үшін Василий Карпов Захаринның қаражатынан 150 рубль көлемінде жалақы алып отырған [9].

Покровская Тюремная шіркеуі бойынша мәлімет аз кездеседі. Бұл облыс тарихындағы «ақ таңдақ» беттердің бірі.

1885 жылы Петропавл қаласының басқарушылары алдында жаңа зираттың ашылуы жайлы сұрақ туындайды. Оның себебі бұрынғы зираттың толып кетуіне байланысты болатын. Сол себепті қаланың солтүстік бөлігінде жаңа зиратқа жер бөлінеді және осы жерде Барлық Әулиелерге (Церковь Всех Святых) арналған шіркеу салу шешімі қабылданады. Бұл туралы Омские Епархиальные Ведомости еңбегінде мынандай жазба келтірілген: «Всехсвятская кладбищенская церковь, построенная в 1890-1894 годах силами городских властей на средства Петропавловского купца Саввы Исидоровича Хлебникова и его супруги Анна Дмитриевны» [9].

Халық аңыздарының бірі бойынша шіркеу құрылысына әйгілі әулиелердің бірі Иоан Кронштадский өз қаражатынан ақша қосқан.

Омские Епархиальные Ведомости еңбегі шіркеуі жағдайы туралы келесі мағлұмат береді: «Всехсвятская кладбищенская церковь бесприходная. Капиталов и угодий, приносящих ей доход, не имеется. Земли при церкви нет. Для помещения причта на земле, отведенной в вечное и бесспорное владение городской думой для церкви в количестве 3000 квадратных сажень на средства господина Хлебникова выстроен одноэтажный, крытый железом дом».

Шіркеуге тиесіл үйде бір сыныпты мектеп болған. Мектеп болашақтағы Сталиндік террордың құрбаны болған көпес Черемисинов Владимир Иванович қаражатының арқасында өз ісін жүргізген. Мектепте 37 ұл бала мен 7 қыз бала оқыған. Омские Епархиальные Ведомости еңбегінде мектеп туралы мынандай үзінді қалдырылған: Заявившим искреннюю любовь и преданность по школьному делу просить Его Преосвященство преподать благословение следующим лицам: учительнице Петропавловской Всехсвятской школы, священнической жене Евгении Лавровой архипастырское благословение и благодарность и объявить через напечатание в епархиальных ведомостях».

Шіркеу жайында құрмадас шіркеу, Петропавловская Казачья шіркеуіндегі сияқты болмаған. Шіркеу басшылығына келушілер өз қаражатынан үй салып берген. Қалалық оқу орындарында сабақ жүргізгені үшін священник жылына 350 рубль көлемінде ақы алып отырған.

1901 жылдың 1 ақпанынан шіркеу жанынан әйелдер қауымы ашылған, онда 1 монахиня және 39 монастырьда тұрушы әйел болған [10].

XX ғасырдың басында қала төңірегінде жаңа шіркеу бой көтерді. Шіркеудің құрылыс ісі 1899-1900 жылдары жүрген. Ол үш тақты шіркеулердің бірі болған және басты тағы әулие Мария Магдаленаға арналғандықтан, шіркеу соның атымен аталған. Шіркеуге қаражат Император Александр III фондынан бөлінген.

Мариинская Железнодорожная шіркеуі тастан қаланған, 450 адамға есептелінген шіркеу болған. Теміржол бойында орналасқандықтан, атыда соған сай.

120 жылдай бұрын салынған шіркеудің тағдыры қысқа болды. Оған негізгі себепкер болған Кеңестердің билік басына келуі және сонымен қоса олардың атеистік бағытты ұстануы. Тарихтан біз білеміз барлық пролетариаттың көш басшысы В.И. Ленин дінді «опиум для народа» деп жариялап, оған қарсы бағытталған күрес жүргізді. Осындай күрестің бір қанаты осы шіркеуге де тиеді.

Жаңа билік 1923 жылдан бастап шіркеудің ісін тоқтатады. Ғимараттың бұрынғы діни белгілерін жойып, қарапайым ғимаратқа айналдырады. Алғашында жаңа ғимарат жастар клубына беріліп, сонан соң өндіріс орындарына беріледі. Сөйте келе көп «шаршаған» шіркеу 1973 жылға дейін апаттық жағдайда тұрып, ал дәл сол жылы толықтай жойылады деп хабарлайды өлкетанушы Макарова Т.В [10].

Сонымен, XIX-XX ғасырларда Петропавл қаласы Ақмола облысының уездік қала орталығының бірі болды. Бұл жерде жеті бірдей шіркеу болған. Бұл шіркеулер облыстық рухани дамудың орталығы болған. Кеңес үкіметінің орнауы православиелік харамдардың жойылуына алып келіп, облыс қала төңірегінде әкімшілік-рухани ғимараттардың онымен азаюына әкеледі.

Әдебиет:

1. Морозов М. А. По Петропавловску. Алма-Ата, 1981
2. Морозов М. А. Петропавловск в дореволюционных литературных источниках. Л., 1991.
3. Семенов А.И. «Город Петропавловск за 200 лет»
4. Никифоров А.В. Религиозные объединения Северо-Казахстанской области: история и современность
5. <https://pkzsk.info/kamennye-xramy-i-mecheti-starogo-goroda/>
6. <https://history1752.su/pervyj-starosta/>
7. http://polis.mypiter.kz/blog/istoria_goroda/97.html
8. «Личный фонд Бенюха М. И.» ГАСКО Ф. 158
9. http://polis.mypiter.kz/istoria_goroda/2012/11/29/o-sudbe-mariinskoy-cerkvi-i-ne-tolko-oktyabrinny-vmesto-krestin.html
10. Северо-Казахстанская область. Энциклопедия. Алматы 2004. - С. 393, 435, 437
11. Скальский С.К. «Омская епархия», 1900 г.

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ АУДИТТІҢ ҚАЖЕТТІЛІГІ

Махмұт Т., Түсіпалиев О.

(Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті)

Еліміздің әлеуметтік-экономикалық жағынан қарыштап алға басуын, Президент Н.Назарбаевтың өзінің жыл сайынғы Жолдауында басым бағыттардың бірі ретінде атап өтіп жүргені мәлім. Қазақстанның табысты мемлекет ретінде одан әрі дамуы экономиканы әртараптандыруды, тиімді өндірістерді, экологиялық және ресурс үнемдейтін технологияларды құруды көздейді. Экологиялық менеджмент жүйесіндегі маңызды экономикалық тетіктердің бірі қызметі қоршаған ортаға және халықтың денсаулығына теріс әсермен байланысты кәсіпорындардың экологиялық аудит рәсімі бола алады. Сонымен қатар жолдауда экологиялық апаттарды болдырмау мәселелерін алдағы уақытта нығайта беру алға тартылады. Осы тұрғыда экологиялық аудиттің елімізге керек сала екенін түсінеміз. Экологиялық аудит саласы Қазақстанда қарқынды дамуда.

Қазақстанда заманауи жағдайда қоршаған ортамен байланысты мәселелер өте өзекті болып отыр. Сәйкесінше, оған келтірілген залалды бағалау және осы залалдан болатын тәуекелді бағалау мәселелері табиғат пайдаланушылардың алдында да, бақылау жүргізетін мемлекеттік институттардың, жеке және қоғамдық ұйымдардың алдында да тұрады. Қазақстанға жаңа экономикалық тәртіптің келуі ол үшін экологиялық аудит сияқты жаңа экологиялық-экономикалық ұғымдарды енгізу, сондай-ақ мемлекеттік саясаттағы ескі экономикалық құралдардың рөлі мен мәнін қайта қарау қажеттілігімен сипатталады. Батыс елдерінде оны қолданудың теориялық және практикалық тәжірибесі бар болса, Қазақстан әлі де олардың көпшілігін енгізе бастады. Осы үдеріс барысында нормативтік-құқықтық базаның жоқтығы, әдістемелердің жетіспеушілігі және практиканың жоқтығы, осы мәселелер бойынша ақпараттың, әдебиет пен зерттеулердің өткір тапшылығы байқалады. Қалыптасқан жағдайда экологиялық аудит кезінде алынған мәліметтерді пайдалану мүмкіндіктерін анықтауға арналған, экологиялық тәуекелді төмендету үшін, табиғат қорғау іс-шараларын таңдау кезінде, сондай-ақ табиғат қорғау саясатында экономикалық құралдарды қолдану тиімділігін арттыру үшін осы жұмыс ерекше өзектілікке ие болады [1].

Қазақстан Республикасының Экологиялық Кодексіне сәйкес экологиялық аудит – бұл аудиттелетін субъектілердің шаруашылық және өзге де қызметін экологиялық тәуекелдерді анықтау мен бағалау және олардың қызметінің экологиялық қауіпсіздік деңгейін арттыру жөнінде ұсынымдар әзірлеуге бағытталған тәуелсіз тексеру [2].

Еліміздің кәсіпорындарында экологиялық аудит жүргізудің өзектілігі экономикалық, экологиялық және әлеуметтік аспектілерге негізделеді. Қазақстан Республикасының тұрақты дамуы қоғамның экономикалық, экологиялық және әлеуметтік мүдделерінің үйлесуін қамтамасыз ету кезінде мүмкін болады.

Экологиялық аудит заңды тұлғалар мен жеке кәсіпкерлер қызметінің жағдайын, тазарту және технологиялық жабдықтардың жағдайын, олардың өткен және қазіргі экологиялық маңызы бар проблемаларды анықтау үшін жүргізілетін Қазақстан заңнамасының талаптарына және өзге де заңды мақсаттарға сәйкестігін қоса алғанда, зиянды әсерлерден табиғатты ұтымды пайдалану мен қоршаған ортаны қорғауды қамтамасыз ету бойынша жағдайын тексеру және бағалау үшін қажет.

Өнеркәсіптік өндірістің дамуы кәсіпорындардың қуаттарының, энергияны, ресурстарды тұтынудың күрт өсуіне, ал бұл қоршаған ортаны ластайтын қалдықтар санының өсуіне алып келді. Қоршаған ортаға зиян келтірудің сезілуі кәсіпорындардың заңды жауапкершілігінің қажеттілігін тудырды. Бұл қосымша қаржы шығындары мен залалдарға алып келді, себебі кәсіпорындар келтірілген шығын үшін төлей бастады.

Кәсіпорындар өз қызметін экологиялық заңнама нормаларына сәйкес келтіруге мәжбүр болды. Мұндай қызмет қаржылық аудитке сәйкес келді және экологиялық аудит деп аталды. Шамамен он бес жыл бұрын экологиялық аудит кәсіпорын қызметін бақылауды күшейту үшін ішкі әкімшілік басқару әдісі түрінде қолданыла бастады.

Мамандандырылған экологиялық аудит өндірілетін өнімнің қауіптілігін бағалау, қалдықтарды азайту, кәсіби аурулар, өнеркәсіптік гигиена, нақты табиғи ортаның ластануын бақылау мәселелері бойынша жүргізіледі.

Көптеген елдерде 1991 жылдан бері коммерциялық банктер несие бойынша төлем жасамау тәуекелдерін азайту мақсатында экологиялық аудитті пайдалана бастады. Бұл көбінесе қарыз алушы кәсіпорындар табиғат қорғау заңнамасының талаптарын орындамағандықтан, бұл оларға тиісті санкциялар, оның ішінде қаржылық санкциялар салу тәуекелін арттырудан туындаған.

Қазақстандағы аудит заңның сақталуын бақылау құралына ғана емес, сонымен қатар кәсіпорынның табиғатты қорғау қызметін ынталандырудың экономикалық-құқықтық құралына да айналды, өйткені алдын алу сипатындағы іс-шаралар мен шараларды әзірлеу үшін негіз болып табылады. Экоаудит кәсіпорын басшылығына тиісті шаралар қолдануға мүмкіндік бере отырып, экологиялық құқық бұзушылықты алдын ала анықтауға бағытталған.

Еліміздегі экологиялық заңнамасы халық әл-ауқаты деп аталатын заңдарға жатады, сондықтан соттар үкімет құқық бұзушының іс-әрекеттерінде қасақана дәлелдеуге міндетті емес деп санайды (яғни кез келген жағдайда компания оның қызметкерлері заңды бұзудың барлық бөлшектерін білгеніне немесе білмегеніне қарамастан жауапты болуы тиіс). Экологиялық бұзушылықтарды ерікті түрде анықтау, оларды жою шараларын қабылдау компанияны неғұрлым тиімді жағдайға қояды – бұл әкімшіліктің жауапкершілігі мен маңыздылығын куәландырады және Санкциялар жеңілдетілуі мүмкін. Шынайылықтың болмауы, керісінше, санкциялардың қатаюына әкелуі мүмкін.

Жүйелі аудиторлық тексерулер кәсіпорынның жауапкершілігін, оның заңдарды ұстануға бағытталған экологиялық саясатын іске асыруды куәландырады. Егер кәсіпорын құқық бұзушылыққа дейін экоаудит бағдарламасы болмаса, бірақ оны бірден қабылдап, орындауға кепілдік берсе, онда бұл кінәні және одан кейінгі санкцияларды жеңілдетуі, сондай-ақ айыппұлдардың қысқаруына әкелуі мүмкін.

Халықаралық қаржы корпорациясы экоаудиттің мақсаты ретінде барлық ықтимал экологиялық проблемалардың сипаты мен ауқымын анықтауды, соның ішінде қолданыстағы объектілерде немесе корпоративтік саясат шеңберінде денсаулықты қорғау және қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселелерін қарастырады.

Дүниежүзілік банк экологиялық аудитті экоаудит критерийлеріне сәйкестік дәрежесін анықтау үшін ұйым, ғимарат немесе объект туралы экологиялық ақпаратты әдістемелік зерттеу ретінде қарастырады. Экологиялық аудит аудиттелетін объектідегі экологиялық жағдайдың «лезде фотосуретіне» айналады.

Еуропалық Қоғамдастық кеңесі экологиялық аудиттеуді қоршаған ортаны қорғау үшін, сондай-ақ кәсіпорын қызметінің экологиялық саясатпен үйлесімділігін бақылау және бағалау үшін белгіленген басқару жүйесі мен үдерістерін жүйелі, мерзімді, объективті және құжатталған бағалауды білдіретін басқару құралы ретінде қарастырады.

Экоаудит халықтың техногендік қауіп көзі ретінде нақты кәсіпорынның қауіптілік дәрежесі туралы объективті ақпарат алуына ықпал етуге бағытталған.

Аудиттелетін объектінің әсер ету аймағында тұратын халық аудиттелетін кәсіпорынның ластанған табиғи объектілер тарапынан қауіптерден қорғалуының жағдайы туралы хабардар етілуі тиіс.

Аудиторлық тексеру нәтижелерін әкімшілік және кәсіпорын иелері табиғат қорғау қызметін жоспарлау, ресурс үнемдеуші технологияларды таңдау, экологиялық бағдарланған басқару жүйесін ұйымдастыру кезінде пайдалануы мүмкін, бұл сайып келгенде инвестициялық тартымдылықты арттыруға ықпал етеді.

Экоаудиттің қажеттілігі заңнама талаптарымен анықталады, атап айтқанда:

- кәсіпорындарды орналастыру, салу, пайдалануға беру, пайдалану, жаңғырту, қайта құру, консервациялау, кәдеге жарату кезінде қоршаған ортаны қорғау туралы; әртүрлі қызмет түрлерінде табиғи және техногендік сипаттағы ТЖ-дан халықты және аумақты қорғау туралы;

- атом энергиясын пайдалану кезіндегі, қорғаныс қызметін жүзеге асыру кезіндегі қауіпсіздік туралы;

- қаржылық есептілік, төлем-есеп айырысу операцияларын жүргізу, салық және т.б. төлеу кезінде.

Экологиялық аудит келесі қызмет түрлерін тексеруді қамтиды:

- заңнамаға және фирмаішілік талаптарға сәйкес экологиялық нормативтерді орындау;

- компанияның экологиялық деңгейін анықтау (егер осы компанияның қоршаған орта саласында ресми қабылданған жоспарлары немесе бағдарламалары болмаған жағдайда жүргізіледі);

- экологиялық басқару жүйесінің жұмыс істеуі;

- экологиялық сертификат алу;

- қаржылық міндеттемелерді орындау және борыштарды төлеу, компанияларды біріктіру және сатып алу кезінде тәуекелдер деңгейін анықтаудың дұрыстығы;

- экологиялық декларацияны және экологиялық қызмет туралы компанияның есептерін құрастыру.

Экологиялық аудиторлар мен экологиялық аудиторлық ұйымдардың құқық қатынастарының субъектілері ретінде құқығы болады және белгілі бір міндеттер атқарады. Мысалы олар: экологиялық аудитті жүргізудің әдістерін дербес анықтауға; экологиялық аудит өткізуге жасалған келісім-шарттардың талаптарын орындау үшін қажетті құжаттаманы алуға және тексеруге; келісім-шарт негізінде экологиялық аудитті жүргізуге әр түрлі бейіндегі мамандарды тартуға; экологиялық аудитті жүргізуден бас тартуға не экологиялық аудитті жүргізуге жасалған келісім-шарт талаптарын аудиттелетін субъекті бұзған жағдайда экологиялық аудиторлық есеп беруден бас тартуға құқылы.

Экологиялық аудиторлар және экологиялық аудиторлық ұйымдар ерікті негізде Экологиялық аудиторлар палатасына біріге алады, ол экологиялық аудиторлардың құқықтары мен заңды мүдделерін білдіру және қорғау үшін құрылған коммерциялық емес, тәуелсіз, кәсіби, өзін-өзі басқаратын ұйым болып табылады. Экологиялық аудиторлар палатасы заңды тұлға болып табылады және оның мүшелерінің жалпы жиналысында қабылданатын жарғы негізінде іс-қимыл жасайды, сондай-ақ мына қызметтермен айналысады:

- 1) жалпы басшылықты жүзеге асырады және өз мүшелерінің қызметін үйлестіреді;

- 2) экологиялық аудитті жүргізудің үлгі нысанын бекітеді;

3) мемлекеттік органдарда, мемлекеттік емес ұйымдарда өкілдік етеді және өз мүшелерінің құқықтары мен заңды мүдделерін қорғайды, оларға экологиялық аудиторлық қызметін дамытуда көмектесіп, жәрдемдеседі;

4) қоршаған ортаны қорғау саласындағы уәкілетті органға өзінің азаматтық-құқықтық жауапкершілігін міндетті сақтандыру шартын жасасудан экологиялық аудиторлардың жалтаруы [2].

Қазіргі әлемде экологиялық проблемалар өзінің қоғамдық мәні жағынан алдыңғы қатардағы мәселелердің біріне айналды, тіпті ядролық соғыс қаупі де оның көлеңкесінде қалып қойды. Адамның шаруашылық іс-әрекетінің қауырт дамуы, айналадағы ортаға үдемелі, көбіне білдірушілік сипатта әсер етуде. Азаматтың табиғатқа әсері мыңдаған жылдар бойында қалыптасқан табиғи жүйелерді өзгерту, сондай-ақ, топырақты, су көздерін, ауаны ластау арқылы жүзеге асуда. Бұл табиғат ахуалының күрт төмендеуіне әкеліп соқты, көп жағдайларда орны толмас зардаптар қалдыруда. Қазіргі кезде экологиялық дағдарыс шын мәніндегі қауіпті төндіріп отыр: іс жүзінде тез өріс алып бара жатқан дағдарыстық жағдайларды кез-келген аумақтардан көруге болады.

Экологиялық аудит нақты экологиялық іс-шараларды, қызмет түрлерін тексеру өлшемдеріне сәйкестігін анықтау және көрсетілген үдеріс барысында алынған нәтижелер туралы тұтынушыны хабардар ету үшін мәліметтерді объективті анықтау мен бағалаудың кешенді, құжатталған верификациялық процесі болып табылады. Экологиялық аудит бойынша халықаралық стандарттары экологиялық аудит қағидалары, экологиялық басқару жүйелерінің аудит рәсімі бойынша әдістемелік материалдарды және экологиялық аудит жөніндегі мамандарға қойылатын біліктілік талаптарын қамтиды.

Экологиялық аудит жүйесін жетілдіру, қоршаған ортаны қорғаудың маңызды аспектісі болып табылады. Жаһандану жағдайында корпорациялардың әдеттегі ұлттық тәуелділігі бұзылуда. Олардың қызметіне үкімет тарапынан бақылау жасау әлсіреуде. Бүгінде еліміздің пайда көзі саналып отырған, ірі өндірістердің барлығында шетелдердікі екені жасырын емес. Бірақ олар біздің жер асты байлығымызды ысырапсыз игеруіне, қоршаған ортамызды ластауына жол бермеу қажет. Жалпы экологиялық бақылауды жетілдіру еліміз үшін басты міндеті [3].

Елбасымыздың Жолдауындағы экологиялық мәселерді шешуге аудиторлық саланың да орны ерекше. Экологиялық аудит саласын жүйелі түрде дамытсақ, экологиялық зардаптардың алдын аламыз. Қоршаған ортаға қамқорлық табиғи байлықты сақтап, оның байырғы қалпында келешек ұрпаққа мұраға қалдырылуы кез келген мемлекет саясатындағы басым бағыттардың бірі болып табылады. Бұл басым бағыт тек мемлекеттің ғана емес, елімізде өмір сүретін әрбір азаматтың маңызды міндеті мен борышы болып табылатынын ұмытпаған жөн.

Әдебиет:

1. Шарипов А. К. Проблемы развития экологического аудита в Республике Казахстан // Молодой ученый. - 2012. - №5. - С. 257-260.
2. Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі, № 212, 09.01.2007 ж (01.01.2019 ж. өзгерістермен және толықтырулармен)
3. Ажыбаева З.И., Байболтаева Н.А., Жұмағалиева Ж.Ф. Аудит оқулық. - Алматы: Экономика, 2006

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ИНСТИТУТА КОНСТИТУЦИОННОГО КОНТРОЛЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Муканова К.М.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Конституционный контроль - особый вид правоохранительной деятельности в государстве, заключающийся в проверке соответствия законов и иных нормативных актов конституции данной страны. Институт конституционного контроля есть власть, предоставленная лицам, в него назначенным, контролировать и в случае необходимости санкционировать соответствие конституции актов, принятых публичными властями и особенно законов, вотируемых представителями избранными суверенным народом [1].

Конституционный контроль может осуществляться:

- всеми судами общей юрисдикции, например, США, Аргентина, Дания, Япония;
- Верховным судом, являющимся высшей судебной инстанцией (напр. Австралия, Индия, Канада, Швейцария);
- специальными конституционными судами, для которых конституционный контроль – главная функция (Российская Федерация, Республика Беларусь, Австрия, ФРГ, Италия и др.);
- особым органом несудебного характера, например, Конституционный Совет в Республике Казахстан, во Франции.

Главная миссия конституционного контроля заключается в обеспечении верховенства и стабильности конституции, сохранении конституционного разделения властей и гарантировании защиты конституционно закрепленных прав и свобод человека. Кроме того, одной из важных функций конституционной юстиции является контроль за конституционностью нормативных правовых актов различных видов.

Проверка на конституционность является способом разрешения конфликта, порожденного противоречиями между нормативными актами различной юридической силы. Необходимость иерархического порядка в правовой системе вызывает потребность осуществления контроля за соответствием актов национального законодательства и международных обязательств государства.

В Республике Казахстан контролю на предмет соответствия Конституции подлежат следующие группы нормативных правовых актов: принятые Парламентом законы; принятые Парламентом и его Палатами постановления; международные договоры Республики до их ратификации [2, с. 197].

Проведя анализ современной юридической литературы о конституционной юстиции Республики Казахстан, автором определены основные периоды ее развития.

По мнению автора, периодизация развития конституционного контроля в Республике Казахстан прямо связана с периодами государственно-правового развития Казахстана.

Первый период включает в себе самый большой временной отрезок, в который входят стадии становления конституционализма Казахстана, начиная с Казахского ханства до обретения независимости, включая весь советский период.

Второй период обозначается обретением суверенитета вследствие распада СССР, принятием Конституции Республики Казахстан 1993 года и созданием на ее основе

первого в истории страны действительного практикующего органа конституционного контроля – Конституционного Суда, вплоть до его расформирования.

Третий период показывает новую форму конституционной юстиции в Казахстане – Конституционный Совет, который образовался на основании принятой на республиканском референдуме 30 августа 1995 года Конституции Республики Казахстан.

Ряд научных исследований отечественных ученых свидетельствуют о том, что в первый этап включается послереволюционный период XX века, имея ввиду принятые в то время программные акты Алашской автономии. Например, такие акты как свод правил обычного права под названием «Чарское положение» 1885 года, «Светлый путь Касым-хана», «Древний путь Есим хана, Семь установлений Тауке – хана («Жеты жаргы») стали своего рода началом формирования казахстанского конституционализма, а его продолжением является весь советский период, когда предпосылки для введения институтов конституционного контроля созрели и артикулировались, но фактически данный контроль не был институционализирован.

Учреждение и создание специализированного органа конституционного контроля стало возможным только в начале 90-х гг. прошлого столетия, после распада СССР и, соответственно, отказа от советской правовой идеологии, отрицавшей необходимость защиты Конституции. Верховный Совет Казахской ССР 22 сентября 1989 г. в целях развития социалистической демократии и совершенствования органов правосудия внес изменения и дополнения в Конституцию (Основной Закон) Казахской ССР. Одной из прогрессивных поправок, внесенных в Конституцию, явилось дополнение, предусматривающее создание Комитета конституционного надзора Казахской ССР.

На Комитет конституционного надзора были возложены полномочия: о представлении Верховному Совету Казахской ССР заключения о соответствии актов Верховного Совета Конституции и законам Казахской ССР; о наблюдении за соответствием Конституции и законам Казахской ССР постановлений и распоряжений Совета Министров, решений местных Советов народных депутатов; о даче заключения о соответствии Конституции и законам Казахской ССР актов других государственных органов и общественных организаций.

Итоговые решения, принятые Комитетом конституционного надзора, не имели обязательной юридической силы для тех субъектов, которые приняли не соответствующие Конституции и законам Казахской ССР акты. Итоговые решения Комитета конституционного надзора могли быть реализованы только после устранения противоречий самим органом, принявшим не соответствующие Конституции и законам Казахской ССР акты. Комитет конституционного надзора в случае обнаружения противоречия мог только приостановить исполнение неконституционных актов. Отмена таких актов являлась прерогативой только Верховного Совета или Совета Министров, куда Комитет конституционного надзора должен входить с представлением об отмене не соответствующего Конституции и законам Казахской ССР актов [3, с. 50].

Законом «Об изменениях и дополнениях в Конституцию Казахской ССР» были также предусмотрены порядок образования состава, статус лиц, избранных в Комитет конституционного контроля. Однако в соответствии с данным нормативным правовым актом Комитет конституционного надзора являлся не единственным органом конституционного контроля. Указанными поправками осуществление контроля за соблюдением Конституции Казахской ССР возлагалось также на Президиум Верховного Совета Казахской ССР.

Внесенные в Конституцию поправки о создании Комитета конституционного надзора в конечном итоге не были реализованы. Комитет конституционного контроля

республики, в отличие от Союзного Комитета конституционного надзора, не был создан. Высокие намерения Конституции остались только на бумаге. Созданию Комитета препятствовали различные причины, включая неготовность партийно-бюрократической структуры власти к новым политико-правовым преобразованиям, признанию приоритета права.

С получением суверенитета и последующей за ней независимостью Республика Казахстан встала на сложный путь формирования государственности нового типа. В этой связи особую значимость имел Конституционный закон от 16 декабря 1991 года «О государственной независимости Республики Казахстан», в ст. 10 которого сразу был обозначен высший орган судебной защиты Конституции – Конституционный Суд Республики Казахстан.

Показательным достижением многочисленных дебатов и споров относительно формы, устроенности образования суда, его совокупности полномочий, прав и обязанностей, правомочности итоговых актов стали два конституционных закона: Закон Республики Казахстан от 5 июня 1992 года «О Конституционном Суде Республики Казахстан» и «О Конституционном судопроизводстве в Республике Казахстан».

Компетенция Конституционного Суда складывалась из контроля за соответствием Конституции Республики Казахстан следующих нормативных правовых актов:

- законов и иных актов, принятых Верховным Советом;
- указов и других актов Президента;
- постановлений Кабинета Министров;
- нормативных актов министерств, государственных комитетов и ведомств;
- нормативных актов Генерального прокурора Республики Казахстан, руководящих разъяснений Верховного и Высшего Арбитражного судов Республики Казахстан;
- не вступивших в силу международных договоров и иных обязательств Республики Казахстан.

Также в компетенцию Суда входило рассмотрение дел о проверке конституционности правоприменительной практики, затрагивающей конституционные права граждан.

Однако немаловажным остается тот факт, что Конституционный Суд Республики Казахстан не обладал компетенцией по решению вопросов, традиционно входящих в полномочия европейских конституционных судов. Например, у Конституционного Суда Республики Казахстан, в отличие от Конституционного Суда Итальянской Республики, не было полномочий по предварительному конституционному контролю поправок к Конституции, вносимых на референдум, и полномочий по проверке конституционности порядка проведения и результатов самого референдума.

При этом роль и практика Конституционного Суда в истории становления конституционного контроля Республики Казахстан имеет важное значение. В целях обеспечения конституционной законности и верховенства Конституции разрешались споры о соответствии Конституции Республики Казахстан актов государственных органов, действий ее высших должностных лиц, а также практики применения конституционного законодательства Республики Казахстан, что заложило начало конституционному контролю в государстве.

Таким образом, можно сделать вывод о том, что деятельность Конституционного Суда Республики Казахстан вполне вписывалась в европейский правовой контекст конституционного контроля, однако причины упразднения этого органа лежат за пределами правовой теории.

Конституция Республики Казахстан, принятая на республиканском референдуме 30 августа 1995 г., учредила новый орган конституционного контроля – Конституционный Совет Республики Казахстан, в связи с чем Конституционный Суд был упразднен.

Стабильность государственных институтов особенно важна при нахождении казахстанского общества на начальном этапе демократизации. Поэтому учреждение органа конституционной юстиции, осуществляющего последующий контроль над конституционностью законов, выборов, как полагали некоторые, чревато негативными последствиями и таит в себе угрозу политической стабильности. Для транзитных обществ более приемлемой является французская модель конституционной юстиции – Конституционный Совет, осуществляющий предварительный контроль за соблюдением норм Конституции, не обладающий правом самостоятельно возбуждать дела и не рассматривающий конкретные судебные споры.

В Концепции формирования государственной идентичности Республики Казахстан, утвержденной Распоряжением Президента Республики от 23 мая 1996 года, сказано, что Конституция страны предусматривает такой государственный орган, как Конституционный Совет.

В условиях президентского правления, когда верховным арбитром в государстве является Президент, Конституционный Совет служит оптимальной моделью органа по обеспечению конституционной законности.

В Республике Казахстан образование института конституционного контроля стало возможным только после проведения концептуальных конституционных реформ и коренного изменения советской государственно-правовой системы, а также перехода на новые конституционные измерения, где верховенство Конституции, обеспечение и защита конституционных прав и свобод человека являются основным принципом всего общества.

Республика Казахстан является единственным государством среди стран СНГ, где конституционный контроль осуществляется специально созданным Конституцией государственным органом, не входящим в традиционную систему разделения государственной власти. Конституционный Совет независим, неподотчетен и подчиняется только Конституции Республики Казахстан.

Литература:

1. Исмаилов Б.И. Становление системы конституционного контроля в правоприменительной практике зарубежных государств // Всероссийская цифровая энциклопедия «ПОРТАЛУС». – 2008. - Режим доступа: <http://www.portalus.ru/modules/politics/print>.
2. Зыбайло А.И. Конституционный контроль и международные обязательства государств // Вестник Института законодательства Республики Казахстан. – 2011. - № 4 (24). – С. 197
3. Конституционный контроль в Казахстане: доктрина и практика утверждения конституционализма: Монография / Под ред. И.И. Рогова, В.А. Малиновского. – Алматы: Раритет, 2015. – 384 с. – С. 50

ПРЕЗИДЕНТСКОЕ ЗАКОНОТВОРЧЕСТВО В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН В СРАВНЕНИИ СО СТРАНАМИ БЛИЖНЕГО ЗАРУБЕЖЬЯ

Мустафаева Ж.А.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Для любого государства законотворчество является функцией возведения воли государства в закон, процесс придания этой воли характера общеобязательных правил поведения. Коренные социально-экономические и политические преобразования во всех сферах общественной жизни на рубеже 80-90-х годов 20 века в Республике Казахстан, Российской Федерации и в Республике Беларусь предопределили необходимость создания новой системы законодательства в этих государствах, приведение ее в соответствие с теми государственными институтами, которые нашли закрепление в Конституциях этих стран. Активными участниками процесса создания новой системы законодательства стали Президенты, их деятельность осуществляется в тесном взаимодействии с главными законодательными и исполнительными органами государства.

Современное политическое развитие Республики Казахстан свидетельствует о необходимости дальнейшего конституционного распределения властных полномочий между Президентом, Парламентом и Правительством. В условиях нарастания внешних угроз и вызовов, нарастания нестабильности в соседних государствах по мнению Даирова Г.А. необходима сильная политическая воля, сконцентрированная в руках выборных органов власти, включая и авторитетного главу государства [1, с. 37].

Как и в других постсоветских республиках для Республики Казахстан в условиях переходного времени наиболее предпочтительной является конституционная модель, установленная Законом Республики Казахстан от 21 мая 2007 г. «О внесении дополнений и изменений в Конституцию Республики Казахстан». Эта модель (фактически президентско-парламентская форма правления) позволяет разделить корректно роль институтов Президента, Парламента и Правительства в системе органов власти, способствует становлению авторитетной многопартийной системы общества, интегрирует законодательную и исполнительную ветви власти в единый механизм в сфере законотворчества [16, с. 294].

Согласно Конституции Республики Казахстан, Президент издает указы и распоряжения, имеющие обязательную силу на всей территории Республики (ст. 45) [2]. При этом силу нормативных правовых актов, издаваемых Президентом, могут иметь только указы.

Законотворческий процесс в Республике Казахстан осуществляется поэтапно и регламентируется Законом Республики Казахстан от 6 апреля 2016 г. № 480-V ЗРК «О правовых актах» [5].

Юридической базой для участия Президента Российской Федерации в законотворческом процессе являются положения Конституции Российской Федерации, нормы Регламента Совета Федерации и Регламента Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации, положение о порядке взаимодействия Президента Российской Федерации с палатами Федерального Собрания в законотворческом процессе, положение о Государственно-правовом управлении Президента Российской Федерации также акты главы государства, касающиеся статуса его представителей [13, с. 148].

Правом законодательной инициативы в соответствии с частью 1 статьи 99 Конституции Республики Беларусь [4] обладают Президент, депутаты Палаты представителей, Совет Республики, Правительство, а также граждане, обладающие избирательным правом, в количестве не менее 50 тысяч человек. Законопроекты о внесении изменений и дополнений в Конституцию, а также проекты актов толкования конституционных положений вносятся на рассмотрение Национального собрания только по предложению Президента или по инициативе не менее 150 тысяч граждан Беларуси, обладающих избирательным правом. К исключительной компетенции Президента относится также внесение в Парламент проекта республиканского бюджета.

Василевич Г.А. выделяет следующие полномочия Президента Республики Беларусь в области законотворчества: издает указы, декреты, распоряжения, (директивы в соответствии с Законом Республики Беларусь «О нормативно-правовых актах Республики Беларусь» от 10.01.2000 года [6]); обладает правом законодательной инициативы; подписывает законы; обладает правом отлагательного вето; назначает указами республиканские референдумы; отменяет акты Правительства, решения местных исполнительных и распорядительных органов в случае несоответствия их законодательству; непосредственно или через создаваемые им органы осуществляет контроль за соблюдением законодательства местными органами управления и самоуправления; имеет право приостанавливать решения местных Советов депутатов [8, с. 23].

Подготовка законопроектов ведется на плановой основе в Республике Беларусь с 1998 года. Национальный центр законодательства и правовых исследований ежегодно разрабатывает план подготовки законопроектов и вносит его на утверждение Президенту. Каждый из видов правотворчества (законотворчество, подзаконное правотворчество, делегированное правотворчество, нормативное соглашение) имеет свою процедуру подготовки и принятия нормативных правовых актов.

Среди них наиболее сложной процедурой обладает законотворчество.

В соответствии с Положением Национальный центр законопроектной деятельности (НЦЗД) при Президенте Республики Беларусь является центральным государственным учреждением (юридическим лицом), обеспечивающим подготовку проектов правовых актов в Республике Беларусь. Координирует деятельность Национального центра Администрация Президента, а именно Главное государственно-правовое управление [8, с. 51].

Для подготовки проектов кодифицированных правовых актов, а также иных проектов, разработка которых сопряжена с особой сложностью, в исключительных случаях с согласия Президента Республики Беларусь или Администрации Президента Республики Беларусь, НЦЗД может создавать рабочие группы, которые формируются с привлечением на договорных условиях ученых и квалифицированных специалистов.

Из анализа ежегодных планов подготовки законопроектов видно, что в большинстве случаев Совет Министров, как и Центр, является ответственным исполнителем.

Взаимодействие между этими двумя органами осуществляется по следующим направлениям деятельности: 1) совместная подготовка проектов правовых актов по поручению Президента Республики Беларусь; 2) подготовка центром заключений по проектам законов, разработанных Советом Министров; 3) согласование с Советом Министров проектов, подготовленных центром; 4) методическое обеспечение центром нормотворческой деятельности Совета Министров.

Существующая система планирования законотворческого процесса в Республике Казахстан нацелена на объединение усилий участников процесса на основе единой общегосударственной стратегии законотворчества [14, с. 119].

Порядок и формы планирования подготовки проектов нормативных правовых актов, издаваемых Президентом Республики Казахстан и принимаемых Парламентом Республики Казахстан, определяются соответственно Президентом Республики Казахстан, Парламентом и его палатами в соответствии с их компетенцией (п. 3 ст. 61 Конституции Республики Казахстан).

Согласно новой редакции пункта 2 статьи 61 Конституции Республики Казахстан, президент вправе определять приоритетность рассмотрения проектов законов в парламенте. Это означает, что проекты, названные президентом приоритетными, должны быть приняты в первоочередном порядке в течение двух месяцев. По мнению Гаврилова О.А. в российском законодательстве слабо выражено научное предвидение, культура постановки целей и объективная оценка достигнутых результатов [9, с. 215].

В процессе реализации законотворческой функции Президент Республики Казахстан функционально взаимодействует с Правительством и иными государственными структурами. Так, все законопроекты, инициатором которых выступает исполнительная власть, должны пройти процедуру согласования с Администрацией Президента. Мощным инструментом сдерживания Парламента и охраны Конституции Республики Казахстан является президентское вето, не допускающее вступления в силу неконституционного закона.

В свою очередь роль Президентов Казахстана, России и Беларуси в законотворческом процессе заключается в инициировании проектов законов, определяющих ключевые направления политики государства, а также законопроектов по вопросам, отнесенным к исключительной компетенции Главы государства.

В свете развивающихся в рассматриваемых странах на современном этапе государственного строительства социальных процессов само понятие «законотворческий процесс» нуждается в определенном уточнении. По нашему мнению, его нельзя сводить исключительно к действиям государственных органов по разработке законопроектов, принятию и обнародованию законов.

Модель непосредственного участия Президента Республики Казахстан в законодательном процессе доказала свою состоятельность и необходимость. Это участие, прежде всего, обеспечивается правом законодательной инициативы Президента Республики Казахстан. В правовой литературе по-разному оценивают роль и назначение законодательной инициативы Президента Республики Казахстан. Существуют как однозначно позитивные, так и отрицательные характеристики наличия у главы государства данного правового инструмента. По степени актуальности вопрос о праве законодательной инициативы Президента, по мнению ряда специалистов, не является предметом острых теоретических дискуссий. Но вместе с тем признается, что «практический аспект осуществления законодательной инициативы трудно признать хорошо изученным на современном этапе конституционного развития в Республики Казахстан» [6, с. 38]. На наш взгляд, право законодательной инициативы Президента Республики Казахстан требует более основательного общетеоретического осмысления. Его конституционно-правовой потенциал в должной мере еще не раскрыт. В качестве основного методологического посыла при оценке рассматриваемого правового явления используется логика Конституции Республики Казахстан, которая предполагает полноценное использование всех заложенных в ней президентских прерогатив для достижения конституционно значимых целей. Всякое умаление тех или иных конституционных правомочий влечет нарушение баланса полномочий государственных органов.

Реализация законов главами государств осуществляется при помощи Посланий, осуществления контроля и надзора за состоянием конституционной законности в пределах своих полномочий, путем принятия долгосрочных планов развития

законотворческого процесса. В целях реализации законов и повышения эффективности от вновь принятых норм, главами государств проводится реформирование системы законодательства, как показывает проведенный анализ, с инициативой проведения реформ выступает, как правило, Президент, который и обозначает основные этапы ее осуществления [17, с. 83].

На подготовительном этапе разработки законопроекта оказывают влияние такие факторы, как: требования, содержащиеся в Конституции Республики Казахстан и Конституции Российской Федерации [2] о принятии конституционных, федеральных конституционных, законов и федеральных законов; аналогичные прямые указания, закрепленные в иных законах; воздействие международных унифицированных стандартов; послания главы государства; прогнозы, целевые программы социально-экономического развития.

К факторам, выявляющим пробелы и негативные явления в правовой системе, относятся: постановления Конституционного Совета Республики Казахстан, Конституционного Суда Российской Федерации и конституционных (уставных) судов субъекта Российской Федерации о признании законов (либо их отдельных положений) не соответствующих Конституции; концепции совершенствования законодательства; доклады о состоянии законодательства в государстве, акты парламентских расследований (для Российской Федерации) [13, с. 416]

На последующих этапах законотворчества глав государств на него оказывают влияние факторы-требования, определяющие особенности порядка разработки отдельных видов законов и иных нормативных правовых актов. К таковым относятся процедуры принятия Конституции Республики Казахстан, Конституции Российской Федерации, Конституций и Уставов субъектов Российской Федерации; законов о бюджете и налогах. К данному виду факторов относится порядок заключения договоров и соглашений (международных, между федеральными и региональными органами государственной власти), создания технических регламентов, программ социально-экономического развития, прогнозов, концепций.

Надо отметить, что Президент порой использует предоставленное ему право вето на закон. Надо отметить, что правом вето наделены не все президенты. Так, в Германии президент обязан подписывать все законы, принятые парламентом и представленные ему канцлером, возглавляющим правительство.

Ширяев Ю.Е. предполагает, что «право вето стимулирует законотворческую деятельность президента Российской Федерации» [18, с. 169]. Как и в Республике Казахстан, в качестве активного и «непременного» участника он вовлекается в законодательный процесс, обусловленный соответствующей работой Парламента. Гудиева М.С. считает, что право президентского вето – наиболее сильный способ воздействия президента на законодательную деятельность парламента, с одной стороны, с другой – это не менее сильное орудие юридического контроля [10, с. 197]. Частое применение вето может привести к конфронтации сторон, к коллизионным ситуациям. Поэтому его необходимо применять, как советуют специалисты, скорее как оружие стратегическое, а не тактическое.

Недостаточная структурированность законотворческого процесса, отсутствие однозначного описания этапов, задач, ролей и полномочий его субъектов также осложняют законотворческую работу. Сюда же можно отнести непоследовательность при реализации ряда принципов, общепринятых в организации коллективной деятельности по формированию и принятию сложных решений. Выработка единых, общепринятых целей и критериев планирования законотворческой работы затруднена отсутствием единой концепции и стратегии реформирования системы законодательства. Вышеизложенное относится к законотворчеству главы Республики

Беларусь, в отличие от Казахстана и России, не имеющего единых концепций развития законодательства. Милевич М.В. считает, что четкая система планирования, реализующаяся в настоящее время в Беларуси, не всегда отвечает современным реалиям и способна ответить на различные внешнеполитические обстоятельства [16, с. 522].

Все виды законотворчества руководствуются в создании правовых актов опытом и практикой законотворчества. Динамизм системы права во многом зависит от основ нормативно-правового регулирования общественных отношений. В настоящее время стремительное развитие законотворческого процесса в Казахстане, России и Беларуси влечет за собой регресс права. Сложилась практика поспешного принятия огромного количества законов без создания эффективного механизма реализации правовых норм во взаимосвязи юридической науки и практики.

В юридической науке остается не исследованным комплекс важных проблем. Активная интеграция Казахстана, России и Беларуси в мировое правовое пространство вызывает необходимость постановки новых задач, привлечения внимания в области сравнительного законоведения. Думается, их успешное решение возможно сегодня с изучением иностранной теории и практики и их сравнительным анализом с казахстанским законотворчеством.

В заключении предпринятого сравнительного исследования сформулируем некоторые общетеоретические предложения. На наш взгляд в систематизации нуждаются декреты и указы Президента Республики Беларусь, действующие наравне с законами. К примеру, Казахстан ушел от данной практики издания Президентом указов, имеющих силу закона.

Учитывая, что Президент Республики Казахстан отказался в пользу Парламента от своих законодательных полномочий (пункты 3 и 4 Закона Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в Конституцию Республики Казахстан»), то считаем целесообразным, изменить редакцию п.1 ст.49 Конституции Республики Казахстан. В новой редакции этой нормы закрепить, что: «1. Парламент Республики Казахстан является единственным законодательным и высшим представительным органом Республики».

Подводя итоги, можно отметить, что законотворческая деятельность Президентов Республики Казахстан, Российской Федерации и Республики Беларусь осуществляется на основании Конституций государств, в Республике Беларусь также в качестве базовой основы можно выделить еще Закон «О нормативных правовых актах», который в отличие от Республики Казахстан и Российской Федерации наделяет правом Президента Республики Беларусь вносить проект бюджета и издавать декреты. Анализ Конституций Республики Казахстан, Российской Федерации и Республики Беларусь позволяет сделать вывод о наиболее демократическом характере законотворческой деятельности в Республике Казахстан и Российской Федерации, в Республике Беларусь же, все основополагающие законодательные нормы вносятся Президентом, он же утверждает и планирование законотворческой деятельности, чуть ли не единолично осуществляя законодательную власть в стране.

Литература:

1. Даиров Г.А. Становление и развитие института президентства в Казахстане: теоретико-правовые и конституционные основы // Правовая реформа в Казахстане, 2015. № 2. С. 37-41
2. Конституция Республики Казахстан, принятая на республиканском референдуме 30 августа 1995 года, с изменениями и дополнениями по состоянию на 10.03.2017 г. // www.pavlodar.com, 1998 – 2017
3. Конституция Российской Федерации, принятая всенародным голосованием 12.12.1993, с изменениями и дополнениями по состоянию на 21.07.2014 // <http://www.consultant.ru/>

4. Конституция Республики Беларусь от 15 марта 1994 г. N 2875-XI, с изменениями и дополнениями по состоянию на 17.10.2004 г. // <http://by-law.narod.ru/>
5. Закон Республики Казахстан от 6 апреля 2016 года № 480-V «О правовых актах» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 21.01.2019 г.) // <http://online.zakon.kz>
6. Закон Республики Беларусь О нормативных правовых актах Республики Беларусь 130-3 от 17.07.2018 // <http://kodeksy-by.com>
7. Ахметжанов Ж.С. Особенности реализации законодательной инициативы Президента // Правовая реформа в Казахстане. – 2017. – № 3. – С.37-42
8. Василевич Г. А. Органы государственной власти в Республике Беларусь. Конституционно-правовой статус // Право и экономика, 2018. - № 6. – С. 23-28.
9. Власенко Н. А. Основы законодательной техники. - Минск: Дело, 2015. - 354 с.
10. Гаврилов О. А. Стратегия законотворчества и социальное прогнозирование. - М.: Институт государства и права РАН. 2016. – 488 с.
11. Гудиева М.С. Право вето Президента в развитии демократии // Перспективы интеграции науки и практики. – 2017. – № 1. – С.196–197
12. Иванец Г. И. Законодательная инициатива // Конституционное право России: Энциклопедический словарь / Под общ. ред. проф. В. И. Червонюка. – М.: Юридическая литература. 2014. – 432 с.
13. Конституция Российской Федерации: Проблемный комментарий / Отв. ред. В. А. Четвернин. – М.: Юрист, 2015. – 702 с.
14. Майлыбаев Б.А. Становление и эволюция института Президента Республики Казахстан: проблемы, тенденции, перспективы (опыт политико-правового исследования): Монография. – Алматы: Издательство «Арыс», 2016. – 532 с.
15. Малиновский В. А. Лидер: президентская власть в Казахстане на рубеже эпох.: Монография. – Астана: ТОО «Издательство «Норма-К», 2012. – 528 с.
16. Милевич М. В. Конституционное право Республики Беларусь. - Минск: Дело. 20167. – 784 с.
17. Мухамеджанов Э. Б. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. – Алматы: Жеты Жаргы, 2014. – 356 с.
18. Ширяев Ю. Е. Вето Президента России в федеральном законотворческом процессе // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. – 2016. – № 2. – С.168–174

ӘОЖ 338.984

БИЗНЕС – ЖОСПАРЛАУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Нурахметова А.Б.

(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Бизнес-жоспар - кәсіпорынның алдына қойған экономикалық мақсаты мен оны жүзеге асыру жолдары, міндеттері мен әдіс-тәсілдері баяндалған құжат. Бизнес жасау үшін нарықтық орта жан-жақты зерттеледі. Нарықтық ортаның ағымдағы жағдайы, болуы мүмкін өзгерістер мен кедергілер, жобаны іске асырудан түсетін табыс мөлшері, т.б. нақты көрсетіледі. Бизнес-жоспар, көбінесе, банктен кредит алу және оның қайтарылуын қамтамасыз ету үшін жасалады. Меншік иесінің қатысуымен кәсіпорынның стратегиялық дамуының бағыт-бағдары анықталады, осы арқылы жобаның тиімділігі мен қажеттілігі айқындалады.

Жақсы бизнес- жоспар жақсы бастамаға ғана емес, келешектегі істің тұрақты жағдайына да кепілдік береді.

Бизнес үшін тәуекелдермен байланысты болып келетін басты жағдайлар қарапайым және объективті түрде көрсетілуі тиіс. Қауіп-қатер бәсекелестерден, маркетинг пен өндірістік саясат саласындағы қате есептеулерден, басқарушы мамандарды іріктеудегі қателіктерден туындап отыруы мүмкін. Сондай-ақ техникалық прогресс те қауіпті болуы мүмкін, ол кез келген жаңа өнертабысты дереу «ескіртіп» жіберуі мүмкін.

Бизнес - жоспар болжалды қаржылық нәтижесі көрсетілген жалпы сипаттамадан және он тарауға бөлінген негізгі бөлімнен тұрады:

1. жоба бойынша өндірілген тауарлар (не қызмет) түрлері және олардың бәсекелесу қабілеті сипатталады;

2. тауарларға сұраныс деңгейі мен көлемі ескеріле отырып, өнім өткізу нарығы, өндіріс көлемі мен тауарға қойылатын баға анықталады;

3. бәсекелестер мүмкіндігі (тауарларының сапасы мен бағасы) туралы мәліметтер талданады;

4. маркетингтік зерттеу нәтижелері (тауарларды өткізу және баға саясаты, өнімді сатуда ынталандыру, жарнамалау, т.б.) сараланады;

5. өнім (не қызмет) өндіру жоспары мен өндірістік байланыстар, өндірістік шығындарды азайту және өнім сапасын жақсарту әдістері айқындалады;

6. ұйымдастыру-басқару жұмыстары және қызметкерлермен жұмыс істеу бағдары белгіленеді;

7. жобаның ұйымдық-құқықтық негіздерін көрсететін заңдық құжаттар жасалады;

8. жұмыс барысында кездесетін қауіп-қатерді болжау және оның алдын алу шаралары қарастырылады;

9. жобаның барлық буындарының құндық көрсеткіштері жинақталып, ақшаға шағып көрсетілген қаржы жоспары нақтыланады;

Қаржы көздері (жобаны іске асыруға жеткілікті соманы қайдан, қанша мөлшерде ала алады және жоба қандай мөлшерде пайда кіргізеді, кредитордан алынған қаражатты мерзімінде қайтара алу қабілеті, т.б.) жобаланады. Бизнес-жоспар тауар, ақша, өндіріс факторы қозғалысының жалпы балансын айқын бейнелейді.

Бизнес-жоспар өндірісі және қызмет көрсету көлемін көбейту үшін капитал тарту мақсатында инвесторлар жаңа кәсіпорынның жоспарланған мақсаттарды, оның ішінде кәсіби деңгейі жоғары менеджерлер командасы мұқият ойластырылған, жалғасын табатын негізгі бағдарламалық іс - әрекеттерді орындауға сай мүмкіндігі бар екендігіне көз жеткізуі тиіс. Егер бизнес-жоспар мақұлданса кәсіпкер мен оның командасының өз әрекеттерін жүзеге асыратын басты критерийі болуы керек .

Инвесторларды, бірінші кезекте, кәсіпорынның қарызды өтеуі, яғни оның тек пайызды төлеп қана қоймай, сонымен қатар негізгі қарызды қайтара алуы толғандырады. Сол себепті кәсіпорынның қаржылық көрсеткішін мұқият талдап, жоспарлау қажет. Бизнес – жоспар тек инвестиция тарту құралы ретінде пайдаланылады деген пікір де айтылып жүр. Шындығына келгенде, бизнес – жоспардың мақсат өрісі айтарлықтай кеңірек, себебі бизнес – жоспарды дайындаудың басқа да маңызды себептері бар. Соның ішінде:

Көбірек жөнге салынған жұмыс. Бизнес – жоспар менеджерлер командасының тиімді жұмыс істеуіне, яғни әртүрлі балама варианттардың ішінде өте пайдалысын тандауға, мүмкін болар тәуеклдердің алдын – алуға және олардан құтылудың немесе төмендетудің жолдарын анықтауға көмектеседі.

Болашаққа бағдарлану. Жоспарлау менеджерлеркомандасына көптеген проблемаларды болжауға, алдын – алуға және олар пайда болған кезде дайын болуға септігін тигізеді.

Ниеттердің мақұлдануы. Жоспарлау тек стратегияны тұжырымдауға ғана емес, сондай- ақ ниеттерді мақұлдау және тәсілдер арқылы оны жүзеге асыруға көмектеседі.

Нәтижеге дағдарлану. Мақсаттарды анықтау кәсіпорынды негізгі нәтижеге жетуге бағдарлайды.

Стресті басқару. Жоспарлау процесінде шындыққа негізделген мақсаттарды анықтау болашақтағы болатын стресс жағдайларынан құтылуға мүмкіндік береді.

Тиімділігі жоғары жұмысты қаржыландыру. Шындыққа жақын мақсаттарды белгілеу кезіндегі қисын әсері бизнес – жоспардың қолға түсетін аз салдары болып табылатын. Егер мақсаттар қиын болса да, бірақ жетуге болатынын адамдар көбірек дәлелдейтінін зерттеулер көрсетуде.

Кәсіпорынның жоспарлау процесінде кездесуі мүмкін бірқатар проблемаларды қарастырайық. Технологиясы тез өзгертін салаларда жаңа бәсекелестердің пайда болуына және нарықтық ортаның өзгеруіне байланысты, бизнес-жоспар басылымға шықпай-ақ ескеруі мүмкін жағдайлар да болады. Сондықтан ортаның өзгермелілігі, тиімді бизнес-жоспар жасау жолында көңіл бөлуді талап ететін фактор болуы мүмкін. Елдегі жалпы экономикалық және саяси жағдай екінші себеп болып табылуы мүмкін, дағдарыс және қоғамдағы басқа да күйзелістер жобаларды жүзеге асыруға кері әсерін тигізері даусыз. Тұрлаусыздық пен болжамсыздық жағдайында қандай да бір міндеттерді мойынға алу өте қиын. Соңғысы – уақыт проблемасы. Әсіресе, кәсіпорын пайда болғаннан кейінгі алғашқы апта мен ай қайта құрылған кәсіпорындар үшін өте сындарлы кезең. Мұндай жағдайда дәл осы уақыт кезеңдерінің ерекше талқылануы шарт. Көбінесе, бизнес-жоспарды дайындау кезінде жіберілетін негізгі қателерді және оларды жеңу жолдарын қарастырайық.

Жоспарлау- дағы кемшіліктер	Тиімсіз жоспарлаудың негізгі белгілері	Кемшіліктерді жеңу жолдары
1	2	3
Нақтылы мақсаттың болмауы	Жалпы, белгісіз мақсаттар; Нақтыланбаған, саны жағынан белгісіз мақсаттар; Уақыт факторы ескерілмейді; Қосалқы мақсаттар мен нақты іс-әрекеттердің болмауы; Нәтижеге емес, қызметке бағдарлану;	Нақтылы, санды және уақытша шамалас мақсаттарды белгілеу
Нақтылы мақсаттың болмауы	Жалпы, белгісіз мақсаттар; Нақтыланбаған, саны жағынан белгісіз мақсаттар; Уақыт факторы ескерілмейді; Қосалқы мақсаттар мен нақты іс-әрекеттердің болмауы; Нәтижеге емес, қызметке бағдарлану;	Нақтылы, санды және уақытша шамалас мақсаттарды белгілеу
Мүмкін проблемаларды болжай алмау	Ақталмаған оптимизм; Менеджердің баламалы стратегиясы мен жұмыс жоспарының болмауы; Менеджменттегі дағдарыстық құбылыстардың басымдылығы	Жоспарлаудағы үлкен икемділік және болашақтағы проблемаларды болжай білу және олардан құтылудың жолын табу жағдайды бағалаудағы реализм
Ұзақ мерзімді болжамдаудың болмауы	Қысқа мерзімді мақсаттарға бағдарлану; Жоспарлаудың уақытылы	Ұзақ мерзімді мақсаттарды белгілеу және оларды уақытылы қайта қарастырып
Жете белмеушілік	Ескішілдікке негізделген, күнделікті жұмыстарға шоғырлану, приоритеттердің болмауы	Командамен стратегиялық мақсаттарды жүйелі талдап отыру және қызметтің нәтижесі туралы хабарлап отыру
Жоспармен жұмыс істемеу	Жоспарлар қайта қарастырылмайды;	Жоспарлауды оқтын- оқтын қайта қарастыру және

	Қоршаған ортадағы өзгеріске жетімсіз реакция	жағдайды бағалау, тәсілдер мен әдістерді өзгерту; Төзімділік жағдайын және конструкциялық сын жасау
Тәжірбенің жете зерттелмеуі	Мақсаттарға талдаудың болмауы; Қателерді және қиын жағдайларды қайта қайталау	Жағдайды жақсыға өзгерту мақсатында бұрынғы тәжірибелерді жете зертеу: Қиын жағдайларды шешу кезінде үлкен икемділік көрсету

1 кесте. Бизнес-жоспардағы негізгі кемшіліктер мен оларды жеңу жолдары

Нарықтық экономика жағдайындағы бизнес-жоспардың қызметі – басқару құжаты ретінде оның экономикалық дамуында қабылданған стратегияларға, концепцияларға, мақсаттарға және міндеттерге сәйкес болуы. Қазіргі экономикалық теория мен тәжірибеде бизнес-жоспар төрт түрлі функция атқарады.

Бірінші функция, бизнестің концепциясы (тұжырымдамасы) мен стратегиясын дамыту мүмкіндігімен байланысты. Бұл функцияның міндеті кәсіпорынды құру кезеңінде жаңа іс-әрекет қажеттілігін дәлелдеуге саяды. Жаңа жобалар тек инвестициялық болып, ғылыми-техникалық жаңалықтармен анықталып қана қоймай, толығымен ойластырылып жасалған болуы керек, онда стратегияның экономикалық және қаржылық жағдайы барынша сипатталып, нақты шаралардың техникалық-экономикалық негіздемесі берілуі шарт.

Екінші функция жоспарлау. Ол фирманың (кәсіпорынның, кәсіпкердің) мақсаты мен міндетін дұрыс анықтауға, дамудың ағымдағы, орташа және ұзақ мерзімді бағыттарын белгілеуге, іс-әрекеттің жаңа бағыттарының даму мүмкіндіктерін бағалауға, даму процесін бақылауға, қауіп-қатер дәрежесін төмендетуге және қажетті түзетулер енгізуге мүмкіндік береді.

Үшінші функция өндіріс қуаттарын жасақтауға, ұлғайтуға және жаңартуға қажетті ақша қаражаттарын (ішкі және сыртқы инвестициялар) тартуға, жаңа технологияны енгізуге, шығарылатын өнімдердің түрін көбейтуге не өзгертуге және оның сапасын жақсартуға қызмет етеді. Бұл арқылы жобалардың жаңалануы және тәуекелділік дәрежесіне қарай капиталды жұмылдыру тәсілдері (несие қарыздар, үлестік қатынастар, т.б.) анықталады.

Төртінші функция фирманың жоспарын жүзеге асыратын, біріккен өндіріс жүргізіп, өз капиталын, ресурстары мен қолындағы технрлогиясын қоса алатын әріптес тартуға мүмкіндік береді. Кез-келген әріптес (инвестор) ең әуелі (көбіне жобаны жасаушылармен кездеспей тұрып) бизнес-жоспар негізінде компанияның даму бағытына сәйкес фирманың мүмкіндіктерін (қаржыны қайтарып алу, кепілдіктің шын болуы, сақтандыру және басқа жағдайлар) мұқият зерттеп алады. Бұл жағынан алғанда бизнес-жоспар талдау құжаты және жарнама құралы қызметін атқарады.

Сонымен, бизнес-жоспар фирманың тұрақты жұмыс құжаты болып табылады, ол фирманың стратегиялық бағытын (даму тұжырымдамасын) анықтап қана қоймай, кәсіпкерліктің барлық салаларындағы қызмет ету процесін де сипаттайды. Ол фирма ішінде қолданумен қатар, сыртқы байланысқа да қызмет етеді.

Бизнес-жоспар жобасын жасау кәсіпорынның болашақтағы даму стратегиясын анықтаудан басталады. Стратегияны қабылдауға сәйкес экономикалық концепция жасалады.

Бизнес-жоспар келесі бөлімдерден тұрады:

Бизнес-идея. Істі алғаш бастайтын кәсіпкерге ең алдымен немен айналысатынын шешіп алу қажет, яғни ол бизнес-идея табуы тиіс. Бұл күрделі және жауапты саты. Бизнесің қалай құрылатынын осыған байланысты. Бұл жерде кәсіпкер өз білімі мен дағдыларын, жұмыс тәжірибесін, хобби мен қызығушылықтарын ескеруі керек.

Жеке мүмкіндіктер. Кәсіпкер жаңа бизнесің мүмкіндіктерін, өзінің мүмкіндіктерін және идеяны жүзеге асыруға керек өзге ресурстарды бағалауы тиіс. Клиент. Кәсіпкер болашақ клиентінің кім болатынын жақсы білуі тиіс. Ол үшін кәсіпкер «Менің ықтимал клиенттерім кімдер? Олар қайда орналасқан? Менің клиенттерім нені бағалайды?» деген сынды сұрақтарға жауап беруі керек.

Бизнесің ұйымдастыру. Бизнесің ұйымдастыру барасында кәсіпкер өз клиенттеріне өнімді (тауарды немесе қызметті) шығару және оны сату үдерістері қалай, қашан ұйымдастырылатынын, оның қандай көлемде шығарылатынын ойластыруы тиіс.

Ақша қозғалысы. Кәсіпкерге жаңа бизнесің кірісі мен шығысын, теңгерімін болжау сияқты қаржылық құжаттарды жасау қиынға түседі. Дегенмен, ақшаның қозғалысын елестетіп көру қажет.

Тәуекелдер. Кәсіпкер бизнеспен бірге туындайтын: инфляция, несиелер, клиенттердің ақы төлеуден бас тартуы, төтенше жағдайларға байланысты немесе серіктесіңіз тарапынан алданып қалу сынды барлық тәуекелдерді ескеруі тиіс. Бұл тәуекелдерге дайын болуға және туындаған жағдайда еңсере білу үшін қажет.

Бизнес-жоспар коммерциялық кәсіпорынның барлық негізгі аспектілерін қамтитын құжат, ол алда тұрған мүмкін болатын проблемаларды талдайды, осы проблемаларды шешу тәсілдерін анықтайды.

Сонымен, бизнес-жоспар - бұл бизнестегі қол жеткізуді көздеген мақсаттың қағаз жүзіндегі жазылған моделі және осы алға қойған мақсаттарға қол жеткізу үшін барлық ресурстарды тиімді пайдалануға жағдай жасайтын құрал.

Жақсы құрылған бизнес-жоспар — жоспарланған іс-әрекеттерінің схемасы. Ол бизнесің болашақ жай-күйін айқындауға көмектеседі. Алға қойылған мақсаттарды белгілеуден бастап, ол мақсаттарға қол жеткізуге қажетті барлық ресурстар мен кезеңдерді қамтиды.

Бүгінгі Қазақстан жағдайында бизнес-жоспар құру – үлкен мәнге ие болатын процедура, себебі ол кәсіпорынның потенциалын анықтауға, жаңа мақсаттар мен тапсырмаларды қоюға, жаңа рационалды шешімдерді өңдеуге, бөлімшелердің іс-әрекеттерін үйлестіруге, кадрлардың және бүкіл кәсіпорынның әлсіз және күшті жақтарын тануға мүмкіндік береді. Жалпы алғанда бизнес-жоспар жасау жаңа істі бағалау және оның құлдырау тәуекелдігін азайтуға мүмкіндік береді.

Халықаралық тәжірибеде кәсіпорынның даму жоспары бизнес-жоспар ретінде көрсетіледі, ол негізінен кәсіпорынның даму жоспарының құрылымдастырылған сипаты болып табылады. Егер жоба инвестицияны тартумен байланысты болса, онда ол «инвестициялық жоба» деп аталады. Әдетте кәсіпорынның кез келген жобасы, қалай болса да, инвестицияның тартуымен байланысты болады. Жалпы түсінігі бойынша жоба - бұл белгілі бір мақсатқа жетелейтін кәсіпорынның іскерлігін өзгерту жайлы арнайы ұсыныс.

Бизнес-жоспар – жаңа бизнесің мақсатын немесе қызмет етіп жүрген бизнесің дамуын, оны басқару және ұйымдастыру міндеттерін анықтаушы, сонымен қатар қойылған мақсаттарына жету жолдары мен әдістерін туындайтын қиыншылықтарды талдау негізінде белгілеуші жоспарлық сипаттағы құжат.

Бизнес-жоспарды кәсіпкерлік саласындағы жаңа іскерлік түрін негіздеуде емес, басқа да бірқатар жағдайлар кезінде де жасауға болады:

- сыртқы нарыққа жаңа немесе бұрыннан шығарып жүрген өніммен шыққанда;
- инвесторларды тарту қажеттілігі туындағанда;

- несие алғанда;
- қаржылық іскерліктің жоспарын құрғанда;
- өнім өндірісінің көлемі өскенде.

Әдебиет:

1. 1995 жылғы 31 тамыздағы №2444 «Қазақстан Республикасындағы банк және банк қызметі туралы» Қазақстан Республикасының заңы
2. Банк клиенттерінің экономикалық қызметін талдау / О.И. Лаврушиннің басыл. бойынша. - М.: Инфра-М, 1999. – 456б.
3. Ж.З. Арынова Қазақстан Республикасының коммерциялық банктерінің ресурстарын басқаруды жүзеге асыру // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. – Караганда, 2007. – 32 с.
4. У. Баймұратов Қазақстан Қаржысы. – Алматы: БИС, 2005. - 320 б.
5. С.М. Илиясов Банктердің активтерін және пассивтерін басқару // Ақша және несие. - 2000. - № 5. - 20 - 26 б.
6. Исаков У.М., Бохаев Д.Т., Рузиева Э.А. Финансовые рынки и посредники. – Алматы: Экономика, 2005. – 298 с.
7. Ақша, несие, банктер. Оқулық Алматы – 2001 ж. 186 б.
8. www.stat.kz
9. www.kase.kz
10. www.nationalbank.kz

ӘОЖ 336.77.01

БАНКТІК НЕСИЕЛЕНДІРУ ПРОЦЕСІНІҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ

Нуркенова А.М.

(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Нарықтық экономикалық қатынастарда несие барлық өндірістік жұмыстардың, ғылыми-техникалық процестердің негізгі қозғалысын, заңды тұлғалардың кәсібін ұлғайтуға, жеке тұлғалардың өмірін жақсартуға, шағын және орта бизнесті, фермерлік шаруашылықтарды кеңейтуге негізгі үлесті қосады.

Мемлекеттің несие жүйесінде коммерциялық банктердің алатын орны өте зор. Олар қарыз капиталы нарығының әр түрлі саласында жан-жақты іс-әрекет етеді. Коммерциялық банктер несие ресурстарының негізгі бөлігін шоғырландырып, өз клиенттеріне несие беру, депозит қабылдау, есептесу, бағалы қағаздарды, шетел валютасын сатып алу-сату мен оларды сақтау және басқа да көптеген қаржылық қызмет көрсетеді.

Қазіргі таңда экономикасы дамыған елдерде шағын кәсіпкерлікті дамытуда көптеген шаралар жүргізілуде. Экономикасы дамыған елдердің мәліметтері бойынша шағын кәсіпкерлік экономиканың дамуына көп әсерін тигізетін факторлардың бірі. Шағын кәсіпкерліктің экономикалық өсіміне әсер ететін шарттардың бірі ол қаржылық - несиелік қамтамасыз ету болып саналады. Шағын кәсіпкерліктің жақсы дәрежеде дамуы, мемлекет тарапынан жүргізілетін несиелік - қаржылық көмексіз өркендей алмайды. Дамыған елдердің тәжірибесіне сүйену Қазақстан кәсіпкерлері үшін қажетті бағыт болып есептеледі.

АҚШ-та шағын бизнесті несиелендіру шағын бизнесті несиелендіру Әкімшілігі арқылы жүзеге асырылады. Ал, Германияда шағын кәсіпкерлікті несиелендіру жолдары банк арқылы жүргізіледі. Ұлыбританияның тәжірибелеріне сүйенетін болсақ,

қаржылық - несиелендіру көптеген несиелік мекемелер арқылы іске асырылады. Мысал ретінде, «қаржылық өндірістік және сауда кәсіпорындары» корпорациялары, әртүрлі клирингтік банктер тағыда басқа қаржылық мекемелер. Франциядағы шағын бизнесті несиелендіру негізінен шағын кәсіпорындарды дамыту банкі арқылы жүргізіледі. Бұл банктің капиталының көп бөлігі активтерді басқару және жартылай депозиттер кассасын иеленетін Франция мемлекеті болып табылады. Банктің негізгі бағыты - бұл мемлекет тарапынан шағын бизнесті қолдау.

Жапониядағы шағын кәсіпорындарды несиелендіру орталықтары ірі қаржы - несиелендіру орталықтары негізінде іске асырылады. Жапониядағы шағын кәсіпорындарды бір орталыққа бағыттау жүйесіне: орталық үкімет, жергілікті билік органдары, ірі бизнес, шағын бизнестің бірігу мекемелері жатады. Дамыған шағын фирмалардың көлемі 70% дейін жетеді. Сонымен қатар Жапониядағы шағын кәсіпорындарды қаржыландыру бюджеттік қаржыландыру есебінен көрінеді. Жапонияда мемлекет тарапынан орта және шағын кәсіпорындарға ерекше көңіл бөлінген және олар үшін жеке меншік банктерде қаржылық органдары құрылған.

Бастапқылары ретінде негізгі үш үкіметтік институт табылады:

- орталық кооперативтік банк сауда және өндіріс құрылғыларын қаржыландыру мақсатында құрылған (негізінен сауда және өндіріс жобаларын қаржыландырады, банк капиталының 2/3 бөлігі мемлекеттік жарналардан);

- шағын кәсіпорындарды қаржыландыру мақсатындағы ұлттық корпорация (кепілсіз қамтамасыз етуді қаржыландыруды жүргізеді, бұл корпорация ең кішігірім компанияларды қаржыландыру үшін құрылған);

- мемлекеттік қаржылық корпорациясы (инновационды және тәуекелді жобаларды жүргізетін шағын кәсіпорындар жобаларын қаржыландырады); сауда - өндіріс палаталарын иемденеді (мемлекет бойынша 500-ден жоғары), бұл корпорация жыл сайын шамамен 500 млрд. иен несиелер береді.

Экономикасы дамыған елдердегі шағын бизнесті қаржыландыру жүйесі маңызды әрі негізгі бағыттардың бірі болып табылады. Солардың кейбіреулеріне жеке - жеке тоқталу көзделіп отыр.

АҚШ-тағы шағын бизнесті мемлекеттік қолдау.

АҚШ-та шағын бизнес проблемалары екі комитетке бөлінеді: барлық мемлекеттік құрылымдар, бұған: 4-5 мың қызметкерлер кіреді. Оларға:

- шағын бизнес әкімшілігі - ведомстволар, шағын және орта кәсіпорындардың проблемаларын шешу;

- шағын бизнес ісі бойынша конгресс комитеті.

Шағын бизнес әкімшілігінің негізгі міндеттемелеріне: шағын кәсіпорындарды қаржылық қолдаумен қамтамасыз ету; басқару бойынша техникалық және консультативтік қызметтер көрсету. Шағын бизнес әкімшілігі тек қана жеке кәсіпкерлікті дамытуға емес, сонымен қатар әртүрлі топтағы қаржылық институттарға да қолдау көрсетеді. Мемлекеттік кәсіпорындарға қаржылық көмек көрсету тікелей займдар беру келісімдері жүргізіледі. Бұл жағдайлар 80-ші жылдардан бері жүргізіліп келеді. 1958 жылы шағын бизнес инвестициялық компанияларын құру басталды. Қазіргі кезде АҚШ-та 450-ден астам шағын бизнес инвестициялық компаниялары жұмыс жасайды. Қаржылық қолдау көрсету формалары келесілерден тұрады:

- шағын кәсіпорындарға шағын бизнес әкімшілігінің меншіктік бюджетінен үлестік саудалар бекіту;

- несиелер бойынша кепілдер;

- арнайы бағдарламаларды қаржыландыру (экспортты бір жүйеге келтіру, өңдеу және зерттеулер, кадрлар дайындау, нашар дамыған территорияларды дамыту);

- шағын бизнеске инвестициялық компаниялардың капиталдарының қатысуы, өндірістік компаниялардың дамуы және бағалы қағаздардың кепілдігі.

Осындай мақсатпен шағын және кішігірім бизнесті дамыту реттеліп отырады.

Жапониядағы шағын бизнесті мемлекеттік қолдау.

Жапония мемлекеті өзінің экономикалық деңгейі бойынша шағын және орта кәсіпкерлікті дамытудағы АҚШ-тан кейінгі екінші орынды иеленеді. Әлемдік әйгілі экономикалық айсберг болып айтылатын шағын және орта кәсіпорындар осында орналасқан. Олардың ішінде 55 %-ті өндіріс өнімдерін шығару, ал 60 %-і өндіріс көлемі болып табылады. Елде 6,5 млн. 6,5 млн. Шағын кәсіпорындар бар (жалпы өнімнің 90 пайызы). Жапониядағы шағын кәсіпорындардың құқықтық жағдайы арнайы заңдар мен жеңілдіктер арқылы жүргізіліп отырады. Үкімет аппаратында шағын бизнес істері бойынша өндірістік және ішкі сауда Министрлігі, құқықтық әкімшіліктік органдар, кішігірім кәсіпорындарды басқарумен айналысады. Жапондық заңнамалар тек қана меншік иелерін басқарумен шектелмейді, сондай-ақ, келісімдік қарым - қатынастарды орнатады.

Елде шағын бизнесті бір бағытқа жүргізу саясатын орнатудың төрт орталығы бар:

- орталық үкімет;
- жергілікті билік органдары;
- ірі бизнес;
- кішігірім кәсіпорындардың өзіндік бірігуі.

Бір мақсатқа бағыттау барлық бұрынғы, соның ішінде жаңа шағын кәсіпорындарды басқару да жүргізіледі: тіркеулер, бекіту мен өсу деңгейі. Бұл үшін экономикалық рычагтардың жаңа түрлі жүйелері қолданылады: несиелер және займ жеңілдіктері (жалпы және бағытталған), әр түрлі салық жеңілдіктері, техникалық және консультативтік несие, ақпараттық-компьютерлік қызмет, кадрлар дайындау және басқалар. Олардың барлығы жалпы ұлттық заңнамалар және мемлекет желілері арқылы жүргізіледі. Жергілікті және орталық билік органдары кішігірім бизнес компанияларына субсидия, займ, несиелік кепілдер, салық жеңілдіктері және кадрларды оқыту көмектерін көрсету жұмыстарын жүйелейді. Субсидиялар (қайтарымсыз қаржылық көмек) ғылыми - техникалық бағдарламалар негізінде ұсынылады, соның ішінде:

- өндірістің техникалық деңгейінің көтерілуі (жергілікті және орталық билік органдарына жүктеледі);

- өнеркәсіптегі өндірістік технологияларды жаңарту (орталық үкіметке жүктеледі);

- мемлекеттік зерттеу институттарымен бірігіп жаңа ғылыми техника және технологияны жетілдіру (жергілікті билік органдарымен қаржыланады).

Жеңілдіктер пайызындағы займдар келесі жобаларды ұсынады:

- жаңа өнім түрлерін және жаңа технологияларды өңдеу (жергілікті билік органдары);

- жаңа өндіріс түрлерін өңдеу (орталық үкімет);

- аймақтар экономикасын дамытуда шағын кәсіпорындар құру (орталық үкімет);

- кішігірім бизнес кәсіпорындар арасында өндірістік және техникалық корпорация құру (орталық үкімет).

Шағын бизнесті қаржылық қолдау жүйесінің негізгі элементі болып займдар мен несиелер, өнімнің жаңа түрлерін шығаруға арналған техникалық жаңартулар табылады.

Сонымен, қазіргі кездегі шағын бизнесті жүргізу еліміздің экономикасына үлкен әсерін тигізетін көптен - көп факторлардың бірі болып есептеледі.

Қазіргі таңда елімізде шағын бизнесті жүргізу саласында көптеген бағдарламалар, сондай-ақ мемлекет тарапынан әртүрлі іс - шаралар атқарылып жатыр. Осыған

байланысты еліміздегі шағын кәсіпкерлікпен айналысатын тұлғалар саны да өсіп келеді деп айтуға болады. Шағын кәсіпкерлік - бұл кәсіпкер тұлғаның өз бағытын әске асырудағы жетістіктерге жету шараларының орындалуы болып табылады. Сондай-ақ, шағын бизнесті қаржыландырудың негізгі көзі - бұл екінші деңгейлі банктердің шағын кәсіпкерлікпен айналысатын тұлғаларды несиелендіруі, кәсіпорындардың әр түрлі мерзімдегі инвестицияларды тартуы болып табылады. Осындай қаржыландыру көздерін тарта отырып, кәсіпкерлік бағытты іске асырудағы ірі жетістіктерге жету көзделіп отыр.

Әдебиет:

1. Лаврушина О.И. Банки и банковские операции. - М.: КНОРУС, 2015. - 272 с.
2. [Демкин П.С. Кредит и его роль в становлении рыночных отношений](#). - Лаборатория книги. 2016 г. - 150 с.
3. Абрамовой М.А., Маркиной Е.В. Денежно-кредитная и финансовая системы. - М: КНОРУС, 2014. - 448 с.
4. Янин О.Е. Финансы, денежное обращение и кредит. - 10-е изд., стер. - М.: Академия, 2015. - 256 с. - (Профессиональное образование)
5. Мақыш С.Б. Банк ісі: Оқулық. – Алматы: Экономика, 2012. - 346 б.
6. «Банк және банк қызметі туралы» ҚР Заңы 31.08.1995ж., № 2444 (30.06.2017жылы №806 заңдар мен өзгерістер енгізілген)
7. www.nationalbank.kz

ӘОЖ 908

ҰЛЫ ДАЛА МҰРАСЫНДАҒЫ ҚЫЗЫЛЖАР ӨЛКЕСІНІҢ ТАРИХЫ

Оспанов М.К., Дүкенбаева З.О.

(Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ)

Ел Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев «Ұлы даланың жеті қыры» атты мақаласында «Төл тарихын білетін, бағалайтын және мақтан ететін халықтың болашағы зор болады деп сенемін» деген еді.

Тарихи зерделеу арқылы сана, мәдениет, дәстүр, ұрпақтар сабақтастығы қалыптасады. Тарих болып жатқан оқиғаларды жан-жақты әрі тереңінен көре білу қасиетін дамытады және болашаққа дұрыс қадам жасауға жәрдемдеседі. Ендеше болашақ ұрпаққа туған жерді аманат ету үшін, ата-бабамыздың ақ білектің күшімен, ақ найзаның ұшымен жанын беріп жүріп қорғап қалған жерінің тарихын саналарына сіңіру – басты міндеттеріміздің бірі болып саналады.

Дауылпаз жырау, атақты қолбасшы Қожаберген бабамыз «Елім-ай» дастанында:

Баяндау шындық істі болар дұрыс,

Қызылжар уәлаяты – біздің ұлыс.

Көргенім жас шағымнан қанды майдан,

Өтті ғой басымыздан талай ұрыс, деп жырлайды.

Тарихи әдебиеттерде жазылғандай, XVII-XVIII ғасырларда Қызылжар өңірі «Қызылжар уәлаяты» деп аталды. «Уәлаят» сөзі кіші хандық, аймақ деген ұғымды береді. Уәлаятты билеушіні «шора» деп атаған. Бұл сөз кіші хан, аймақ билеушісі деген мағына берген.

Осы жерде мекен еткен қазақтар бұл қаланы әуелден Қызылжар деп атайды. Себебі, қала Есіл өзенінің биік жар қабағына орналасқан. Ол жар қабақтың топырағы

қызыл болатын. Көктем сайын Есілдің суы тасығанда, лайланып, қызыл-қоңыр түске боялады. Халқымыз ешқашан қала аты мен елді мекендерді адам есімімен атамаған. Қызылжар қаласының орны — ежелден арғын ішіндегі Атығай руының алтын бесігі. Есілдің терістік жақ бетіне керей руы иелік еткен. Қаланың қазіргі атауы туралы қазақтар арасындағы аңыз төмендегідей. Ол заманда орыстар қазақ даласына кіріп, қоныстана бастаған кезі болса керек. Орта жүз сұлтаны, Атығай-Қарауылдың ханы Абылай орыстарға соғыс ашарын да, ашпасын да білмей дал болып жүрген тұсы. Орыс әскері, батыстан бекініс орнатып, күн санап ішкеріге қарай сұғына еніп келе жатты. Жаздың жайма шуақ күндерінің бірінде қазақ жанынан жер сұрап ағайынды екі орыс балықшы келеді. Бірі — Петр, екіншісі — Павл. Олар ханнан Есіл өзенінің ой жақ бетіне қос өгіздің терісіндей аумақтағы жер бөліп беруін өтінеді. Хан келісімін береді де, өтініш иелерін малы да, жері де көп Атығайдың атақты байы Дәулеткелдіге жібереді. Жер таңдағаннан кейін ағайындылар екі өгіздің терісін жіңішке таспа қылып тіледі. Жіңішке ұзын қылдай жіптерді бір біріне жалғастырып байлайды. Сөйтіп ұзыннан ұзақ бау жасап, алған жерлеріне белгі қояды. Сөйтіп, ой қалада орналасқан қоршауға ағайынды орыстар алдымен әскер әкеліп бекініс, кейін сол алаңға шіркеу салған деседі. Қала ағайынды орыстардың атымен Петропавл қаласы атанған екен. Аңыз осылай дейді.

Петропавлға Қызылжар деп тарихи атауын қайтару мәселесі айтылып та, жазылып та жүр. Бұл мәселені бүгінде уақыт еншісіне қалдырып отырғанымызды көпшілік біледі. Ол күнге де жетерміз деген көкейдегі үміт ұшқыны еш жойылған емес.

Тарихымызды жаңғыртып, ұлттық құндылықтарымызды түгендеудің бір бағыты ата-бабамыздан қалған елді мекендердің тарихи атауын қайтару, кеңестік дәуірден қалған көшелерге тәуелсіз еліміздің келбетіне сай атаулар беру болып табылады. Бұл – біздің бір күндік немесе бір жылдық шаруамыз емес, мемлекеттілігімізді нығайту жолында атқаруға тиісті әрі жауапты, әрі сауапты, міндетті ісіміз деп санаймыз.

Тәуелсіздікке қол жеткізіп, егеменді ел атанғалы Солтүстік Қазақстан облысында бірқатар ономастикалық шаралар жүзеге асырылды. Бұрын Ленин, Возвышен, Москва, Соколов, Совет тағы басқадай аталып келген аудандарға Аққайың, Айыртау, Ақжар, Қызылжар деп тарихи жер аттары берілді. Ал бірқатары Шал ақын, Ғабит Мүсірепов, Мағжан Жұмабаев сияқты ардақты тұлғалардың есімдерін иеленді. Бүгінгі күні облысымыздағы он үш ауданның 11-і қазақша аталады.

Бүгінгі таңда Солтүстік Қазақстан облысының 13 ауданында 669 елді мекен бар. Оның 230-ы қазақша.

Облыстық ономастикалық комиссия елді мекендерден келген ұсыныстарды байыпты зерттеп, лайығына қарап атау беру немесе бұрынғы атын өзгерту жұмыстарын жүйелі түрде жүргізіп келеді. Мәселен, бұрынғы Комсомольское – Ұзынкөл, Кировка – Баймағанбет Ізтөлин, Новокрасновское – Мортқық, Херсонское – Қаратерек, Мәдениет – Қарасай батыр, Златогорка – Ағынтай батыр, Володарское – Саумалкөл, Толбухинское – Телжан, Озерное – Тілеусай, Западное – Тоқсан би, Менжин – Кенащы, Ленин – Байшілік деп аталды. Қандай жарасымды десеңші! Тәуелсіздіктің туы желбіреген туған жерімізде өзіміздің төл тарихымызбен байланысты ауыл атауларын аузымызға қуана аламыз емес пе?!

Айыртау ауданындағы Қызыләскер ауылы – Құмтөккен, Альжанка селосы – Әлжан, Ақжар ауданындағы Найдорф селосы – Ақсары, Шал ақын ауданындағы Октябрь селосы – Ұзынжар, Чапаево – Мерген, Жамбыл ауданы бойынша Западное селосы – Нұрымбет, Ғабит Мүсірепов ауданының Гавриловка селосы – Көкалажар, М.Жұмабаев ауданындағы Фурмановка селосы – Бәйтерек, Уәлиханов ауданындағы Чернигов селосы Қондыбай ауылы болып өзгертілді.

Жоғарыда аталған елдімекендердің атаулары аяқ асты пайда болған жоқ. Байыбына барып зерттеудің арқасында арқасындағы жұмыстардың нәтижесі. Сондай елдімекеннің бірі -Тайынша қаласы.

XIX ғасырдың ортасында Ақмола облысы сауда жәрмеңкелерінің орталығына айналды. Белгілі жәрмеңкелердің бірі – Тайынша көл жәрмеңкесі еді. Халық оны «сентябрь базары» деп атап кеткен. Тайынша көл жәрмеңкесі ресми түрде 1 шілдеден 25 қыркүйекке дейін, бірақ сауда-саттық 3 айға дейін жүре берген. Ол Тайынша көлінің жағасында орналасқан. Ол көл қазіргі Тайыншадан қырық-елу километрдей жерде қазіргі Киров селосының қасында әрі қарай Ресей жерін алып жатыр. Жәрмеңкенің Тайынша өңірінде орналасуының өзінде мән бар. Суы мол, оты шүйгін, табиғаты адамға да, малға да жайлы болғандықтан, біздің өңірде байлардың малы көп болған. Кейбір тарихи деректерге сүйенсек жәрмеңкені Петропавл қаласының тұрғыны көпес Ганышин деген адам ашқан екен. Қазақтар мал айдап әкелгенде осы жерде оны бірнеше ұстауға қолайлы болған дейді. Екіншіден, бұл жер Ресей жерімен шекаралас болған деп те айтады. Жәрмеңке көлемі өте үлкен болған. Бір шетінен екінші шетіне жету үшін бірталай уақыт қажет болған. 800 000 мың қой, 30 000 мың тайынша сатылып, 2 млн. рубльға тауар сатылған дейді.

Бұл жәрмеңке тек қана сауда-саттықпен шектелмеген, бұл жерде ел дауы, жер дауы, жесір дауы, барымта т.т. Сондай істерді ел жақсылары мен билер алқасы шешетін болған. Сонымен бірге бұл өнер орнына айналған. Тайынша көл жәрмеңкесінде атақты Балуан Шолақ, Қажымұқан күрессе, елдің белгілі ақын-жыршылары айтысып, өз өнерлерін көрсеткен деседі. Балуан Шолақ сол заманның ірі балуаны ғана емес, әрі әнші серісі, цирк өнерін де көрсете білген. Мысалы, шауып келе жатқан аттың бірде оң жағына түсіп мінсе, енді бірде сол жағына түсіп міну, болмаса аттың үстінде тік тұрып шабу. Болмаса, өзінің ерен күшін басқаша қырынан көрсету. Балуан Шолақ:

Бұл күнде қырық тоғызда менің жасым,
Қамалдың бұзып жүрмін тау мен тасын.
Кешегі сентябрьдің базарында,
Көтердім 51 пұт кірдің тасын, - деп жырлаған екен.

Әрі қарай тарихи деректерге сүйенсек, Кеңес үкіметі орнаған кезде 1918 жылы азаматтық соғыс басталған астық өнімдерін алып кетпекші болған. Орыс шаруарлары келіп-қоныстанып, егін шаруашылығымен айналысқан. Олар Мироновка, Многоцветный, Победа, Терновка, Заречный, Большеизюм жерлері Көкшетауға дейін егін шаруашылықтары болған. Кеңес үкіметі сол астықты әрі қарай Ресей жерлерінде аштық болып жатқан жерлерге жеткізу керек болған, оны қалай әкету керектігін ойлап, темір жол салу керектігін ойлап шығарған. Ол темір жол Көкшетау мен Петропавл арасы ұзақ 150 шақырымдай болғандықтан арасына станция тұрғызу қажеттілігі туған, сондықтан осы Тайынша станциясы пайда болған. Ол РСФСР Халық Комиссарлары Советінің 1920 жылғы 5 тамыздағы қаулысымен 1921-22 жылдары салынды. Құрысшылар Орталық Ресейден, Оралдан, Сібірден, біздің Солтүстік Қазақстаннан, соның ішінде біздің ауданнан да қатысты. Ұзындығы 133 шақырым жолды маусым айының бас кезінде бітірді. Міне, осы жолдың бойында жаңа станция салына бастады. Оған аты-шулы Тайынша жәрмеңкесінің аты берілді.

1962 жылы 19 сәуірде Тайынша атауы – Красноармейск қаласы болып өзгертілді. Ол сол кездегі Қазақ ССР Жоғарғы Кеңесі Президиумының үкімі еді. Себебі 1918 жылы ақтар мен қызылдар соғысында Колчак әскерін жеңіп, сол жерде қан-төгіс болған, осыған орай сол жерге ескерткіш орнатылған. Кейін еліміз егемендікке ие болған кезде 1997 жылы Красноармейск қаласына ежелгі атауы Тайынша қаласы қайта қайтарылды.

Шын мәнінде әрбір елді мекеннің шығу тарихының өзі бір тылсым дүние. Мәселен, Айыртау ауданындағы Арықбалық ауылдық округіндегі Баян ауылының

тарихи атауы да әріден басталады. Жергілікті тұрғындардың арасында тараған аңызға қарағанда, ертеде сол өңірге бір дәулетті бай көшіп келген көрінеді. Шөбі шүйгін, суы бал, жанға жайлы, малға қолайлы жер таңдаған әлгі бай жолды біраз ұзартса керек. Байдың Баян атты жалғыз қызы сол ауыр жолдың тауқыметін көтере алмай, жалтырап жатқан айдын шалқар көлдің жиегіне келгенде қайтыс болыпты. Қайғыға душар болған бай әлгі көлді қызының құрметіне Баян деп атап, әкелік махаббатын мәңгі сақтау үшін сол жерге қосын тіккен екен. Сол кезден бастап әлгі көл де, сол жерге қоныс тепкен ауыл да Баян деп аталып кетіпті. Кейін ауыл атауы орысшаланып, Наследниковка деп өзгертілсе де, жергілікті тұрғындар күні бүгінге дейін бұрынғы Баян атауын көңілдерінен жоғалтқан емес. Олардың ұсыныстары бойынша Наследниковка селосы Баян деп өзгертілді.

Тимирязев ауданындағы Степной селолық округінің бұрынғы тарихи атауы – Құртай. Аудандағы Ракитное, Лебедевка және Степное селолары орналасқан жердің тарихы 1810-1888 жылдары өмір сүрген Құртай Қартанбайұлы деген бидің атымен байланысты. Осы жерде өмір сүріп, төрелік жасаған Құртай Қартанбайұлы – қазақ тарихындағы белгілі Танаш бидің ұр-пағы. Заманында халық арасындағы небір қиын дау-дамайды тереңге ушықтырмай, аса көрегендікпен шеше білген сөзге шешен, ақиқатты ашып айтатын жан болған. Сондықтан жергілікті жұрт арасында Құртай әділ би атанған. Сол әділдігін сыйлаған ел осы мекенді Құртай елі деп атаған.

Кеңес өкіметі орнап, дәулеттілердің дүние-мүлкі тәркіленіп, ел ішінде қуғын-сүргін басталғанда Құртай бидің де ұрпақтары қудалауға ұшырайды. Дүние-мүліктері, малы тәркіленеді. Алайда, ел-жұрт Ракитное селосы орналасқан жерді Құртай деп атап келді. Елді мекеннің сол тарихи атауы бүгінде құжат жүзінде қайтарылып отыр.

Көптеген елді мекендер тұрған жеріндегі табиғи сыр-сипатқа байланысты аталған. Мәселен, Ақжар ауданындағы Совхоз селолық округінің Совхозное селосы орналасқан жерде Сарыбұлақ, Ақжарқын деп аталатын сарқырап ағып жатқан бұлақ көздері болған. Суға бай, жайылымы шүйгін, қоныстауға жайлы болғандықтан, көшпенді халық бұл жерді құтты мекенге айналдырған. Ел арасында айтылып жүрген әңгімеге сүйенсек, ертеректе осы жерді мекендеген қаңлы руы қонысқа Ақжарқын деген атауды беріп кеткен көрінеді. Айта берсек, жергілікті жердің сыр-сипатын, тұрмыс пен тіршілік тынысын бейнелейтін, ата-бабаларымыздың қасиетті рухын еске салатын төл сөздерімізбен қойылған елді мекен атаулары жетерлік.

2018 жылы жерлесіміз, ұлы ақын Мағжан Жұмабаевтың 125 жылдығын мерекелеу қарсаңында Мағжан Жұмабаев ауданындағы Молодежный ауылдық округінің атауын Мағжан ауылдық округі; Молодежное ауылының атауы Жастар ауылы деп қайта аталды. Сонымен қатар, Уәлиханов ауданындағы «Молодая гвардия» ауылының атауын «Жас Ұлан» деп өзгерту туралы ұсыныс оң шешім тапты.

Біздің тапсырысымыз бойынша Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университетінің профессоры Зарқын Тайшыбай бастаған шығармашылық топ облыс аумағының тарихи топонимикасын бірнеше жыл зерттеп, осыдан 150-200 жыл бұрынғы 2 мыңнан астам жер-су, орман-көл, жайлау-қыстау атауларының, елді мекендердің атауларын анықтап берді. «Атамекен атаулары» деген қарапайым ғана атаумен тараған құнды ғылыми еңбектің шежірелік танымы да ерекше болды. Жергілікті баспасөзде насихатталып, тіпті 5-7 сыныптарға арналған «Өлкетану» оқулығына енгізілген бұл атаулар туған жерге деген сүйіспеншілікті күшейтіп, Тәуелсіздігімізді нығайтуға себепкер болатынын көріп отырмыз. Енді сол атауларды қалпына келтіру шаралары жүріп жатыр.

Яғни, жер-су атаулары ата-баба тарихының, ғасырларға жалғасқан тамаша дәстүрлерінің, ұлттық тұрмысы пен салтының, машықтары мен кәсіптерінің қоймасы, құнды құжаттар ретінде бағаланады. Сондықтан да ұлттық тәрбиенің пәрменді құралы болып табылады. Осы жұмыстардың жалғасы ретінде, алдағы уақытта университет

ғалымдарымен бірігіп, ономастикалық ақпарат қорының электронды нұсқасын қалыптауды қолға аламыз.

Әрине, ономастика мәселесі – Солтүстік Қазақстан облысы үшін әлі де өзекті. Облыс орталығынан оңтүстікке қарай сапар шеккенде, қара жолдың екі қапталында жамырай жарысқан елді мекендердің орысша атаулары кейде біздің қай мемлекетте тұрып жатқанымызды ұмыттыратындай. Мысалы, осы Павлодар облысында да, Өскеменнен бері қарай, Қостанай жағы да солай. Демек, бұл салада бәрімізге де табандылық керек, қажымай еңбек ету керек.

Жыл санап қазақ ауылдарының саны да, онда тұратын азаматтар да азайып келеді. Бұрын болған Аралағаш, Өрнекті, Қарашоқ ауылдары тарап кеткелі қашан. Байшілік, Уақ, Сулышоқ, Қоскөл ауылдары құрып кетуге жақындады. Ауылдардың өшіп, қалалардың өсуі жаһанданудың заңды құбылысы болғанымен, бұл – өкінішті үрдіс.

Туған жер тарихын ғана емес, Тәуелсіз елдің келешегін айғақтап, дәтке қуат беріп, рухымызды нәрлендіретін атауларды келешек ұрпаққа мирас ету – мақсатымыз.

Әдебиет:

1. Мырзахметұлы М. Қазақ топонимдері мен антропонимдері. Ономастика: бүгіні мен болашағы. Астана, 2002.
2. Қазақстан Республикасының географиялық атауларының мемлекеттік каталогы. Екінші басылым, қайта өңделген және толықтырылған. Солтүстік Қазақстан облысы. Алматы, 2012.
3. Солтүстік Қазақстан облысының энциклопедиясы. – Алматы, 2006.
4. Тайшыбай З.С., Оспанов К.Қ., Ахметжанова К.Б. «Атамекен атаулары». - Петропавл, 2015. - 57; 58; 60 б.
5. «Шырайлы аты елімнің – қасиетінде жерімнің» шығармалар жинағы, 2016 ж.

УДК 336.744

БИТКОЙН – МИРОВАЯ ВАЛЮТА БУДУЩЕГО ИЛИ ДЕНЕЖНЫЙ СУРРОГАТ?

Парамонова А.П.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Аннотация

В данной статье рассматривается актуальный на сегодняшний день вопрос о будущем развитии самой популярной криптовалюты в мире - биткойне. Особое внимание уделено детальному изучению революционной технологии под названием блокчейн. В работе рассматриваются положительные особенности цифровых денег и их негативные качества. Анализируются противоположные мнения известных экономистов, долгое время работающих в области криптовалют. В статье рассматривается позиция Казахстана в отношении биткойна, а также дальнейшие действия Национального банка, направленные против криптотехнологий. В заключении затрагивается вопрос о будущем биткойна и криптовалют.

Ключевые слова: криптовалюта, криптотехнологии, биткойн, блокчейн, майнинг, хеш.

В последнее время на финансовом рынке возрастает ажиотаж вокруг криптовалют. Это связано с увеличением популярности биткойна. Некоторые страны

уже признали криптовалюту полноценным платежеспособным средством, но в то же время многие стараются ограничить её распространение среди населения.

Для начала нужно понять, что биткойн - это виртуальная валюта. В отличие от доллара, рубля или тенге, она не подкреплена материальными ресурсами. Биткойн является первой криптовалютой, которая получила столь массовое распространение по всему миру. История криптовалют началась еще в 80-х годах прошлого века, однако официальным стартом сети биткойн можно считать 2009 год, когда был опубликован код программы-клиента. Создателем биткойна и всей его сети по официальной версии является Сатоши Накамото. Он открыл абсолютно новую технологию, которая смогла бы заменить устоявшуюся финансовую систему. Главным преимуществом новой технологии является то, что она децентрализована и не имеет никакого контроля.

Биткойн - это электронная платежная система, которая не имеет центра управления. Вместо привычной нам иерархии, как например в банках, в новой системе используется технология по подобию бухгалтерской книги. Идея криптовалюты потому и считается революционной, что перевод средств осуществляется без посредников. Деньги идут напрямую от продавца к покупателю, а обслуживают эту систему сами пользователи. Различные виды криптовалюты связаны с таким неразрывным понятием, как блокчейн. Почему неразрывным? Потому что блокчейн — это и есть та самая уникальная технология, на которой построена любая криптовалюта.

Если коротко, то блокчейн — это цепочка блоков транзакций в распределенном перечне данных. Также для увеличения безопасности все данные, которые записаны в блокчейне, зашифрованы специальной программой, которая с помощью алгоритма превращает любой текст в набор непонятных символов или как его называют - хеш. Из предыдущей записи получается следующий хеш, а из следующей записи и предыдущего хеша — новый. То есть хеш-запись это и есть блок в цепочке. Блоки, по сути, выступают подтверждением всех выполненных действий. Получается, что самые старые записи подменить уже невозможно, так как для этого придется переделать всю цепочку блоков. Эта технология предполагает хранение данных обо всех транзакциях не на одном контролирующем сервере, а на миллионах компьютеров, подключенных к данной платежной системе, причем все транзакции доступны каждому участнику в незашифрованном виде. То есть информация о том, сколько и кому переведено денег есть у всех участников системы, но самих владельцев кошельков идентифицировать невозможно.

Стать владельцем биткойнов можно несколькими способами - купить их в обмен на национальную или иную реальную валюту, получить в качестве вознаграждения за выполненную работу. Система блокчейн гениальна, во-первых, она децентрализована, то есть ей не управляет какой-то один орган вроде центрального банка, ей управляют сами пользователи, но не все конечно, а те, кто хочет на этом заработать. Такие люди устанавливают специальную программу, которая занимается решением крипто-задач, по сути, подбирает символы простым перебором при создании нового блока. Это и называется майнингом. За майнинг майнеры получают вознаграждение от самой биткойн системы, и комиссию за каждую проведенную транзакцию от участников. Другими словами, майнеры так добывают биткойн.

На практике сложились некоторые особенности добычи валюты биткойн. Экономическая целесообразность майнинга зависит от мощности компьютера. В нем должна быть установлена самая мощная игровая видеокарта, тогда появляется смысл заниматься генерацией. Перед запуском круглосуточной работы стоит измерить скорость майнинга, после чего сравнить реальные затраты электроэнергии с получаемой прибылью. Заметно ускорить процедуру получения биткойнов можно, объединившись с единомышленниками.

В данной платежной системе можно отметить ряд преимуществ. Уже сейчас на криптовалюту можно купить очень многие вещи, начиная от продуктов питания и заканчивая путевками на отдых, все больше магазинов и организаций начинают принимать биткойн в качестве оплаты. То есть, в последствии, необходимость в привычных деньгах практически полностью отпадет. Всемирно известный экономист и защитник биткойна Джеффри Такер утверждает, что в скором времени люди смогут получать биткойны в качестве оплаты за свой труд на обычной работе, а также тратить их на оплату различных товаров и услуг, откладывать, инвестировать и делать все, что можно делать с обычными деньгами, но без инфляции, огромных комиссий банков и других негативных моментов. Отсутствие единого сервера делает систему биткойн независимой от политики государств. Переводы происходят без посредников, что снижает риски потери из-за некорректной работы сторонних ресурсов, мошеннических действий третьих лиц. Виртуальная денежная единица биткойн способна стать мировой валютой, если крупные страны и их союзы примут ее в качестве официального платежного средства.

Но в то же время многие экономисты считают, что биткойн и другие криптовалюты представляют собой лотерейный билет. Например, действительный профессор экономики и государственной политики Гарварда Кеннет Рогофф пытается понять, какова «естественная» стоимость биткойна. По его мнению, приписываемый биткойну статус «цифрового золота» сомнителен, поскольку, в отличие от реального золота, биткойн не находит применения за пределами монетарной сферы, и для того, чтобы поддерживать его функционирование, требуются значительные объёмы энергии, что делает биткойн менее стабильным и устойчивым, чем центральная банковская система. Профессор считает, что крупные экономики не намерены терпеть криптовалюты из-за того, что последние, зачастую, являются инструментом отмывания денег. С другой стороны, пишет он, если лишить цифровые активы их качества анонимности, то они утратят привлекательность в глазах широких масс. Таким образом, считает Рогофф, это замкнутый круг.

Разные страны устанавливают правовой статус биткойна самостоятельно. В Казахстане его пока не отнесли официально к валюте или иным видам платежных средств, поэтому при покупке криптовалюты следует учитывать риски. Государство, не обладая контролем над системой биткойна, не может обеспечивать защиту граждан своей страны. В то же время казахстанцам доступны возможности заработка на изменениях курса. Криптовалюта не относится к электронным деньгам, которые прямо обеспечены реальными денежными средствами и обращение которых регулируется отдельным законом. Изучив практику применения законодательного внедрения криптовалюты в разных странах, можно отследить его положительное действие на сферы бизнеса и права. В связи с этим, видится своевременным принятие специального закона, либо отражение регулирующих криптовалюту норм в Законе РК «О валютном регулировании» или в Законе РК «О платежах и платежных системах».

Поэтому на сегодняшний день банки Казахстана не вправе осуществлять деятельность с криптовалютами. Соответственно, использование криптовалют в качестве средства платежа, валюты, финансового инструмента противоречит законодательству – такова позиция Национального банка Республики Казахстан. Нацбанк сейчас занимает позицию больше наблюдателя за рынком криптовалюты, чем игрока, который борется против него. Это объясняется тем, что вопросы регулирования или ограничения чего-либо требуют детального предварительного изучения. Чтобы ограничить оборот криптовалюты в РК, нужно понимать, есть ли механизмы администрирования.

Известный экономист, старший партнер Центра стратегических инициатив Олжас Худайбергенов считает, что, что в отношении криптовалют Казахстан, скорее всего, пойдет вслед за Китаем, где, как прогнозируют эксперты, сначала будет заблокирован биткойн, затем будет осуществлен запуск национальной криптовалюты.

В июне 2017 года Нурсултан Назарбаев выступил на Астанинском экономическом форуме с идеей создания единой криптовалюты - международной расчетно-платежной единицы. По мнению главы государства, это позволит избавить мир от валютных войн и спекуляций. «Валюта должна иметь простой транспарентный механизм эмиссии, подвластный ее потребителям. С учетом цифровизации и развития таких технологий, как блокчейн, такая расчетная единица может быть создана в виде криптовалюты. Важно, чтобы она базировалась не на абстрактном доверии, а на обеспечении конкретными активами», — заявил Нурсултан Абишевич. Однако, предлагаемая модель международной расчетно-платежной единицы имеет принципиальное отличие от действующих криптовалют, поскольку, по замыслу Назарбаева, органом, выпускающим глобальную криптовалюту должно стать объединение центральных банков, например, при специально созданном Комитете ООН – то есть изначально предполагается государственный контроль за ее выпуском и обращением, что противоречит природе блокчейна.

Каждая страна в зависимости от различных факторов и потенциальных рисков самостоятельно определяет подходы к регулированию криптовалют. В большинстве стран регулирование криптовалют полностью отсутствует. В США (штат Нью-Йорк), Швеции, Германии, Франции, Дании, Гонконге регулирование операций с криптовалютами вводится для целей налогообложения и посредством регистрации криптовалютных бирж и лицензирования субъектов, использующих в своей деятельности криптовалюты. В свою очередь, полный запрет на использование и проведение операций с криптовалютами введен в Китае, Бангладеш, Боливии, Эквадоре. В конечном счёте, именно политика, проводимая властями, определит судьбу биткойна и его аналогов. От неё зависит, смогут ли криптовалюты получить распространение в розничной торговле, или останутся валютой-утопией.

Таким образом, можно сделать вывод, что отношение к биткойну в системе мировых финансов так же двойственно, как и его природа. С одной стороны, напрашивается сравнение с денежным суррогатом, который никак не может конкурировать или влиять на национальные валюты. Несмотря на растущий спрос на биткойн, объем рынка этой валюты крайне мал, по сравнению с мировым финансовым рынком. В то же время распространение биткойна сдерживается законодательными барьерами, предостерегающими население от участия в транзакциях с биткойнами, поскольку они могут иметь противоправный характер. С другой стороны, более интересен и перспективен принцип функционирования самой платежной системы биткойн. Криптехнология, безусловно, можно отнести к техническим новшествам в финансовой сфере и в будущем следует ожидать их совершенствование, распространение и применение данных технологий в государственных масштабах.

Литература:

1. Н.А. Назарбаев. «Новая энергия – новая экономика». Выступление на пленарном заседании X Астанинского экономического форума [Электронный ресурс] - Режим доступа: http://www.akorda.kz/ru/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses
2. Шестопалова А.В. Биткойн как новый этап либерализации финансовой сферы // [Проблемный анализ и государственно-управленческое проектирование](#). 2016. №2. - С.22-31.
3. Цвингер И.Г. Введение в криптовалюты и блокчейн. Электронный учебник. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://elbook/elbook/index.html>
4. Об актуальных вопросах цифровизации финансового сектора [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://nationalbank.kz/cont>

ВЛИЯНИЕ ДЕНЕЖНО-КРЕДИТНОЙ ПОЛИТИКИ НАЦИОНАЛЬНОГО БАНКА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН НА ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ

Руспекова А.Г.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Аннотация

В данной статье рассмотрены возможности влияния денежно-кредитной политики центрального банка на деятельность коммерческих банков. Раскрыто понятие и основные функции денежно-кредитной политики, дана характеристика ключевого инструмента денежно-кредитной политики Национального Банка Республики Казахстан, оценено его влияние на деятельность АО «Цеснабанк».

Ключевые слова: центральный банк, денежно-кредитная политика, ставка рефинансирования, норма обязательных резервов, операции на открытом рынке, коммерческий банк.

На сегодняшний день во всем мире все более набирают обороты понятия финансовой безопасности и финансовой устойчивости государства. Данные понятия актуальны, поскольку на данный момент увеличиваются угрозы в виде нестабильности финансовых рынков. При этом денежно-кредитная политика, являясь одной из главных направлений единой финансовой политики государства, обеспечивает устойчивость и безопасность страны в рамках своей компетенции, посредством воздействия на финансовый сектор страны.

На данный момент, существует множество формулировок понятия денежно-кредитная (монетарная) политика. К примеру, в трудах известных американских экономистов, таких как: Стэнли Фишер, Рудигер Дорнбуш, Ричард Шмалензи, детально изучена денежно-кредитная политика, методы и инструменты её реализации, однако отсутствует чёткая формулировка, данного понятия [1].

По мнению других американских ученых: Эдвин Дж. Долан и Колин Д. Кэмпбелл, денежно-кредитная политика представляет собой правительственную политику, воздействующую на количество денег, находящихся в обращении. В свою очередь, российский экономист Симановский А.Ю. определяет денежно-кредитную политику как управление денежным предложением или создание условий для доступа экономических субъектов к кредитам под процентную ставку, соответствующую определенным экономическим целям.

Национальный Банк Республики Казахстан определяет денежно-кредитную политику как часть государственной экономической политики, проводимой центральным банком для воздействия на количество и стоимость денег в обращении.

Таким образом, денежно-кредитная политика представляет собой комплекс взаимосвязанных мероприятий, предпринимаемые центральным банком страны в целях регулирования совокупного спроса путем планируемого воздействия на состояние кредита и денежного обращения. Согласно, вышесказанному утверждению, можно сказать, что денежно-кредитная политика служит одним из важнейших методов вмешательства государства в процесс воспроизводства, однако при этом данная политика должна иметь четкую взаимосвязь с другими направлениями государственной экономической политики.

Являясь проводником денежно–кредитной политики, центральный банк осуществляет ряд важнейших функций, перечень которых представлен на рисунке 1.

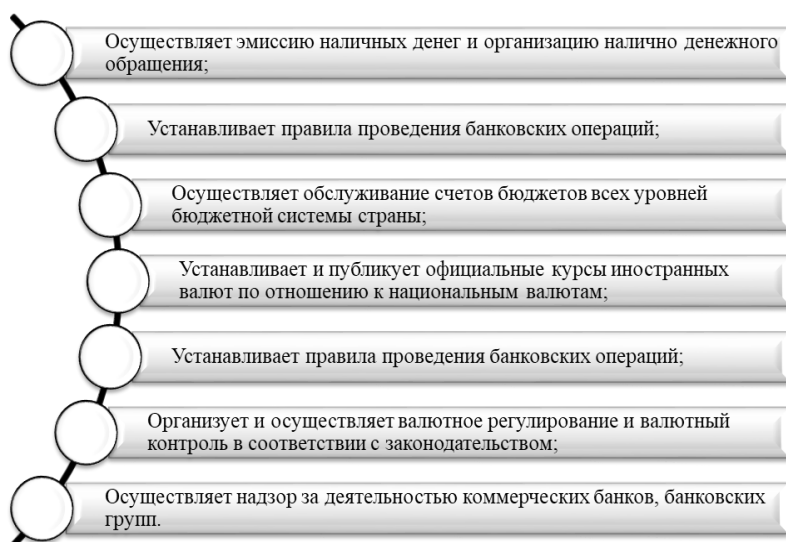

Рисунок 1. Функции центрального банка, при реализации денежно–кредитной политики

Национальный Банк Республики Казахстан реализует денежно–кредитную политику, посредством использования своих инструментов, оказывает воздействие на ликвидность и процентные ставки денежного рынка, также на кредитную активность банка, и на объем денежной массы в обращении.

Согласно статьи 6 Закона РК «О Национальном банке Республики Казахстан» к инструментам денежно–кредитной политики относятся следующие:

- базовая ставка (ставка рефинансирования);
- норма обязательных резервов;
- операции на открытом рынке.

Рассмотрим подробно каждый из перечисленных ранее инструментов.

Норма обязательных резервов (минимальные резервные требования) представляют собой обязательную долю от общей суммы обязательств банка. Данная доля храниться в виде наличности в национальной валюте в кассе банка либо в национальной и свободно-конвертируемой валютах на корреспондентских счетах в Национальном Банке.

Данный инструмент используется центральным банком Казахстана для регулирования структурной ликвидности, а также ликвидности и ставок на межбанковском денежном рынке. Посредством изменения нормы данного инструмента Национальный Банк оказывает воздействие на спрос коммерческих банков на свои резервы, также поддерживает ликвидность денежного рынка на том уровне, на котором допускается удерживать краткосрочные межбанковские процентные ставки в необходимом коридоре.

Операции на открытом рынке (операции открытого рынка) представляют собой регулярные операции Национального Банка в форме аукционов, с целью предоставления или изъятия ликвидности на денежном рынке для формирования уровня межбанковских процентных ставок вблизи уровня базовой ставки. При проведении операций на открытом рынке в качестве залога используются высоколиквидные и безрисковые ценные бумаги. Данные операции осуществляются по инициативе центрального банка Казахстана.

Операции постоянного доступа (постоянные механизмы) представляет собой инструмент денежно-кредитной политики по корректировке объемов ликвидности, которая сложилась в результате операций открытого рынка. Основной целью операций постоянного доступа является ограничение волатильности краткосрочных процентных ставок денежного рынка. Данные операции проводятся по инициативе банков.

Базовая ставка представляет собой ключевой инструмент денежно-кредитной политики Национального Банка, поскольку предоставляет возможность регулировать номинальные межбанковские процентные ставки на денежном рынке.

Под базовой ставкой понимается процентная ставка, согласно которой Национальный Банк Республики Казахстан предоставляет краткосрочные кредиты коммерческим банкам и принимает денежные средства на депозиты от коммерческих банков.

Изменение базовой ставки влияет на уровень инфляции через процентные ставки денежного рынка и обменный курс. Например, повышение базовой ставки ведет к росту процентных ставок денежного рынка, затем к удорожанию средств на финансовом рынке, что, в свою очередь, воздействует на принятие решений населения и предприятий касательно потребления и сбережения. Снижение потребления и повышение сбережений оказывает понижающее воздействие на инфляцию. Кроме того, повышение базовой ставки способствует укреплению курса национальной валюты, что, в свою очередь, имеет понижающее влияние на инфляцию. При этом, изменение базовой ставки оказывает влияние на инфляцию в среднесрочном периоде, тогда как в краткосрочном периоде ее воздействие ограничено.

Остановимся более подробно на анализе влияния базовой ставки Национального Банка Республики Казахстан (НБ РК) на деятельность конкретного коммерческого банка.

Для проведения анализа влияния базовой ставки на деятельность конкретного коммерческого банка, следует рассчитать такие показатели, как среднегодовая базовая ставка за период, процентоёмкость привлеченных средств банка и доходность размещенных средств за данный период. Результаты данных расчетов представлены в таблице 1.

Таблица 1

Влияние изменения базовой ставки НБ РК на деятельность АО «Цеснабанк» за 2015-2017 гг.

Показатели	2015 г.	2016 г.	2017 г.
Среднегодовая базовая ставка, %	14,00	14,3	10,7
Привлеченные средства, млн.тенге	1441771	1672924	1683704
Размещенные ресурсы, млн.тенге	1589510	1718928	1808797
Процентные доходы, млн.тенге	127243	197164	201831
Процентные расходы, млн.тенге	62899	110338	121224
Процентоёмкость привлеченных средств, %	4,36	6,60	7,20
Доходность размещенных средств, %	8,01	11,47	11,16
Величина увеличения/уменьшения величина увеличения/уменьшения процентных расходов по депозитам, в связи с изменениями процентных ставок	-	37354,7	10175,0
Величина увеличения/уменьшения величина увеличения/уменьшения процентных доходов по кредитам, в связи с изменениями процентных ставок	-	59560,9	-5641,1

В соответствии с данными представленными на таблице 1, среднегодовой уровень базовой ставки Национального Банка Республики Казахстан с 2016г. на 2017г. уменьшился с 14,3% до 10,7%, то есть уменьшился на 3,6%, что, в свою очередь, привело к сокращению доходности АО «Цеснабанк» от размещенных средств на 0,31%, однако, также привело к небольшому увеличению процентноемкости банка привлеченных средств на 0,6% за данный период.

За счет изменения процентных ставок процентные доходы АО «Цеснабанк» с 2016г. на 2017г. увеличились на 4667 млн. тенге, и конец периода составили 201831 млн. тенге. В свою очередь, процентные расходы банка также увеличились на 10886 млн. тенге, и на конец анализируемого периода составили 121224 млн. тенге.

Таким образом, согласно проведенному анализу можно сделать следующий вывод: на деятельность АО «Цеснабанк» значимое влияние оказывает базовая ставка, как ключевой инструмент денежно-кредитной политики Национального Банка Республики Казахстан. Процентноемкость привлеченных средств, а именно депозитов, и доходность размещенных средств, а именно кредитов, за анализируемый период в целом демонстрирует эластичное реагирование на изменение базовой ставки. Данный ключевой инструмент денежно-кредитной политики центрального банка Казахстана позволяет регулировать ликвидность коммерческого банка, путем влияния на его процентную политику.

Литература:

1. [Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика](#) – М.: Дело ЛТД, 2015. – 864 с.
2. Закон Республики Казахстан от 30 марта 1995 года №2155 «О Национальном Банке Республики Казахстан».
3. Официальный сайт Национального Банка Республики Казахстан: <https://www.nationalbank.kz>
4. Официальный сайт АО «Цеснабанк»: <https://www.tsb.kz>

ӘОЖ 336.71

БЮДЖЕТТЕНДІРУ КОММЕРЦИЯЛЫҚ БАНКІНІҢ ҚАРАЖАТЫН БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІ РЕТІНДЕ

Садықов Д.Ж

(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Қазіргі кездегі мекемелердің (банктің) қаржылардың басқарудың маңызды құрамды элементтерінің бірі болып табылатындығымен себептелген. Қаржылық жоспарлау қаржылық бюджетті қалыптастыруға негізделеді.

Бюджеттер шаруашылық қызметтің барлық жағын қамтып, өзіне жоспарлы және есептік (факт бойынша) көрсеткіштерді енгізеді. Негізінде бюджеттерде банктің мақсаттары мен міндеттері көрініс тапқан.

Сондықтан бюджеттеу процессінде компанияның құрылуының барлық кезеңдерінде, қайта құрылуы мен жойылуы кезеңдерінде, оның шаруашылық қаражаттарының қалыптасуы, бөлінуі, қолданылуы нәтижесінде, сондай-ақ банктің активтері мен пассивтері пропорциясы мен құндық бағаларының қалыптасуы мен өзгеруі нәтижесінде жоспарланған қаржылық көрсеткіштерді қамтамасыз ету процедуралары мен шешімдеріне ағымдық бақылау қамтамасыз етіледі.

Кәсіпорынды басқару банк жұмысын қаржылық жоспарлаусыз, сондай-ақ әзірленген қаржылық жоспарлардың орындалуына бақылау жасаусыз мүмкін емес. Сондықтан банк қызметін жоспарлау мен нәтижелеріне бақылау жасау нақты

ақпаратты қамтамасыз ету үшін қызметкер және басқарудың ыңғайлы негізгі құралы ретінде бюджетті қалыптастырмай мүмкін емес.

Онда белгілі бір қаржылық көрсеткіштер түрінде жоспарлау мен бақылау нәтижелері көрініс табады. Оның көмегімен бәсекелестік, сондай-ақ, нарықтық экономикадағы белгісіздіктер жағдайындағы банктің тиімді даму стратегиясы әзірленеді және ол оның мақсаттарына жетудің негізгі құралы ретінде қызмет етеді.

Соңғы жылдары бюджеттеу банктің ұйымдастыру өзекті міндет болды. Көптеген банктердің басшылары, олардың ұйымдары бюджет жүйесін жетілдіру жөніндегі күш-жігерін құрады.

Бұл жағдайда, әлдеқайда бай құрғақ теориясы бюджет практикасы. Бюджеттеу тартылған мамандар, жиі осылайша түрлі банктерде технологияларды өзара қабысуын қамтамасыз ету, өз тәжірибесімен бөліседі.

Бюджеттік басқаруда банктің қаржылық ресурстары банктің бизнес-жоспарлары мен стратегияларында көрініс тапқан мақсаттарға қол жеткізу үшін есеп, талдау, жоспарлау, бөлу мен қолдану объектісі ретінде шығады. Жалпы банктегі бюджеттеу бюджеттік басқару регламентімен орнатылған негізгі бюджеттік формасының «жоспар-факт» талдауда, бақылауда, нақты орындалуында, жоспарлауда бекітіліп, қаржылық құрылым бойынша жүргізіледі.

Бюджеттеуді автоматтандырылған қолдауды әдетте, екі жолмен қамтамасыз етеді: жеке автоматтандыру жүйесін әзірлеу жолымен немесе сыртқы жабдықтаушыдан бюджеттеу жүйесін енгізу жолы арқылы.

Бірінші жағдайда, әдетте банктің жекелеген қызметкерлерінің авторлық әдістері қаншалықты іске асатынындай бағдарламалық модулдер соншалықты әзірленбейді (көбіне MS Excel немесе Access құралдарымен).

Жауапты қызметкерлер қаржылық құрылым элементтерін, бюджеттік жоспарлар баптарының құрамын, олардың өзара байланысы мен баптардың мәнін есептеу алгоритмін өздері бөліп айқындайды.

Оның ішінде – шешімнің ауқымдылығының жеткіліксіздігі, жоспарлардың орындалуын бақылау мен қажетті оперативті есептің жоқтығы, есептік жүйелерден түсетін ақпараттың нақтылығына шағымдардың болуы, көпшілікпен қолданылатын жұмыстардың күрделілігі және т.б.

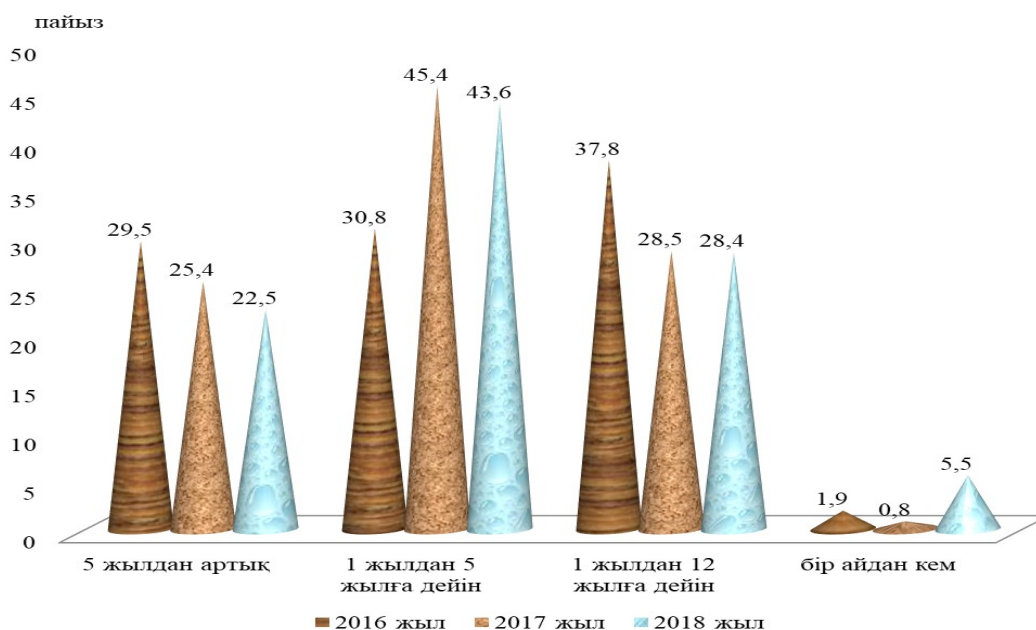
Бюджеттеуді жеке әзірлеу жүйесіндегі таза техникалық кемшіліктермен қатар, кейде әдістемелік кемшіліктер де кездесіп жатады.

Банк ұзақ мерзімді несиелерді өз қаражатынан да, Қазақстан Республикасы Үкіметінің, халықаралық қаржылық мекемелердің, ЕДҚҚБ-нен несиелік линиялары бойынша да береді. 2016-2018жж «Қазақстан Халық Банкі» АҚ-ның Несие портфелінің құрылымының жабу мерзімдері бойынша динамикасы 1 суретте ұсынылған.

Клиенттерге несиелерді жылжымайтын мүлік, тауарлық қорлар, мемлекеттік бағалы қағаздар, акциялар мен депозиттер сияқты дүниелерді кепілдікке алу арқылы беріледі.

Әрбір бюджет үшін сапалы критеридің мәні сауалнама арқылы айқындалады. Сарапшылар ретінде бөлімшелердің жетекшілері, ұйымдастырушылық даму бойынша директоры, маркетинг қызметінің директоры, қаржылық директор болады.

Сарапшылар сапалы критериге (бюджеттің банк стратегиясына сәйкес келуі) әрбір бюджет үшін өз бағасын қояды. Бағалаудың бес балдық шкаласы қолданылады: 5 – көрсеткіштің ең жоғары мәні, 4 – жоғары мән, 3 – орташа мән, 2 – төмен мән, 1 - өте төмен мән.

1 Сурет. 2016-2018 жж «Қазақстан Халық Банкі» АҚ-ның несие портфелінің құрылымының жабу мерзімдері бойынша динамикасы

Сапалы критериді сараптамалық бағалауды қалыптастыруда пікірлердің әртараптылығы ескеріледі. Егер сарапшылардың пікірлері келісімге келмесе, онда мамандардың арасында бюджеттің банк стратегиясына сәйкестігі туралы кері пікірге ие топтар бар дегенді білдіреді.

Осындай қарама-қайшылықтар бөлімше жетекшілерінің стратегияны әр қалай түсінуін көрсетеді, сондықтан қайшылықтарды жою керек. Қайшылықтарды айқындау үшін конкордация коэффициенті қолданылады. Ол келесі 1 формула бойынша есептелінеді:

$$K_{\text{конк}} = \left\{ \sum_{j=1}^n [S_j - 0,5 \times m(n+1)]^2 \right\} / [m^2(n^3 - n) : 12], \quad (1)$$

мұндағы $K_{\text{конк}}$ - конкордация коэффициенті;

S_j – сараптаманың j -ші объекті бойынша балдары, ол әр сарапшының осы объект бойынша бағасын қосу жолымен алынады;

m – сарапшылар саны;

n – сараптама объектілерінің саны (сапалық критерилер саны немесе салмақтық көрсеткіштер).

Коэффициент мәні қаншалықты бірге жақын болса, соншалықты сарапшылардың пікірі келісімді. Конкордация коэффициентінің минималды мүмкін болатын мәні 0,4. Осы шарт сақталмаған жағдайында ұжымдық талқылау өткізу керек, сарапшылардың бағалауындағы мұндай қайшылықтардың болу себептерін айқындап, келісілген нәтиже алатындай етіп түзету керек.

Нәтижелілік көрсеткіштері алуан түрлі өлшем бірліктерімен көрсетілген — пайызбен, ақша бірліктері, балмен. Осы көрсеткіштерді талдау үшін оларды стандарттау қажет. Ол үшін төменде келтіріліген 2 формуланы пайдаланамыз:

$$x_{ij} = a_{ij} / \max a_{ij}, \quad (2)$$

мұндағы x_{ij} – стандартталған нәтижелі көрсеткіштер ($i = 1, 2, 3 \dots m$),
 $(j = 1, 2, 3 \dots f)$;
 $\max a_{ij}$ – көрсеткіштің максималды мәні a_{ij} (j бойынша).
 $\max a_{ij}$ максималды мәні кестедегі бағанадан әр нәтижелі көрсеткіш бойынша таңдалады.

Бұл формуланы көрсеткіштердің өсуі компания үшін оңды құбылыс болғанда ғана қолдануға болады. Ал көрсеткіштердің өсуі компания бюджетінің сапасын нашарлауына әкелетін болса, онда келесі формула арқылы стандарттайды:

Теріс мәнге ие көрсеткіштер (кейде ол таза табыс болуы мүмкін), мына формула бойынша стандартталады:

$$x_{ij} = (a_{ij} - \min a_{ij}) / (\max a_{ij} - \min a_{ij}),$$

мұндағы $\min a_{ij}$ – көрсеткіштің минималды мәні a_{ij} (j)

Стандартталған көрсеткіштер 1 кестеде ұсынылған.

Бюджет нұсқасы	Жеке капитал тиімділігі, %	Ағымдық өтімділік коэффициенті	Таза табыс, мың тг.	Бюджеттің банк стратегиясына сәйкес келуі, балл
1	5,22	1,21	23520	3,8
2	40,88	1,15	130932	2,3
3	14,11	1,17	52535	2,5
Көрсеткіш салмағы	60,21	3,53	206987	3,8

1 Кесте. Оңтайлы бюджетті іздеу үшін стандартталған мәліметтер

Жоспарланып отырған кезеңде белгілі бір көрсеткіштің маңызды болуына тәуелді әрбір критериге сарапшылар 0 ден 1 ге дейін баға қояды. Әрине сараптамалық бағалаудың арасында айырмашылықтар болады. Сарапшылардың арасындағы айырмашылықтарды айқындау үшін де конкордация коэффициенті қолданылады.

Әр көрсеткіш бойынша қатысушылардың бағалары орташаландырылады, нәтижесінде әр көрсеткіш бір мәнге ие болады. (λ). Бағаларды бюджет қайта қаралғанда, банктің мақсаттары өзгерген кезде өзгертуге болады. Содан кейін бюджеттің әр нұсқасы үшін келесі 3 формула бойынша теңгерімділік шоғырланған көрсеткіші есептеледі:

$$ИПС_j = \sum_{i=1}^m \lambda_i \times x_{ij}, \quad (3)$$

мұндағы ИПС_j - бюджет нұсқасының j-ші нұсқасы теңгерімділік шоғырланған көрсеткіші;

λ_i — i-ші нәтижелік критерийдің салыстырмалы маңыздылық коэффициенті.

$\sum_{i=1}^m \lambda_i = 1$ – шарт, коэффициент мәндерінің сомасы салыстырмалы маңыздылық түрінде бірге тең болуы керек.

Теңгерімділік шоғырланған көрсеткіші максималды мәнді бюджет болып табылады.

Бюджет нұсқасы	Бюджеттің теңгерімделген интегралды көрсеткіші (ТИК _j)	Бюджет рейтингі
1	0,789	2
2	0,862	1
3	0,775	3

2 Кесте. «Қазақстан Халық Банкі» АҚ үшін оңтайлы бюджетті таңдау

2 кестеден шығатыны, «Қазақстан Халық Банкі» АҚ үшін оңтайлы бюджеттің екінші нұсқасы болып табылады, онда маңыздылығы бойынша компанияның мақсаттық көрсеткіштерін максималды деңгейде қамтамасыз ететін бюджеттің екінші нұсқасы болып табылады. Содан кейін бекітілген бюджетке енген бөлімшелер бюджеттерінің нұсқалары олардың жетекшілерімен тағы да келісуге беріледі. Бюджет нұсқасының қорытындысын банктің генералды директоры бекітеді.

Банктің мақсаттарын бизнестің иелері салатыны белгілі. Осы мақсаттардан келешекте балансталатын бюджет қалыптасады. Бюджет банктің стратегиялық жоспарындағы бекітілген көрсеткіштерге қол жеткізген кезде ғана теңгерімділік деп есептелінеді.

Келтірілген мысалдан мақсаттарды жеке меншік иелері емес, бюджеттің балансировкасын жүргізетін банк менеджерлері қояды деп шешуге болады, ал менің пікірім бойынша онша дұрыс емес. Егер акционерлердің мақсаттары балансировка критерилерімен көрінетін болса, онда олардың арасында тәуелділікті тудырып, сандық көрсеткіштерді барынша айқын етіп, сапалы көрсеткіштерді ұлғайту ойға қонымды болар еді, («стратегияға сәйкестік пен сәйкес еместік» басқа).

Қазіргі кірістерді бөлу жүйесінің, табыс түрлері бойынша және бөлу нормативтері бойынша барлық аймақтарға бір республикалық бюджет құрамындағы корпоративті табыс салығының алдыңғы жүйелерге қарағанда бірнеше артықшылықтары бар: барлық аймақтарға кірістер көлемін ұлғайтуға тең стимул жасады, яғни әрбір бюджет белгілі территориядағы бюджетке тіркелетін бірдей теңге алады.

Сонымен, кірістерді сенімді және тұрақты нормативтік негізде қалыптастыру қажет. Индустриалды немесе аграрлы бағыттағы аумақтардан табыстарды жаңа меңгеріліп жатқан аумақтарға аудару кезінде әлеуметтік-экономикалық даму деңгейі әр түрлі облыстар топтар арасында салықтық бөлулердің дифференциациясы болуы керек. Бұл республика экономикасының қаржылық экономикалық баланстан болуынан жергілікті орган және мемлекеттік бюджет қатынастарын ғылыми негізді нормативтік базаға ауыстыруға негізделген.

«Қазақстан Халық Банкі к» АҚ бастаған банк тобының қаржылық басқару тәжірибесін автоматтандыру бір мемлекеттің аумағында жұмыс істейтін көп салалы банктер мен топтар ұқсас жобаларда қолданылатын принциптер әрқашан халықаралық ұйымдарға қолданылатын емес екенін көрсетеді.

Әдебиет:

1. Бюджетирование как основа стратегического планирования (Т. Рыжакина, «Финансовая газета», N 24, июнь 2018 ж. – б. 25-27)
2. Центры финансовой ответственности. Первый шаг на пути к бюджетированию (А. Миславский, «Двойная запись», № 10, октябрь 2018 ж. – б. 34-37).
3. Бюджеттеу өндірісі: (А. Андрющенко, «Консультант», № 23, желтоқсан 2014 ж. – б. 78-79)
4. Жүнісов Б.А. Жалпы экономикалық теория; Алматы: 2016 ж. - 267 б.
5. Кәсіпорындарда бюджеттеу жүйесінің мәселелері және оларды шешу жолдары (Н. Никитина, «Финансовая газета», № 9, наурыз 2017 ж. – б. 56-59)
6. Қаржылық жауапкершілік орталықтары. Бюджеттеу алғашқы қадам (А. Миславский, «Двойная запись», № 10, қазан 2016 ж. – б. 34-37).
7. Сейітқасымов Г.С. Ақша, несие және банктер: Оқу құралы. –Алматы: «Экономика». 2016 ж. б. 34-48.

КЕҢІСТІК ПЕН УАҚЫТ ТАРИХЫНДАҒЫ ЖЕЗҚАЗҒАН ӨңІРІ ЖӘНЕ ҚАНЫШ СӘТБАЕВ

Самбетова А., Төлеген А., Дүкенбаева З.О., Талғатбек М.О.
(Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ)

Түсті металлургияның орталығы саналатын Жезқазған өндірісінің тарихы тұнып жатқан қазына байлығымен адамзат баласына ерте дәуірден мәшһүр болған екен. Зерттеуші ғалымдардың еңбегіне зер салсақ, адамдар қола дәуірінің өзінде осы өңірден миллион тоннадай мыс кенін өндірген көрінеді. Ал, өңірдегі алғашқы өндірістік мыс кәсіпшілігін 1847 жылы орыс көпесі Н.Ушаков ашқан. Жезқазған кен орындарының игерілгеніне биылғы жылы 172 жыл толады. Сонымен қатар, мыс алыбы — «Қазақмыстың» өмірге келгеніне де 22 жыл. «Жезқазғантүстімет» АҚ акционерлік жалпы жиналысының шешіміне сәйкес 1997 жылдың 11 тамызында ежелгі комбинат «Қазақмыс» корпорациясы» АҚ болып мемлекеттік қайта тіркеуден өтті. Жаңа атаудың да өз сыры бар. Тәуелсіз Қазақстан республикасының тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Назарбаев жаңадан желкен керген корпорацияны «Қазақмыс» деп атау туралы ұсыныс білдіріпті.

Елбасымыздың 2018 жылы 21 қараша күні «Egemen Qazaqstan» газетінде жарық көрген «Ұлы даланың жеті қыры» мақаласы» Ұлы даладағы ежелгі металлургия» бөліміне сүйене отырып Қаныш Сәтбаев ағамыз ашқан Қарағанды облысы Жезқазған өңірі металургиясына тоқталайық. «Кеңістік – барлық нәрсенің, ал уақыт – бүкіл оқиғаның өлшемі. Уақыт пен кеңістіктің көкжиегі тоғысқан кезде ұлт тарихы басталады.» Біздің металлургиямыз өте ерте заманда басталған оған дәлелдер ерте кезден табылған пештер мен қолдан жасалған әшекей бұйымдар. Соған дәлел біздің дәірімізге дейін V ғасырда өмір сүрген Геродот осы өңірде тұрған массагет тайпалары мыс пен алтынға бай болғанын өз еңбектерінде екпін түсіре атап көрсеткен. Тек бұл емес Александр Пушкин де жинаған деректерінде Ұлытау төңірегінде пайдалы қазбалар бар деп көрсеткен.

Жезқазған - еліміздің мысты қазынасы. Қала тарихы комбинаттың тарихымен тікелей байланысты. Қарсақбай, Жезқазған геолог Қаныш Сәтбаев есімімен біртұтас және бірінен бірін ажыратуға болмайды. Қаныш Сәтбаев дүниеден өтседе атты еш өшпейді, 1990 жылы Жезқазғанмен қанаттас кеншілер қаласына Қ.Сәтбаев аты берілге, сонымен қатар Жезқазған орталығында монумент орнатылған.

1771 жылдан бастап Николай Рычков бастаған экспедиция келе бастады. 1909 жылы ағылшындар Рязановтан Жезқазған кен орнын сатып алды және 1913 жылдың көктемінде Қарсақбайда мыс балқыту заводы мен байыту фабрикасын салу үшін дайындық жұмыстарын бастады, 1928 жылы қазан төңкерісі мерекесі қарсаңында Қарсақбай мыс зауытының құрылысы толық аяқталды. 1925 жылы 10 маусымда “Главцветметтің” құрамына одақтық “Атбасцветмет” тіресі ұйымдастырылды. Оның басқарма құрамына Қазақстан Халық Шаруашылығы Кеңесінің өкілі ретінді 1926 жылы 1 қарашада геолог Қаныш Сәтбаев кірді. 1932 жылы Қ.И. Сәтпаев «Жезқазған мыс кені ауданы және оның минералдық ресурстары» атты алғашқы ғылыми монографиясын жариялады. 1937 жылға қарай Жезқазған кен орнының зерттелген қорлары әлемдегі ең ірі мыс кен орны деп аталып, мұнда тау-кен кәсіпорнының құрылысын бастауға мүмкіндік берді. 1938 жылдың 13 ақпанында Жезқазған тау-кен металлургиялық комбинатының құрылысы бойынша ауыр өнеркәсіптік халық комиссариатының бұйрығы шығарылды. 1934 жылы қараша да Жезқазған мыс кен орны игерудің нақты шаралары КСРО Ғылым Академиясының Қазақ бөлімшісінде талқыланды. Оның жұмысына әлемдік аты бар ғалымдар, Қазақстан үкіметінің басшы

қызметкерлері, Қаныш Сәтбаев бастаған Қарсақбай мемлекеттік мыс комбинатының инженер-техниктері қатысты. Комбинат құрамына жылына 13-14 млн. тонна мыс кенін шығаратын тау-кен кәсіпорыны, тәулігіне 40 мың тонна кен өндейтін байыту фабрикасы болды. Салынатын мыс зауыттың жылдық өнімі 200 мың тонна металл болмақ. Металлургтер қаласының алғашқы қазығы – Кеңгір өзеннің төменгі сағасындағы Наушабай жайлауында қағылды.[1,52]

Қарсақбай мыс балқыту заводы іске қосылған күнен бастап есептесек, Жезқазған жер бетіне бір миллиард тоннадан астам мыс кені жер бетіне шығарылғын. Жезқазған төңірігінен қазылып алынған кеннің құрамына 20 түрлі бағалы сирек және шашыранды металл кездеседі. Олар- алтын, күміс, рений, кадмий, висмут, теллур, платина, селена, т.б. Қ.И.Сәтбаев 300-ден астам жер мыс іздеуге перспективалы деген екен.[2,15]

Қ.И. Сәтбаев Ұлы Отан соғысына дейін Қарсақбай алабы Балбырауын, Керегетас, Сазтөбе, Жетіқыз, Найзатас, кен орындарын ашты. Мыстан басқа Жезқазған және Жезді кентінің маңайында әктас, Сәтбаев қаласының төңірегінен және Сарысу өзені алқабынан қиыршық (кварцті) құм, Теректі станциясы қасынан гранит табылды.

Жезқазған шахталарында кен өндіру 1940 жылмен салыстырғанда 1942 жылы 4 есе, 1943 жылы 5 есе, ал 1950 жылы 170 есе көбейді. [3,32]

1954 жылы 20 желтоқсанда Жезқазған қаласы құрылды. Айту керек, жаңа қала мыс кенін өндіруді арттыруға соны серпін берді. Біріншіден, өндіріс кешенін басқаруды орталықтындыру түпкіліті шешімін тапты. Қарағанды халық шаруашылық кеңесі Жезқазған мыс зауытының негізінде кен-металлургия комбинатын құрып, оның құрамына Жезқазған кен басқармасын, Қарсақбай мыс зауытын берді. Екіншіден, Совет Одағының түкпір-түкпірінен комсомол жолдасымен және ұйымдасқан түрде іріктелген мыңдаған жұмыскерлер, жастар, инженер-техниктердің келуі мүмкін болды. Оларды жаңа ортаға бейімдеу, жаңа кәсіпке үйрету ұйымдастырылды.

1973 жылы 21- ақпанда Жезқазған мыс зауытының қара мыс өндірісінің бірінші кезегі пайдалануға берілді. 1974 жылы 19 қарашада зауыттың қара мыс өндірісінің екінші кезегі, яғни қара мыс өндірісінің толық кешені іске қосылды. Сөйтіп, 1974 жыл кен өндірудің металл шығаруға дейінгі толық циклді қамтитын Үлкен Жезқазғанның құрылысы аяқталып, барлық қуаттары іске қосылған күн болып есептеледі. Үлкен Жезқазғанның құрылысының аяқталуы бүкіл қазақ елінің елеулі табысы еді.

Қазір “Қазақмыс” корпорациясы ЖШС дүние жүзінде мыс өндіруші алпауыт ондықтың қатарына кіреді. Әлемдік рынокта акциясының құны 12-13 есе әуелеп тұр. “Жезқазғантүстіметалл” өндірістік бірлестігі жыл сайын бір миллиард доллардан астам товарлы өнімін шығарады. 25-26 миллион мыс кенін жер бетіне шығарып жүр. 220-240 мың қара мыс балқытады. Шикізаттан 14 түрлі минерал айырылады. Жезқазған мысы сала үлгісі ретінде Лондон биржасында тіркелген. Бұл мысты өлке жұмысшыларының, инженер-техниктерінің, менеджерлерінің үлкен интеллектуалдық әлеутін айғақтады. [4,322]

Қ.И.Сәтбаев Үлкен Жезқазған-Ұлытау өңірі қазынасын игерудің тек алғашқы буыны ғана деп жазды. Жезқазған кен орнын ашып, ел игілігіне айналдыру жолындағы қазақтың асыл перзенті Қаныш Сәтбаевтың еңбегі өлшеусіз болғаны баршаға белгілі. Мәскеудің тапсырмасы бойынша Қазақстанның жерасты қазба байлығының картасын жасаған кезде Қаныш Имантайұлы барлау жүргізілген аймақтан төрт-бес кен орындарын геологиялық картаға кіргізбейді. «Ондағы руда қоры өтетереңде. Қаржыны да, техниканы да көп қажет етеді. Толық пісіп-жетіл меген жерлер дікартаға енгізуге әліерте», - дейді әріптестеріне. Ал, өзімен сырлас достары Мұхтар Әуезов пен Әлкей Марғұланға: «Әдейі жасырыпалып қалдым. Кейінгі ұрпаққа да керек ем еспе», - дегенекен. Ғұлама ғалымның солең бегінің жемісін бүгінгі ұрпақ көріп отыр.

Әдебиеттер:

1. С.Қожамсейтов «Қазақ елінің кіндік мекені- Жезқазған», 2014жыл. 213 бет.
 2. С.Қожамсейтов “ Қарашаңырақ Қарсақбай”, 2008 жыл. 2001 бет.
 3. Мысты өңір газеті (Жезқазған), 2014 жыл қыркүйек.
- Сайт : <https://aikyn.kz/2018/11/21/73794.html>

ӘОЖ 336.7

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ КОММЕРЦИЯЛЫҚ БАНКТЕРІНІҢ ПАССИВТІ ОПЕРАЦИЯЛАРЫН ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ

Сансызбаева С.Қ.

(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Банктер арасындағы бәсекеге және банктік операцияларын көлемінің жедел өсуі банкирлерді оңтайландыру әдістерін іздеуге мәжбүр етеді. Несие беру туралы шешімді тез қабылдайтын қаржы институты басқа банктерден бірқатар алда болады. Мысалға, Германияда ипотекалық несиеге өтініштер несиеленушінің сауалнаманы толтыруынан кейін он минут ішінде өңделеді, содан соң оң жауап алынған жағдайда, несиеленушіге несиелену шартының жобасы бірден ұсынылады.

Еліміздің экономикалық даму стратегиясымен үйлестіре отырып банк жүйесін нығайту әрі сапасын арттыру мақсатында, сондай-ақ ел экономикасының дамуына шетел инвестициялары мен банктер арқылы елдегі қаржыны жұмылдыру үшін республиканың ақша-несиелену саясатының икемді стратегиясын жасап және Қазақстанның қаржы нарығын дамыту қажет.

Банк қызметінде тұрақсыздық қауіпі үнемі болып тұрғандықтан уақыт мерзімінің тәуекелдік деңгейі жоғары және стратегиялық маңызды салаларға ұзақ мерзімді қаржы жұмсауға Үкімет кепілділігі қойылған жағдайда инвестициялық қаржының тиімді жұмсалғандағыдай болар еді. Сондай-ақ осы заңда резидент-банктер мен зейнетақы қорларынан басқа заңды тұлғалар алатын сыйақы 15% мөлшерінде төлем көзіне салық салу қарастырылған. Ұлттық валютаны қолдау мақсатында заңды тұлғалар 1 жылдан астам мерзімге салынған мерзімдік депозиттер бойынша алатын сыйақыны салық салудан босатып, аталған салық орнына жеңілдік енгізген орынды болар еді. Мемлекет өз міндеттемелерін орындаудың басқа жолдарын тауып, сонымен бірге бюджетке шамадан тыс міндеттемелер арта бермеуі керек. Соңғы жылдары банктердің айналымдағы активтерінде мемлекеттік бағалы қағаздардың үлесінің едәуір өсуі дәлелдеп отыр. Сондықтан өндіріске орташа және ұзақ мерзімді қаржы салуды капиталдандырудың әдістерін таба отырып, банк жүйесін нақты экономикаға қайта бағыттау жөніндегі ой-пікірлердің орынды екендігін айта кету керек.

Ресурстық базаны қалыптастыру активті операциялармен салыстырғанда алғашқы және анықтаушы рөл атқарады. Сонымен, коммерциялық банктердің депозиттік саясатының мақсаты минималды шығын деңгейін қамтамасыз етуде активті операцияларды өткізу үшін қажетті және жеткілікті әрі тиімді ресурстар көлемін тарту болып табылады. Минималды шығын деңгейін қамтамасыз ету мақсатында банк тарту және құрылым көздері бойынша тартылған қаражат портфелінің диверсификациясын өткізеді.

Бұдан бұрын операциялық тәсілдемеге ерекше көңіл бөлінген, өнімдік ұсыныстар белсенді дамыса, ал бүгін клиентке бағытталған банк моделі өзгеруде. Бұл модельде әр клиенттің бабын табу маңызды, ол ерекше жеке болып табылады (клиентке кураторлық ету дамытылған, жеке менеджер институты белсенді енгізілуде). Фондтаудың негізгі көзі болып баяғыша халық пен ұйымдардың депозиттері болып қалады.

Қазақстан Республикасындағы коммерциялық банктер өз қызметіне 1995 жылы 30 наурызда қабылданған «ҚР Ұлттық банкі» және 1995 жылдың 31 тамызында қабылданған «ҚР-ғы банктер және банктік қызметтер туралы» ҚР заңдарын басшылыққа алады.

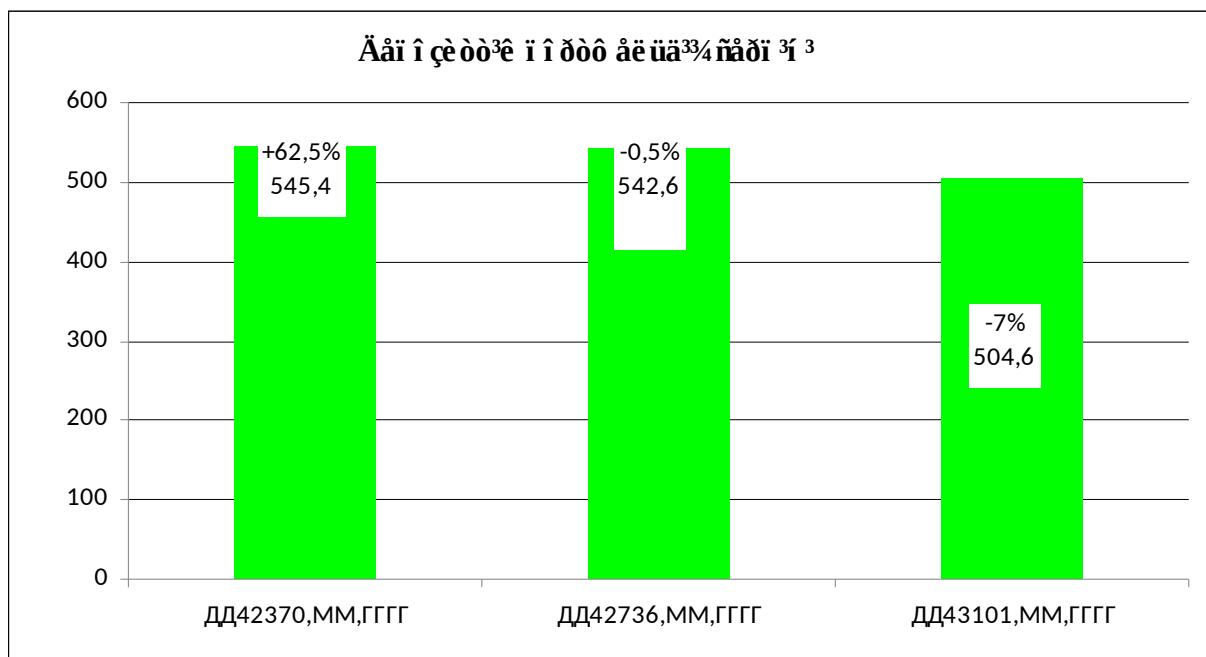
Коммерциялық банктер-банктік жүйенің екінші деңгейін білдіреді. Олар банктік ресурстарды шоғырландыра отырып, заңды және жеке тұлғаларға кең көлемде банктік операциялар мен қаржылық қызметтерді жүзеге асырады.

Пассивті операциялар дегеніміз – өз қарауына әртүрлі салымдарды тартып, басқа банктерден несие алып, өзінің бағалы қағаздарын шығарып және басқа да қаражат тарту операцияларын жүргізіп, банк қорын құру және оны ұлғайту операциялары. Олар банк балансының пассивінде көрсетіледі. Пассив операциялары тарихи дәстүр бойынша актив операцияларына қарағанда алдымен жүргізіледі, себебі актив операцияларын жүргізу үшін белгілі бір қор мөлшері қажет.

«Банк ЦентрКредит» Акционерлік қоғамы 1988 жылғы 19 қыркүйекте құрылған және Қазақстанның алғашқы коммерциялық банктерінің бірі болып табылады.

«Банк ЦентрКредит» АҚ депозиттік портфелінің көлемі бойынша еліміздегі екінші деңгейдегі банктердің арасында төртінші орынды иеленеді. Депозиттік қаражат нарығындағы нарықтық үлес 2017 жылдың соңында 7%-ды құрады.

2017 жылдың қорытындысы бойынша депозиттік портфельдің көрсеткіштері 2016 жылдың деңгейінде сақталды, бұл бөлшекті несие беру қарқыны азайған кезеңде орынды болып табылды. Валюта бойынша портфельдің құрылымы ұлттық валютаның пайдасына 16%-ға өзгерді.

Сурет 1. «Банк ЦентрКредит» АҚ депозиттік портфельінің қарқыны

2017 жылдың қорытындысы бойынша жеке тұлғалардың депозиттік портфельінің көрсеткіші ірі клиенттер салымдарының мерзімінің аяқталуына байланысты 2016 жылдың деңгейімен салыстырғанда 7%-ға төмендеп, 504,6 млрд теңгені құрады. Бұл

кезде жеке тұлғалардың теңгемен ашылған депозиттерінің көлемі 10,5 %- ға өсті. Депозиттік портфельдің валюталық құрылымы осылайша айтарлықтай жақсарды: ұлттық валютадағы салымдар үлесі 2,2 %-ға дейін өсті. Банк еліміздің екінші деңгейдегі банктердің арасында жеке тұлғалардың депозиттік портфелінің көлемі бойынша 6,3% нарықтық үлесімен 6-шы орынды иеленді.

Жоғарыда айтылғанға қарағанда банктің негізгі міндеті тартылған ресурстардың көлемін ұлғайту болып табылады. Оған қол жеткізу үшін:

- а) корпоративті клиенттер үлесін ұлғайту;
- б) халық салымының үлесін ұлғайту;
- в) «жалақы» жобаларын жүзеге асыру;
- г) пластикалық карталарды таратуды жалғастыру.

Қалыптасқан тәжірибеде талдамасы кез келген коммерциялық банкте депозиттік база жасау субъективті де, объективті тұрғыда көптеген проблемалармен байланысты күрделі әрі бейнетті процесс екендігін куәландырады. Олардың ішінде банктердің ресурстық базаларын қалыптастыру проблемасын, одан басқа коммерциялық банктердегі азаматтар салымдарының қажетті деңгейде қорғалмауы сияқты проблемаларды атап айтуға болады.

Жеке тұлғалардың салымдарын тарту жүйесінің теориялық негіздерін зерттеу және салымдарға қаражат тарту саласында пайда болған жағдайды бағалау депозиттік саясатты жетілдіру бойынша бірнеше ұсыныстар мен ұсынымдар жасауға мүмкіндік берді. Сонымен, депозиттік базаны күшейту және ресурстық потенциалды кеңейту үшін банкқа ұсынылады:

1. Табысы түрлі деңгейдегі әр түрлі халық топтарына бағытталған бар салымдар тізімін кеңейту: клиенттер салымын тарту жүйесін жетілдіру мақсатында табысы жоғары деңгейдегі клиенттерге бағытталған бірнеше салымдар ұсынар еді. Мысалы, салымның ерекшелігі – клиенттің жеке мәліметтері банкте тек қана бір адамға - VIP-клиентпен жұмыс жасайтын менеджерге белгілі болуында.

Онымен қоса проценттері ай сайын төленіледі, сонымен қатар банк тегін берген пластикалық картаға. Және де ақша кассаға төленген жағдайда клиенттің тұлғасы ашылмайды. Осылайша, банктің орташа және кіші қызметкері клиент туралы бейхабар болады, ал салым туралы ақпарат ашу қаупі болмашы ғана.

Одан басқа, банк клиенттері үшін демалыстар кезеңіне, туған күндеріне немесе басқа мерекелерге келтіріліп төленетін мақсаттық салымдар пайдалы болады деп болжауға болады. Олардың мерзімі дәстүрлілерден қысқа, ал пайызы жоғары. Мақсаттық салымға мысалы жаңа жылдық салымдар, айталық банк жыл бойы Жаңа жылды тойлауға кішігірім салымдар қабылдайды да, жылдың соңында сол салымшыларға ақша береді. Ал кейбір салымшылар ақшасын келесі жаңа жылға дейін жинауын жалғастыра бере алады.

2. Жинақтау сертификаттарын шығаруды меңгеру. Қазақстан үшін жаңа клиенттердің жедел салымының өзгешелілігі жинақтау сертификаты түрінде ресімделген салымдар болып табылады.

Сертификат –бұл банк-эмитенттің ақшалай қаражат салғаны жайлы салушының немесе құқықтық мұрагерінің белгіленген мерзім өткен соң салым сомасын және оның пайызын алуға құқығын куәландыратын жазбаша куәлік.

Құқықтарға сай жинақтау сертификаты тек Қазақстан аумағында тұратын немесе басқа мемлекеттің теңгені заңды төлеу құралы ретінде қолданатын жеке тұлғаларға беріледі.

3. Халықтың жедел салымдарын болжамай алуларына жағымсыз ықпал етуді минимизациялау бойынша шаралар қолдану. Банктер жеке тұлғалардың жедел депозиттерін ұзақ мерзімді ресурстар ретінде есептеп, активтер мен пассивтерді (өтімділік) тепе-тең басқара алмайды, өйткені қолданыстағы заңнамаға сәйкес салушы кез келген уақытта банк тұрғысынан ешқандай комиссиясыз қаражатын алуға (үстінен

есептелген пайыз ғана жойылады) құқылы. Оның үстіне, бір жылдан астам жатқан салымдар азаматтардан тартылған барлық қаражаттың 65% құрайды. Сипатталған проблеманы шешудің келесі механизмі қолданыстағы дамыған елдердің тәжірибесі көңіл аударуға тұрарлық. Егер клиент банкқа депозитін мерзімінен бұрын алуға өтінсе, банк оған кредит бойынша үстіне қоса есептеген пайызын есептегенде депозиттің мерзімі аяқталғанда депозиттің сомасына сайма-сай болатын (депозит бойынша пайыздармен бірге) кредит беруді ұсынады.

4. Мерзімінен бұрын инфляциялық шығынды компенсациялау мақсатында үлестірілген салымдар бойынша пайыз төлеу. Сыйлық ретінде және клиентті көбірек қызықтыру үшін жеңілдікпен кредиттеу енгізуге болады, яғни бұл жағдайда кредит алатын тұлға кредит бойынша жылдық 19 % емес, мысалы 18% төлейді, ал 5жылдан кейін төлеу жеңілдікпен кредиттің 5 % құрайды, ал егер жылдық 1 % да қоссақ 10 % шығады. Осылайша банк қолма-қол емес аудару жасауға, «жалақы» жобалары мен ресурстарын барынша төмен пайызбен жүзеге асыруға мүмкіндік алады. Осы шаралар арқасында ол одан басқа көп дегенде карточка бизнесін дамыту перспективасына ие болады, өйткені міндетті шарты жалақы картасын ашу болуы шарт. Клиентке бұл шарттар да пайдалы, себебі өтеу мерзімін қадағалау қажеттілігі жойылады (оның орнына бұны банк істейді), және де ол кредит бойынша проценттік жеңілдіктер мен пластикалық карталар бойынша жеңілдіктерге ие болады.

5. Клиенттерге арналған жаңа қызмет енгізу –теле-маркетинг қызметі.

6. Банктің жарнама ісін белсендіру.

Әлемдік қаржы дағдарысының сыртқы жағдайында банк салымдары коммерциялық банктардың өтімді қаражат алуының нақты жалғыз көзі болды. Осыдан соңғы айларда жедел салымдар бойынша пайыздың мөлшерлемелерінің қарқынды өсуі пайда болады. Коммерциялық банктен өтілімінің тапшылығына тап болады және банк депозиттері нарығында өз орнын кеңейтеді. Жеке тұлғалардан тартылған салымдар жүйесін жетілдіру бойынша жұмыстағы ұсынылған қадамдар және одан басқа депозиттер нарығындағы жаңа банк өнімдері банкқа ұсынылған жаңа салымдар түрінің өзгешелігі мен жаңашылдығы арқасында белгілі бәсекелік басымдылыққа қол жеткізуге ықпал етеді.

Нарықтық қатынастардың дамуына байланысты, сондай-ақ банктік жүйе үшін дәстүрлі емес, уақытша бос ақшалай қаражаттарды тарту әсілдерінің болуы, тартылатын қаражаттар құрылымын толығымен өзгертті десе де болады. Тартылған қаражаттар ішінде ең көп бөлігін депозиттер құрайды. Депозиттер банк үшін бірден-бір арзан ресурс көзі болып табылады.

Қазіргі банктік тәжірибеде салымдардың, депозиттердің және депозиттік емес ресурстардың шоттарының көптеген түрлері кездеседі. Бұл банктен жоғарғы бәсекелестік нарықта банк қызметтеріне деген клиенттер топтарының сұранысын қанағаттандыруға және олардың қаражаттары мен уақытша бос қаражаттарын банктік шоттарға тартуға ұмтылуына жағдай жасайды. Коммерциялық банк пайдасының міндеті – бұл шығындар көлемін азайту, резервтердің көлемін көбейту және банктің тәуекелдерін азайту. Коммерциялық банктің пайдасы әліде толық жүзеге асырылған жоқ.

Сол себептен өзіміздің пікірімізді қосамыз. Коммерциялық банктің пайдасын жоғары шегіне жеткізу үшін ең алдымен мына операцияларды орындау қажет:

- жеке және заңды тұлғалар үшін несиені беру шарттарын өзгерту;
- депозиттер санын көбейту.

Банк өз жұмысын жетілдіре отырып, Банк басымдық-клиенттердің сұранысын қанағаттандыруға сүйенеді, ал ол банкте болып жатқан бизнес-процестерге тікелей байланысты. Осы процестерді тиімді басқару бәсекелік қабілетті жоғары болашақта қамтамасыз етеді. Бизнес-процестердің тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз етудегі негізгі

міндетер құжаттаманың біртұтас, стандартталған базасының болуын және бизнес-процестерді автоматтандыруды қамтамасыз ету болып табылады.

Әдебиет:

1. «Банк және банк қызметі туралы» ҚР Заңы 31.08.1995 ж., №2444 (30.06.2017 жылы №806 заңдар мен өзгерістер енгізілген).
2. Мақыш С.Б. Банк ісі: Оқулық. – Алматы: Экономика, 2012. - 346 б.
3. Ахметов А.В. Фонд гарантирования вкладов - гарант личной финансовой безопасности // Банки Казахстана. – 2011. - №6. – с.11-15.
4. Бихондиев Б.Б. Коммерциялық банк операциялары: Оқу құралы. – Алматы: ҒБО КҚУ, 2009. – 148 б.
5. «Валюталық реттеу туралы» ҚР заңы. 24.12.1996 (10.07.2017 жылы Заңдарымен енгізілген өзгерістерімен).
6. Нуришева Г.Т. Депозиттік операциялардың экономикалық мәні мен жіктелімі // АльПари. – 2012. - №1-2. – 118-120 б.
7. Сейтқасымов Ғ.С. Банк ісі: Оқулық. – Астана, 2011. – 564 б.

ӘОЖ 94 (574)

ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫНЫҢ ҰЛЫ ДАЛА ТАРИХЫНДА АЛАТЫН ОРНЫ

Сматаева Б., Дүкенбаева З.О.
(Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ)

Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев демекші: «бүгінгі күнді түсініп-түйсіну үшін де, болашақтың дидарын көзге елестету үшін де кешегі кезеңге көз жіберуіміз керек».[1,1] Қазақ тарихында қазақ хандығының алатын орны өте ерекше. Өйткені, қазақ халқы осынау кезге дейін қиын қыстау заманды басынан өткерді. Халқымыздың тарихы тұтас ұлт, ел болып қалыптасуы Қазақ хандығы құрылғаннан бастау алғандығы белгілі. Демек, Қазақ хандығының құрылуы – ел тарихында болған елеулі оқиға.

XV ғасырдың екінші жартысында Қазақ хандығының құрылуы - Қазақстан аумағында ежелден бері жалғасып келе жатқан этникалық процестің мәдени, рухани дамулардың мемлекеттіліктің дамуының және XIV-XV ғасырлардағы саяси процестердің заңды қорытындысы болып табылады. Қазақ хандығының құрылуы бір тарихи оқиғамен құрылмаған, бірнеше жылдарға созылған тарихи дамудың заңды қорытындысы ретінде дүниеге келген. Сондай-ақ, қазақ халқының құрылуының Еуразия тарихында алатын тарихи маңызы ерекше. Сондықтан да қазақ хандығының құрылуы қазіргі күн талаптары тұрғысынан жаңаша көзқарастармен зерттеу маңызды мәселелердің біріне жатады. Күн сайын еліміздің мемлекеттік тұғырының нығаюы бүкіл әлем алдында саяси және экономикалық беделінің өсуі еліміздің халықаралық аренадағы ролін айқындап отыр. Бүкіл дүниежүзі алдында қазақ мемлекеті өзінің дербестігімен және әртүрлі халықаралық саясаттағы ролімен көзге түсуде. Міне, сол себепті де қазіргі мемлекетіміздің XV ғасырдағы бір көрінісі, бір белесі болып табылатын қазақ хандығының тарихы, оның құрылуы әлі де болса ғылыми тұрғыда зерттелуі қажет.

XV ғасырдың ортасында құрылған Қазақ хандығы, біріншіден, б.з.д. I-ші мыңжылдықтың басынан – б.з. II-ші мыңжылдығының ортасына дейін Қазақстан аумағында өмір сүрген мемлекеттік құрылымдар мен мемлекеттердің заңды жалғасы, мұрагері болса, екіншіден, XV ғасырдың ортасынан XIX ғ. I ширегі аралығындағы

қазақ халқының ұлттық сипаттағы мемлекеті болып саналады. Қазақстан Республикасының тұңғыш президенті Нұрсұлтан Назарбаев өзінің «Тарих толқынында» атты кітабында «Қазақ хандығын Орталық Азиядағы тұңғыш ұлттық мемлекет» деп ерекше атап өткен болатын. [2,2]

Қазақ хандығының тарихы бүгінгі күнге дейін ғалым зерттеушілердің назарында. XIX ғасырдың 60-жылдарынан бері В.В. Вельяминов-Зерновтың жарыққа шыққан еңбегі тарихшылардың назарында келе жатыр. Одан бөлек, мәселенің әр түрлі аспектілерін зерттеп қарастыруға Ш. Құдайбердіұлы, А.П. Чулошников, М. Тынышпаев, В. Вяткин, К.А. Пищулина, Т.И. Сұлтанов және тағы басқа тарихшы-ғалымдар үлес қосуда.

Қазақ хандығы туралы бізге жеткен нақты жазба деректердің бірі Мұхаммед Хайдар Дулатидың «Тарих-и-Рашиди» атты еңбегі. Жалпы бұл еңбек Моғолстан хандығы тарихына арналған. Алайда, сол кездегі саяси жағдайға байланысты Қазақ хандығы туралы да көп мәліметтер келтірілген. Абулғазы, Қадырғали Жалайыри өз еңбектерінде Қазақ хандығы, оның билеушілері туралы мәліметтер қалдырды.

Сонымен қатар, Қазақ хандығы кезеңіне байланысты шығыс деректерінің маңызы зор. Қазақ хандығының құрылуы жөнінде тарихшы Мұхаммед Хайдар Дулати «Тарих-и-Рашиди» атты еңбегінде былай дейді: «Ол кезде Дешті Қыпшақты Әбілхайыр хан биледі. Ол Жошы әулетінен шыққан сұлтандарға күн көрсетпеді. Нәтижесінде Жәнібек хан мен Керей Моғолстанға көшіп барды. Есенбұға хан оларды құшақ жая қарсы алып, Моғолстанның батыс шегіндегі Шу мен Қозыбас аймақтарын берді. Олар барып орналасқан соң, Әбілхайыр хан дүние салды да, өзбек ұлысының шаңырағы шайқалды. Ірі-ірі шиеленістер басталды. Оның үлкен бөлігі Керей хан, Жәнібек ханға көшіп кетті. Сөйтіп, олардың маңына жиналғандардың саны 200 мыңға жетті. Оларды өзбектер - «қазақтар» деп атады. Қазақ сұлтандары 870 жылдары (1465-1466) билей бастады...» [3,8].

Қазақ хандығының құрылуы мәселесі ғылыми жағынан маңызды, өзекті тақырыптардың бірі болса да, XX ғасырдың 90-шы жылдарына дейін беогілі себептерге байланысты оған тарихшылар тарапынан жете көңіл бөлінбеді. Қазақ хандығы кезеңінің зерттеуші ғалымы, тарихшы Берекет Кәрібаевтың көзқарасы бойынша мынадай мәліметтер келтіреді. Қазақ елінің тәуелсіздікке қол жеткізуіне байланысты басқа да тақырыптармен бірге Қазақ хандығының құрылу мәселесіне қызығушылықтар күрт артады. Оған мынандай себептері болды: а) тәуелсіз Қазақстан Республикасы мен Қазақ хандығы арасындағы тарихи сабақтастық пен үндестіктің болғандығын сезіну, соларды дәлелдеуге бағытталған талпыныстар; б) Қазақ халқының XV-XVIII ғғ. және XX ғ. соңындағы мемлекеттілігі атауларының негізінде «қазақ» сөзі тұрғандықтан, екі тарихи кезеңдегі мемлекеттіліктің арасынан байланысты іздестіру; в) Қазақ хандығының нақты құрылған жылын анықтау арқылы мемлекеттік мерейтойды атау, сол негізде қоғамды мемлекетшілдік идеяға жұмылдыру, жас буынды патриотизмге тәрбиелеу жатты. Міне осы атап өткен себептерден тақырыптың өзектілігі туындайды. [4, 3]

Қазақ хандығының міндеттеріне тоқталатын болсақ, қазақ хандығы өз алдына бірнеше тарихи, ауқымды міндеттер қойды. Ол міндеттердің қатарына бірінші кезекте, патриоттық тұрғыда күллі қазақ елін бір қара шаңырақ астына біріктіру еді. Осылайша қазақтың этникалық мемлекеттілігін жоймауға себепші болу. Сонымен қатар, олардың арманы кейінгі ұрпаққа қазақтың ұлаң-ғайыр жерін толыққанды қалдыру, өздерінде болмаса, қайтару еді. Мысалы, Сырдария өзенінің бойындағы қалалар Ақ Орда, Әбілқайыр хандығына тиесілі еді. Оларға Отырар, Сығанақ, Түркістан, Созақ қалалары жатады. Олар Шығыс пен Батысты байланыстыратын Ұлы Жібек сауда керуен жолының бойында орналасқан, саяси-экономикалық жағынан үлкен маңызға ие болған қалалар еді. Бұл жоғарыда айтылып кеткен міндеттер қазіргі тәуелсіз

Қазақстанның территориялық аймағына өз септігін тигізді. Демек, қазіргі біздің ұлаңғайыр жеріміз, әуелде Қазақ хандығында қалыптасқан мемлекеттілігіміз – ата-бабаларымыздан қалған асыл мұра, өшпес қазына.

Елбасы Н.Ә. Назарбаев Қазақ хандығы туралы: «...Қазақ хандығы кезеңі – ат жалында күн кешкен алаш жұртының қаһармандық дәуірі. Ел билеген хандардың өмірі майдан шебінде өтті. Қазақтың алғашқы он төрт ханының жетеуі жорық жолында қаза тапты. Осынау ұлы бабалардың биік рухына барлық ұрпақ айрықша құрметпен бас иіп, ризашылығын білдіреді. Олардың ұлтқа сіңірген ұшан-теңіз еңбегі әрдайым ел есінде сақталады», - деп атап өткен болатын.

Әлемдегі қандай ел болсын, оның өзіндік жүріп өткен жолы мен тағдырлы тарихы бар екендігі анық. Мәселен, Қазақ хандығының пайда болуы – тарихи объективті құбылыс. Оның түп-тамыры сақтар дәстүріне, одан бергі үйсін, қаңлы мемлекеттеріне, байырғы түркі қағанаттарына барып тіреледі. Ұлы даланы жаулап алған Шыңғыс хан мен ұрпақтары да жаңа аумақтағы мемлекеттіліктің бұрыннан қалыптасқан сабақтастығын үзе алған жоқ.

Қазақ елінің тарихында Қазақ мемлекеттілігінің тарихына назар аударсақ. Қазақ халқында мемлекеттілік болды ма? Болған жоқ па? деген сұрақтар үнемі қойылады. Ондай мәселелерге жауап беру үшін орта ғасырлық шығармалар мен авторлардың еңбектеріне көңіл аударған жөн. Мәселен, шығыстық мұсылман елдерінің деректерінде «Қазақ ұлысы», «Қазақ ел-ұлыс», Жошы ұлысы», «Дешті-Қыпшақ» даласы деп баяндалған. Ал, орыс жылнамаларында «Казакские Орды», «Казачья Орда» және тағы басқа атаулары кездеседі. Керей мен Жәнібек сұлтандар XV ғасырдың ортасында Арқа қазақтары мен Жетісу қазақтарының бірігу ниеттерін түсініп, қазақтардың қолдауы арқылы ата жұртты Әбілқайырханнан қайтарып алуды көздеді. Бұл жерде халық ниеті әулет ниетімен де ұштасты. Керей мен Жәнібек сұлтандар өздерінің батыл қимылымен Қазақ хандығының құрылуын және қазақ халқының бірігуін тездетті. Сол себепті, олардың қазақ тарихынан алатын орны ерекше.

Сондықтан да ұлт тарихында орын алатын тақырыпты бүгінгі күн тұрғысынан қайыра зерттеу және жаңа көзқарастар контекстінде тарихи талдау жасауды өзекті деп санаймыз.

Әдебиет:

1. Н.Ә. Назарбаев «Тарих толқынында» Алматы, Атамұра, 2003. – 288 б.
2. М.Х.– «Дулати Қазақ хандығының құрылуы туралы» Тараз, 1997. – 203-214 бб.
3. Кәрібаев Б.Б В.В Вельяминов-Зернов және Қазақ хандығының құрылу мәселесі // Халықаралық Е. Бекмаханов оқуларының материалдары. –22 мамыр, 2003 ж.
4. Жолдасбеков М. //Қазақ хандығы біздің терең тарихымыздың бір ғана дәуірі. 2015 жыл. Қазан.

ӘОЖ 336.71

КОММЕРЦИЯЛЫҚ БАНКТЕРДІҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ТӘУЕКЕЛДЕРІН БАСҚАРУДЫҢ ДАМУ ЖОЛДАРЫ

Сарсенова Н.К.
(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Қазіргі заманғы экономикада тәуекелдер саласы біршама жаңа әрі іс жүзінде зерттелмеген сала болып табылады. Осыған байланысты «тәуекел» ұғымының анықтамасына қатысты сан алуан, тіпті кейде бір-біріне қайшы келетін көзқарастар айтылады.

Тәуекел – Қазақстан Республикасының бюджет және өзге де заңнамасын сақтамаудың, қаржылық бұзушылықтарға, бюджет қаражатының ұрлануына (ысырап болуына) әкеп соғып, мемлекетке экономикалық нұқсан келтіруі мүмкін, мемлекеттік аудит объектісі мен нысанына оқиғаның немесе іс-қимылдың тигізетін жағымсыз әсерінің ықтималдығы, сондай-ақ бағдарламалық құжаттарда және мемлекеттік органдардың стратегиялық жоспарларында қарастырылған нысаналы индикаторлар мен көрсеткіштерге қол жеткізбеу және толық көлемде орындамау ықтималдығы.

Тәуекел - адам іс-әрекетінің әрбір формасына тән, ол көптеген факторлар мен шарттармен байланысты болып, адамдар қабылдап жатқан шешімдердің оң қорытындысына әсер етеді. Тарихи тәжірибе көрсеткендей, ойлаған қорытындыны ала-алмау тауарлы-ақша қатынастарының жаппайлығы мен шаруашылық айналым қатысушыларының бәсекелестілігінде көрінеді.

Профессор А.Г. Грязнованың редакциялауымен шығарылған қаржы-несие энциклопедиялық сөздігінде тәуекел ұғымының бірнеше түрі бары екені атап өтілген (ағылшынша risk, фр. risquer, ит. risico – грек тіліндегі rixikon – құз: бастапқыда «тәуекелге бас тігу» – жартастың ортасында жан сақтау) күтпеген ысырап, шығынның пайда болуы, жоспарланған нұсқамен салыстырғанда кірісті, пайданы толықтай алмау қаупі.

Альгин А.П. «Тәуекел – сәтсіздік пен мақсаттан ауытқудың болжанған нәтижесіне жетудің ықтималдығының сапасы мен санын бағалау мүмкіндігі бар еріксіз таңдау жасаған белгісіздікті есерумен байланысты қызмет» деп санайды.

Қаржы тәуекелі – залалдың пайда болу ықтималдығы, жоспарланған кірістің, пайданың кем түсуі. Қаржы тәуекелі кәсіпорын қаржылық институттармен (банктер, биржалар, қаржылық, инвестициялық және сақтандыру компаниялары және т.б.) байланыс әрекетінде пайда болады.

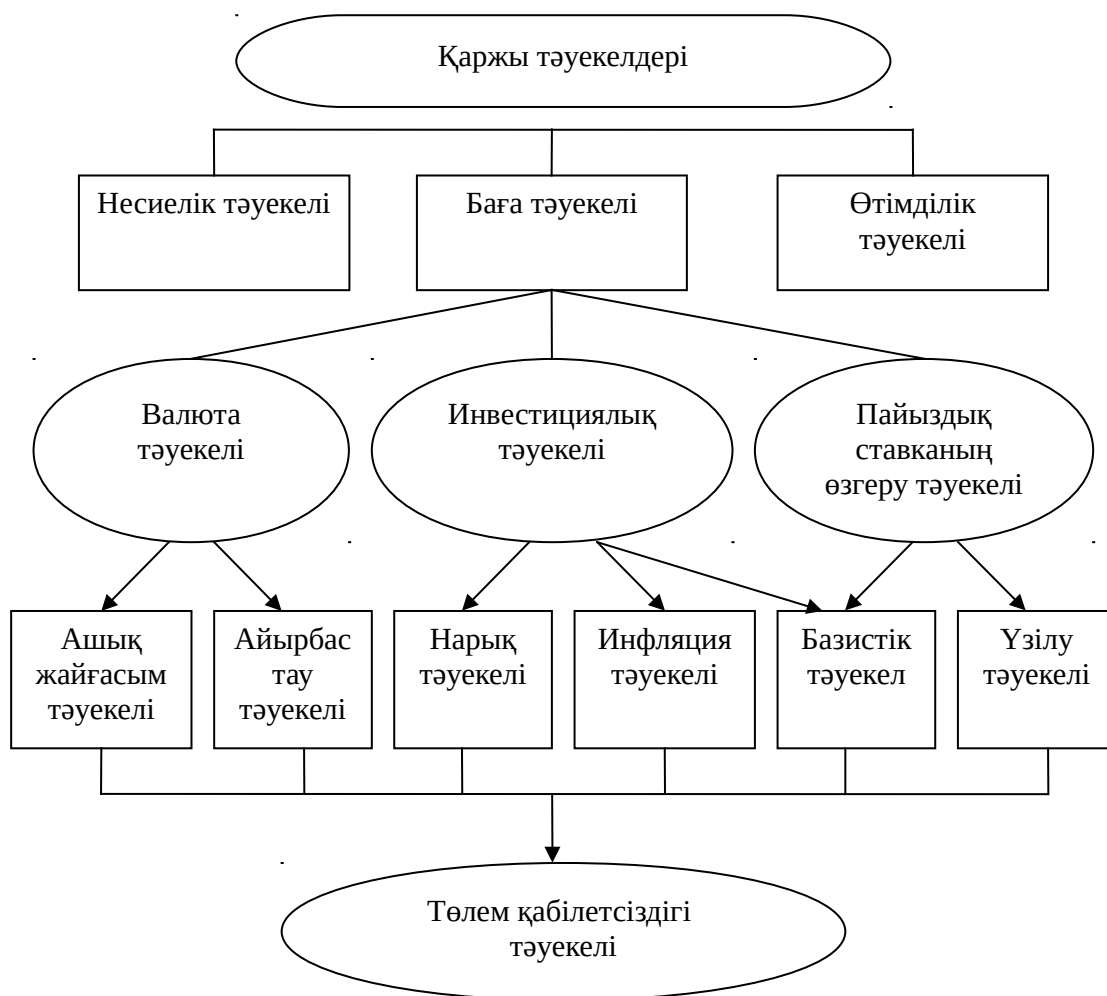
Қаржы тәуекелі 3 түрге бөлінеді:

1. Несиелік тәуекелі;
2. Баға тәуекелі;
3. Өтімділік тәуекелі.

Несиелік тәуекелі – қарыз алушының негізгі қарыз және несиелерге жататын пайыздардың төленбей қалу қаупі. Сонымен қатар, несиелік тәуекелге қарыздық бағалы қағаздар шығарған эмитент қағаздар бойынша пайыздар немесе қарыздың негізгі сомасын төлей алмайтын жағдай да жатады.

Өтімділік тәуекелі – тұтынушылық құнының және сапалық бағаның түрлендіру себебінен бағалы қағаздар және басқа да тауарларды өткізу жағдайда мүмкін болатын жоғалтулармен байланысты тәуекелдер болып саналады.

Баға тәуекелі – қаржы құралдар құнының, қаржы құралдарының, тауарлардың нарықтық құнына әсер ететін қаржы нарығының талаптары өзгерген жағдайда туындайтын өзгеруі салдарынан шығыстардың (зиянның) туындау тәуекелі.

Тәуекелділік жағдайында шешімдер қабылдау кезінде қолданылатын нақты әдістер мен тәсілдер банктің қызметі түрінде, қойылған мақсаттарға жету стратегиясына тәуелді болады. Сонымен бірге, тәуекелді басқару теориясы мен тәжірибесімен тәуекелді талдау барысында басшылыққа алынатын негізқалаушы қағидаттар орнатылған. Біріншіден, меншік капиталдың мөлшерінің мүмкіндігінше тәуекел етуге болады, екіншіден, азшылық үшін көпшілікпен тәуекелге баруға болмайды.

Тәуекелдерді талдаудан кейін осы тәуекелдерді басқару әдістерін талдау қажет. Әрине, бұл процестің ажырамас бөлігі болып сақтандыру табылады. Сақтандырудан басқа тәуекелден қашу немесе оны өзіне алу, шектеу, хеджирлеу, сараптау, тәуекелдерді бөлу, қаражаттарды резервтеу, тәуекелдер бойынша мүмкін болатын қаржылық жоғалтуларды айыппұл санкциялар жүйесі есебінен өтеу, кепілдік және т.б. сияқты тәуекелдерді басқару әдістері қолданылады.

Тәуекелді төмендету – тәуекелді жағдайдың болу ықтималдығын және мүмкін жолғалтулар көлемін азайту. Тәуекелді басқару әдісін таңдау кезінде тәуекел түрі бойынша максималды мүмкін болатын шығысты есептеу, оны тәуекелге ұшырауы мүмкін капитал көлемімен сәйкестендіріп, барлық мүмкін шығысты меншікті қаржылық ресурстар көлемімен салыстыру қажет.

Кез келген қаржылық немесе шаруашылық операциялардың тиімділігі мен онымен бірге болатын тәуекел деңгейі бір-бірімен байланысты. Тәуекел факторын есептемей толық инвестициялық талдау жүргізу мүмкін емес. Сондықтан тәуекел деңгейін

бағалай және оның нақты операция табыстылығының деңгейімен байланыстылығын бағалай білу қажет.

Ғылыми жұмысты зерттеу барысында, коммерциялық банктердің тәуекелдерін стандартты жолымен азайту іс-шаралар тізбесін толықтырады:

1. Қарыз алушы қызметінің дағдарыстық жағдайлардың туындауын болжамдау;
2. Туындаған проблемалық активтерді алдын алу;
3. Экономикалық жағдайын, макроэкономикалық үрдістер мен банк секторын дамыту ерекшеліктерінің мониторингі;
4. Несиелік процестің инфрақұрылымының дамуы (бағалау компаниялары, коллекторлық агенттіктер, бағдарламалық өнімдердің жеткізушілері және т. б.).

Қаржы тәуекелдерді басқару процесін іске асыру үшін оған сәйкес тиісті жүйе қажет. Қаржылық тәуекелдерді басқару жүйесі несиелік-депозиттік саясаты шеңберінде, коммерциялық банктің қойылған мақсаттарын қамтамасыз етуі тиіс.

Несиелік операцияларды жүргізу кезінде қаржылық тәуекелдерді басқару рәсімдерін реттейтін процесінде, банктік ағымдағы жылдың тәуекелдік саясатын әзірлеуден бастап, несиелік шарттар бойынша деректерді мұрағатқа тапсыру дайындығымен аяқтайтын екі фаза белгіленген: тәуекелдерді басқару бастапқы фаза және белсенді фаза. Несиелік операцияларды жүргізу кезінде коммерциялық банктің тәуекел-менеджмент бөлімшелердің алдында тұрған, фазаларының бөлуі міндеттердің тізбесін және кезектілігін нақтылау мақсатында өндіріледі.

Бастапқы фазада тәуекелдерді басқару кезінде дербестендірілмеген қарыз алушылардың әдіснамалық база әзірленеді, ал белсенді фаза басқармасы нақты экономикалық субъектілерге қатысты әдіснамалық база деректері қолданылады. Осылайша, бастапқы фазаның мәні несиелік операцияларды іс жүзінде жүргізу кезінде коммерциялық банкпен пайдаланылатын және әмбебап болып табылатын, яғни қарыз алушылар жеке ерекшеліктерін ескермейтін, әдіснамалық базасын құру болып табылады. Белсенді фазаның мәні - әрбір нақты қарыз алушыға қатысты іс жүзінде әзірленген әдіснамалық қамтамасыз етуді қолдану.

Біріншіден, рентабельділік, өтімділік және оның сенімділігіне қамтамасыз етуге бағытталған, коммерциялық банктің құрылымдық бөлімшелерін қабылданатын, басқарушылық шешімдердің негізінде шешілетін, міндеттердің тізбесін мен дәйектілігін нақтылау мүмкіндігін береді. Бастапқы фаза процесінің бірінші кезеңі - тәуекелдік стратегиясын таңдау, яғни тәуекел деңгейіне банкпен тиісті әсер етуін білдіреді. Несиелік-депозиттік саясат принциптерінің негізінде, банк жиынтығында өзінің мазмұны тәуекелдік стратегия мәнін көрсететін, тиісті әдістемелік базасын әзірлейді. Келесі сәйкестендіру және тәуекелдерді талдау кезеңі болып табылады. Оған банктің өз ерекшелігі және табиғатымен туындаған несиелік-депозиттік саясатымен ілеспе тәуекелдер анықталады.

Сапалық тәуекелдерді талдау қабылданған ішкі банктік критерийлер бойынша оларды толық жіктеу, табысты толық алмау түріндегі туындаған тәуекелдер салдарын анықтау және тәуекел бойынша ақпарат ашу жүргізуді болжайды.

Сандық тәуекелдерді бағалау кезеңі сәйкестендіру және тәуекелдерді талдау кезеңінде алынған ақпарат бойынша қамтылады. Бұл ретте, тәуекелдің туындау мерзімділігі және оның банктегі қаржылық нәтижелеріне әсер ету дәрежесі анықталады. Осыған байланысты банк тәуекелдің ықтималдығын бағалау бойынша міндеттерін шешеді, тәуекелдің түрін анықтайды, оның салдарын бағалайды және банк үшін осы тәуекелге барынша рұқсат етілген деңгейін белгілейді. Осы кезеңде кеңістіктегі «болу ықтималдығы - салдардың маңыздылығы» тәуекелдер орналасатын координаттарында екіқалыпты кесте деп аталатын тәуекелдер картасын салуға болады. Банк басшылығына тәуекелдер картасы ыңғайлы құралы болып, олардың бір-бірімен

толық көрнекі салыстыру қауіпін береді. Тәуекелдер картасын жасаудың ең маңызды кезеңі - шекті осі мәнін дұрыс таңдау.

Бастапқы фазаның қаржы тәуекелдерді басқару процесінің келесі кезеңі тәуекелдерді бағалау әдістерін таңдау және оларға қарсы іс-қимыл болып табылады. Тәуекелдерге қарсы іс-қимыл үшін, әдетте, іске асыру уақыты және жан-жақты қолдану дәрежесі бойынша жіктелетін әдістер пайдаланылады.

Бастапқы фазаның қорытынды кезеңіне тәуекелдік стратегиясын түзету кезеңі жатады. Оның мәні тиісті таңдалған тәуекелдік стратегиясын тексеруінде және белсенді фазада басқару процесінің тәжірибиеде қолданылуында көрсетіледі. Осылайша, аталған кезең әдіснамалық қамтамасыз етуді әзірлеуді және оны банк ағымдағы қызметінде қолдану арасындағы кері байланыс қамтамасыз етеді.

Келесіде басқару процесінің белсенді фазасы басталып, бірінші - несиелік шартын дайындау кезінде тәуекелдерді бағалау кезеңі болып шығады. Бұл кезең нақты несиелік шартын әзірлеу кезінде тәуекелдерді бағалауды көздейді. Тәуекелдерді бағалау әлеуетті қарыз алушының төлем қабілеттілігінің бес аспектілері бойынша талдау негізінде жүргізіледі - салалық, қаржылық, басқарушылық, тарихи және несие сапасын қамтамасыз ету аспектісі.

Қаржылық тәуекелдерді басқару процесінің қорытынды кезеңі несиелік шартын орындау барысында тәуекелдерді бағалау кезеңі болып табылады. Оның мәні - несиелік төлемдерді жасамаудың тиісті алдын алу мақсатында, таңдалған аспектілерін ескере отырып, тұрақты негізде қарыз алушының мониторингі.

Басқарушылық шешімдерді қабылдау процесінің қадамдық мысал ретінде келесі жағдайды қарастырайық. Коммерциялық банк нарықта өзінің келуін кеңейту және несиелік портфелін арттыру мақсатында агрессивті тәуекел стратегиясын таңдап (тәуекел стратегиясын нақты таңдау кезеңі), бірінші кезекте - несие тәуекелімен өз жұмысында соқтығысуы мүмкін болатын ықтимал тәуекелдер спектрін анықтайды (сәйкестендіру және тәуекелдерді талдау кезеңі). Кейін банк тәуекелдер деректерінің сандық өлшеу тәсілін анықтайды, мысалы, таңдалған агрессивті тәуекелдік стратегиясын ескере отырып, барлық берілген несиелердің 10%-ның 90%-ы өтелмеу ықтималдылығымен есептейді, бұл, меншікті капиталының 30%-ға қысқартуын әкеледі (сандық тәуекелдерді бағалау кезеңі).

Несиелік тәуекелді бағалау және оған қарсы іс-қимыл жасау мақсатында банк қарызгерлердің төлем қабілеттілігін бағалаудың әдістемесін әзірлейді, сондай-ақ мерзімі өткен несиелер бойынша мүмкін болатын шығындарды жабу үшін резервтік қорды қалыптастырады (тәуекелдерді бағалау әдістерін таңдау және оларға қарсы іс-қимыл кезеңі).

Несиені алуға өтінім берген барлық клиенттерді, банк әзірленген әдістеме бойынша талдайды (несиелік шартын дайындау кезінде тәуекелдерді бағалау кезеңі), несиені берген жағдайда банк тоқсан сайын қарыз алушының қаржылық жағдайын бақылау мақсатында оның есебін талдауды жалғастырады (несиелік шартын орындау барысында тәуекелдерді бағалау кезеңі).

Егер бірқатар жағдайларда, қарыз алушылардың жоғары несиелік жүктемесімен мерзімі өткен төлемдерге жиі жол беретіні анықталса, банк өзінің борыштық жүктеме шамасының өлшемдерін күшейтіп, қарыз алушылардың төлем қабілеттілігін бағалау әдістемесін өзгертеді (тәуекелдік стратегиясын түзету кезеңі).

Сонымен қатар, фазалардың бөлуі қаржылық тәуекелдерді басқару жүйесінің құрылымдық схемасын ұсынуға мүмкіндік берді. Схема құрамында басқару объектісін (банктің қаржылық тәуекелдері), басқару субъектісін (басшылық және банктің құрылымдық бөлімшелеріне: департаменттер, комитеттер, бөлімдер, қызметтер),

сондай-ақ қосалқы жүйелерін: ақпараттық, несиелендіру және несиелік мониторингті қамтиды.

Қаржылық тәуекелдерді басқару жүйесінің ұсынған схемасы құрамында, ақпараттық қосалқы жүйе несиелендіру және несиелік мониторинг қосалқы жүйелердің арасында интерфейсті қамтамасыз ету керек. Сонымен қатар, банк қызметкерлерінің, ақпараттық жабдықтар және тиісті банк ішіндегі әдістемелерді жинау, талдау, бағалау мен банктік тәуекелдерді басқару процесінде тапсырмаларды шешу мүддесі бойынша мәселелердің жедел ақпаратты берудің өзара байланысын қамтамасыз етуі тиіс.

Осы жүйе шеңберінде әзірленетін басқарушылық шешімдер, банктік тәуекелдерді бағалау және оларға қарсы іс-қимыл жасаумен регламенттейтін әдістемелік базамен негізделеді. Басқару объектісі ретінде банктік операцияларға қатысты жүргізілетін келесі тәуекелдер қарастырылады: несиелік, нарықтық, операциялық және өтімділік тәуекелі. Қазіргі уақытта сарапшылардың бағалауы бойынша, банкаралық несиелеу нарығының шамамен 60%-ы шетел валютасының сыртқы қарыз алуымен тиесілі келеді, яғни бұл валюталық және өтімділік тәуекелдердің маңыздылығын арттыруына әкеліп соқты, себебі рубль бағамы төмендеген кезде, ресейлік банктердің валюталық міндеттемелері өсуде, бұл өтімділіктің азаюына әкеледі. Сондықтан да жүйелі түрде, көрсетілген тәуекелдердің әрқайсысы үшін азайту тәсілдер және оларға қарсы іс-қимыл жасауы талданды.

Қоғамның қызметін ескере отырып, тәуекелдердің негізгі түрлерінің бірі несиелік тәуекелі болып табылады. Осы тәуекелдерді барынша азайту құралдарына кіреді:

1. Әртараптандыру;
2. Лимит белгілеу (несие қоржынына, бір қарыз алушыға және бір өңірге, несиелендіру мерзіміне және несиесі бойынша қамтамасыз етуге барынша көп тәуекел);
3. Сақтандыру;
4. Қарыз алушылардың меншікті өз қаражаттарымен қатысуы;
5. Өтімді кепілзаттық мүлік түрінде несиені өтеудің қайталама көздерін тарту.

Жұмысты қорыта келе, тәуекел - банктің берген несиелері бойынша төлемсіздік туындаған жағдайда, ресурстық базасы жеткіліксіз болған жағдайда, жалпы міндеттемелері бойынша жауап беру мүмкіндігі азайған жағдайда пайдасынан айырылып қалу мүмкіндігін бейнелейді.

Дей тұрғанымен, қаншалықты тәуекел деңгейі төмен болса, соғұрлым банктің жоғары мөлшерде пайда табуы да мүмкін емес болады. Сондықтан да кез келген кәсіпкер, соның ішінде банк менеджерлері басқару шешімдерін қабылдау барысында табыс пен тәуекел деңгейінің оңтайлы қатынасына мән беруге тиіс, сондай-ақ тәуекелдердің түрлеріне байланысты оларды басқару және бағалау керек. Ал кез келген банктің табыстылығы банктің берген несиелерінің сапасына, яғни оның қайтарымдылық дәрежесіне тікелей байланысты.

Банк ісінде тәуекел - белгілі бір банктік операцияларды жүзеге асыру нәтижесінде қосымша шығын жұмсау салдарынан пайда алмау немесе өзінің ресурстарының бір бөлігін жоғалту қаупін білдіреді.

Соңғы жылдары Қазақстанның екінші деңгейлі банктері үшін «тәуекел» категориясының мәні мен мазмұны артуда. Қазақстан өз тәуелсіздігін алған күннен бастап бүгінгі таңға дейін көптеген коммерциялық банктер тәуекелді дұрыс басқармау нәтижесінде банкроттыққа ұшырады. Осыған орай, қазіргі кезде тәуекелді басқару мен бағалаудың жеткілікті әдістері мен тәсілдері қалыптасқан. Әр банк өзінің қызмет ету саласына байланысты өзіне тән тәуекелдің түрлерін, оларды бағалаудың оптималды әдістерінің жиынын анықтайды. Қазіргі кезде банкирлер алғашқы жылдарға қарағанда, тәуекелдерді басқару проблемаларына көп көңіл бөледі, әрдайым өзгертін экономикада аман қалу үшін оның пайда болу көздерін анықтайды.

Әдебиет:

1. «Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 12 қарашадағы № 392-V ҚРЗ
2. Әубәкіров Я. Экономикалық теория негіздері: оқулық / Я. Әубәкіров. Алматы: Республикалық баспа кабинеті, 2014. - 480 б.
3. Абленов Д.О. Қаржылық бақылау, ревизия және аудит: оқу құралы / Д.О. Абленов [и др.]. - Алматы: Экономика, 2014. - 560 б.
4. Аппақова Г.Н. Қаржылық есеп 2: оқу құралы / Б.Ж. Акимова. Алматы: Экономика, 2015. - 192 б.
5. Давыдова Л. Қазақстан Республикасының банк құқығы / Л. Давыдова, Д. Райманов. Алматы: Жеті жарғы, 2016. - 616 б.
6. Ильяс А.А. Коммерциялық банктердің қаржылық қызметтері: оқу құралы / А.А. Ильяс. Астана: ҚазЭҚХСУ БПО, 2013. - 222 б.

ӘОЖ 336.221.26

КӘСІПОРЫННЫҢ ШАРУАШЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТІНІҢ НӘТЕЖЕСІНЕ САЛЫҚТАРДЫҢ ӘСЕРІН БАҒАЛАУ («РУБИКОН» ЖШС МЫСАЛЫНДА)

Сериков Е.Б.

(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Кәсіпкерлікті дамытудың негізгі жолдарының бірі – салықтық реттеу болып табылады. Салық салудың нәтижелілігі олардың атқаратын роліне тікелей байланысты. Өйткені, егер салық салу тәжірибе жүзінде максималды мүмкіндікке ие болатын болса және олардың атқаратын қызметтері арасында үйлесімді тепе-теңдік сақталатын болса бұл роль жағымды болып келеді. Салық салу мемлекеттің өз қызметін атқару мүмкіндігін қамтамасыз етеді. Шағын және орта кәсіпкерлікке қолданылатын тиімді салық салу жүйесі қоршаған ортадағы қолайсыз жағдайдан әлеуметтік-экономикалық құрылымдардың тәуелділігін кемітуге мүмкіндік береді.

Мемлекет салықтар, салық ставкалары мен жеңілдіктері арқылы реттеушілік қызметін жүзеге асыру барысында экономиканы, өндіріс пен инвестицияны, шағын және орта бизнесті ынталандыруға тигізетін әсерін назарда ұстау шарт. «Рубикон» жауаптылығы шектеулі серіктестігі жеке кәсіпорын болып табылады, өзінің құқықтары мен міндеттеріне ие, Қазақстан Республикасының Конституциясына, Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексіне, Қазақстан Республикасының «Жауаптылығы шектеулі және қосымша жауаптылығы бар серіктестер жайлы» Заңына, Қазақстан Республикасының «Жеке кәсіпкерлікті қолдау жайлы» Заңына сәйкес ұйымдастырылып, жұмыс істеп келе жатыр. Кәсіпорын 2004 жылы ұйымдастырылған. Тіркеу жайлы куәлігі № 11-1948-06-ЖШС, 11.03.2008 ж. Жарғылық капиталы 3788 мың теңге. Заңды мекен – жайы: Солтүстік Қазақстан облысы Аққайын ауданы, Қиялы селосы.

Аты – жөні	Меншік бөлігі, %
Цулукидз Гоча Гачеевич	
Барлығы:	100

Кесте 1. «Рубикон» ЖШС құрылтайшылары

Кәсіпорын кез келген кәсіпорын сиқты өз жұмысын атқару үшін өндірістік техникаға ие болуы қажет. Сол сияқты «Рубикон» ЖШС – де өз техника паркіне ие. Ауыл шаруашылық техникасының паркі 2 кестеде келтірілген.

№	Түрі	Саны, бірлік	Шығарылған жылы
1	«Енисей» -1200-1НМ комбайны	1	2007
2	Беларус 82,1 тракторы	1	2008
3	NEW HOIAND тракторы	1	2008
4	Пневматикалық сепкіш	1	2008
5	«Шумахер» ЖН-6 Б-01 асылма дестелегіші	1	2008
6	«Дон Мар»2009 қосылғыш дестелегіші	1	2011
	Қорытынды:	6	

Кесте 2. «Рубикон» ЖШС ауыл шаруашылық техникалары, машиналары, жабдықтары

Кесте 2- ден көрінетіндей «Рубикон» ЖШС техниканың паркі толық болып табылады, және де кестеде көрсетілгендей техника паркі жаңа болып табылады. Бұл кәсіпорын жұмысының жақсы істейтініне тағы бір дәлел болып табылады.

«Рубикон» ЖШС өсімдік өсіру өнімін өткізумен айналысады, содан оның негізгі табысы осы өсімдік өнімін өткізуден түседі, 2.5 кестеде көрінетіндей 2018 жылы табыс белгілікті түрде жоғарылады, бұл кәсіпорынның нәтижелі жұмыс істеп жақсы табыс әкелетінін көрсетеді. Өткізілген өнімнің өзіндік құны еш қосымша шығындарды алып тастағанда 2016 жылдан 2017 жылға төмендеді, ал 2018 жылы қалпына келіп, одан арта түсті. Жалпы табыс кестеде берілгендей жыл сайын тек артты, оның серпіні 2016 жылы +948 мың теңге болса, 2017 жылы +41 451 мың теңгеге өсті. Кезең шығындары 2016 жылы 2987 мың теңгені құраса, 2016 жылы 3207 мың теңгені құрады, бұл кезеңдік шығындардың өскенін білдіреді, ал 2016 жылы кезең шығындары 700 мың теңгеге түскен. Негізгі қызметтен табыс серпіні жалдан жылға өсе түсті, ал 2017 жылы белгілікті дәрежеде әсерлі көтерілді. Салық салуға дейінгі табыс негізгі қызметтен табыспен бірдей. Корпоративті жеке табыс салығы да сәл ғана өзгерістерге ұшырап, 2017 жылы белгілікті түрде көтерілген. Таза табыс жылдан жылға, яғни 2016 жылдан бастап 2017 жылға дейін, талданатын аралық үшін тек өсе түсті. Бұдан шығатынымыз «Рубикон» ЖШС жұмысы жақсы деп бағаланады, яғни ол өзіне пайда түсіріп, шығын деңгейлері онша белгілікті емес болып табылады. 2.4 кестеде қысқа мерзімді активтер мен ұзақмерзімді активтердің өзгерісін көруге болады. Қарастырылған үш жылдың ішінде активтердің өзгерісі, оң ба, әлде кері ме екені 2.4 кестеде көрсетілген. 2017 жылы 2016 жылға қарастырғанда қысқа мерзімді активтер оң өзгерістерге ие болды, олардың ішінде ақша қаражаттары және олардың эквиваленттері 2009 жылы 2016 жылға қарағанда 59 % - ға өсті, яғни 431 мың теңгеге тең. Мұның себебі өндірістік – коммерциялық қызметтің табыстылығының көбеюі, яғни жылдан жылға ақша қаражаттары алынған табыс есебінен артты. Рубикон» ЖШС Салық Департаментіне жалпыға бекітілген тәртіп бойынша жұмыс істеп есептеседі.

Қазақстан Республикасында жалпыға бекіліген тәртіп бойынша жұмыс істейтін салық төлеушілер, қызметті жүзеге асырудан табыс алатындар корпоративті табыс салығын төлейді. Салық салудың жалпыға бекітілген тәртібі бойынша кәсіпорынның табыстары салық салынатын базаға 20% ставканы қолдану жолы арқылы корпоративті табыс салығына салық салуға міндеттеледі. КТС бойынша салық салынатын база болып кәсіпорынның жиынтық табысы болады, Қазақстан Республикасының заңнамасымен рұқсат етілген шығындарға азайтылған.

Кәсіпорынның есептелген салықтар бойынша мәліметтерін қарастырайық.

(мың теңге)

Бюджетке төленетін салық немесе міндетті төлемдер	2016 жыл	2017 жыл	2018 жыл	Ауытқу 2017/2016 (+/-)	Ауытқу 2018/2017 (+/-)
Корпоративті табыс салығы	520,0	450,0	470,0	-0,87	+1,04
Жеке табыс салығы	5258	3956	4450	-0,75	+1,12
Әлеуметтік салық	51,48	40,5	597,6	-0,79	+14,76
Көлікке салық	57	68	89	+1,19	+1,31
ҚҚС	5500,4	4008,6	2820	-0,73	-0,70

Кесте 3 «Рубикон» ЖШС есептелген салық мөлшері

ЖШС есептелген корпоративті табыс салығының сомасы 2016 жылы 520 мың теңге болды. 2017 жылы жыл қорытындысы бойынша есептелінген корпоративті табыс салығы 450 мың теңге болды. 2018 жылы корпоративті табыс салық мөлшері 470 мың теңгені құрды. Жеке табыс салығы бойынша салық салу объектісі болып жеке тұлғалардың табыс болып табылады. Салық салушының табысы 10 пайызбен салынады. Салық мерзімі болып күнтізбелік ай болып табылады. «Рубикон» ЖШС ай сайын өз жұмысшыларына есептелінген табыстары бойынша жеке табыс салығын есептеп төлейді. Жеке табыс салығы бойынша 2017 жылы өткен жылмен салыстырғанда азаю байқалады, ал 2018 жылы керісінше салық бойынша артуы байқалды. 2008 жылы есептелінген ЖТС сомасы 5258 мың теңге болса, 2017 жылы ол 0,75 пайызға азайды да 3956 мың теңге болды. 2018 жылы есептелінген ЖТС 4450 мың теңгені құрады, бұл өткен жылдан 1,12 пайызға артық. Салықтың келесі түрі, әлеуметтік салық. Бұл салық бойынша салық объектісі болып жұмыс берушінің шығындары болып табылады. Салық бойынша ставка 11 пайыз болады. Әлеуметтік салықтың төленуі айдың 25 күнінен кешіктірілмеу керек. 2016 жылы есептелінген әлеуметтік салықтың мөлшері 51,48 мың теңге болды, 2017 жылы ол 0,79 пайызға төмендеп 40,5 мың теңгені құрады. 2018 жылы бұл көрсеткіш 14,7 пайызға артты да 597,6 мың теңге болды. ЖШС қосылған құн салығы бойынша тіркелген еспте тұрады. ҚҚС бойынша 2016 жылы есептелінген салық мөлшері 5500,4 мың теңге болса, 2017 жылы ол 0,73 пайызға төмендеп 4008,6 мың теңге болды. Ал 2018 жылы қосылған құн салығы өткен жылдан 0,70 пайызға азайып 2820 мың теңге болды. ҚҚС азаюы өнімді өткізу көлемінің азаюымен байланысты.

Көрсеткіштер атаулары	2016 жыл	2017 жыл	2018 жыл	Өзгерісі (+/-;%) 2017ж/2016ж		Өзгерісі (+/-;%) 2018ж/2017ж	
				+/-	%	+/-	%
Өнімдерді өткізуден және қызметтерді көрсетуден түскен табыс	45837	33405	23500	- 12432	- 27	- 9905	-29

Есептелінген салық	11386,8	8523,1	8426,6				
Салық жүктемесінің коэффициенті	24	25	36	1	1,04	11	1,44

Кесте 4 «Рубикон» ЖШС салық жүктемесін есептеу

Салық жүктемесінің коэффициентінің мәні кәсіпорында жоғары және жыл сайын өсті. Бұл 2017 жылдан бастап салық ставкалары төмендегенге қарамастан. Таза пайданы бөліп жоспарлау үшін кәсіпорынға оның түсімдерін болжау керек. Осы үшін кәсіпорында салықтарды есептеу болжауын жасайық, кәсіпорын осы жағдайда жұмыс істейді деп есптейік. «Рубикон» ЖШС 2019-2020 жылдары есептелетін салық сомасын болжайық. Тізбелі тренд- кез келген уақыт қатар көрсеткіштерінің өзгеру тенденциясы.

Графиктер түрлері теңдеулермен сипатталу мүмкін. Экономикадағы тренд-көрсеткіштердің артықшылықты қозғаласының бағыты. Негізінен техникалық талдау шегінде қарастырылады, мұнда баға қозғалысы немесе индекс мәндері ойланады. Уақыттық қатарға регрессионды талдауды қолдану трендетрді талдау деп аталады. Тізбелі регрессияның жазбасы, келесі түрдей болады:

$$Y(x) = kx + b \quad (1)$$

мұнда $Y(x)$ -бұл $y(x)$ түзетілген мәні, x уақытына сәйкес (нақты мәліметтер);

k и b – $Y(x)$ түзетілгеннен константтар $y(x)$ нақты мәндер ауытқуының екінші дәрежесіндегі сомасын $y(x) - Y(x)$ минимумдеріне айналдырады.

k и b параметрлері $\sum (y(x) - Y(x))^2$ екінші дәрежедегі сомасын формула бойынша есептейді.

Осы мәліметтер бойынша тізбелі трендті анықтауға болады. X - жылдардың саны, Y - КТС түсімдері.

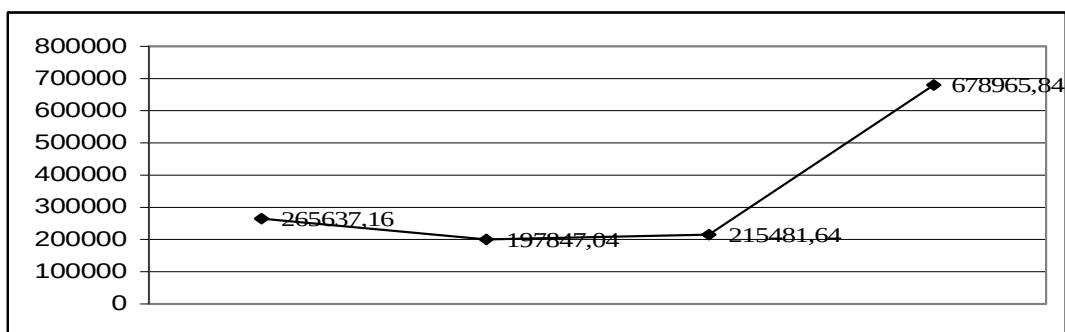
Төменгі суретте есептелген салық мәліметтер берілген. Соның негізінде сызба жасалады.

Сурет 1 Салықтарды есептеу динамикасы (2016-2018 жж)

Байланысты $y=a+bx$ трендтік теңдеу ретінде қарастыру үшін теңдеу жүйесін шешу керек.

$$(2) \begin{cases} na+b \sum x = \sum y \\ a \sum x + b \sum x^2 = \sum ux, \end{cases}$$

Сурет 2 Салықтарды есептеу болжамы

Құрылған тренд бойынша салықтардың артуы байқалады, бұл кәсіпорын үшін теріс нәтеже болады. Есептелген салықтардың артуы салық жүктемесінің артуын көрсетеді, ал бұл жағдай кәсіпорынның өз қызметінің кеңдігін арттыруға мүмкіндік бермейді. Салықтарды уақытында есептеу және төлеу маңызды рөл атқарады, салық төлеуші үшін де салық органдар үшін де. Кәсіпорынның қызметі бір орында тұрмайды, осыған байланысты салықтық жүктеме өзгереді. Салықтық жүктеменің мөлшері кәсіпорынның қызметіне, салық база динамикасына, салықты есептеу төлеу тәртібіне әсер ететін сыртқы факторларға байланысты. Көптеген кәсіпорындар үшін салықтық жүктемені жоспарлау өте маңызды. Жоғарыда айтқандай кәсіпорын келесі табыстар төледі.

Әдебиет:

1. «Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы» Қазақстан Республикасының кодексі. – Алматы: LEM. 2017 ж.
2. «Солтүстік Қазақстан Облысының қысқа статистикалық жылнамалығы» 2015, 2016, 2017 Петропавл, 2015, 2016, 2017.
3. «Корпоративтік қаржы» Кадрова Н.Н. 2008 ж.
4. Кәсіпорынның қаржылық есептемелері, 2015-2017 жылдары.
5. www.kgd.egov.kz – ҚР Қаржы Министрлігінің Мемлекеттік кірістер комитеті.
6. www.minfin.gov.kz – Қазақстан Республикасының қаржы Министірлігі.
7. www.stat.gov.kz – Қазақстан Республикасының,

УДК 304.30

МОЛОДЕЖНЫЕ ПРОБЛЕМЫ В СИСТЕМЕ ФОРМИРОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО ИСТОРИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ

Соболевская Н.В.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Наша страна, избрав демократический путь развития, переживает один из сложнейших периодов своей истории. Полное обновление Казахстана возможно только при условии осуществления подлинной свободы личности, способной к развитию и саморазвитию. В связи с этим особое место отводится изучению истории и других гуманитарных дисциплин играет важную роль в формировании личности молодого человека, воспитании гражданина новой демократического Казахстана. Изучение истории неразрывно связано с формированием исторического сознания, функция которого заключается не только в том, чтобы верно ориентировать человека в

окружающей действительности, но и в том, чтобы через ее отображение способствовать преобразованию реального мира.

В формировании исторического сознания особое место отводится информации - важнейшему звену в цепи взаимодействия человека с самим собой и окружающим миром. Информация, воспринимаемая сознанием, перерабатывается, усваивается и оценивается в процессе мышления. Информационный поток способен оказывать прямое воздействие на волю и поведение человека. Поэтому сегодня огромное внимание уделяется роли СМИ. И это не случайно, т.к. современный мир немыслим без средств массовой информации и коммуникации, к которым относят печать, прессу, радио, телевидение, кинематограф, звукозапись, видео и сеть Интернет. Многие СМИ берут на себя обучающие и просветительские функции [1].

Наше время придаёт особую остроту вопросу об истинности и точности исторического знания. При этом одной из наиболее важных является задача формирования исторического сознания молодёжи, что является важнейшим фактором воспитания гражданственности и патриотизма. Под историческим сознанием в науке понимается система знаний, совокупность представлений, взглядов, традиций, обрядов, обычаев, идей, концепций, посредством которых у индивидов, социальных групп, классов, народов, наций формируется представление о своем происхождении, важнейших событиях истории и выдающихся деятелях прошлого, о соотношении отечественной истории с историей других народов и всего человеческого сообщества. Тем самым общности людей (народов, наций), осмысливая прошлое, могут воспроизвести его в пространстве и времени, т.е. установить реальные объективные связи времён и поколений, осознать место индивида в истории и его принадлежности к определенной социокультурной среде.

В этих условиях остроту и значимость приобретает тема формирования исторического сознания, воспитание гражданственности у современной молодежи на научной основе, которая может быть достигнута при помощи собственно знаний истории, образующих в своей совокупности определенную систему представлений о прошлом, о его органической связи с настоящими и возможных тенденций развития общества в будущем. Такие знания приобретаются только в процессе систематического изучения истории.

Первые систематические знания об историческом процессе приобретаются на уроках истории в школе. Причем представления молодежи об истории на основе школьного образования предстают как набор дат, имен, событий, зачастую бессвязных. Однако само по себе знание факта – это еще не научное знание, так как требуется его осмысление, анализ, оценка, благодаря чему факты включаются в целостную концепцию исторического процесса.

Взросшая потребность в формировании исторического сознания на теоретическом уровне обусловлена тем, что трансформационный переход от одной модели общества к другой всегда сопровождается сложными процессами в духовной жизни общества, приводит к существенным изменениям в общественном сознании, в том числе и в историческом, в морально-ценностных и поведенческих ориентациях. Причем в этих условиях история превращается своего рода в поле политической борьбы. Вместе с тем, востребованность и необходимость объективного исторического знания порождает парадоксальную ситуацию.

Историческое сознание имеет свою структуру, в которой можно выделить четыре уровня:

1) Первый (низший) уровень исторического сознания формируется на основе накопления непосредственного жизненного опыта. Чаще всего оно выступает в

расплывчатых, эмоционально окрашенных воспоминаниях, зачастую неполных, неточных и, безусловно, субъективных.

2) Вторая степень исторического сознания может формироваться под влиянием художественной литературы, кино, радио, телевидения, театра, живописи. На этом уровне историческое сознание еще не превращается в систематическое знание: представления отличаются яркостью, но отрывочны и не упорядочены. Впечатления от увиденного или услышанного сохраняются порой на всю жизнь, а оценка многих исторических личностей складывается не в результате чтения научных статей и монографий, а на основе творений художника, писателя, композитора. Абсолютно прав поэт Н. Коржавин, написав строки:

Был ты ликом ужасен,
Сердцем подл, но не в этом суть.
Исторически прогрессивным
Оказался твой жизненный путь.

3) Третья ступень исторического осознания формируется на основе собственно исторических знаний, приобретаемых на уроках, лекциях по истории в школе и вузе, где учащиеся получают представления о прошлом в систематизированном виде. Возможно пополнение знаний по истории и на любительском уровне, однако такого рода интерес проявляется не так уж часто.

4) На четвертой (высшей) ступени формирование исторического сознания происходит на основе всестороннего теоретического осмысления прошлого, на уровне выявления тенденций исторического развития [2].

Следует отметить, что за последние годы в стране значительно поменялись экономические, политические, социальные ориентиры. Были приняты ряд государственных программ, такие как «Общество всеобщего труда» и стратегия «Казахстан - 2050: один народа, одна страна, единое будущее», где, по сути была озвучена национальная идея, государственная идеология нашей страны «Мәңгілік ел». Нурсултан Назарбаев призывает принять её, как уникальную историческую миссию для государства в целом и каждого гражданина в отдельности. Далее Лидер государства озвучил идею «Қазақ елі». Не случайно Н. Назарбаев пребывая в предгорьях Улутау обозначил корни государственности казахского народа, берущее свое начало в глубинах древности, где данная местность всегда являлось центром и символом нашей государственности. Учитывая факт, что формирование исторической памяти происходит в процессе систематического изучения истории, в первую очередь необходимо отметить роль школы и влияние знаний, полученных на уроках истории. Ведь школьное историческое образование является основой формирования и развития этнического самосознания и исторической памяти подрастающего поколения. [3]

Вместе с тем современная общественность сегодня столкнулась с другой проблемой. Историко-культурные ценности, которые ранее составляли основу сознания народа, сегодня переживают изменения. Молодежь не интересуется ни историей, ни герой, ни сакральные исторические места и т.п. Для них сегодня «храмами для паломничества» являются различные торговые города, молы, идеалами становятся миллиардеры. В таких условиях проявить интерес молодежи к истории, сформировать историческое сознание является весьма сложной задачей. Поэтому реформы в области образования и исторической науки должны носить продуманный, системный, целенаправленный и последовательный характер, они не должны принести издержки именно в те науки и дисциплины, которые, прежде всего, направлены на формирование исторического сознания народа. Всем известно, что именно преподавание истории в средней и высшей школе является формирующим элементом воспитания молодежи, дающим основы научного мировоззрения [4].

Глава государства в каждом своем Послании, в каждом стратегическом документе не оставляет без внимания вопросы молодежи. Речь идет всегда комплексно и включает вопросы обеспечения образования, здравоохранения, создания семьи, предпринимательской активности, обеспечения работой. Наша молодежь должна получить все условия для того, чтобы завтра становиться капитанами экономики, чтобы страна успешно реализовала одну из главных задач, которая отражена в «Стратегии 2050» – вступление в число тридцати наиболее развитых государств».

Одно из главных поручений Главы государства – разработка новой экономической модели столицы, которая войдет в Стратегию развития столицы до 2050 года. Ключевым направлением станет развитие условий роста креативных идей, нужно будет обеспечить вхождение столицы в перечень мировых столиц. Достаточно амбициозная, но реализуемая мера» [5].

В нашей стране проводятся важные реформы в рамках социальной поддержки молодежи, для того чтобы молодое поколение стремилось создавать семьи и иметь возможность воспитывать своих детей. В столице активно реализуются проекты государственно-частного партнерства в области образования и здравоохранения.

Нынешнее Послание Главы государства создает замечательные возможности для молодого поколения. Это касается и получения образования, и решения жилищного вопроса.

Все программные документы Елбасы нацелены на то, чтобы жизнь граждан нашей страны постоянно улучшалась. В нынешнем Послании рост благосостояния казахстанцев вообще поставлен во главу угла: он заложен в само название Обращения к народу. Наше будущее – молодежь. Об этом Президент говорит на самых разных площадках, привлекая внимание к проблемам молодых, призывая самих юношей и девушек к развитию, стремлению идти вперед. И этот призыв в Казахстане подкрепляется большими возможностями, которые создает государство.

В своем недавнем Послании Глава государства Н. А. Назарбаев объявил 2019 год – Годом молодежи, в котором основным приоритетом государственной политики станет системный подход к организации поддержки молодого поколения и института семьи, в частности создание широкой платформы социальных лифтов, которая будет включать в себя полный комплекс мер по поддержке всех категорий молодежи. Нынешнее Послание Главы государства создает замечательные возможности для молодого поколения. Это касается и получения образования, и решения жилищного вопроса. Год молодежи – это хорошая возможность для принятия необходимых мер с целью внести свой вклад в строительство открытого общества, соответствующего всем базовым принципам, отраженным в Программной статье Главы государства «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру»: конкурентоспособность, прагматизм, сохранение национальной идентичности и культ знания [6].

В своем Послании Глава государства поднимает наиболее актуальные вопросы, которые в последнее время беспокоили молодежь. В Послании предусмотрены конкретные меры по их решению: сделать образование центральным звеном модели экономического роста, рынка труда; развитие способностей критического мышления и жизненно-важных навыков, которые необходимы на новом этапе развития государства. Все молодежные организации страны будут активно взаимодействовать. Вместе будем работать и принимать активное участие в реализации нового Послания Елбасы. Молодежь Казахстана заявляет о своей готовности взять ответственность за реализацию Послания Главы государства. Для этого казахстанские молодежные лидеры решили разработать механизмы участия в реализации нового стратегического документа страны «Рост благосостояния казахстанцев: повышение доходов и качества жизни», который предложил в своем Послании Елбасы. [7]

Глава государства Нурсултан Абишевич Назарбаев в каждом своем Послании особо выделяет значимую роль молодежи в развитии страны. Молодежь - это будущее государства. Государством уделяется огромное внимание молодому поколению, принимаются различные государственные программы, направленные на обеспечение благополучия и развития молодежи.

Одним из важных для научного сообщества вопросов стало бюджетирование научной сферы образования. Выделение 10% ВВП страны для этих целей – беспрецедентный, революционный шаг. Верно расставлены акценты, например, Год молодежи. Для «Жас Отан» – это большая возможность реализовать планы, проекты, поставить на повестку дня самые актуальные проблемы молодых казахстанцев.

Год молодежи не просто открывает новые возможности казахстанской молодёжи, это время стать ответственным и взять будущее в свои руки. «Волонтерство выходит в ряды как отдельный статус и Нурсултан Назарбаев поддержал студенческую молодежь, сказав, что у нас будет увеличение стипендии до 30 процентов. Я думаю, что это даст еще один большой импульс. То, что Президент нас сегодня поддержал, это, действительно, нас очень радует и вдохновляет на дальнейшие свершения. И я уверена, что 2019 год станет, в целом, годом развития молодежи и становления волонтерского движения». Год волонтерства, год достижения успехов в работе и в бизнесе, год обретения своего уголка и собственной семьи, одним словом - это Год молодёжи. По словам Президента, это время инициативных и смелых, тех, кто не боится сделать шаг навстречу успеху.

Таким образом, поколение независимости - это будущее страны. Уже сейчас молодые должны строить это будущее, стремиться к знаниям и новым свершениям. Не случайно логотип Года молодёжи - это летящие журавли. В связи с изменениями в политической жизни страны и возникшими в последние годы социально-экономическими проблемами, все острее ощущается разрушение традиционных систем ценностей, снижение воспитательного воздействия культуры, искусства, образования как важнейших факторов формирования у молодых людей национального самосознания и патриотизма. Необходимо создать целостную концепцию исторического образования, целью которой было бы воспитание чувства исторического единства со своим народом, уважения к истории и культуре своей страны.

Литература:

1. Бекмаханов Е.Б. 1947. Историческая наука в Казахстане за 30 лет. В трудах третьей сессии АН КазССР: Алма-Ата. - С 3-15.
2. Лукьянов А.И. Осенний триптих. Смоленск, 1995. - С. 237.
3. Назарбаев Н.А. «Общество всеобщего труда».
4. Утенков В.М., Закалин А.С. Об историческом сознании студенческой молодежи // Социологические исследования. - 2000. - № 6. – С. 119-122.
5. Назарбаев Н.А. Стратегия «Казахстан - 2050».
6. Программная статья Н.А. Назарбаева «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру».
7. Послание Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Рост благосостояния казахстанцев: повышение доходов и качества жизни».

ӘОЖ 81

СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНДАҒЫ РЕКРЕАЦИЯЛЫҚ ТУРИЗМ

Сыздықбаева Б.Ұ., Хамзина А.Р.
(Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ)

Қоғамның өндірістік интенсификациясы ең алдымен адамның психофизикалық жүктемесінің күшейуімен анықталынады. Ғылыми-техникалық прогресс, урбандалу процесі, экологиялық дисбаланс прессингті нығайтады. Адамның жұмыс қабілеттілігін жақсарту үшін арнайы жағдай жасау керек. Бұл жағдайда рекреацияның алатын орыны ерекше. «Рекреация» сөзінің мағынасы - «дема алу, адамның күшін қалпына келтіру» дегенді білдіреді.

Емдік-сауықтыру туризмі туристік классификация ішінде өзіндік орны бар. Соған орай елімізде емдік-сауықтыру рекреациялық ресурстарын зерттеу және талдау мәселелері қолға алынуда. Адамдардың рекреациялық қызметі бірнеше аспектілерден тұрады: медициналық және биологиялық, әлеуметтік-мәдени, экономикалық. Рекреациялық қызметінің ең негізгі аспектісі медициналық және биологиялық болып табылады. Оның құрамында - денсаулықты жақсарту, курортологиялық емдеу, адамдарға қажет ететін көмек көрсету және аурудың алдын алу.

Курорттық-рекреациялық шаруашылыққа шипажайлар, демалыс үйлері, туризм және қызмет көрсету бөлімдері жатады. Олардың басты мақсаты халықтың рекреациялық қажеттіліктерін табиғи, мәдени-тарихи және әлеуметтік-экономикалық ресурстар арқылы қанағаттандыру [1].

Қазақстанда туризмнің дамуы үшін туристік ресурстарға бай аудандар өте көп және олар нәтижелі халық шаруашылығының саласына қосылуда. Соңғы жылдары республикада біршама туристік шаруашылықтар құрылды, туристермен жұмыс белсенділігі жиналуда. Әдемі, әсем, көрікті жерлерде туристік кешендер салынды, көбінесе облыс орталықтарында комфортты туристік кешендер жұмыс істейді. Олар кез келген уақытта қала тұрғындарын қабылдауға, қызмет көрсетуге дайын тұрады, сонымен қатар, басқа да аудандардың қонақтарын қабылдауда [2].

Әр кешен өз-өзімен қызықты, әрі тартымды. Шыршалы-орманды «Алтын бор» Солтүстік Қазақстан облысында, Орал өзенінің маңында, Оралдан алыс емес жерде «Орал», «Қарқаралы» туристік кешені – Қарағанды облысында және ол өзінің велосипедті маршруттарымен ерекшеленеді, ол Қарқаралы таулы-орманды оазистік жолдарымен жүргізіледі. «Алтайлық бухта» деп аталатын туристік кешен Бұқтырма теңізінің жағасындағы Алтайлық орманмен Марқакөлге дейін өте қызықты маршруттар басталып, әлемге танымал «Рахмандық кілтке» қарай беттейді. Павлодар облысындағы көк көлдер жағасындағы ұмытылмас «Баян ауыл» туристік кешеніне бару, өзінің жағымды әрі таза ауасымен ерекшеленеді. Іле Алатауының көркем шатқалында Алматының туристік кешендері орналасқан. Қазақстанда туризмнің әр түрлі саласының дамуына барлық туристік аймақтар мен мүмкіндіктер бар: курорттар мен демалыс үйлерінде демалу, емделу, аңшылық, соның ішінде бүркітпен, альпинизм, тау туризмі, балық аулау, салт атты және су туризмі, тік ұшақтық экскурсия және халықаралық спорттық жарыстарда этникалық туризм, негізгі қозғаушы күші – шет елдегі қазақ оралмандары, ғылыми, діни, профессионалдық, жанұялық, бизнес-тур, коммерциялық туризм және т.б.

Географиялық зерттеулер нәтижесінде Қазақстан территориясындағы рекреациялық аудандарды бөліп айтуға болады. Олар жағымды демалыс пен туризмнің дамуына әсер етеді. Туризмді дамытудағы ең негізгі қолайлы аудандар Қазақстанның шығысында орналасқан. Бұл жерде республиканың күрделі су жүйелері қалыптасқан – Арал теңізі, Балқаш көлі, Зайсан, Алакөл, Қапшағай және Шардара су қоймалары. Су температурасы 3-5 айға дейін су туризміне жарамды. Осы саланы дамытуда Балқаш пен Алакөлдің алатын орны ерекше. Қазіргі кезде бұл жерде су туризмі даму үстінде.

Шығыс пен Оңтүстік Шығыс өзінің әрқилы және кең ауқымды табиғатымен ерекшеленіп, бір-бірімен тығыз байланыста жатқан тау жүйелері Алтай, Жоңғар Алатауы және Тянь-Шань қалыптасқан. Бұл аудандар өзінің үлкен, көркем және әрқилы өсімдік, жануар әлемімен ерекшеленеді [3].

Қазақстан туризмінің дамуына өз септігін тигізетін әртүрлі ландшафтық өзгешеліктері бар аудандарды жатқызуға болады. Сонымен қатар, туризмнің дамуына өз әсерін тигізетін үлкен өзен өңірлері – Орал, Сырдария, Іле, Ертіс жатады.

Географиялық бағалау нәтижесінде Қазақстандық туризммен демалыстың дамуына 60-қа жуық туристік рекреациялық зоналар және олар барлық экономикалық аймақтың 10 облыстық территориясын қамтиды. Бұл зоналарда туризмнің көп саласы әрекет етуде. Оның ішінде танымдық, спорттық-емдік маршруттар, стационарлық демалыстар және жаяу жүріп өтетін, су арқылы, шаңғы тебу арқылы жүріп өтетін танымдық маршруттар бар. Осы көп профильді туризм саласына 4 аймақ жатады, олар: Шығыс Қазақстанда – Зыряновск және Үлбі, Батыста – Орал және Оңтүстік Қазақстанда – Іленің орта таулы аймағы.

Қазір Қазақстан территориясында 500 шипажайлар мен демалыс орталықтары бар. Оның ішінен ең негізгі орын алатыны шипажайлы-профилакториялар (220 жоғары) және шипажайлар мен емдік пансионаттар (110 жуық). Жалпы шипажайлар мен басқа да демалыс орындарында бір жылда 1,5 млн. тарта адам демалуда.

Үлкен танымды емдік орталықтарға – Сарыағаш, Қапал-Арасан, Алма-Арасан және балшықпен емдейтін курорттарға – Моялды, Жаңақорған, Атырау жатады. Сонымен қатар, әйгілі атаққа ие болған Алматы мен Щучье-Бурабай курортын Қазақстанның асыл маржаны деп атайды. Өйткені онда тек республика тұрғындары ғана демалып қоймай, шет елдерден келгендер де демалуда. Сонымен қатар Қазақстанымыздың солтүстік жағында туристік рекреацияның көптеген маңызды жерлері бар [4].

Солтүстік Қазақстан облысы – Қазақстанның солтүстігінде орналасып, Қазақтың ұсақ үстүртінің бір бөлігін және Батыс Сібір ойпатының қиыр оңтүстігін алып жатыр. Облыстың солтүстік-шығыс жағында – Селетітеңіз, Теке, Үлкенқарой, Қалыбек деген үлкен тұзды көл-шұңқырлар жиынтығы байқалады. Аймақта минералды тұз бен шипалы су, саздары бар көлдер көп кездеседі. Осындай тамаша су қоймаларының біріне Майбалық көлі жатады.

Сурет 1. СҚО-ғы туристік потенциал

Облыс аумағында көптеген көркем жерлер (сурет 1): тау жоталары, сыңсыған ормандар, өсімдік қорықтары, маңызды қарағай тоғайлары, Шалқар көлі және Имантау табиғи аймағы бар. Жүздеген археологиялық тарихи және сәулет ескерткіштері

мемлекет қорғауында. Ең ғажайып археологиялық жерлер: Иман-Борлық, Шағала және Есіл өзендерінің аңғарында орналасқан, мысалы, энеолит эрасының кездеспейтін тарихи ескерткіші – «Ботай қонысы», ал темір ғасырының археологиялық ескерткіші - «Ақ Ирий» қалашығы болып табылады.

Облыс аумағында 37 туристтік-сауықтыру объектісі, 22 балалар сауықтыру лагері бар. Орналастыру өрісінде 24 жеке кәсіпорын иелері жұмыс істейді.

Мысал ретінде Еліміздің солтүстік қақпасы Шалқар-Имантау курорттық зонасын қарастыруға болады.

Айыртау ауданында орналасқан Имантау көлі – еліміздің ең көрікті табиғи ескерткіштер тізіміне кіреді. Мұнда сирек кездесетін ем аршасы жайқалып тұр. Бір ғана Айыртау ауданында екі көл бар, соның бірі – Имантау, екіншісі – Шалқар көлдің сұлулығын тек өз еліміздің адамдары ғана емес, алыс-жақын шетелдіктер де баурап алған. Шалқар көлі – еліміздің Солтүстік өңіріндегі көлдер ішінде жалғыз тұзды көл. Ол фитопланктоны балдыр мен зоопланктонға өте бай болғандықтан химиялық құрамы Қара теңізге өте ұқсас (сурет 2).

Сурет 2. Айыртау ауданның туристік потенциалы

Статистикаға үңілетін болсақ, 2018 жылы СҚО-на демалуға келген тусритер 2017 жылға қарағанда 56 пайызға көбейген. Аймаққа әсіресе Ресей, Қытай, Қырғызстан, Түркия және Германия елінен турситер жиі келеді. Имантау-Шалқар курорттық зонасында 37 демалыс базасы бар. Биыл сондағы демалыс орындарында болып қайтқан туристер санының еселеп артуда [5].

Айыртау ауданы жергілікті биліктің күш-жігерінің арқасында Қазақстан Республикасының туризм индустриясының 2020 жылға дейінгі даму тұжырымдамасына - «Табиғат бірлігі және көшпелі мәдениет» кластеріне енгізілді. Бұл мемлекет тарапынан өңір басшылығының жоспарларын қолдауға және жүзеге асыруға үміт береді.

Әдебиет:

1. Ердаuletov C.P. География туризма: история, теория, методы, практика -А.: «Атамұра», 2000. – 33 б.
2. Справочник по курортологии и курортотерапии / под ред. Проф Ю.Е. Данилова и проф. П.Г. Царфиса - М: «Медицина», 1993. – 647 б.
3. Алиева Ж.Н. Туризмология негіздері. – Алматы: Атамұра, 2004. – 124 б.
4. Мироненко И.С. Рекреационная география. – М.: МГУ, 1991. – 354 б.
5. Журнал «National geographic». – Астана, 10.2018. - 28 б.

ТАНЫМДЫ ТАРИХ ҰЛТ ТӘУЕЛСІЗДІГІНІҢ КЕПІЛІ

Талғатбек М.О., Дукенбаева З.О.

(Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ)

Халқымыздың тәуелсіз Қазақстан Республикасы атты мемлекет құрып, ұлттың азаттығын сақтай білуі бүгінде қаншалықты маңызды болса, сол мемлекеттің шынайы да танымды тарихын жазып, келер ұрпаққа жеткізе білуде соншалықты маңызды. Өйткені, тарих - ұлттың жады. Танымды тарихы жадында жатталған ұлт қана, ұлт ретінде сақталып, басқалармен қатар терезесі тең өмір сүре алады. Тарихын қастерлеген ұлт қана өткеннен тағылым алып, келешегіне сеніммен қарайды. Демек, ғылыми негізде жазылған танымды тарих - ұлт тәуелсіздігінің, ұрпақ тәуелсіздігінің кепілі.

Тәуелсіздік жылдары Қазақстан тарихы қайта жазылып, ұлттық және мемлекеттік мүдде тұрғысынан қайта зерттелуде. Кеңестік кезең жылдарында солақай саясаттың негізінде бұрмаланып жазылған келеңсіз тарихи тұстары қайта қарастырылынып, ақиқат тұрғысынан жаңаша зерделенуде. Сонымен бірге, азаттық жылдарындағы еліміздің жеткен жетістіктері басты назарда болып отыр. Қазіргі уақытта тарих ғылымы кеңестік дәуірдегі таптық методологияның шеңберінен шығып, зерттеудің жаңа бағыттары анықталып, тарихтың ақтаңдақтар беттері қайта ғылыми негізде зерделенуде. Қазақ тарихы Түркі өркениетінің ажырамас бөлігі ретінде зерттеліп, дала тарихындағы көшпелілердің орны айқындала түсуде. Қазақстан мемлекеті Еуразиялық идеяның жалғастырушысына айналды.

Еліміздің Тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласы ел дамуының жарқын үлгісі мен нақты қадамдарын көрсететін және ұлттық сананы жаңғырту жолындағы рухани сілкініс туғыздыртқан маңызды құжатының негізгі өзегі сананы жаңғырта отыра, ұлттық болмыстан, ұлттық кодтан айырылып қалмай, оны әлемдік құндылықтармен үйлестіріп, Қазақстанның игілігіне айналдыру жолдары қарастырылынған.

Мемлекет басшысының аталмыш жаңғыруында: «Жаңғыру атаулы бұрынғыдай тарихи тәжірибе мен ұлттық дәстүрлерге шекеден қарамауға тиіс. Керісінше, замана сынынан сүрінбей өткен озық дәстүрлерді табысты жаңғырудың маңызды алғышарттарына айналдыра білу қажет. Егер жаңғыру елдің ұлттық-рухани тамырынан нәр ала алмаса, ол адасуға бастайды. Сонымен бірге, рухани жаңғыру ұлттық сананың түрлі полюстерін қиыннан қиыстырып, жарастыра алатын құдіретімен маңызды» - дей отыра, адами құндылықтарға, рухани қазынаға, жастарды тәрбиелеуде олардың бойына патриоттық рухты сіңіре білу жұмысында рухани салаға басымдық берудің қажеттілігін алға қойып отырғандығын көреміз [1,1]. Бұл дегеніміз – ұлтымыздың барлық ұлттық салт-дәстүрлерін, мемлекеттік тіліміз бен әдебиетімізді, мәдениетімізді, ұлттық рухымызды жаңғырту деген асыл ұғымға келіп саяды. Елбасымыздың рухани жаңғыруға, руханиятқа, білім, ғылымға маңыз беруі – үлкен көрегендік пен ұлттың алға ілгерлеуін жылдам қарқынмен жылжытатын қозғаушы күш. Бұл – тәуелсіз еліміздің бақытты болашағы мен алаңсыз келешегі үшін жасалып жатқан жұмыстары. Өйткені, рухани байлықтың кемел болғаны бұл жеке азаматтарымыз үшін де, әрбір жеке тұлғадан құралған қоғам, туған еліміз үшін де өте маңызды үдеріс.

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Тәуелсіз Қазақстан үшін жасаған ерен еңбектері мен бастамашылдықтары тарихшылар үшін ғана емес, мемлекет, бүкіл қазақстандықтар, әсіресе кемел ұрпақ үшін көкейкесті.

Себебі, ертеңін ойлаған мемлекет қана өз тарихына көз жүгіртіп қана қоймай, оған барынша мән беріп, болашағын бағамдайтынын әлем елдерінің тәжірибесі дәлелдеп отыр. Сондықтан да, төл тарихымызды терең білмей, ертеңіміз айқын болады деу қисынсыз. «Сөздің ең ұлысы, ең сипаттысы - тарих» - деп Ахмет Байтұрсынов айтқандай, қай заманда болмасын, тарихшыларға артылар жүк ауыр болған. Оның себебі де түсінікті. Қай заманды алсаңыз да, тарих - халықтың ұлттық санасын қалыптастыру, мемлекеттік идеологияны насихаттау, жас ұрпақты патриотизм рухында тәрбиелеу қызметін атқарған. «Тарих ғылымы — барлық ғылымдардың атасы» десек, артық айтпаған болармыз [2,2].

Әрбір елдің дамуы мен әлемдік өркениетте алатын өзіндік орны мен ерекшеліктері болатындығы даусыз. Бізде өзіндік ерекшеліктері бар мемлекет ретінде дамып келеміз. Ендігі кезекте қол жеткізген жетістіктеріміз бен қатар өткенімізге назар аударып, оны зерделеп, барымыз бен жоғымызды түгендеп, тарихты оқып-үйрену мен зерттеудің мән жағдайын таразылайтын уақыт келді. Мақалада: «Біз жаңғыру жолында бабалардан мирас болып, қанымызға сіңген, бүгінде тамырымызда бүлкілдеп жатқан ізгі қасиеттерді қайта түлетуіміз керек», – делінген. Бұл заңдылық. Себебі, кез-келген ғылым саласы жаңа әдістерді іздеуі қажет. Расында, жастайынан дін мен дәстүрімізді, тағылымды тарихымызды оқып, сусындап өскен ұрпақ теріс ағымдар мен жат мәдениеттің жетегінде кетпейді. Неғұрлым тұтастыққа жету үшін елді айшықтап тұрған ұлттың танымдық, тәрбиелік маңызға бай әдет-ғұрып, салт-дәстүрлері қажет. Кез келген халықты өзінің төлтума рухани құндылықтары мен ізгі қасиеттері ғана біріктіре алады. Елбасы мақалада осы ұстанымды айқын көрсетіп берді: «...Жаңғырған қоғамның өзінің тамыры тарихының тереңінен бастау алатын рухани коды болады... Жаңа тұрпатты жаңғырудың ең басты шарты – сол ұлттық кодыңды сақтай білу», «Қазақстанның қасиетті жерлерінің мәдени-географиялық белдеуі – неше ғасыр өтсе де, бізді кез келген рухани жұтаңдықтан сақтап, аман алып шығатын символдық қалқанымыз әрі ұлттық мақтанышымыздың қайнар бұлағы» [3,5]. Қазіргі киелі тәуелсіздігіміздің жағдайында бұрынғы бұрмаланып жазылған тарихтың ақтаңдақтары нақтыланып, жаңаша деректермен толықтырылуы бүгінгі ұлттық мүдде тұрғысынан алғанда өте маңызды. Салт-дәстүрі мен тарихына ерекше мән берген елдің тұғыры биік, іргесі берік болмақ.

Бүгінгі таңда тарихтану процесінде ғылыми ұстанымдары мен көзқарастарды қайта қарау мәселесі өркениеттілік пен жүйелілік тұрғысынан зерттеу мәселесі кәсіби тарихшылар арасында кеңінен талқылануда. Күн тәртібінде тарихты әлеуметтану, аймақтану, психология, экономика, саясаттану, жаратылыстану, педагогика ғылымдарының әдіс-тәсілдерін қолдану негізінде пәнаралық байланыс арқылы зерттеу көзделуде. Бұдан тарих ғылымының аясы кеңімесе, тарыла қоймасы анық. Тарихты жазу бір бөлекте, оны халыққа жеткізу, санаға сіңіру, қоғамның тарихи санасын қалыптастыру одан да маңызды мәселе. Тарих ғылымы қоғамның тарихи танымы мен тарихи санасын қалыптастыру арқылы дәріптелуі қажет. Әсіресе, тарихи тақырыптарға жазылған еңбектер арқылы халықтың тарихи санасын қалыптастыруға ықпал жасау керек. Ол үшін, ел ертеңі жастарды өз бетінше жеке көзқарастарын қалыптастыру да тарихи шығармалардың алатын орны ерекше. Өйткені, бүгінгі жастар ресми тарихтан гөрі, көркем тарихты оқуға құмар. Көркем тарихтың артықшылығы тарихи сананы қалыптастыруға күшті әсер ететіндігінде. Бірақ, тарихи сананы көтеруде, тарихпен тәрбиелеуде үлкен рөл атқарғаны мен, ол кітаптар дегенмен-де ресми тарих бола алмайды. Біздің тарих - тұлғаға негізделген тарих. Жеке тұлға қазақ үшін өте маңызды. Қазақ халқының жадында тарих әрқашан сақталып келген. Халқымыздың осы ерекшелігін Ұлт Көшбасшысы дұрыс түсінді. Президентіміз: «... Қазақ «Туған жерге туыңды тік» деп бекер айтпаған. Патриотизм кіндік қаның тамған

жеріңе, өскен ауылыңа, қалаң мен өңіріңе, яғни туған жеріңе деген сүйіспеншіліктен басталады. Сол себепті, Туған жерге, оның мәдениеті мен салт-дәстүрлеріне айрықша іңкәрлікпен атсалысу – шынайы патриотизмнің маңызды көріністерінің бірі», – деп атап өтті. Расында, өзінің туған жерінің, туған өлкесінің көркеюіне үлес қоса білген азамат бүкіл елдің игілігі үшін қызмет ете алады. Міне, патриотизм дегеніміз туған жерге деген сүйіспеншіліктен басталады.

Рухани жаңғырудың бастау бұлағы «Мәдени мұра» (2004), «Халық – тарих толқынында» (2013) бағдарламалары аясында басталды. Елбасының биылғы жылы жасаған дәстүрлі Жолдауы «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» деп аталғаны мәлім. Ұлттық сананы жаңғыртудың кезеңі келді деп білетін, дамыған, келешегі баянды мемлекет құруды мұрат еткен Елбасы бұл бағыттағы кемел ойларын бірнеше бағытта, дәлірек айтқанда бәсекеге қабілеттілік, прагматизм, ұлттық бірегейлікті сақтау, білімнің салтанат құруы, Қазақстанның революциялық емес, эволюциялық дамуы, сананың ашықтығы жайын жаңғыртумен жалғастырған. Аталған аманаттардың қай-қайсысы болса да ХХІ ғасырға азат, тәуелсіз ел ретінде қадам басқан қазақ елінің жұлдызын жарқыратып, әлемдік өркениет көшіне ұмтылған халықтар санатына қосуды мұрат тұтады. Қазақстан тарихын оқытуда тың бағыттар, соны тәсілдер мен әдістерді меңгеру және оларды күнделікті білім беруде пайдалану мәселесі көкейкесті болып табылады. Сондай тың тәсілдердің бірі пәнаралық байланыстарды орнату болып саналады. Пәнаралық тәсілдерді кеңестік кезеңдерде-де, одан ерте кезеңдер де ғалымдар өз еңбектерінде пайдаланған. Мысалы: ортағасырлық ғұлама ғалымдар әл-Фарабиден бастап, кейінгі кеңестік кезеңдердегі ғалымдар әл-Машани да осы пән аралық ғылыми тәсілдерін теориялық қағидаларымен көрсете білген. Заман талабына сәйкес бұл қағидалар сұранысқа ие бола алмады. Уақыт өте келе пәнаралық байланыстың қағидаттары үлкен сұранысқа қайтадан ие болды. Пәнаралықтан өзге оқытудың интерактивті тәсілдерін пайдалану қалыптасқан әдістермен қатар оқытушының әр алуан түрлерді ұсынуына мүмкіндіктер береді. Оқытудың жаңа технологияларын пайдалануда әдістемелік ұсынымдардың маңызы арта түсері сөзсіз. Қазақ халқының сан ғасырлық қайғы-қасіретке толы тарихында тағдырдың талай тәлкегіне түсіп, көптеген оқиғаларды басынан кешіргендігі баршаға мәлім. Әйтседе, сондай күрмеуі қиын, тығырықты жағдайдан аман-есен, елдігін, бірлігін жоғалтпай шығып отырды, өйткені оның жігерін еселеп, рухын туыр етіп желбіретіп, арманын асқақтатқан тәуелсіздікке, азаттыққа деген ұмтылысы мен құштарлығы еді. Осы орайда Елбасының «қазақ тарихында біз ұялатын ештеңе жоқ» деген сөзі ойға оралады [4,6]. Біздің тарихымыз әуел бастан тәуелсіздік, азаттық үшін күреске толы. Қазіргі тәуелсіздігіміз солардың жемісі. Біз тәуелсіздігімізге тоқсаныншы жылдардың бас кезінде қол жеткіздік деп түйеміз, алайда бұл бұрынғы азат елдігіміздің жаңғыруы екенін естен шығармағанымыз жөн.

Рухани жаңғыру тағлымындағы ұлт тарихы жастардың ұлттық намысын шыңдауға, ата-баба рухы деген қасиетті сөздерді жоғалтпауға тәрбиелейді. «Қазақ - үлкен ел, ақ тілеулі, рухы күшті ел! Қаншама қансырасақта көктемгі көктесіндей қайта көктейміз, қайта өрлейміз» - деген болатын Төле би бабамыз [5,3]. Туған жерді қорғау, туған еліңе қызмет ету білімнің көптігінен емес, елдік санаға, туған еліңе деген махаббатқа байланысты екен. Алаш арысы Әлихан Бөкейхан: «Халыққа қызмет ету – білімнен емес мінезден», деп бекер айтпаса керек [6,12]. Осынау парасатты пікір Абайда да бар: «Атаның баласы болма, адамның баласы бол» [7,1]. Бұл – ұрпақтан-ұрпаққа алмасып отырған «елдік сана» желісі. Осынау асыл құндылықтар санамызда жаңғыртып, жан-дүниемізді тағы бір серпілтті. Жалғасын табатын жарқын істердің жүзеге асуына Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстанның үшінші жаңғыруы

бағдарламаларымен «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласы бағыт-бағдар болатыны сөзсіз.

Тарих - шын мәнінде ұрпақты отансүйгіштікке тәрбиелеудің негізгі қайнар көзі. Елбасы тарих туралы тағы бір сөзінде «Өркениетті алға бастыра ғылым десек, соның бірден-бір саласы жас ұрпақты дәл тарихтай отаншылдыққа, ұлтжандылыққа, әділдікке тәрбиелей алмайды», — деп түйіндеген. Мемлекет тарапынан жасалған зор мүмкіншілікті пайдалана отырып, қазақтың шын тарихын жазу, оны саясаттандырмау бағыты күн тәртібіне қойылып отыр. Ұлт Көшбасшысының қолдауымен жүзеге асырылып жатқан «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» деген бағдарлама қазіргі өмір сүріп отырған ортаға, халық пен оның тарихына деген көзқарас отанын сүйетін азаматтарға түбегейлі өзгеріс әкелетіні дау тудырмасы анық. Әрбір мемлекет алдымен өзінің ұлттық мүддесін қорғайды десек, тарих ғылымының міндеті-де — тәуелсіздікті баянды ету жолындағы жас жеткіншектерді елжандылыққа тәрбиелеуде маңызы зор.

Әдебиет:

1. Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру». 26 сәуір, 2017 жыл.
2. А. Байтұрсынов. Ақ жол. Алматы, 1989 жыл.
3. Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру». 26 сәуір, 2017 жыл.
4. Н. Назарбаев. Тарих толқынында. Алматы: Атамұра, 1999 жыл.
5. М. Жолдасбеков. Еліне сөзі ем болған. // Егемен Қазақстан. 2013 жыл. 25 қазан.
6. Е. Тілешов. Әлихан Бөкейхан – қазақ ұлтшылдығының саяси көсемі. // Қазақ әдебиеті. 2017 жыл. 8 қыркүйек.
7. С. Назарбекұлы. Мен кімін. // Ана тілі. 2012 жыл. 26 шілде.

ӘОЖ 78.01

ӘЛ-ФАРАБИДІҢ МУЗЫКАЛЫҚ МҰРАСЫ

Асылбекұлы Ә., Дүкенбаева З.О., Талғатбек М.О.

(Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ)

Біқылым заманнан адамзат баласы өзін-өзі дамытуды, алға ұмтылуды көздеп, жаңару мен жақсылыққа ынтызар пейілмен алдына мақсаттар қойып, ілгері жылжып келеді. Әр түрлі қоғамда сан қырлы саладағы ғалымдар мен ойшылдар адамзат игілігі үшін еңбек етіп, ерекше еңбектер қалдырғаны белгілі. Бүгінгі толғанатын ой сыни тұрғыдан ойлауға ықпал етудегі адамзат өміріндегі музыканың маңызы туралы болмақ. Жалпы өмірдің өзін музыкасыз елестетуге болмайды. Адамның жүрек соғысының өзі – музыка, ол тоқтағанда өмір музыкасы да тоқтайды.

Ұлы ғалым, философ, социолог, математик, физик, астроном, ботаник, лингвист, логик, музыка зерттеушісі Әбунасыр Мұхаммед ибн Тархан әл-Фараби Оңтүстік Қазақстан өлкесінің көне Фараби, кейіннен Отырар қаласы, Шәуілдір ауылында дүниеге келген. 20 жасына дейін сонда оқып, тәрбиеленеді де өсе келе Шығыс елдерін аралап білімі мен ғылымын дамытады. Солардың ішінде араб халифатының саяси-мәдени орталығы Бағдатта, Кайрде, Алеппода, Дамаскіде болып көптеген ғылыми зерттеулер жасайды. Шам шахарында көптеген жылдар бойы тұрып ғылыми салаларды игереді. Фараби бабамыздың асыл ғылыми шығармашылығы дүние жүзі мәдениеті мен ғылыми жаңалықтарына Шығыстың Аристотелі деп танылған. Болашақ ұрпаққа қалдырған ғылыми мұрасы, 160-қа жуық трактаты біздің заманымызға жетті.[1,10]

Әл-Фараби еңбектерінің ішіндегі ең шоқтығы биігі ол-музыка саласы. Музыка – адам жанының, оның ең сырлы сезімдерінің, ұмтылысы мен арманының негізі. Ол адамның ішкі дүниесінің терең негіздерін қозғайды. Бұл ғылым (яғни музыка) өзінің байсалдығынан айрылған адамдарды түзетуге, қызба адамды қалпына түсіруге, байсалды адамды ылғи да бір қалыпта ұстауға құдіреті әбден жетеді дей келе, музыканың үш түрі бар: біріншісі, жәй ғана рахат сезімін туғызады, екіншісі құмарлықты, ынтықтықты білдіреді, үшіншісі біздің қиялымызға бағытталады. Жағымды сезім оятатын музыка демалыс үшін қолданылады, ол бізді жақсы тынықтырады деген ой қорытады Әл-Фараби.[2,31] Негізінен алғанда, Фарабидің өзі асқан музыкант, аспапта шебер орындаушы болған. Ол жайлы ел арасында мынадай бір аңыз-әңгіме бар: Шығыс патшаларының бірінің сарайында той-думан қызып, бек-патша, бай-манап, қожа-молдалар жиналып үлкен жиын-тамаша құрып жатқан көрінеді. Оған Фараби де қатысады. Бірақ, шарап ішіп елірген қауым Фарабиге ілтипат жасамайды. Шыдамаған Әбунасыр бір шетке шығып, домбырасын қолға алып, аса бір мұнды күй орындайды. Оның мұндылығы сонша жұрттың бәрі ойын-сауықты тастай салып, уайымға беріліп егіліп жылайды. Енді бір сәт аса бір қуанышты, көңілді күйді ойнай жөнелгенде әлгі жұрт еңселерін бірден көтеріп, балаша билеп, жын қаққандай сақылдап ойнап кетеді. Мұнан соң Фараби бір түрлі жаймашуақ, бір сарынды қоңыр ырғақты күй ойнағанда отырғандар музыка әуеніне елітіп, бірі қалмай ұйықтап қалады. Оларды ұйықтатып тастап Фараби жайына жүріп кеткен екен.[3,7]

Музыканы зерттеу саласында Фараби әр алуан шығармаларымен қатар «Китаб әл-мусики әл-кабир» атты көлемді еңбек қалдырды. Әбу Наср әл-Фарабидің тарихи-теориялық трактаты 1967 жылы Каирде Махмұд Ахмад Хафийдің редакциясымен жарық көрді. Кітап екі ірі бөлімнен тұрады: бірі – «Музыка іліміне кіріспе», екіншісі – «Музыка туралы ілім». Соңғы бөлімі үш тарауға жіктеледі: а) «Музыка теориясының негіздері»; ә) «Кең таралған аспаптар және оларға тән интервалдар»; б) «Музыкалық әуеннің құрылысы». «Музыка іліміне кіріспе» бөлімі екі тараудан тұрады. Алғашқысында «музыка» сөзінің мән-мағынасы, әуеннің шығу тегі, оны орындау мен музыкалық аспап жасау, музыка теориясы мәселелері сөз болған. [4,18] Мұнда музыканы тәжірибелік және теориялық деп жіктеп, аспаптардың музыкалы және ұрмалы болып бөлінетіні көрсетіледі. Екінші тарауда жағымды әуендер мен олардың түрлері, музыкалы тондардың орналасуы, дыбыстың табиғи ерекшеліктері, музыкалы әуенді кемелдендіру тәсілдері, сезім арқылы қабылдауға жататын интервалдар мөлшері, жалпы музыка теориясының негіздері туралы көптеген құнды мағлұматтар беріліп, ғылыми пікірлер айтылады.

Ұлы ойшылдың музыкалық аспаптар жөніндегі еңбектерінің маңызды болатын себебі, ол өз заманындағы музыкалық аспаптарды зерттей келе былайша сипаттаған: «... аспапта сүйемелденетін вокальдық музыка мейлінше құлпырып, байи түседі, құлаққа жағымды естіліп, жүрекке жылы тиеді және поэзиясы мен ырғақтылығының арқасында оңай жатталады...» және «Музыканттар аспаптардан адам даусымен салыстырғанда басқаша түрде болып келетін ноталар мен әуендер шығаруға болатынын байқады. Мұндай әуендер жанға жағып, бойды билейтін болғандықтан, вокальдық тондардың барлық қасиеттерін бере алмағанымен де, табиғи әуен ретінде жоғары бағаланған. Олар кейде ән салу ережелерінен ауытқи отырып, әлгі ноталар мен әуендерді қолданатын болды, сөйтіп олардан баға жеткісіз пайда тапты». Одан әрі ғалым өз пікірін дамыта келіп, былай деп толықтырады: «Аспаптық музыканың өзі адам даусын қаншалықты келтіре алатын болса, соншалықты дәрежеде әнге қосылады. Ол адам даусын сүйемелдейді және түрлендіріп байытады немесе прелюдия мен интермедия ролін атқарады. Интермедиялар әншінің тыныс алуына көмектеседі; сонымен қатар олар дауыспен келтіре алмайтын әуенді келтіріп, музыканы толықтырады»-деп айтқан.[5,21] «Китаб әл-мусики, әл-кабир» еңбегі жазылғаннан бері

1100 жылдан астам уақыт өтті. Алайда, әл-Фарабидің бұл ұлы кітабы, музыка зерттеу ғылымы үшін күні бүгінге дейін өзінің баға жеткісіз құнын жойған жоқ. Ол Шығыс халықтарының сонау бағзы замандағы музыкалық мәдениетінен мағлұмат беріп, біздің білімімізді кеңейте түседі.

Әл-Фарабидің музыкалық мұрасы тек қана құрғақ музыкалық шығарма емес, бұл бүкіл ортағасырлық ғылымның музыкааралық шығармаларын талдау болып келеді.

Фарабидің пікірінше музыканың ғылыми іргетасы тәжірибе – бақылау мен физика-математика ғылымдарының қағидаларынан тұрады, ол оның негізгі мақсаты мен адамның эстетикалық мұқтаждығын қанағаттандыруға тиісті, оның бір ұшы поэзияға тіреледі, өйткені поэзиялық тіл мен музыка тіл бір-біріне етене болып қабысқан кезде музыканың әсерлігі мен эффектісі жүйеге түседі, яғни музыка ғылым ретінде математикаға жақын тұрса, өнер ретінде поэзияға туыстас. Осы музыка трактаты көптеген философиялық мәселелермен мол қамтылған, физика математика туралы да айтылады. Музыка зерттеушісі Әбунасыр Мұхаммед ибн Тархан әл-Фарабидің әлем өнеріндегі басты жаңалығы музыканың теориясын жасағандығында. Себебі, осы уақытқа дейін музыка зерттеушілерінің сөзіне сүйенер болсақ, Әл-Фараби жасаған музыкалық теория нақты әрі айқын». Сол үрдіс бойынша әрбір шаңырақтың төрінде домбыра мен қобыз ілініп тұрса, күмбірлеген күй мен әсем әуенмен әрленген сәби жаны ертегі мен батырлар жырымен қанығып өссе, баланың ұлттық рухы күшейіп, ұлылыққа бастау алары сөзсіз. Ертеден имандылыққа ұйытар, даналыққа бастар аталардың сөзі, мейірімділік пен әдепке иілтер әжелердің ғибраты, еліміздің ұлттық музыка өнері мен рухани құндылықтары бүгінгі жас ұрпақпен жалғасын тауып жатса нұр үстіне нұр болар! Мәңгілік елдің қамқоршысы болар жас ұрпақ сыни тұрғыдан ойлана алып, өзін-өзі басқарып, өмірге бейімделіп, ынтымақта еңбек етсе бақытымыз баянды бола бермек!

Әдебиет:

1. А. Ж. Машанов. Әл – Фараби, //Қазақ ССР Ғылым Академиясының хабаршысы, № 5. 1961 жыл.
2. Ал-Фараби. Большая книга о музыке. Трактаты о музыке и поэзии. Алматы: Ғылым, 1993. С. 327-382.
3. А.Ж. Машанов. «Әл-Фараби – Ұлы ұстаз» 1970 жыл. 290 бет.
4. А.Ж. Машанов. Әбунасыр Фараби, «Орта Азия мен Қазақстанның ұлы ғалымдары» Алматы, 1964 ж.
5. Е. Жәнібеков Фарабидің музыкасы, «Білім және еңбек» № 7, 1968 жыл.

УДК 343.351

МОШЕННИЧЕСТВО КАК СПЕЦИФИЧЕСКАЯ ФОРМА ХИЩЕНИЯ

Талипова А.С.

(СКГУ им. М. Козыбаева)

Мошенничество - есть хищение чужого имущества или приобретение права на чужое имущество путем обмана или злоупотребления доверием. [1]

Хищение – совершенные с корыстной целью противоправные безвозмездные изъятие и (или) обращение чужого имущества в пользу виновного или других лиц, причинившие ущерб собственнику или иному владельцу этого имущества. [1]

Под формами хищений понимаются предусмотренные уголовным законом способы их совершения, отличающиеся друг от друга по механизму завладения имуществом и влияющие на квалификацию хищения. [2]

В соответствии с казахстанским законодательством существует шесть разновидностей форм хищения.

Кража, то есть тайное хищение чужого имущества (ст.188 УК РК), присвоение или растрата, то есть хищение чужого имущества, вверенного виновному (ст. 189 УК РК), мошенничество, то есть хищение чужого имущества или приобретение права на чужое имущество путем обмана или злоупотребления доверием (ст.190 УК РК), грабеж, то есть открытое хищение чужого имущества (ст. 191 УК РК), разбой, то есть нападение с целью хищения чужого имущества, соединенное с насильем, опасным для жизни или здоровья лица, подвергшегося нападению, или с угрозой непосредственного применения такого насилия (ст.192 УК РК), хищение предметов или документов, имеющих особую историческую, научную, художественную или культурную ценность, независимо от способа хищения (ст. 193 УК РК).

Характерными способами совершения такого вида хищения, как мошенничество, являются обман или злоупотребление доверием. Для незаконного приобретения права на чужое имущество, подпадающего под признаки мошенничества, характерны аналогичные механизмы завладения.

Чужое имущество как предмет уголовного правонарушения должно обладать совокупностью следующих признаков: а) с социальной стороны - представлять собой именно имущество; б) с правовой стороны — быть чужим для виновного; в) с экономической стороны - иметь материальную ценность и определенную стоимость; г) с физической стороны - практически всегда являться движимым; д) с позиции квалификации уголовного правонарушения - находиться в свободном и бесконтрольном обороте.

Чтобы отвечать требованиям предмета преступного посягательства, имущество должно обладать следующими признаками:

- 1) быть движимым или недвижимым;
- 2) быть предметами материального мира, которые извлечены из естественного природного состояния и в которые вложен труд человека;
- 3) обладать определенной экономической ценностью;
- 4) должно быть чужим. [3]

Отличием между хищениями также выступает отношение виновного к чужому имуществу, так в случае совершения присвоения или растраты, предусмотренной статьей 189 Уголовного кодекса, чужое имущество является вверенным виновному.

В остальных случаях совершения хищения: кражи, мошенничества, грабежа, разбоя, имущество не является вверенным виновному.

Хищение по размеру причиненного ущерба делится на три вида: совершенное в незначительном размере, в крупном размере, в особо крупном размере.

В казахстанском законодательстве уголовная ответственность впервые за мелкое хищение предусмотрена Уголовным кодексом 2014 года. Совершение мелкого хищения не является преступлением, а является уголовным проступком, за которое не может быть назначено наказание в виде ограничения или лишения свободы.

В соответствии с подпунктом 10) статьи 3 Уголовного кодекса незначительным размером признается стоимость имущества, принадлежащего организации, не превышающая десяти месячных расчетных показателей, или имущества, принадлежащего физическому лицу, не превышающая двух месячных расчетных показателей.

Именно размер причиненного ущерба разграничивает мелкое хищение от кражи, мошенничества, присвоения или растраты чужого имущества, квалифицируемых по статьям 188-190 УК РК.

Общим признаком хищений выступает корыстный мотив с целью противоправного безвозмездного изъятия и (или) обращения чужого имущества в пользу виновного или других лиц.

Корыстная цель как признак хищения прямо названа в законодательном определении хищения. Корысть - это стремление виновного «извлечь материальную, имущественную выгоду как в свою пользу, так и в пользу других лиц, в материальном положении которых лицо, совершающее хищение, заинтересовано. Цель, с точки зрения русского языка, - «конечное желание, стремление, намерение, чего кто силится достигнуть». [3]

Помимо хищения чужого имущества путем обмана или злоупотребления доверием для мошенничества характерно также приобретение права на чужое имущество путем обмана или злоупотребления доверием. Последнее не является хищением, поскольку не укладывается в определение хищения, так как не связано с изъятием и (или) обращением в пользу виновного или других лиц предмета преступления - чужого имущества. [4]

С объективной стороны закон определяет мошенничество как хищение чужого имущества или приобретения права на чужое имущество путем обмана или злоупотребления доверием. Таким образом, можно выделить четыре способа совершения мошенничества:

- хищение чужого имущества путем обмана;
- хищение чужого имущества путем злоупотребления доверием;
- приобретение права на чужое имущество путем обмана;
- приобретение права на чужое имущество путем злоупотребления доверием.

Обман как способ совершения хищения или приобретения права на чужое имущество, ответственность за которое предусмотрена в статье 190 Уголовного кодекса, может состоять в сознательном сообщении заведомо ложных, не соответствующих действительности сведений либо в умолчании об истинных фактах, либо в умышленных действиях (например, в предоставлении фальсифицированного товара или иного предмета сделки, использовании различных обманных приемов при расчетах за товары или услуги или при игре в азартные игры, в имитации кассовых расчетов и т.д.), направленных на введение владельца имущества или иного лица в заблуждение. [5]

Сообщаемые при мошенничестве ложные сведения (либо сведения, о которых умалчивается) могут относиться к любым обстоятельствам, в частности к юридическим фактам и событиям, качеству, стоимости имущества, личности виновного, его полномочиям, намерениям. [6]

Целью обмана, как правило, является преднамеренное введение в заблуждение лица или лиц путем предоставления ложных сведений или искажения истины.

Злоупотребление доверием при мошенничестве заключается в использовании с корыстной целью доверительных отношений с владельцем имущества или иным лицом, уполномоченным принимать решения о передаче этого имущества третьим лицам. Доверие может быть обусловлено различными обстоятельствами, например, служебным положением лица либо личными или родственными отношениями лица с потерпевшим. Злоупотребление доверием также имеет место в случаях принятия на себя лицом обязательств при заведомом отсутствии у него намерения их выполнить с целью безвозмездного обращения в свою пользу или в пользу третьих лиц чужого имущества или приобретения права на него (например, получение физическим лицом кредита, аванса за выполнение работ, услуг, предоплаты за поставку товара, если оно не намеревалось возвращать долг или иным образом исполнять свои обязательства) [5]. Вопрос о соотношении обмана и злоупотребления доверием в рассматриваемых

составах преступлений вызывает множество споров между учеными в теории уголовного права [7].

Отличительной особенностью объективной стороны мошенничества является то, что потерпевший, находясь в состоянии добросовестного заблуждения, добровольно передает имущество или предоставляет преступнику право на имущество. Вследствие этого переход имущества обычно выглядит внешне как соглашение сторон, сделка. Однако такая сделка юридически незаконна, т.к. совершена в ущерб воле потерпевшего [3].

Литература:

1. Уголовный Кодекс Республики Казахстан [от 3 июля 2014 года № 226-V](#) (с [изменениями и дополнениями](#) по состоянию на 12.07.2018 г.)
2. Мустафаев Ч.Ф. Уголовно-правовые и криминологические проблемы борьбы с хищениями имущества. Баку, 1994. С. 65.
3. Комментарий к Уголовному Кодексу Республики Казахстан (Особенная часть) Борчашвили И.Ш., Т.2. Особенная часть - Алматы -2015 «Жеті Жарғы».
4. Мустафаев Ч.Ф. Проблемы уголовной ответственности за хищения имущества. Баку: ИПО «Азербайджанская энциклопедия», 1995. С. 55-57;
5. Толепов С.К. Понятие и виды обмана или злоупотребление доверием // Правовая реформа в Казахстане №4 (76) - Алматы – 2016.
6. Тогайбаева Ш.С. Квалифицирующий признак разбоя нуждается в уточнении // Теоретические проблемы права: суждения и Перспективы. Караганда, 1996.
7. Уканов К.Ш. Предупреждение хищений в РК: уголовно-правовые и криминалистические аспекты. - Алматы: Изд-во Академии МВД РК, 2003.

УДК 340

ПРОБЛЕМА ПРОГНОЗИРОВАНИЯ В СОВРЕМЕННОЙ ЮРИСПРУДЕНЦИИ

Танов И.А.

(СКГУ им. М. Козыбаева)

В современном правотворчестве очень остро стоит вопрос прогнозирования, как отдельной научной структуры. Прогнозирование в юриспруденции - это, на мой взгляд, определение комплекса возможных вариантов перспективного развития правовой действительности путем использования широкого диапазона специальных методов, обеспечивающих научную обоснованность и достаточную точность выдвинутых предложений, моделей и проектов. Отсюда вытекает, что горизонт прогнозирования в юридической науке чрезвычайно широк; он может и должен охватывать как практически прикладные вопросы правового развития (например, прогноз состояния преступности по определенной категории дел в регионе в предстоящем году), так и глобальные, фундаментальные, крупномасштабные проблемы будущего изменения правовой системы в перспективе (например, прогноз развития правовой системы, планирование законодательной деятельности на длительную перспективу и т. д.). При этом, разумеется, как практически прикладные, так и фундаментальные прогнозы должны быть тесно соподчинены между собой, связаны, и только в этом случае они будут социально и юридически ценными [1]. В отечественном правоведении имеются ценные наработки по теории правового прогнозирования как одного из видов социального прогнозирования, в которых освещаются его уровни, виды, цели, задачи,

функции, принципы, основной инструментарий, детерминирующее влияние на правовое прогнозирование различных социальных факторов.

Актуальность данной темы обусловлена тем, что действующее законодательство, отличающееся недостаточной системной сбалансированностью, противоречивостью, пробельностью выявляет необходимость актуализации работы по прогнозированию развития и совершенствованию законодательства. В законотворческой деятельности прогностическое мышление как необходимый ее атрибут находится не на должной высоте, порой практически отсутствует. В научной литературе при характеристике критериев, служащих исходным основанием для принятия решения о начале работы над законопроектом, прогностический фактор не выделяется, несмотря на его важную управленческую значимость, но как показывает действительность - правовая прогностика как наука не сложилась. «Техника прогнозов управления социальными процессами до сих пор развивается преимущественно в экономической политике». Законодатель, не обеспеченный прогностической правовой идеологией, нередко пасует перед лицом возникающих правовых проблем, совершая те или иные (порой роковые) ошибки, односторонне абсолютизируя социальную значимость определенных объектов нормативно-правового регулирования или, напротив, игнорируя новые, прогрессивные правовые тенденции в эволюционной динамике общественных процессов, принимая поспешные, произвольные решения [2].

Научная новизна выражена в выводах и положениях, раскрывающих сущность, содержание и структуру механизма прогнозирования в правотворчестве и право применении: сформулированы исторические предпосылки становления теории правового прогнозирования как межотраслевой отрасли научного знания; выявлены общие и отличительные признаки объекта и предмета прогнозирования в правотворчестве и право применении; установлены общие и специфические принципы прогнозирования в правотворчестве; определено основное содержание и главные направления прогнозирования деятельности органов внутренних дел по борьбе с преступностью.

Всю законотворческую деятельность, являющуюся по своему системному характеру синкретической (т. е. нерасчлененной, интегративной), необходимо поставить на прочный научный фундамент, который не может быть таковым без подлинно научного прогнозирования – основополагающего векторного ингредиента проектирования, подготовки и принятия законодательных актов. В связи с этим я выделил следующие проблемы развития прогнозирования:

какие общественные отношения (или их стороны) предполагается в будущем подвергнуть правовому регулированию, т. е. в каком направлении будет развиваться действующее законодательство;

в какой последовательности должно и будет развиваться действующее законодательство, т. е. каков план законопроектных работ;

каковы пути дальнейшего совершенствования действующего законодательства (научная обоснованность правового регулирования, перспективы инкорпорации и кодификации законодательства, повышение уровня законодательной техники и т. д.);

каковы перспективы демократизации законодательной деятельности вообще и законодательной процедуры в частности;

-какова будет роль правовой системы в различных сферах общественной жизнедеятельности (в повышении уровня управления, в укреплении законности, в правовом информировании населения и т. д.);

-какова будет эффективность действия отдельных норм, институтов и отраслей законодательства в зависимости от предполагаемых изменений в экономической, политической, социальной и культурной жизни общества;

- каковы будут последствия (результаты) реализации правовых установлений, как в разрезе общей динамики общественного развития, так и в разрезе группового и индивидуального сознания, действия и поведения;

-какова вероятность изменения, в количественном и качественном отношении, характеристики преступности, правонарушений, антиобщественных явлений и процессов как в масштабе страны в целом, так и в отдельных ее регионах;

-каковы будут наиболее действенные меры по борьбе с преступностью и причинами, ее порождающими;

-каковы обще социальные и специально юридические пути дальнейшего укрепления законности и упрочения режима правопорядка в стране [3].

Эти проблемы правового прогнозирования могут быть, конечно же, дополнены, конкретизированы, развиты. Очевидно, однако, что их решение окажется тем более успешным, чем в большей степени оно будет научно обоснованным. Научность прогнозируемых тенденций в сфере правовой жизни позволит так воздействовать на соответствующие условия, среду и факторы, чтобы они наилучшим образом способствовали дальнейшему совершенствованию законодательства, укреплению законности, упрочению правопорядка в стране. Прогнозы должны основываться только на объективных закономерностях общественного развития, на естественных, необходимых и существенных связях и отношениях развивающейся правовой действительности (с учетом, разумеется, случайных факторов). Нельзя прогнозировать, тем более в правовой сфере, рассчитывая лишь на случайное стечение обстоятельств, поскольку оно может и не наступить. Вместе с тем при исследовании будущего необходимо считаться со всеми возможными, в том числе и случайными, факторами и их комбинациями. Лишь изучив действительное состояние правовых явлений и процессов в настоящем, можно предсказать неизбежность того или иного направления их развития в будущем [4].

Следовательно, знание объективной внутренней логики процесса движения законодательства есть тот необходимый фундамент, на основе которого оказывается возможным предусмотреть закономерные последствия его действия в грядущей перспективе.

Многие юристы и исследователи сравнительно редко обращаются к анализу общетеоретических аспектов правового прогнозирования, однако в сферах криминалистики тема прогнозирования достаточно актуализирована. В связи с вступлением страны на новый этап своего экономического развития, а также задачами борьбы с коррупцией и другими преступлениями, подрывающими экономическую безопасность государства, злободневными остаются проблемы прогнозирования экономической преступности. Экономика (финансовое прогнозирование) широко оперирует понятиями прогнозирования доходов и расходов бюджета, роста валового национального продукта, банкротства предприятий, кредитных рисков, финансовой устойчивости предприятий, эффективности инвестиционных проектов, уровня инфляции, потребительских цен, цен производителей, курсов акций и т. д.

Я считаю, что прогнозирование как вид науки при правильном и планомерном развитии сможет выйти на новый уровень. Моя идея решения это важной юридической проблемы заключается в конгломерации основных наук современного общества с целью предупреждения новых явлений, которым так подвержено общество 21 века. Учитывая тенденции развития глобализации, интеграции, экономики, науки и анализируя их можно добиться создания ряда законов, которые будут повсеместно регулировать эти отношения.

Если правовая цель является отражением определенной правовой возможности и установкой превращения этой цели в действительность, то план законодательной деятельности представляет собой конкретную программу этого превращения. В законодательном плане определяются этапы, последовательность, темпы, сроки,

средства реализации прогноза, выраженного в правовой цели. Тем самым законодательный план учитывает общественные возможности, существующие средства и наличные силы, на основе которых устанавливает конкретные показатели и их взаимную связь [3].

Процесс определения объекта и предмета прогнозирования в правотворчестве и правоприменении предполагает наличие следующих этапов: первичный этап возникновения потребности в прогнозировании; подготовительный, рабочий, верификационный, композиционно-синтезирующий, научно-абстрактный этап; этап, на котором осуществляется соотношение исходных, промежуточные и итоговых результатов прогнозирования.

Факторами, влияющими на достоверность прогнозирования правотворчества и правоприменения, являются ограниченность исходных данных, неадекватность научной теории представлениям об объекте и предмете прогнозирования; наличие информации, не основывающейся на научных знаниях; ограничения объективного и субъективного характера; формы контроля промежуточных и итоговых результатов прогнозирования в правотворчестве и правоприменении (возврат к исходной познавательной ситуации, внесение поправок в промежуточные результаты и т.д.) и критерии оценки их новизны и достоверности; накопительные или концентрирующие и исключающие характеристики процесса прогнозирования. Все вышесказанное доказывает то, что прогнозирование в правотворчестве и правоприменении является специфическим видом познавательного процесса (мыслительное движение от гипотетического объекта к искомому предмету), который не имеет алгоритма поиска и формируется по ходу собственного развития, что свидетельствует о вероятностном и поливариантном характере результатов прогноза [4].

Подводя итог, необходимо отметить, что по мере развития гражданского общества и правового государства все большее научно-практическое значение приобретают исследования в области теории правового прогнозирования, становление которой связано с развитием особого и самостоятельного направления - прогнозирования в правотворчестве и правоприменении.

Историко-правовая теория правового прогнозирования свидетельствует, что ее становление стало возможным не только благодаря повышению общетеоретических исследований, но и расширению познавательных возможностей различных отраслей научного знания и, в частности, юриспруденции.

Теоретико-методологическую основу прогнозирования в правотворчестве и правоприменении составляют, прежде всего, положения общей теории права, которая как фундаментальная наука располагает широким арсеналом теоретических средств и методов анализа и обобщения, а также данные отраслевых юридических дисциплин, принципы и методы исследования будущего состояния объектов и предметов прогнозирования.

Исторические этапы становления теории правового прогнозирования составляют донаучный (теологический) и научный (междисциплинарный), в рамках которого развитие прогнозирования в правотворчестве и правоприменении стало носить междисциплинарный характер.

Сущность прогнозирования в правотворчестве и правоприменении обнаруживается во внешних формах его осуществления, т.е. в познании вероятностных характеристик состояния и тенденций развития правовых процессов.

Содержание прогнозирования в правотворчестве и правоприменении отражает единство всех его основных элементов, свойств и связей как целостного явления, выражаемое в форме познавательного процесса, осуществляемого в условиях неопределенности, неполноты либо полного отсутствия исходных данных об объекте правового прогнозирования.

Таким образом, правовое прогнозирование имеет важное значение для государства, его законотворческой и правоприменительной деятельности. Знание будущего является необходимым условием для правильного принятия государством, его органами самых разных правовых решений. Осознанный выбор оптимального варианта решения неизбежно связан с верным пониманием социальных и правовых последствий такого решения, а также среды, в которой это решение будет реализовываться в ближайшей или отдаленной перспективе.

Литература:

1. Чернобель Г.Т., Иванюк О.А. Правовое прогнозирование в нормотворческой деятельности, 2013, г. Москва.
2. Ломтева В.С. Прогнозирование в правотворчестве и правоприменении // Дис. к. ю. н.: 12.00.01 Москва, 2006, 168 с.
3. Костенко М.А. Правовое прогнозирование понятие и основные принципы юридической стратегии и тактики // Известия ТРТУ, №10, 2006 г., г. Таганрог.
4. Гатилова А.С. К вопросу о технологии правового прогнозирования // Вестник ОГУ, №3 (139)/ 2012 г.

УДК 691.33

БРАЧНО-СЕМЕЙНЫЕ ОТНОШЕНИЯ В МЕЖДУНАРОДНОМ ЧАСТНОМ ПРАВЕ

Татваева А.Е.

(СКГУ им. М. Козыбаева)

Настоящая статья посвящена вопросам регулирования брачно-семейных отношений в международном частном праве и проблеме унификации семейно-правовых норм в данной области. Общепринято, что область брачно-семейных отношений не полностью, а лишь частично входит в объект регулирования международного частного права. Это объясняется тем, что брачно-семейные отношения имеют не только гражданско-правовую, но и административно-правовую природу.

Преобладающей в доктрине международного частного права является позиция, согласно которой объектом международного частного права могут быть только гражданско-правовые отношения международного характера. Из этого следует, что отношения, выходящие за рамки гражданско-правовых, уже будут регулироваться не международным частным правом, а нормами других отраслей права. К таким отношениям можно отнести порядок государственной регистрации актов гражданского состояния, порядок и сроки хранения книг государственной регистрации и аналогичные отношения, которые имеют административно-правовой характер и регулируются исключительно нормами национального права, хотя традиционно рассматриваются при изучении вопросов семейного права.

Итак, международное частное право регулирует только те отношения из области брачно-семейных, которые имеют гражданско-правовую природу.

К брачно-семейным отношениям в международном частном праве относят вопросы заключения и расторжения брака, признания брака недействительным, определения режима имущества между супругами, регулирования алиментных обязательств, усыновления и связанные с ними другие вопросы при условии, что они осложнены иностранным элементом.

Характеризуя область брачно-семейных отношений, нельзя не отметить такой отличающий ее признак, как преобладание в каждом государстве правовых норм, имеющих свои давние исторические и религиозные корни, наличие обычаев, традиций, правил вежливости, нравственных, моральных и бытовых норм, одним словом, все те социальные регуляторы, которые отражают специфику каждой народности и определенной общности людей. Именно это обстоятельство и является препятствием для унификации материальных и даже (хотя в значительно меньшей степени) коллизионных норм в семейном праве.

Коллизии в правовом регулировании проявляются практически во всех институтах семейного права, например, в законодательстве большинства государств закреплены нормы, определяющие условия для лиц, вступающих в брак, но в то же время содержание таких условий в законодательстве каждого государства имеет свои особенности, необходимо взаимное добровольное согласие мужчины и женщины достигших брачного возраста. В других странах может быть установлен более низкий или наоборот более высокий возрастной ценз. При этом, определяемый индивидуально для женщин и индивидуально для мужчин. В других странах, устанавливается условие как истечение определённого срока после смерти супруга для регистрации нового брака [1].

Так, например, во Франции если лица вступают в брак в возрасте до 21 года, то необходимым условием для регистрации брака является получение согласия родителей. Соблюдение этих условий обеспечивает в будущем действительность брака. В Республике Казахстан брачный возраст устанавливается для мужчин и женщин в 18 лет. Брак между лицами, не достигшими брачного возраста, или лица, достигшего брачного возраста, с лицом, не достигшим брачного возраста, разрешается только с письменного согласия родителей либо попечителей лиц, не достигших брачного возраста. При этом брачный возраст может быть снижен на 2 года в силу следующих причин: беременности и рождение общего ребенка [2, ст. 10].

В семейном праве первые попытки преодоления «хромяющих отношений» были предприняты в начале 20 века путём заключения серии гаагских конвенций, таких как: «О законе, применимом к алиментным обязательствам в пользу детей» 1956 г.; «О признании и исполнении решений по делам об алиментных обязательствах в отношении детей» 1958 г.; «О юрисдикции и применимом праве в отношении защиты несовершеннолетних» 1961 г.; «О признании разводов и решений о судебном разлучении супругов» 1970 г.; «О праве, применимом к алиментным обязательствам» 1973 г.; «О праве, применимом к режимам собственности супругов» 1978 г.

Конвенции МЧП:

1. Конвенция о гражданских аспектах международного похищения детей 1980 г.
2. Конвенция о правах ребёнка 1989 г.
3. Конвенция о защите детей и сотрудничестве в отношении иностранного усыновления 1993 г.
4. а также ряд двусторонних конвенций.

Так, Республика Казахстан подписала многостороннюю в рамках СНГ Конвенцию о правовой помощи и правовых отношениях по гражданским, семейным и уголовным делам от 7 октября 2002 года. К примеру, в статье 29 данной Конвенции сказано: «Условия заключения брака определяются для каждого из будущих супругов законодательством Договаривающейся Стороны, гражданином которой он является, а для лиц без гражданства - законодательством Договаривающейся Стороны, являющейся их постоянным местом жительства». Как видим, в вопросах заключения брака и иных семейных правоотношений Конвенцией произведена унификация норм семейного права в рамках СНГ [3].

Основные коллизионно-правовые проблемы брака и семьи могут возникнуть в области регулирования таких вопросов как:

- форма и условия заключения брака;
- расовые и религиозные ограничения;
- запреты на браки с иностранцами;
- необходимость разрешения (дипломатического, родителей или опекунов) для вступления в брак;
- личный закон (главенство) мужа; заключение брака по доверенности и через представителя;
- полигамия и моногамия;
- однополые браки;
- юридическая ответственность за отказ вступления в обещанный брак;
- «хромающие браки» и др.

В связи с этим доктрина права при помощи сравнительного анализа определила наиболее распространенные коллизионные привязки для установления применимого права:

- закон места заключения брака;
- личный закон обоих супругов;
- закон страны постоянного проживания ребенка;
- личный закон усыновителя;
- закон компетентности учреждения;
- закон суда;
- закон страны совместного проживания супругов;
- закон последнего совместного места жительства;
- личный закон ребенка;
- закон места нахождения общей семейной собственности.

Порядок заключения брака и его основные формы с точки зрения возникновения правовых последствий в разных странах определяются принципиально по-разному: только гражданская форма брака (Российская Федерация, Швейцария, Франция, ФРГ, Япония); только религиозная (Израиль, Ирак, Иран, отдельные штаты США и провинции Канады); альтернативно или та или другая (Великобритания, Испания, Дания, Италия); одновременно и гражданская, и религиозная (латиноамериканские государства, государства Ближнего Востока и Юго-Восточной Азии). Следует отметить, что в ряде стран определенные гражданско-правовые последствия порождает и не узаконенное совместное проживание с ведением общего хозяйства. Так в некоторых штатах США простое сожительство по истечении определенного срока совместной жизни позволяет суду установить прецедент презумпции законного брака.

Условия заключения брака в национальных законах также принципиально различны, но можно выделить и ряд общих черт: достижение установленного законом брачного возраста; ответственность за сокрытие обстоятельств, препятствующих заключению брака; запрет браков между близкими родственниками, усыновителями и усыновленными, опекунами и подопечными; запрет вступления в брак с ограниченно дееспособными или полностью недееспособными лицами; необходимость явно выраженного согласия жениха и невесты [4].

В законодательстве практически всех стран предусмотрена специальная форма заключения браков – консульские браки. Такие браки заключаются в консульствах или консульских отделах посольств между гражданами государства аккредитования, находящимися на территории данного иностранного государства. Консульские браки заключаются на основе консульских конвенций; при чем к таким бракам применяется законодательство государства аккредитования. Так в некоторых консульских

конвенциях предусмотрено требование учитывать и право государства пребывания (Консульская конвенция между Российской Федерацией и США 1 июня 1964 года).

По мнению Богуславского М.М. брак, заключенный в одном государстве в соответствии с законом места его заключения, может быть не признан в другом государстве, что порождает «хромающие» браки. В ряде государств признается институт обручения (помолвки), причем в отдельных странах определяется, какое право подлежит применению к помолвке и к последствиям нарушения помолвки (например, в Законе о международном частном праве Турции 1992 г. или в Законе о реформе международного частного права Италии 1995 г.). Самая острая проблема брачно-семейных отношений с иностранным элементом – большое количество «хромающих» браков, т. е. браков, порождающих юридические последствия в одном государстве и считающихся недействительными в другом. Эта проблема порождена тем, что многие страны не признают форму и порядок заключения брака, если они отличаются от их национальных установлений. Например, в Израиле смешанные браки, заключенные за границей, признаются только в том случае, если имело место венчание в синагоге. Хромающие браки представляют собой серьезное дестабилизирующее явление в международной жизни, порождают правовую неуверенность и влекут за собой негативные последствия. Не так давно была предпринята попытка устранить эти недостатки с помощью Гаагской конвенции об урегулировании коллизий законов в области заключения брака 1995 г. Однако эта Конвенция в силу пока не вступила, так как она имеет ограниченный круг участников и государства, не признающие заключенные за границей браки, к Конвенции не присоединились [2].

Генеральными коллизионными привязками для решения вопроса о заключении брака являются личный закон обоих супругов (ему подчинены внутренние условия брака) и закон места заключения брака (определяет форму и порядок заключения брака). Эти привязки предусмотрены как в национальном законодательстве, так и в Гаагской конвенции об урегулировании коллизий законов в области заключения брака.

В МЧП основным законом, который определял бы предварительные условия, при которых заключенный брак признавался бы действительным, является закон места заключения брака.

Процедура заключения брака граждан РК с иностранными гражданами регламентируется:

- 1) Кодексом РК от 26 декабря 2011 года № 518-IV «О браке (супружестве) и семье»;
- 2) Законом РК от 19 июня 1995 года № 2337 «О правовом положении иностранцев».

Брак, заключенный в соответствии с данным законодательством, считается действительным на всей территории РК, даже при условии его недействительности за пределами РК. С целью избежания признания недействительным брака, заключенного на территории РК, в других государствах, РК заключает международные договоры и присоединяется к конвенциям, в которых может специально оговорить этот вопрос. Например, Кишиневская конвенция 2002 года рассматривает вопросы о брачно-семейных отношениях [5].

На основании вышеизложенного можно сделать вывод, что в брачно-семейных отношениях существует множество проблем, такие как: форма и условия заключения брака, расовые и религиозные ограничения, запреты на браки с иностранцами, необходимость разрешения родителей или опекунов для вступления в брак и многие другие проблемы. В связи с этим принято ряд конвенций и международных договоров для разрешения данных проблем.

Литература:

1. Швыдак И.Г. Международная унификация коллизионных норм семейного права // Право и экономика. - 1999. - № 15-16
2. Богуславский М.М. Международное частное право: Учебник для вузов. - М., 2004. - С. 403
3. Конвенция о правовой помощи и правовых отношениях по гражданским, семейным и уголовным делам от 7 октября 2002 года
4. Кох Х., Магнус У., Винклер фон Моренфельс П. Международное частное право и сравнительное правоведение. - М., 2001. – С. 46
5. Жукова З.Б, Мирошникова О.В. Международное частное право. – Петропавловск: СКГУ им. М. Козыбаева, 2016. – С. 63-64

УДК 332.122; 338.

МРНТИ 06.61.01; 06.71.01

СТАТИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ДИНАМИКИ ПОКАЗАТЕЛЯ ВАЛОВОГО РЕГИОНАЛЬНОГО ПРОДУКТА СЕВЕРО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ

Терехин А.Н.

(СКГУ им. М. Козыбаева)

Будучи ключевым агрегированным индикатором экономической деятельности крупной индивидуальной территориальной единицы, какой является область или регион [1, с. 560], показатель валового регионального продукта (ВРП) содержит информацию, которую экономисты, исследователи, представители органов власти подвергают детальному анализу. Безусловным является то, что значение ВРП, взятое на конкретную дату, само по себе малоинформативно, а вот детальное рассмотрение его структуры, динамики во времени, внутривременное изменение и сопоставление с аналогичным показателем другого региона уже является ценной информацией для исследователя. Полученные в результате этого выводы, ложатся в основу для разработки новой либо корректировки, существующей региональной экономической политики, проводимой центральными и местными органами власти.

Изначальной информацией для материала данной статьи послужили цифры, отражающие величину ВРП по областям Казахстана за прошедший год [2]. И как было ранее отмечено, их полноценная смысловая интерпретация невозможна без применения статистического и экономического аналитического инструментария.

Простое ранжирование и расчет удельного веса каждой области уже дает определенную порцию осмысленной информации (таблица 1).

Регион (область) Казахстана	Значение, млн. тенге	Удельный вес в ВРП РК, %	Ранг
Акмолинская	1 518 059,4	2,9	13
Актюбинская	2 263 421,2	4,3	11
Алматинская	2 408 816,7	4,5	8
Атырауская	5 800 971,7	10,9	2

Западно-Казахстанская	2 285 053,1	4,3	10
Жамбылская	1 320 702,8	2,5	15
Карагандинская	4 214 432,0	7,9	4
Костанайская	1 787 042,6	3,4	12
Кызылординская	1 420 499,0	2,7	14
Мангистауская	3 274 548,3	6,2	5
Южно-Казахстанская	3 111 409,8	5,9	6
Павлодарская	2 339 645,5	4,4	9
Северо-Казахстанская	1 085 922,9	2,0	16
Восточно-Казахстанская	3 095 213,4	5,8	7
г. Астана	5 617 228,1	10,6	3
г. Алматы	11 558 315,3	21,8	1
Республика Казахстан	53 101 281,8	100,0	

Источник: составлено автором на основании данных КС МНЭ РК (<http://stat.gov.kz>)

Таблица 1 - Валовой региональный продукт Казахстана в 2017 году

Данные свидетельствуют о безоговорочном лидерстве города Алматы, на чью долю приходится почти 22% в структуре общереспубликанского ВРП, а ведь речь идет только о городе. Кроме этого в тройке лидеров еще один город республиканского значения – Астана (10,6%). Это не должно удивлять, ведь основой регионального деления территории страны является не ее размер, а, прежде всего, структура и содержание трудовой деятельности населения [3, с. 171].

Далее на основании исходной информации автором в прикладной программной среде MS Excel проведен статистический анализ посредством метода структурных средних и дисперсионного анализа. Результаты и выводы показаны в таблице 2.

Наименование статистического показателя	Значение	Интерпретация значения
Среднеарифметическое значение	3 318 830,1	Среднее значение показателя ВРП среди 16 регионов
Медиана	2 374 231,1	Половина регионов имеет ВРП менее 2,37 трлн. тенге и половина регионов имеет более 2,37 трлн. тенге
Максимальное значение	11 558 315,3	г. Алматы
Минимальное значение	1 085 922,9	СКО
Размах	10 472 392,4	Разница между максимальным и минимальным значением ВРП
Среднее линейное отклонение	1 739 453,3	В среднем значение ВРП каждого региона отличается от среднего значения на 1,74 трлн. тенге
Дисперсия по выборке, δ^2	6 824 704 926 433,6	-
Стандартное отклонение, δ	2 612 413,6	Значение ВРП каждого региона отличается друг от друга в среднем на 2,61 трлн. тенге
Коэффициент вариации, v	78,7%	Совокупность данных неоднородная, так как $78,7\% > 33\%$.
Коэффициент осцилляции	3,16	От общего массива данных крайние значения находятся на 3,16

Таблица 2 - Результаты статистического и дисперсионного анализа показателей ВРП Казахстана за 2017 год

Видно, что разрыв в значении ВРП между первым (г. Алматы) и последним (СКО) регионом составляет 10,5 трлн. тенге.

Используя формулу Стерджесса, определим количество равноинтервальных групп [4, с. 58]:

$$n = 1 + 3,322 \lg N,$$

где n – число групп;

N – количество единиц совокупности.

Получаем,

$$n = 1 + 3,322 \lg 16 = 5.$$

В свою очередь величина интервала определяется по формуле [там же]:

$$i = \frac{x_{\max} - x_{\min}}{n},$$

где i – шаг интервала;

$x_{\max}$ и $x_{\min}$ – соответственно максимальное и минимальное значение признака в совокупности;

n – количество групп.

В результате имеем,

$$i = \frac{11\,558\,315,3 - 1\,085\,922,9}{5} = 2\,094\,478,5 \text{ млн. тенге}$$

Таким образом, интервалы и соответствующие им составы групп будут выглядеть так (таблица 3):

Группа	Интервал, млн. тенге	Частота, раз	Регион (область)
1	1085 922,9 – 3180401,4	11	Акмолинская, Актюбинская, Алматинская, Западно-Казахстанская, Жамбылская, Костанайская, Кызылординская, Южно-Казахстанская, Павлодарская, Северо-Казахстанская , Восточно-Казахстанская
2	3180401,4 – 5274879,9	2	Мангистауская, Карагандинская
3	5274879,9 – 7369358,3	2	Атырауская, г. Астана
4	7369358,3 – 9463836,8	0	-
5	9463836,8 – 11558 315,3	1	г. Алматы

Таблица 3 – Группы регионов Казахстана по значению ВРП

Какова же ситуация относительно ВРП Северо-Казахстанской области (СКО)?

По сравнению с общереспубликанским среднегодовым темпом роста ВРП (ВВП) в 11,4% за период с 2013 по 2017 год, темп роста областного ВРП скромнее – 9,8%. Сравнить темпы роста указанных показателей можно по графику, представленном на нижеследующем рисунке.

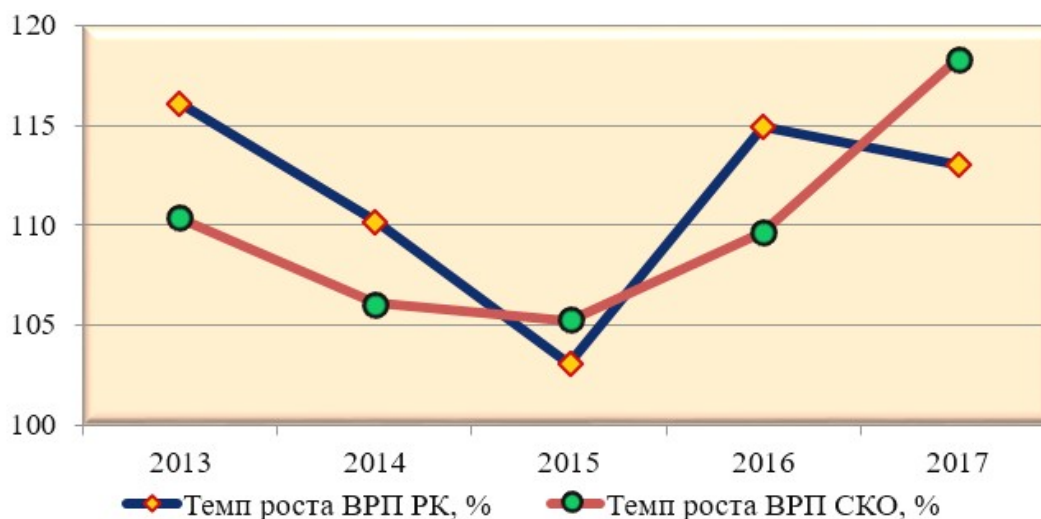

Рисунок – Темпы роста ВРП РК и СКО за 2013 – 2017 гг.

Источник: составлено автором на основании расчетов по данным КС МНЭ РК.

В таблице 4 приведены данные Комитета по статистике МНЭ РК [5], на основании которых рассчитаны цепные темпы роста и среднегодовой темп роста за 5-летний период:

Показатель	Годы					2017/ 2013, %
	2013	2014	2015	2016	2017	
ВРП, млн. тенге	749 879,0	795 551,2	837 179,9	918 236,9	1 085 922,9	144,8
Темп роста ВРП, %	110,3	106,1	105,2	109,7	118,3	109,8*
ВРП на душу населения, тыс. тенге	1 298,2	1 386,6	1 467,2	1 621,0	1 935,9	149,1
Темп роста ВРП на душу населения, %	111,1	106,8	105,8	110,5	119,4	110,6*

Источник: абсолютные значения ВРП - данные КС МНЭ РК; темп роста рассчитан автором.

Таблица 4 - Валовой региональный продукт СКО за 2013 – 2017 годы

*Примечание: указанные значения рассчитаны по формуле средней геометрической величины, применяемой при анализе динамических рядов, а именно:

$\bar{X}_{\text{геом.}} = \sqrt[n]{x_1 * x_2 * \dots * x_n}$, где n – количество цепных коэффициентов роста; x_i – цепной коэффициент роста [4, с. 158].

По данным таблицы видно, что показатель среднегодового темпа роста ВРП на душу населения за 5-летний период немного превышает значение среднегодового темпа роста ВРП за тот же период (110,6% и 109,8% соответственно). Причина заключается в последовательном сокращении численности населения области с 579,9 тыс. чел. в 2013 году до 558,6 тыс. чел. в 2017 году [5].

В разрезе отраслей экономики (по отраслевому классификатору видов экономической деятельности - ОКЭД) динамика ВРП и его темпы роста показаны в таблице 5.

Показатель	Годы					Темп роста в среднем за период, %
	2013	2014	2015	2016	2017	
Сельское, лесное и рыбное хозяйство						
ВРП, млн. тенге	178 086,9	188 476,8	211 241,7	219 764,1	264 598,0	-
Темп роста ВРП, %	101,3	105,8	112,1	104,0	120,4	108,5
Промышленность						
ВРП, млн. тенге	85 436,2	93 621,6	98 126,4	123 691,7	151 245,1	-
Темп роста ВРП, %	118,5	109,6	104,8	126,1	122,3	116,0
Строительство						
ВРП, млн. тенге	26 571,4	28 167,8	38 476,0	39 601,0	46 696,0	-
Темп роста ВРП, %	124,6	106,0	136,6	102,9	117,9	117,0
Оптовая и розничная торговля; ремонт автомобилей и мотоциклов						
ВРП, млн. тенге	119 301,4	135 187,3	129 410,2	145 806,1	152 897,9	-
Темп роста ВРП, %	112,1	113,3	95,7	112,7	104,9	107,5
Транспорт и складирование						
ВРП, млн. тенге	58 065,2	60 441,2	65 048,3	76 850,5	87 043,7	-
Темп роста ВРП, %	115,3	104,1	107,6	118,1	113,3	111,6
Информация и связь						
ВРП, млн. тенге	8 368,1	9 181,9	10 093,1	10 164,7	10 263,7	-
Темп роста ВРП, %	109,4	109,7	109,9	100,7	101,0	106,1
Операции с недвижимым имуществом						
ВРП, млн. тенге	90 881,2	90 899,3	100 226,2	95 282,2	119 634,0	-
Темп роста ВРП, %	100,3	100,0	110,3	95,1	125,6	105,7
Чистые налоги						
ВРП, млн. тенге	47 448,3	46 775,9	38 566,1	49 284,1	60 255,6	-
Темп роста ВРП, %	125,5	98,6	82,4	127,8	122,3	109,8

Источник: отраслевые абсолютные значения ВРП - данные КС МНЭ РК; темпы роста рассчитаны автором.

Таблица 5 - Динамика ВРП СКО в разрезе отраслей за 2013-2017 годы

Среднегодовые данные темпа роста, показанные в таблице 5, свидетельствуют о наибольшей динамике в сфере строительства (117,0%) и промышленности (116%), включающей предприятия обрабатывающей и горнодобывающей промышленности, электро- и водоснабжение, подачу газа, воздушное кондиционирование, сбор отходов.

Литература:

1. Большая Советская энциклопедия. – М.: Советская энциклопедия, 1975. – Т. 21. – С. 560;
2. «Интегрированные счета», просмотрено 19 марта 2019 г., <http://stat.gov.kz/faces>
3. Большая энциклопедия: В 62 томах. – Т.41. – М.: Терра, 2006. – С. 171;
4. Шокаманов Ю.К., Бельгибаева К.К. Статистика. - Алматы: ТОО «Радгел», Экономика, 2008. - 522 с.;
5. «Динамика основных социально-экономических показателей», просмотрено 19 марта 2019 г., http://stat.gov.kz/faces/sko/reg_mai;
6. Терехин А.Н. Некоторые аспекты статистического и экономического анализа показателя валового регионального продукта Северо-Казахстанской области // Вестник СКГУ им. М. Козыбаева. – 2018. - №4. – С. 152-157.

УДК 330.322.5

ПРЕИМУЩЕСТВА РАЗВИТИЯ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СРЕДИ НАСЕЛЕНИЯ

Умурзаков Н.Б., Баймагамбетов А.А.
(СКГУ им. М.Козыбаева)

Наше процветание как страны зависит от личного финансового благосостояния народа. О том, как этого добиться, есть цель данного исследования.

Успех — это результат собственных усилий и способностей. При этом следует помнить, что именно мышлением обусловлены все действия и никогда поступки не будут мудрее, чем наши мысли.

Цель статьи состоит в том, чтобы помочь тем, кто решил заглянуть, в суть финансовых проблем. Данная статья даст вам навыки и способы грамотного инвестирования денег, сохранит их и заставит преумножить имеющиеся финансовые средства.

У каждого человека в наше время существуют проблемы с финансовыми ресурсами, все мы нацелены на то чтобы стать состоятельными, но не все добиваются своих целей. Кто-то не в состоянии приумножать капитал из-за проблем со здоровьем, отсутствие веры в себя, надежды на будущее.

Для того чтобы стать успешным и состоятельным вам нужно найти уверенность в себе, начать думать позитивно, не позволять и одной плохой мысли испортить ваше настроение.

Без дисциплины, силы воли, знаний, вы не сможете накопить капитал, а под действием эмоции и плохого настроения, вы не способны анализировать компании. Вас будут одолевать сомнения вложение денежных средств, в ценные бумаги, соответственно шансов на успех будет меньше.

Для накопления денежных средств нужна сила воли, дисциплина и главный финансовый актив это Вы. Миллионы людей работают каждый день с утра до вечера, но лишь 10% откладывают деньги на будущее. Отложив 10% вашей зарплаты в ваше будущее, способны повысить ваши результаты, время порой проходит мгновенно, через год у вас будут средства, которые вы можете инвестировать.

Недостатком накопления денежных средств является инфляция, способ накопления рассчитан на долговременное развитие.

Единственным способом увеличить ваши накопления, это инвестиции ваших сил в ваши знания. Вы должны стать разумным инвестором.

Разумный инвестор - это инвестор терпеливый, дисциплинированный и всегда готов учиться. Кроме того, это инвестор, способный контролировать свои эмоции и думать о будущем.

Весна 1720 г. Сэр Исаак Ньютон - один из акционеров " Компании Южных морей". Акции этой компании раскупались мгновенно. Понимая, что ситуация на фондовом рынке, выходит из-под контроля, великий ученый сказал, что можно рассчитать ход небесных светил, но не ход мысли безумцев. Ньютон избавился от своих акции, получив 100%- прибыль (7000 фунтов стерлингов). Но уже через месяц, поддавшись всеобщему энтузиазму, приобрел эти акции по более высокой цене - и потерял 20000 фунтов (на сегодня это более 3 млн у.е.).

Акции в портфеле инвестора — лишь один из инструментов фондового рынка. Инвестор должен иметь общее представление не только о акциях, но и о том что происходит на фондовом рынке. Прежде всего - это касается значительных колебаний цен и соотношения между стоимостью акций и их рыночной и дивидендной

доходностью. Только зная все это, инвестор сможет правильно судить о возможностях и опасностях рынка, возникающих в различных ситуациях. Так уж вышло, что статистические данные о ценах, доходности и дивидендах начали собирать 100 лет назад, с 1871 г. Они представляют собой ценный материал для исследования.

Инвестор должен рассматривать все аргументы и контраргументы, которые могут привести компетентные и опытные брокеры. В конце концов, каждый инвестор должен принимать решение самостоятельно, беря на себя полную ответственность и действовать с осторожностью.

Инвестор может использовать принципы инвестиционной политики:

1. Не использовать заемные средства для приобретения и обслуживания ценных бумаг.

2. Не увеличивать долю вложений в акции.

3. В случае необходимости сократить долю акции в портфеле до минимально допустимого значения (50%). Оптимизировать сроки уплаты налогов на прирост капитала (в результате продажи акции). Выручку от продажи акций вложить в первоклассные облигации или положить на сберегательный счет в банке.

Единственное, в чем можно быть уверенным при прогнозировании будущей доходности акций, - это в том, что вы можете ошибаться. Единственная непреложная истина, которую преподносит нам прошлое, состоит в том, что будущее никогда нельзя предсказать. История учит нас, что самые неприятные случаи фондовый рынок преподносит тем инвесторам, которые более других уверены в том, что способны предвидеть развития событий в будущем. Необходимо относиться с осторожностью к рискованным авантюрам.

Есть старое доброе правило: не хочешь рисковать - довольствуйся скромными доходами. На нем обычно строится традиционная стратегия инвестиционной деятельности: уровень доходности вложений зависит от степени риска который он готов понести. С нашей точки зрения, доходность вложений должна зависеть от умственных усилий, которые инвестор прилагает для достижения своих целей. Минимальную прибыль получает пассивный инвестор, которому важнее всего сохранить вложенный капитал, затрачивая на операции на фондовом рынке как можно меньше времени и сил. Максимальную прибыль получает предприимчивый, но осторожный инвестор, по максимуму использующий собственные мозги и навыки.

Облигации и привилегированные акции - сравнительно просты. Держатель облигации имеет право на фиксированный процентный доход и через определенный срок - на возврат основной суммы долга. Владелец привилегированных акций имеет право на получение фиксированных дивидендов, выплачиваемых до выплаты дивидендов, выплачиваемых до выплаты дивидендов по обыкновенным акциям. Возможность возврата инвестированного в привилегированные акции капитала не предусматривается. Дивиденды могут быть кумулятивными и не кумулятивными. Держатель привилегированных акции может иметь и не иметь право голоса в зависимости от разновидности привилегированных акций.

В мире существует множество других видов ценных бумаг. Наиболее известные из них - конвертируемые и сходные с ними акции, а также "доходные" облигации, проценты по которым выплачиваются, если компания эмитент получает прибыль.

Корпорациям следует выпускать "доходные" облигации более активно.

Главное преимущество — тот факт, что выплачиваемые по ним проценты вычитываются из налоговой базы при расчете налога на прибыль корпорации, что фактически наполовину снижает стоимость привлеченного за счет этих облигаций капитала. Кроме того, такие бумаги - оптимальный выбор для инвестора, который хочет иметь 1) безусловное право на получение процентного дохода из прибыли

компании, 2) право на использование других форм защиты по мимо процедуры банкротства, если компания не получает прибыли или если процентный доход не выплачивается.

Начинающим инвесторам не стоит вкладывать в акции больше 75% активов. А опытные инвесторы могут позволить себе держать такой портфель полностью созданный из акции. Речь идет о инвесторах которые:

отложили достаточно денег (хотя бы на год) для нужд семьи;
собираются постоянно инвестировать как минимум на протяжении следующих 20 лет;

Также стоит соблюдать правила выбора акций для формирования портфеля инвестора:

1. Инвестору следует поддерживать оптимальный уровень диверсификации портфеля. Для этого необходима в портфель включить акции 10-30 компаний.

2. Инвестор должен включить в портфель только акции крупных успешных компаний, использующих консервативную политику финансирования.

3. Компании, акции которых инвестор собирается включить в портфель, должны иметь хорошую историю выплаты дивидендов, т.е регулярно выплачивать дивидендов на протяжении длительного периода.

4. Инвестор должен рассчитывать максимально допустимые цены акций, исходя из отношения цены акции к прибыли за последние, скажем, семь лет. По нашему мнению, эта пропорция должна составлять примерно 25:1 (для средней прибыли с 7 лет) или и 20:1 (для средней прибыли за последние 12 месяцев). Однако такое ограничение не позволит включить в портфель акции почти всех самых известных растущих информации, в частности, все так называемые "акции роста", у институциональных инвесторов.

Акции роста — это акции, для которых темпы роста прибыли на акцию в прошлом значительно опережали темпы роста этого показателя в среднем по рынку, при чем такая динамика ожидается в будущем.

Такие акции привлекательны для инвестора, конечно если цена не слишком высока. Проблема возникает в связи с тем, что уровень цен, по которым долгое время продавались "акции роста" весьма высок по отношению к текущей прибыли и еще выше по отношению к средней прибыли за прошедший период. Такая картина позволяет говорить о наличии в этих акциях спекулятивного компонента, что усложняет проведение успешных сделок с ними.

Пример — акции компании Texas Instruments, которые выросли с 5 у.е. до 256 у.е, в то время как прибыль на акцию увеличилась с 40 центов до 3,91 у.е. Цена росла в 5 раз быстрее прибыли. Но два года назад прибыль упала примерно на 50% а курс акций снизился на 80%.

Также мы можем выбрать ценные бумаги исходя обстоятельств в жизненной ситуации. Возьмем трех человек, оказавшихся в разных жизненных ситуациях:

1) вдову, у которой есть 10 млн. тг. и которой придется содержать себя и ребенка;

2) преуспевающего врача, успешно делающего карьеру, которому удалось скопить 15 млн. тг. и который может ежегодно откладывать по 1.5 млн. тг.;

3) молодого человека, зарабатывающего 100 тыс. тг. в месяц и откладывающего 500 тыс. тг. в год;

Очевидно что вдове живется не просто. Ясно также, что она не имеет право рисковать и должна придерживаться консервативной инвестиционной политики. Оптимальное решение в этом случае - распределение вложений в равной пропорции между государственными облигациями и первоклассными акциями. Она будет отвечать

целям женщины и опираться на предлагаемую нами пассивную инвестиционную политику.

Если наша вдова будет активным инвестором, единственное что не должна делать эта женщина,- участвовать в спекулятивных операциях ради дополнительного дохода пытаться получить дополнительных доход, не будучи уверенной в успехе. Лучше получить скромные 1 млн. тг. в год в счет процентов от облигации и кое как сводить концы с концами, чем пускаться во все тяжкие, занимаясь необдуманными операциями, рискуя потерять все.

Преуспевающему врачу живется гораздо легче, чем вдове, однако можно предположить, что он сделает примерно тот же выбор. Если у него нет намерения стать инвестором и нет предпринимательской жилки, то безусловно, он предпочтет пассивную роль. Структура его портфеля в этом случае не будет отличаться от портфеля вдовы.

У среднестатистического врача больше шансов стать предприимчивым инвестором, чем у вдовы, и вероятность успеха у него выше. Но у него мало свободного времени для получения профессиональной подготовки и управления портфелем.

Наконец, молодой человек, откладывающий 500 тыс. тг. в год и мечтающий о высокой зарплате после окончания учебы, сделает тот же выбор, что и вдова и врач, хотя и по другим причинам. Часть сбережений он, несомненно, должен пустить на покупку облигаций, его средства настолько скромны, что вряд ли имеет смысл тратить время на обучение, чтобы стать агрессивным инвестором. Самый простой и логичный вариант - все та же стандартная политика инвестирования.

Но не будем забывать о человеческой природе. Финансовые операции манят небогатых молодых людей, которые хотят быть и разумными, и предприимчивыми инвесторами, не смотря на то, что с точки зрения выживания доход от инвестиции для них важнее чем заработная плата. У юного капиталиста есть серьезное преимущество: он рано получает навыки финансиста и приобретает опыт. Но молодость легко переносит разочарования и быстро учится. Новичкам не следует тратить силы и деньги на попытки "побить" рынок. Для начала нужно научиться анализировать стоимость ценных бумаг и проверять свои выводы на практике, рискуя минимальными суммами.

Таким образом, выбор ценных бумаг для включения в портфель, как и в целевой уровень доходности, зависит не от финансовых ресурсов инвестора, а от его инвесторской "экипировки" - знаний, опыта и темперамента. Инвестор должен стараться избегать проявления самоуверенности считая, что сможет без подготовки выбрать правильно акцию. Он должен в серьез заняться поиском перспективной компании, а также ее изучить. И четко сопоставить факты, и факторы влияющие на данную компанию. Изучив историю фондового рынка, он узнает какие ошибки допускали люди в прошлом, и не допустит их в будущем.

Литература:

1. Грэм Б. "Разумный инвестор" 2016 г.
2. Клейсон Д.С. "Самый богатый человек в Вавилоне" 1926 г.
3. Уильям Дж. О'Нил "Как делать деньги на фондовом рынке. Стратегия торговли на росте и падении".
4. Рубин Ли "Работа мировых рынков, Управление финансами".

УДК 336.717

ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ И

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ВАЛЮТНЫЕ ОПЕРАЦИИ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ

Файзуллина Ш.М., Джарикбаева Д.Т.

(АО «Университета Нархоз»)

Внешекономическая деятельность, и, прежде всего, внешняя торговля, является почвой, на которой возникла, выросла и развилась система международных валютных операций коммерческих банков.

Непрерывное движение товаров, услуг, технологий и капиталов через национальные границы, постепенно приобретающее характер регулярного и постоянного процесса, увеличение числа участников внешнеэкономической деятельности, расширение и усложнение форм внешнеэкономической деятельности, необходимость унификации методов расчетов по экспортно-импортным контрактам - все эти факторы логически привели к сосредоточению финансовых потоков, связанных с внешней торговлей, в коммерческих банках, выполнявших функции финансовых посредников [1, с.54].

Роль банков, как финансовых посредников в рамках национальной экономики, и в рамках международных экономических отношений, обладает рядом принципиальных отличий.

Ключевым отличием, на наш взгляд, является структура и степень риска, принимаемая на себя участниками внешнеэкономической деятельности по сравнению с участниками экономической деятельности, ограниченной рамками национального рынка.

Потенциальные возможности финансовых потерь, связанных с осуществлением банковской деятельности, или риски, в первом приближении традиционно делятся на специфические банковские риски и небанковские риски. К последним относятся риски политические и риски стихийных бедствий.

Форс-мажорный характер данных видов риска дает очень немного возможностей не только по управлению ими, но и по их прогнозированию, особенно в отношении рисков стихийных бедствий. Банковские риски являются объектом управления, цель которого состоит в снижении их влияния на функционирование банка. В обширной литературе, посвященной рискам банковской деятельности можно встретить различные подходы к самой структуре банковских рисков.

Так, в «Финансово-кредитном словаре» определены следующие виды рисков: кредитный, валютный, процентный, несбалансированной ликвидности, злоупотреблений [2, с.45].

В.М. Усоскин выделяет три основных вида рисков: кредитный риск, риск ликвидности, риск изменения процентных ставок [3, с.67]. При этом риск злоупотреблений он рассматривает как разновидность кредитного риска, проявляющуюся в предоставлении кредита по причинам неэкономического характера.

Л.Н. Красавина, исследуя природу международных валютно-кредитных и финансовых отношений, пришла к выводу, что их участники подвержены валютному, кредитному, процентному, трансфертному рискам [4, с.78].

Анализируя данные точки зрения, можно утверждать, что и на национальном рынке, и на мировом рынке банки подвержены действию кредитного, процентного, трансфертного рисков, риску ликвидности и риску злоупотреблений. На первый взгляд, единственным отличием выступает наличие валютного риска, то есть риска неблагоприятного изменения курсового соотношения валют, используемых в операции, в период проведения операции. Однако и иные виды рисков внешнеэкономической

деятельности, совпадая по характеру риска с рисками на национальном рынке, отличаются более сложной структурой. Например, процентный риск для участника внешнеэкономической деятельности включает не только риск изменения процентных ставок по отношению к валюте страны, резидентом которой он является, но и риск изменения процентных ставок по отношению к валютам, используемым в операции. Аналогичным образом на структуру кредитного риска и риска ликвидности участника внешнеэкономической деятельности влияет мультивалютность активов, что существенно усложняет прогнозирование рисков и управление рисками.

Наряду с традиционными видами рисков, связанными с функционированием расчетно-платежной системы и финансовым состоянием контрагентов, во внешнеэкономической деятельности присутствуют специфические формы риска, обусловленные мультивалютным характером международных расчетов, возможностью, вызванных особенностями национальных правовых систем, различий в интерпретации условий сделки, надежностью и функциональностью международных средств коммуникации, платежей и расчетов, большей сложностью в получении достоверной информации о контрагенте, политическими системами государств, резиденты которых принимают участие во внешнеэкономической деятельности.

Перечисленные особенности наложили специфический отпечаток на формирование и институциональное развитие банков, принимавших участие в обслуживании участников внешнеэкономической деятельности.

Прежде всего, необходимо подчеркнуть, что только банк, обладающий высокой репутацией на национальном рынке, квалифицированным персоналом, значительными финансовыми ресурсами и соответствующей клиентской базой (экспортерами и импортерами), может развивать международные валютные операции, осуществление которых связано с принятием сложного и многофакторного риска.

Внешняя среда обусловила корреляцию развития международной банковской деятельности с этапами формирования мировой валютной системы, разработкой международных правовых норм, развитием информационных технологий, унификацией международных норм бухгалтерского учета и отчетности, возникновением и развитием международных аудиторских компаний [5, с.55].

Данные обстоятельства определили и уровень банков, обслуживающих внешнеэкономическую деятельность. Выполнение ими функций международных финансовых посредников обеспечило им быстрый и постоянный доступ к самым современным банковским и информационным технологиям, появившимся за пределами страны базирования банка, стимулировало разработку и внедрение универсальных и эффективных финансовых инструментов, обеспечило доминирование на рынках банковских услуг стран, находящихся в орбите политического и экономического влияния государств, резидентами которых они являлись.

Полученные благодаря обслуживанию внешнеэкономической деятельности дополнительные возможности институционального развития превратили банки, ставшие международными финансовыми посредниками, в лидеры в рамках национальных банковских систем.

Разнообразие форм внешнеэкономической деятельности и возникающие в ходе ее осуществления многофакторные риски определили развитие международных валютных операций коммерческих банков.

Поскольку как в настоящей статье, нам предстоит многократно использовать понятия «банковская операция», «банковская услуга», «международная банковская операция», «международная банковская услуга», целесообразно, прежде чем перейти к характеристике и анализу международных валютных операций и перспектив их

развития, ввести собственные определения данных терминов, так как существующие определения нуждаются, на наш взгляд, в уточнении.

В профессиональной литературе можно встретить различные определения банковских операций. Например, существует определение банковских операций как «операций банков по привлечению денежных средств и их размещению, выпуску в обращение и изъятию из него денег, осуществлению расчетов и т.п.» [2, с.87]. Мы полагаем, что данное определение неполно, так как в нем отсутствует общая трактовка банковской операции как явления.

Другой автор определяет банковскую операцию как «комплекс взаимосвязанных действий банка и клиента, производимых банком и предусматривающих различные формы движения денежных средств (валютные и расчетные операции) и ссудного капитала от банка-кредитора к клиенту-заемщику с целью решения конкретной экономической задачи» [6, с.45].

На наш взгляд, это определение неточно. Банковская операция может осуществляться в интересах самого банка и не предполагать участия клиента, например, при заимствовании средств на межбанковском кредитном рынке для поддержания ликвидности, или при заключении срочных валютных сделок для хеджирования рисков инвестиций банка в иностранные ценные бумаги.

Мы предлагаем иное определение, разработанное на основе анализа общих особенностей банковских операций.

Банковская операция - комплекс технико-технологических, операционных и финансовых действий банка, в том числе совместных с клиентом, обеспечивающий движение денежных средств.

Основываясь на данном определении, мы можем трактовать международную валютную операцию банка, как банковскую операцию, предполагающую трансграничное движение валютных средств. Данное уточнение весьма существенно, так как, например, в Республике Казахстан валютные конверсионные, кредитные и спекулятивные операции далеко не всегда являются международными. Несмотря на использование в них иностранной валюты, она не пересекает границ РК.

Также необходимо скорректировать определение банковской услуги. Достаточно распространены трактовки, отчетливо выраженные, например, в определении банковской услуги как «сочетания различных видов деятельности и возможностей банка по удовлетворению потребностей клиента при проведении банковских операций, то есть действий, прямо или косвенно способствующих упрощению, удешевлению и оптимизации процесса движения денежных средств во всех его разновидностях» [6, с.36].

По аналогии с определением международной банковской операции, целесообразно уточнить, что международная банковская услуга представляет собой банковскую услугу, позволяющую клиенту использовать свои денежные средства за пределами страны, резидентом которой он является, и также обеспечивающую ему возможность использования своих денежных средств в случае нахождения клиента за пределами страны, резидентом которой он является.

Параллельное развитие международных банковских операций и международных банковских услуг основывалось на необходимости одновременного решения задач проведения расчетов и страхования возникающих рисков.

Решение первой задачи предполагало создание эффективного технологического механизма расчетов и обеспечения участников внешнеэкономической деятельности иностранной валютой.

Решение второй задачи предполагало унификацию правовой базы расчетов и придание ей международного статуса и разработку методов хеджирования валютных рисков.

Итогом движения к решению обеих задач стали фундаментальные основы современной системы осуществления внешнеэкономической деятельности, функциональный характер которых мы можем определить следующим образом:

- мировой валютный рынок;
- глобальные информационно-технологические сети;
- унифицированная международная правовая база расчетов;
- набор многофункциональных финансовых инструментов [7, с.69].

Мировой валютный рынок обеспечивает связь национальных валютных рынков, свободу конверсии иностранных валют, выполняет функции обеспечения участников внешнеэкономической деятельности иностранной валютой и создает условия для создания инструментов страхования валютных рисков. Развитие информационных технологий и общие тенденции глобализации и либерализации превратили мировой валютный рынок в круглосуточно функционирующий механизм наднационального характера, стирающий временные, национальные и географические границы между участниками, подчиняющийся унифицированным правилам и традициям заключения сделок и технологии их проведения.

Глобальные информационно-технологические сети представляют собой сложные и многофункциональные комплексы программных, аппаратных и телекоммуникационных средств хранения, передачи, обработки, шифрования и анализа данных об участниках рынка, курсах валют, важнейших событиях и тенденциях в экономике и политике [8, с.77].

Начало унификации международной правовой базы расчетов было, на наш взгляд, одним из первых симптомов будущей глобализации. Разработка и ввод в действие международных норм и правил, еще в 30-е годы упорядочивших применение основных инструментов осуществления расчетов, такие как аккредитивы, инкассо, векселя, чеки (к настоящему времени единственным инструментом, не все формы которого унифицированы, является банковская гарантия), существенно снизили риски в международной торговле. В качестве примера можно привести документарные операции, включающие аккредитивные формы расчетов, инкассовые операции и банковские гарантии [9]. В процессе расчетов по технологии документарных операций участники «имеют дело исключительно со взаимными обязательствами и документами» [10, с.72], оплачивая, по предварительной гарантии платежа, отгруженный товар, при получении документов сделки, детально описывающий товар, его стоимость, время и место отгрузки. «Использование этих инструментов обслуживания внешнеэкономических связей открывает границы и позволяет осуществить расчеты даже при разовых сделках и с совершенно новыми партнерами» [9].

Эволюция развития международных банковских операций и услуг, зародившихся на базе обслуживания внешнеэкономической деятельности, представляет собой синтез усложнявшихся потребностей клиентов банков и профессиональной деятельности банков, стремящихся к повышению качества обслуживания клиентов, снижению транзакционных издержек, оптимизации управления ресурсами, увеличению доходности операций [11, с.45].

В ходе развития своей международной деятельности банки постепенно стали выходить за пределы традиционной сферы своей деятельности (привлечение депозитов, предоставление кредитов, осуществление расчетных функций) и интенсивно осваивать другие сферы финансовой деятельности. В числе основных следует назвать страхование, осуществлявшееся в специфической форме хеджирования валютных и

процентных рисков путем заключения встречных контрактов, предполагавших обратную конверсию или обмен процентными ставками, профессиональная деятельность на рынке ценных бумаг, выражавшаяся, прежде всего в форме работы с векселями, выпуска обращающихся депозитных сертификатов, секьюритизации, андеррайтинга.

Литература:

1. Банковское дело: Учебник. – 4-е изд., перераб. и доп. /под ред. В.И. Колесникова, Л.П. Кроливецкой. – М.: Финансы и статистика, 2012. – 464 с.
2. Финансово-кредитный словарь (в трех томах). - М.: Финансы и статистика, 2014. – 632 с.
3. Усоскин В.М. Базельские стандарты адекватности банковского капитала: эволюция подходов // «Деньги и кредит». – 2010. - № 3. – С.60-75
4. Красавина Л.Н. Финансовые потрясения: история и современность // «Деньги и Кредит». – 2010. - №10. – С.75-88
5. Финансовый менеджмент: теория и практика: Учебник / Под ред. Е.С. Стояновой. – 5-е изд., перераб. и доп. – М.: Перспектива, 2010. – 656 с.
6. Иванов А.Н. Банковское обслуживание корпоративных клиентов в области внешнеэкономической деятельности // «Деньги и кредит». – 2011. - №10. – С.35-49
7. Антонов М.Т., Пессель М.А. Денежное обращение, кредит и банки. - М.: Финансы и статистика, 2015. – 218 с.
8. Белоглазова Г.Н. Коммерческие банки в условиях формирования рынка. - СПб.: ЛФЭИ, 2014. – 214 с.
9. Строганова Е.Л. Документарный мост внешней торговли // «Известия» от 21.12.1999 года, № 239 (25584).
10. Белых Л.П. Устойчивость коммерческих банков. - М.: Знание, 2016. – 177 с.
11. Деньги, кредит, банки. Справочное пособие / Под общ. ред. Кравцовой Г. И. - Мн., 2014. – 197 с.

УДК 519.688

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ В НАУЧНЫХ ТРУДАХ ПО ТЕМЕ «СИСТЕМА ПОДДЕРЖКИ ПРИНЯТИЯ РЕШЕНИЙ В ГОСУДАРСТВЕННОЙ МОЛОДЕЖНОЙ ПОЛИТИКЕ»

Утюбаев Е.Ш., Куликов В.П.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Анализируя научные и публицистические труды по теме научного исследования «Алгоритм и структурно-функциональная организация системы поддержки принятия решений в государственной молодежной политике на основе теории клубов» можно полагать, что данная тема не изучена в достаточной мере. Данная тема именно с такой постановкой задачи изучается впервые. Отсутствуют ранее подобные труды в научных работах отечественных и зарубежных ученых. Есть только множество косвенных исследований, имеющие точки соприкосновения с данной темой.

Тема исследования является мультидисциплинарной и стоит на стыки нескольких наук. Например, государственная молодежная политика, как объект исследования, относится к разделу философии, а в ней соответственно к политологии и социологии. Теория клубов, на которой базируется данное исследование, относится к экономической науке. А система поддержки принятия решений, являющаяся механизмом для оценивания общего состояния объекта исследования, входит в информатику.

С объявлением суверенитета Казахстана начался новый этап в исследовании в области молодежной политики. Новый этап государственного развития дает

прекрасную возможность для изучения разнообразных направлений и проблем, которые ранее не рассматривались социально-гуманитарными науками. С начала 90-х годов тема молодежной политики привлекает внимание ученых различного профиля (политологов, философов, педагогов, историков, социологов) и достаточно широко дорабатывается, что не означает, безусловно, столь же достаточную степень изученности.

О возрастающем научном интересе к этой проблеме говорит тождественность работ различного научного плана по проблемам молодежной политики. Это объясняется тем, что всестороннее изучение потенциала молодого поколения возможно с участием и совместными усилиями целого ряда наук: социальной психологии, политологии, истории, этнографии, педагогики, экономики, демографии, статистики, права и др. В работах Р.Б. Абсаттарова, Т.С. Садыкова, Е.З. Батталханова, А.К. Бакаева, Л.А. Байдельдинова, С.А. Дьяченко, Ш.Е. Джаманбалаева, А.С.Сарсенбаева, Г.Т. Телебаева, Д.А.Калетаева, А.Т.Шайкенова, Е.А. Кузнецова, С.З. Нарматова, А.А. Нурмагамбетова, Т.С. Сарсенбаева, М.Б.Татимова, А.Ш. Ишмухамедова [1] и ряда других ученых рассматриваются такие важные и актуальные для современной казахстанской молодежи вопросы, как воспитание культуры межнационального общения, использование интеллектуального и инновационного потенциала молодежи как движущей силы общества в условиях глубоких динамичных преобразований, происходящих в стране. С исторических позиций исследуется развитие молодёжной политики, роль молодёжи в осуществлении демократических реформ в республике в кандидатских диссертациях О.А. Курамысова, Н.З. Ннгматуллина, А.К. Самаева [2]. Политологический аспект молодёжной проблематики, процессы формирования политической культуры в молодежной среде стали предметом исследования диссертационных работ Ш.О. Омарова, Т.К. Бигожанова, Н.П. Калашниковой, Д.А. Калетаева, В.И. Зырянова [3].

Проблемы социализации казахстанской молодежи рассматриваются в работах казахстанских ученых. Так, например, методологические и эмпирические аспекты проблем молодежи, ее роли и места в социальной структуре современного общества анализируют М.С. Аженов, К.У. Биекенов К.Г. Габдуллина, М.С. Садырова, З.К. Шаукенова и другие; ценностные ориентации и политическая культура казахстанской молодежи - Г.С. Абдиранымова, З.С. Айдарбеков Л.И. Изтелеуова, А.А. Сарсенбаева, А.Н. Тесленко и другие.

В условиях реформирования социальной и экономической системы Республики Казахстан, ряд авторов: Г.О. Абдикерова, У.Е. Садыкова, Г.Н. Шойкина и другие исследовали проблемы политической социализации и политических процессов в молодежной среде анализировали тенденции социального развития молодежи и молодежного движения в Республике Казахстан [1].

Особо следует отметить защищенную докторскую диссертацию Зайниевой Л.Ю. «Государственная молодежная политика: мировой опыт и Казахстан», в которой на основе богатого фактического материала анализируется международная практика и основные тенденции зарубежных стран в области молодёжной политики. Значительный интерес вызывает и то, что автор практически впервые обстоятельно показывает деятельность ООН в данном направлении. Заслуживает внимания, что автор целый раздел своей диссертации посвящает рассмотрению советской модели государственной молодёжной политики и её трансформации в 80 - 90 годы, причём также впервые в политической науке делает это с позиции нового мышления, свободного от догм и трафаретов [4].

Очень важные исследования в данной области провел ученый Ж.К. Симтиков в своей докторской диссертации «Особенности формирования и реализации молодежной политики в республике Казахстан на современном этапе» [5].

Имеет особое место диссертация М.Т. Жусуповой «Совершенствование государственной молодежной политики в современном казахстанском обществе» [6].

За последние 5 лет вышла коллективная монография ряда ученых Д.Д. Ешпановой, Г.А. Нарбековой, Н.Ж. Биекеновой, Б.Н. Жунусовой под общей редакцией З.К. Шаукеновой «Социальная активность молодежи Казахстана в современных социально-политических реалиях» [7].

Имеет ценность в изучении данной темы и материалы периодической печати. Это статьи Т. Галимовой, Г. Арабаевой, С. Тупицына, В. Веденко, Ж. Сагади, Т. Устиновой, А. Тесленко, Д. Казымбетовой и другие [8].

В зарубежных научных статьях о молодежной политике за последний 5 лет есть множество трудов. Большинство из них посвящены проблеме безработицы, развитию молодежного предпринимательства и инновационным технологиям в области образования.

Например, интересное исследование в 2016 году провела немецкий ученый Софи Данш, она пыталась раскрыть проблему безработицы среди молодежи в Германии и Польше на основе Закона Оукена, выдвигающий теорию, что молодые молодежь более уязвима в современной рыночной экономике. Результаты исследования показали, что молодежь в Польше более чувствительна к колебаниям рынка, чем взрослые, в то время как в Германии разница между возрастными когортами не столь заметна [9].

Исследователи из Индии Бхаскар Гаримелла, Сандип Шеной, Рашми Йогеш Пай, Ришали Шетти в 2018 году в своей статье уделили внимание проблеме безработицы среди молодежи, они разработали математическую модель и апробировали ее, используя данные о приеме в университет в реальном времени. Цель их исследования это попытка объединить трех заинтересованных сторон, работодателей, поставщиков образования и молодых людей [10].

Особое место занимает научная работа канадских ученых Элейн Хо, Амелия Кларк, Илона Догерти. Они посвятили свой научный труд оценке социальных изменений в обществе в целом под воздействием молодежи. Их исследование подтвердило, что молодежь в возрасте от 15 до 24 лет были агентами социальных перемен в Канаде в течение 35 лет с 1978 по 2012 год. Был проведен анализ медиаконтента в объеме 264 статей в СМИ [11].

В научной статье 2016 года испанских ученых Сары Айллон, Натальи Феррейра-Батисты рассматриваются связь между потребления наркотиков и высоким уровнем безработицы среди молодежи, вызванной Великой рецессией. Анализ основан на данных по 28 европейским странам. Они считают, что потребление марихуаны и других наркотических веществ, напрямую связано с ростом безработицы. По их мнению, когда экономика ухудшается, антинаркотическая политика должна быть направлена на сокращение бедности и безработицы, а не на принятие более жестких мер в отношении пользователей [12].

Исследовательская группа из Великобритании и Испании в составе Атану Гошрай, Хавьера Ордоньеса, Гектора Сала проявили интерес к теме по возникновению структурных разрывов в европейской безработице, связанных с институциональными событиями, в том числе экономические кризисы в Европе. Они раскрывают различные реакции уровня безработицы среди взрослых и молодежи. Одним из важных их выводов является то, что нынешние рыночные реформы в европейских странах недостаточно эффективны для решения проблемы безработицы среди молодежи [13].

Проблемы молодежного предпринимательства рассмотрены в научном труде ряда малазийских ученых Раджа Сузана Раджа Касим, Ажам Зулхарнайн, Зулазли Хашим, Ван Нурсафия Ван Ибрагим, Софи Элиза Юсоф. По их данным в Малайзии насчитываются 13,3 млн. молодых людей в возрасте от 15 до 40 лет, что составляют 46% от общего числа малазийского населения. Из них 4,5 миллиона молодых людей в возрасте от 15 до 25 лет. Статья посвящена обзору мировых тенденций и опыту прошлых лет в сфере поддержке молодежи в сфере предпринимательства. По их мнению только развитие молодежного предпринимательства помогут улучшить уровень жизни социально-уязвимой и безработной категории молодежи в Малайзии [14].

Теория клубов в западных трудах за последние 20 лет рассматривались такими учеными-экономистами как Вильям Шугхарт, Роберт Толсон, Тодд Сандлер и Джон Джирхарт. Нашлись лишь 2 научные статьи в зарубежных журналах посвященной этой тематике.

Например, в научной статье Тодд Сандлер и Джон Джирхарт сделан самостоятельный обзор теории клуба с акцентом на вклады последних пятнадцати лет. Клубные товары противопоставляются чисто общественным благам, противопоставлены также понятия как равновесия и оптимальности [15].

А Вильям Шугхарт и Роберт Толсон посвятили свой труд обобщению теории клубов и оценке его исторической значимости и применимости в современных экономических реалиях. Они утверждали, что эти задачи не особенно легки в реализации, потому что не достаточной мере производились реальные эксперименты в рыночной экономике на основе теории клубов [16].

Система поддержки принятия решения (Decision Support System, DSS) очень актуальная тема для научного исследования. Часто такие системы используется для управления производственных предприятий, фирм крупного и среднего бизнеса.

Ученые США Кришнан Кришнаера, Франк Чена в своей научной статье 2017 года рассматривают систему поддержки принятия решений Канбан на основе облачных технологий. Система в сочетании с надежной методологией непрерывного совершенствования может помочь операционным менеджерам сделать эффективные решения. Сам Канбан предполагается как метод управления запасами [17].

Коллектив ученых из Австралии, Франции, США и Нидерланд в составе Ужвала Каянде, Арно де Брюина, Гари Л. Лилиена, Арвинда Рангасвами, Геррита Х. ван Брюггена уделили внимание теме включения механизмов обратной связи в СППР и их влияние на оценку СППР. По их мнению, основанные на моделях системы поддержки принятия решений (DSS) улучшают производительность во многих сферах, которые богаты данными и требуют повторных решений. Но такие СППР часто не предназначены, чтобы помочь пользователям понять и усвоить основные факторы, определяющие рекомендации СППР.

Они утверждают, что СППР должен быть разработан для приведения в соответствие образную модель представления самого потребителя, принимающего решение, с моделью решения, встроенной в СППР. Такие согласование требует усилий со стороны потребителя, принимающего решения, и руководства от СППР.

В исследовании они экспериментально оценивают две проектные характеристики СППР, которые способствуют такому улучшению системы: 1) обратная связь о потенциале роста производительности и 2) отзывы о корректирующих действиях для улучшения решений. Также в статье рассматривается процесс глубокого обучения, который улучшает оценку пользователей СППР [18].

Давая оценку степени изученности проблем государственной молодежной политики, необходимо отметить, что научные исследования в этой области на

сегодняшний день недостаточны, в частности, с точки зрения развития политических и социальных процессов в преобразовании общества. Остаются без должного внимания вопросы формирования в молодежной среде нового типа социального сознания, политической культуры нового уровня, межнациональной культуры, оценка научной, профессиональной активности молодежи. А рассматривать государственную молодежную политику как целостную систему, построить имитационную математическую модель и на основе этого создать систему поддержки принятия решения является новым направлением исследования в данной сфере.

Литература:

1. Абсаттаров Р.Б., Садыков Т.С. Воспитание культуры межнационального общения студентов: теория и практика. Алматы, 1999, 211 с.; Сарсенбаев А.С., Телебаев Г.Т., Калетаев Д.А., Шайкенова А.Т. Казахская молодежь на рубеже веков (опыт социологического исследования). Астана, 2000, 215 с.; Бакаев Л.К. Военное строительство в Казахстане // Казахстан и мировое сообщество, 1994, №1, С.105-117, Батталханов Е.З. Общественная и инновационная молодежная политика. Алматы, 1997, 39 е., его же. Молодежь и межнациональные отношения, Алматы, 1997, 33 е.; Байдельдинов Л.А. Республика Казахстан как политическая реальность: перспективы демократии // Республика Казахстан: политическое развитие. Сборник статей, Алматы, 1996, 97 с.; Дьяченко С.А. Политический транзит в Казахстане, Астана, 2001, 384с. С.238-259., Джаманбалаева Ш.Е. Общество и подросток: социологический аспект девиантного поведения, Алматы, 2002, 278с.; Нарматов С.З. Социально -этнические общности как субъекты политики. // Политология: Учебное пособие, Алматы, 1993, С.5-15.
2. Курамысов О.А. Молодежная политика Казахстана: история, опыт, современность. Автореферат диссертации кандидата исторических наук. Алматы, 1994, 31 е.; Нигматулин Н.З. Роль молодежи Казахстана в осуществлении демократических преобразований в Республике (1991-1995 гг). Автореферат диссертации кандидата исторических наук. Алматы, 1997, 28 е.; Самаев А.К. Опыт формирования и реализация молодежной политики в Казахстане во второй половине 80-х - начале 90-х годов. Автореферат кандидатской диссертации, Москва 1993, 26 с.
3. Зырянов В.И. Особенности процесса формирования политической культуры учащейся молодежи. Автореферат диссертации кандидата политических наук, Алматы, 1996, 26 е.; Омаров Ш. Политические процессы в молодежной среде. Автореферат диссертации кандидата политических наук, Алматы, 1997, 28 е.; Бигожанов Т.К. Политические аспекты формирования у молодежи культуры межнационального общения в РК. Автореферат диссертации кандидата политических наук, Алматы, 1998, 26 с.; Калашникова Н.П. Государственная политика в области защиты прав детей в Казахстане. Автореферат диссертации кандидата политических наук, Астана, 2002, 27 е.; Калетаев Д.А. Взаимодействие государства с молодежными объединениями в контексте реализации государственной молодежной политики Республики Казахстан. Автореферат диссертации кандидата политических наук, Алматы, 2003, 34 с.
4. Зайниева Л.Ю. Государственная молодежная политика: мировой опыт и Казахстан. Автореферат диссертация на соискание ученой степени доктора политических наук, Алматы, 2004, 59 с.
5. Симтиков Ж.К. Особенности формирования и реализации молодежной политики в республике Казахстан на современном этапе. Автореферат диссертация на соискание ученой степени доктора политических наук, Алматы, 2004, 50 с.
6. Жусупова М.Т. Совершенствование государственной молодежной политики в современном казахстанском обществе. Автореферат диссертация на соискание ученой степени кандидата социологических наук, Москва, 2010, 27 с.
7. Социальная активность молодежи Казахстана в современных социально-политических реалиях: кол. моногр. / под общ. ред. З.К. Шаукеновой. Алматы: ИФПР КН МОН РК, 2014, - 168 с.
8. Галимов Т. Бахыт Адамсопиев: Какова молодежь сегодня - таково будущее // Новое поколение, 2001, 12 января, Арабаева Г. Представители молодежных объединений ратуют за создание отдельно взятого комитета или агентства по молодежной политике // Панорама, 1999, 26 февраля, с.6., Тупицин С. Теряем людей, обидно // Новое поколение, 2001, 24 ноября, Веденко В. Молодежная политика: не клерк, а лидер // Казахстанская правда, 2000, 18 мая, Сагади Ж. Общественное мнение: молодежь и реформы // Казахстанская правда, 2000, 9 сентября, Устинова Т. Мы и политика: какая идея зажжёт молодежь? // Мегаполис, 2000, 27 декабря, Казымбегова Д. Молодежь - глазами молодых // Мысль, 1998, № 8, С.32 - 35.
9. Dunsch S. Okun's Law and Youth Unemployment in Germany and Poland // International Journal of Management and Economics. No. 49, January–March 2016, pp. 34–57.

10. Garimella B., Shenoy S., Pai R.Y., Shetty R. Structured education for sustainable employment: technology enabled queueing theory applications // *Foundations of Management*, Vol. 10 (2018), pp. 75–85.
11. Ho E., Clarke A., Dougherty I. Youth-led social change: Topics, engagement types, organizational types, strategies, and impacts // *Futures* 67 (2015), pp. 52–62.
12. Ayllon S., Ferreira-Batista N. N. Unemployment, drugs and attitudes among European youth // *Journal of Health Economics* 57 (2018), pp. 236–248.
13. Ghoshray A., Ordóñez J., Sala H. Euro, crisis and unemployment: Youth patterns, youth policies? // *Economic Modelling*. Vol. 58, 2016, pp. 442–453.
14. Raja Kasim R.S., Zulkharnain A., Hashim Z., Wan Ibrahim W. N., Yusof S. E. Regenerating Youth Development through Entrepreneurship // *International Conference on Innovation, Management and Technology Research*, Malaysia, 22 – 23 September, 2013.
15. Tschirhart J. Sandler T. Club Theory: Thirty Years Later // *Public Choice* 93: 335–355, 1997. Kluwer Academic Publishers. Printed in the Netherlands.
16. William F. Shughart II, Robert D Tollison. The Economic Theory of Clubs // *The Encyclopedia of Public Choice*, January 2004, pp. 499–504.
17. Krishnan Krishnaiyera, F. Frank Chen. A Cloud-based Kanban Decision Support System for Resource Scheduling & Management // *27th International Conference on Flexible Automation and Intelligent Manufacturing*, FAIM2017, 27–30 June 2017, Modena, Italy.
18. Ujwal Kayande, Arnaud De Bruyn, Gary L. Lilien, Arvind Rangaswamy, Gerrit H. van Bruggen. How Incorporating Feedback Mechanisms in a DSS Affects DSS Evaluations // *Information Systems Research*. Vol. 20, No. 4, December 2009, pp. 527–546.

ӘОЖ 303

ФЕРНАН БРОДЕЛЬ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ «ҚАЛА» МӘСЕЛЕСІ

Хайрушева К.С.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Адамзат тарихындағы елеулі жағдайдың бірі қалалардың пайда болуы саналады. Қалалар қалай және қашан пайда болды, қазіргі таңда ойландыратын сұрақтардың біріне айналып отыр. Қалалар мәдени дамудың көрсеткіші.

Орта ғасырлар кезеңінен бастап Батыс еуропалық өркениетте қалалар сауда және қолөнер орталығы ретінде қалыптаса бастады. Сол кезеңнен қазіргі ХХІ ғасырдың басы аралығында қалалар экономикалық және мәдени орталықтар ретінде дамып жатыр. Қазіргі кездегі өркениет дамуының негізінде қалалар дамып жатыр, қалада ашылып жатқан жаңалықтар мемлекет дамуының қозғаушы күшіне айнауда. Қала – Күн жүйесінің жұлдызы тәріздес: ол адам өміріне ең көп ықпал жасаушылардың бірі. Қалалардың басқа қоныстанған аймақтардан айырмашылығы - онда діни, әскери-саяси, экономикалық және мәдени қызметтің жүзеге асырылу көлемі жоғары жәсе іске асу көлемі үлкен болады. Оның тоғыспалы күрделі мүмкіндігі қоршаған шағын ауыл-аймақтарды бөліп басқаруға қолайлы жайғдай жасайды.

Қалада дамыған әкімшілік және мәдени орталық болады. Елді мекенді қала дәрежесіне көтеретін басты межелер - ондағы халықтың саны және олардың атқаратын қызметі (өнеркәсіп, мәдени, саяси-әкімшілік орталықтары).

Батыс Еуропа ерте заманнан бастап әлемнің салтанатты бөлігі болды. Қала даму қарқындылығы өте жоғары дәрежеге жеткен болатын. Қалалар шағын құрлыққа тарих сахнасынан аса маңызды орын әкелді. Ерте ортағасырлардан бастау алған даму

қарқындылығы мен әлем саясатындағы биік орны қазіргі күнге дейін өз мәртебесін жоғалтпады.

Ортағасырлық қала ерте феодализмнен дамыған феодализм кезеңіне өту барысында пайда болады. Ерте ортағасырларда қала типтес қоныстар болған, олар әдеттегідей антикалық қалалар орнында пайда болған. Италияда осындай қалалар қатарына Милан, Флоренция, Венеция, Болонья және т.б. кірген. Францияда – Париж, Лион. Неміс жерлерінде – Вена, Страсбург, Майнц, т.б. Англияда – Лондон, Глостер, Честер және т.б. XI ғасырда осы қалалар, олар көбін антикалық тамыры бар қалалар деп те атауға болады, негізінен әкімшілік орталықтар немесе бекініс пунктері, архиепископтар мен епископтардың резиденциялар, яғни, діни орталықтар болған

Қалаларды зерттеу көпғасырлы тарихы бар үрдіс. Қала эволюциясы, адам қонысының күрделенуі мен қалалық аймақтардың дамуы, әлеуметтік құрылымы – тарихи барыстың маңызды құрамдас бөлігі болып табылады.

«Анналдар мектебінің» өкілі Фернан Бродель қалаларды өркениеттің жемісі ретінде қарастырады. Қала туралы қалыптасқан нақты тұжырымдама жоқ болса да, қала тұрақты константа, негізгі «өркениеттік функцияның» иегері. Бродель пікірі бойынша, өркениеттің негізгі мақсаты – қалалардың гүлденуі арқылы жалпы дүние жүзінің дамуы [1].

Ерте кездерден қала дүние жүзінің маңызды субъектісі болып қоймай, тарихи үрдіс динамикасындағы универсалды күш пен тірі ағза. Ф. Бродель пікірінше, қала – әлемнің болашағы. Қала мен жазу келген кезде, тарих деп аталатын әлемнің есігі ашылады... Дамудың барлық зор секірістері урбанизациядан көрініс тапты [2]. Қалалар – ортағасырлық өркениеттер мен кейінгі өркениеттердің тірегі.

Қала туралы ой қозғалған кезде біз тауар ақша қарым-қатынасын, қала экономикасын, тұрғындардың әлеуметтік жағдайы мен сол қала орналасқан мемлекет туралы еске аламыз. Еуропа қалалары бұрын сонды болмаған еркіндік пен тәуелсіздікпен ерекшеленеді. Қалалар мемлекет пен уақытты алдады.

Қала дамымай қалса, мемлекет даму қарқындылығы төмендейді, мүлдем тоқтап қалады десек те қателеспейміз. Қазіргі таңда Батыс Еуропа қалалары мәдени, саяси, экономикалық, туризм орталықтары.

Көрнекті тарихшылардың еңбектері тарих ғылымының даму бағытын анықтайды, зерттеу аясын белгілейді, мақсаты мен міндетін, өзіндік тенденцияларын, ырғағы мен өзектілігін қалыптастырады. Осындай аты әлем тарихына танымал ғалымдар қатарында Француз академиясының академигі, 10 шетелдік академияның корреспондент-мүшесі, 18 университеттің құрметті докторы, «геоистория» және «жаһандық тарихтың» атасы Фернан Бродель есімі бар .

Бродель еңбектері әлем тілдеріне аударылып қана қоймай, оның құрметіне АҚШ-та арнайы «Бродель орталығы» құрылды. Орталық 20 жылдан астам уақыт бойы Бродель концепциясы рухындағы тарихи мәселелерді баяндайтын журнал шығарады.

Тарихшының алғашқы іргелі жұмысы «II Филипп дәуіріндегі Жерорта теңізі және Жерорта теңізі әлемі» атты кітабы болды [1]. Еңбекте Ф. Бродель бізді қызықтырып отырған «қала» тақырыбына, ортағасырлық қала даму тарихына екі бөлім арнайды: «Қалалардың рөлі» және «Қалалар - өз уақытының куәгерлері».

Зерттеуші қаланың негізгі функциялары, қала тұрғындары құрылымының өзгеру себептерін, қалалардағы көшіп келу-кету мәселелерін қарастырады. Бродель Жерорта теңізі жағалауларындағы қалаларға экономикалық, саяси, мәдени даму үрдістерін сипаттап салыстырады. Автор қаланың рөлін саяси орталық ретінде шектемей, сауда, қолөнер, мәдениет пен діни өмірдің орталығы ретінде маңыздылығын ашып көрсетеді [1].

Жерорта әлемі туралы кітапты Фернан Бродель 1923 жылы испан королі ІІ Филипптің саясаты туралы еңбек ретінде қалыптасады. Алайда жұмыс барысында тарихшы испан мемлекетінің саяси тарихына емес, өңірдің жалпы тарихын сипаттап береді. Үлкен рөлді Бродель табиғат факторларына береді. Келесі өзекті мәселе экономика саласына тиесілі. Негізгі назар өндіріске емес, сауда жолдары мен сауда орталықтарына аударылады. Адам өмірінің маңызды бөлігі ретінде нарық көрсетіледі. Ортағасырлық нарық – дамудың маңызды факторы, табыстың көзі мен соғысқа себепші болады.

Қалалар мәселесін қозғайтын тағы бір жұмыс «Материалдық өркениет, экономика және капитализм. XV–XVIII ғғ.» («Материальная цивилизация, экономика и капитализм. XV–XVIII вв.») [2]. Ф. Бродель бұл жолы бір өңірмен, бір мемлекет - Франциямен шектелмейді. Үш томдық еңбекте XV-XVIII ғғ. материалдық өркениет тарихы Еуропа аймағын ғана емес, Азия, Африка, Американы да қамиды [2].

Ерекше назарды жұмыстың бірінші томы – «Күнделікті құрылым: мүмкін және мүмкін емес» («Структуры повседневности: возможное и невозможное».) еңбегіне аударуға болады. Сегізінші әрі соңғы тарауы нақты ортағасырлық қала тақырыбына арналған. «Қала – еңбек бөлінісінің ең көне, ең революциялық нысанынан туылды» дейді ғалым. Қала ауыл есебінде өмір сүреді, адам қала есебінде өмір сүреді.

Ф. Бродель тек еуропалық қалалармен шетелмейді. Пекин, Каир, Мехик, Стамбул, Лима, Багдад, Токио сынды қалалар қарастырылады. Қала өмірі ретінде жалпы құрылысы, тұрғындардың өмірі, нарық заңы, тамақтану ерекшеліктері, басқару жүйесі зерттелінеді.

Әдебиет:

1. Бродель Фернан Средиземное море и средиземноморский мир в эпоху Филиппа II: В 3 ч. Ч. 1: Роль среды / Пер. с фр. М.А. Юсима. - М.: Языки славянской культуры, 2002. - 496 с.
2. Бродель, Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм XV-XVII вв. : в 3 т. / Ф. Бродель; пер. с фр. Л.Е. Куббеля. – М. : Наука, 1986–1992.

УДК 338.266.4

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПОДДЕРЖКИ МОЛОДЕЖНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В КАЗАХСТАНЕ

Хусаинова Ж.С., Жартай Ж.М., Жакина Г.Е.
(КарГУ им. Е.А. Букетова)

Необходимой предпосылкой существования экономически сильного государства является право граждан участвовать в предпринимательской деятельности. Данный тезис является базовым для большинства зарубежных стран, а с начала 1990-х гг. и для стран постсоветского пространства. В настоящее время предпринимательство считается неотъемлемой частью рыночной экономики, основным механизмом ее функционирования. Особенно важно это для молодежи, вступающей в активный экономический возраст.

На современном этапе развития общества особенно увеличивается потребность в формировании молодых предпринимателей, которые будут способны играть активную роль в бизнесе, экономике и обществе в целом. Молодежь – это самая активная часть социума, способная быстро реагировать на любые изменения и эффективно воспринимать полезные их стороны. Исходя из этого, можно сделать вывод о том, что

молодежь обладает большим потенциалом и способностью к предпринимательской деятельности, чем другие возрастные группы.

Одним из ключевых механизмов активизации развития молодежного предпринимательства в нашей стране является системная государственная поддержка развития данного направления.

Молодежное предпринимательство – это сложный сектор, требующий особого внимания со стороны органов государственной власти и местного самоуправления. Правильно построенная, целенаправленная поддержка молодежного предпринимательства способна обеспечить развитие малого предпринимательства как в стране в целом, так и в отдельном регионе, что в свою очередь приведет к экономическому росту, повышению инвестиционной привлекательности территории.

Однако молодежь сталкивается с огромными трудностями на пути создания собственных предприятий. К таким проблемам в первую очередь относятся:

1) социальные настроения. На сегодняшний день в социальных и культурных взглядах общества слабо выраженной остается поддержка инициативности и предпринимательства. Многие считают, что молодым людям нужно получить образование, чтобы в дальнейшем устроиться на стабильную работу и получать зарплату. Молодежь в большинстве своем не готова идти на риск, создавать новое, она воспринимает предпринимательство скорее в контексте преодоления трудностей, чем достижения успеха;

2) содержание образования. В нынешних учебных заведениях молодые люди получают необходимые знания в области экономики, но у них не формируются поведенческие компетенции и стимулы, которые необходимы для успешной предпринимательской деятельности. Сегодня система образования ориентирована скорее на успешную сдачу экзаменов и подготовку специалистов к работе. Лишь в последнее время наблюдается тенденция появления в учебных заведениях курсов и учебных программ по предпринимательству и проектной деятельности;

3) стартовые условия. Мероприятия, реализуемые с целью поддержки малого предпринимательства для молодежи как социальной группы, пока не дают желаемого эффекта. Финансовые, административные, правовые и информационные барьеры, препятствующие молодежи создавать собственный бизнес, до сих пор остаются труднопреодолимыми;

4) неинформированность молодежи об организациях, осуществляющих государственную поддержку малого предпринимательства [1]. По данным социологического исследования, проведенного фондом "Сорос" в Казахстане, только 9,3% действующих предпринимателей и предпринимателей в прошлом при открытии своего бизнеса воспользовались программами поддержки предпринимательства государства (рисунок 1).

Рисунок 1. Осведомленность о программах поддержки предпринимательства в Казахстане [2]

Государственная политика в Республике Казахстан в отношении частного, в том числе молодежного предпринимательства нацелена на формирование среднего класса, путем развития малого предпринимательства, ориентированного на создание новых высокотехнологичных производств с наибольшей добавленной стоимостью.

Стоит отметить, что в Концепции государственной молодежной политики Республики Казахстан до 2020 года "Казахстан 2020: путь в будущее" предусматривает в качестве цели формирование эффективной модели государственной молодежной политики, направленной на успешную социализацию молодых людей, направление их потенциала на дальнейшее развитие страны. Но среди задач по реализации этой цели нет пункта как развитие молодежного предпринимательства.

Стратегия «Жастар-Отанға!» Молодежного крыла «Жас Отан» НДП «Нур Отан» до 2020 года в приоритетах своей деятельности выделяют развитие молодежного предпринимательства, свои усилия партия будет концентрировать на следующих основных направлениях:

- выработка механизмов интеграции деятельности, совместных усилий государственных органов, институтов развития и социально-предпринимательских корпораций с молодежью для развития молодежного предпринимательства;
- ориентирование и мотивирование молодежи к осуществлению предпринимательской деятельности, создание равных возможностей для ведения бизнеса в конкурентной среде;
- обучение основам предпринимательской деятельности, создание института «менторов» для передачи предпринимательских навыков, всесторонняя консультативная поддержка StartUp-проектов в сфере молодёжного предпринимательства;
- введение общественного контроля в процесс распределения финансовых ресурсов для предпринимателей, обладающих интересными бизнес-идеями;
- содействие обучению сельской молодежи навыкам организации ведения индивидуального предпринимательства, поощрение создания бизнес-проектов, востребованные на селе, а также содействие микрокредитованию молодежи на селе;
- предоставление возможностей прохождения бесплатного курса обучения основам предпринимательства, с предоставлением молодым людям материальной помощи на обучение;
- проведение мероприятий среди молодежи по повышению имиджа предпринимателей, привитию у молодежи желания заниматься предпринимательством;

- проведение мероприятий по повышению предпринимательской грамотности среди молодежи, организация республиканских и региональных конкурсов бизнес-проектов, по типу конкурса инновационных бизнес-планов «Инновационный форсаж» [3].

Для достижения поставленной стратегической цели, как одним из этапов реализации стратегии индустриально-инновационного развития Республики Казахстан предусматривается решение задачи развития инфраструктуры предпринимательства.

Инфраструктура поддержки предпринимательства представляет собой комплекс организаций, обеспечивающих благоприятные условия создания, функционирования и развития частной предпринимательской деятельности в Казахстане.

Высший государственный орган, реализующий политику и ответственный за развитие частного (молодежного) предпринимательства - Министерство национальной экономики Республики Казахстан (МНЭ РК). Министерство относится к центральным исполнительным органам и подотчетно Правительству и Президенту страны.

Организационно в структуру МНЭ РК входит Департамент развития предпринимательства и Департамент государственной поддержки предпринимательства, осуществляющие функции по формированию государственной политики и нормативно-правовому регулированию в сфере развития и поддержки предпринимательства.

Основными задачами, как это прописано в основных документах, регулирующих деятельность Департамента являются:

- формирование государственной политики в области развития и поддержки предпринимательства;
- создание условий для развития предпринимательства;
- разработка мер по привлечению инвестиций;
- координация деятельности государственных органов по вопросам, входящим в компетенцию Департамента.

Для реализации государственной политики в области развития и поддержки предпринимательства при акиматах созданы Департаменты (Управления) предпринимательства и промышленности в состав которых входят Отделы предпринимательства.

Таким образом, исполнительные государственные органы являются основным стержнем в выстраиваемой правительством идеологии взаимоотношений государства и предпринимательства.

Для организации подобной «обратной связи» с предпринимателями на уровне центральных исполнительных органов создан Совет предпринимателей при Президенте Республики Казахстан. Основными задачами Совета является:

- выработка предложений, направленных на поддержку и развитие предпринимательства;
- создание условий, стимулирующих развитие рыночной экономики;
- консолидация деловых кругов, предпринимательских ассоциаций и союзов, действующих в Республике Казахстан;
- подготовка рекомендаций для решения важных государственных проблем в области предпринимательства.

Совет предпринимателей при Президенте создан для консолидации и обработки поступающей от предпринимателей, ассоциаций и Комиссий по делам предпринимательства информации и выработки конкретных предложений Президенту, парламенту и правительству с целью устранения каких-либо систематически встречающихся препятствий на пути развития предпринимательства и на создание условий для дальнейшего его развития.

Кроме задач по формированию и реализации государственной политики в области предпринимательства государством выполняются функции по обеспечению финансовой, информационно-аналитической и материально-технической поддержки предпринимательства. Все эти формы поддержки реализуются государством как через исполнительные органы с помощью различных программ, принимаемых на местном и территориальном уровнях, так и с помощью специально созданных для этого с участием государственного капитала организаций.

К организациям, выполняющим перечисленные функции, относятся следующие государственные компании:

- АО «Центр инжиниринга и трансферта технологий». Основная цель Центра состоит в повышении конкурентоспособности отраслей реального сектора экономики Казахстана путем организации трансферта новых технологий, а также активизации инновационной деятельности в республике;

- АО "Корпорация по развитию и продвижению экспорта "Kaznpx" оказывает информационно-аналитическую поддержку Правительству в области формирования государственной политики, в том числе и по развитию предпринимательства;

- АО «Фонд развития предпринимательства «Даму» - содействие качественному развитию малого и среднего бизнеса, а также микрофинансовых организаций Казахстана в роли интегратора и оператора предоставления финансовых, консалтинговых услуг;

- АО «Национальный инновационный фонд» оказывает финансовую поддержку инновационных предпринимательских инициатив путем привлечения инвестиций и финансирования проектов;

- АО «Инвестиционный фонд Казахстана» - финансовая поддержка путем инвестирования в уставный капитал предприятий, производящих углубленную переработку сырья и материалов, с использованием современных и передовых технологий;

- АО «Банк Развития Казахстана» - финансовая поддержка;

- Технопарки, бизнес-инкубаторы, промышленные зоны - материально-техническая поддержка предпринимательства на этапе его становления и развития [4].

С начала проведения рыночных реформ в Казахстане малое предпринимательство сформировалось как самостоятельная сфера экономики, обрело законодательный статус, заявив о своих правах, возможностях и потребностях. При этом следует признать, что малый бизнес не оказывает такого существенного влияния на социальное и экономическое развитие общества, как это происходит в странах с развитой экономикой, не в полной мере используется его потенциал.

Для преодоления проблем, помимо общих усилий государственных структур, необходимо создание неправительственных организаций с целью влияния на изменения политики в экономической, административной и других сферах.

Среди положительно зарекомендовавших себя практическими результатами следующие крупные казахстанские объединения:

- Центрально-азиатская ассоциация предпринимателей;
- Профсоюз работников малого и среднего бизнеса ВКО;
- Ассоциация мебельной и деревообрабатывающей промышленности;
- Алматинская ассоциация предпринимателей;
- Ассоциация производителей молока и молочной продукции;
- Ассоциация предпринимателей г. Астаны;
- Ассоциация предпринимателей Карагандинской области;
- Ассоциация деловых женщин Казахстана.

Наиболее активные и эффективные бизнес-ассоциации в регионах:

- Акмолинская, Жамбылская, Мангистауская, Атырауская, Кызылординская области - Ассоциация деловых женщин Казахстана;
- Актюбинская область - Союз промышленников и предпринимателей;
- Алматинская область - Форум предпринимателей г. Талдыкургона;
- Восточно-Казахстанская область - профсоюз работников малого и среднего бизнеса;
- Карагандинская область - Центрально-Казахстанская Ассоциация предпринимателей;
- Костанайская область - Ассоциация Предпринимателей Костанайской области;
- Павлодарская область - Форум предпринимателей Павлодарской области;
- Северо-Казахстанская область - Лига предпринимателей Северо-Казахстанской области;
- Южно-Казахстанская область - Общественное объединение крестьянских и фермерских хозяйств «Шаруа»
- Алматы - Алматинская ассоциация предпринимателей;
- Астана - Акмолинская ТПП.

Развитие молодежного предпринимательства является крайне актуальным в контексте процесса перехода экономики на инновационный путь развития. Также молодежное предпринимательство способствует вовлечению молодых людей в созидательную деятельность и предоставляет возможности для их максимальной личностной самореализации.

На основе вышеизложенного можно сделать вывод, что государственная поддержка развития молодежного предпринимательства является ключевым элементом улучшения социально-экономической ситуации в стране.

Таким образом, основной фактор успеха в формировании молодежного предпринимательства – наличие полного замкнутого цикла, начиная от обучения и до государственной поддержки предпринимательства, от передачи базовых знаний до реальной поддержки начинающего предпринимателя и часто впоследствии консалтингового сопровождения действующего бизнеса.

Литература:

1. Заболотский М.В. Государственная поддержка развития молодежного предпринимательства: взгляд молодежи // Международная конференция «Формирование профессиональных предпринимательских компетенций молодежи в процессе обучения предпринимательству». Сборник тезисов докладов. – М.: Московский финансово-промышленный университет «Синергия», 2014. – 282 с.
2. Изучение Барьеров Развития Молодежного Предпринимательства. Отчет, подготовленный АСТ Kazakhstan для Фонда Сорос-Казахстан - https://www.soros.kz/wp-content/uploads/2015/11/studying_of_barriers_of_development_of_youth_business-presentation.pdf
3. Стратегия «Жастар-Отанға!» Молодежного крыла «Жас Отан» НДП «Нур Отан» до 2020 года
4. Официальные данные АО "Фонд развития предпринимательства "Даму" - <https://damu.kz/>

УДК 374.3

ПОТЕНЦИАЛ МОЛОДЕЖИ В МОДЕРНИЗАЦИИ КАЗАХСТАНСКОГО ОБЩЕСТВА

Чинишлов В.В.

Как известно, 2019 год в Казахстане объявлен Годом молодежи.

Молодежь обладает удивительной возможностью аккумулировать в себе опыт предшествующих поколений и на его основе создавать нечто новое, невиданное до настоящего времени. Поэтому формирование и реализация молодежной политики – это одно из наиболее приоритетных направлений развития любого государства.

С первых лет независимости вопросы образования, здоровья, доступа к новым информационным технологиям, профессиональной и личностной конкурентоспособности, патриотического воспитания, успешной социализации молодого поколения были и остаются в центре внимания нашего государства. Поддержка молодежи – это инвестиции в прогресс страны. С уровнем развития, возможностями, ценностными ориентациями, степенью участия в экономической, политической и общественной жизни казахстанской молодежи связан путь Казахстана в будущее. Основы этого будущего закладываются в настоящем.

Социализация современной казахстанской молодежи происходит в условиях крупных социальных трансформаций, затрагивающих все сферы жизнедеятельности общества. Казахстан полным ходом реализует свою собственную модель социально-экономической модернизации, в которой сочетаются преимущества Востока и Запада. Глобализация и информатизация, развитие массовой культуры, социально-экономические процессы способствуют глобальным переменам в системе ценностных ориентиров и установок всего населения, что оказывает влияние, в первую очередь, на молодежь.

Молодежь – это социально-демографическая группа, выделяемая на основе совокупности возрастных характеристик, особенностей социального положения и обусловленных тем и другим социально-психологических свойств. Согласно данному подходу, для более полного анализа целесообразна дифференциация молодежи на возрастные группы. Таким образом, молодежь можно условно поделить на 3 возрастные группы: ювенальная – 14-18 лет, постювенальная – 19-23 года и старшая группа – 24-29 лет.

В соответствии с данными Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан (Комитет по статистике МНЭ РК), численность молодежи в возрасте от 14 до 28 лет по состоянию на начало 2018 года составила 3 900 834 человека [1, с.148].

В структуре молодежи на сегодняшний день наиболее многочисленной является старшая возрастная когорта. На начало 2018 года молодые люди в возрасте 24-28 лет составляют 39,5 % [1, с.148].

В этом возрасте на основе личного опыта производственной и семейной жизни, а также степени участия молодежи в общественно-политических отношениях завершается процесс формирования зрелой личности. На сегодняшний день треть молодежи – средняя возрастная когорта, т.е. студенты и молодые люди, завершающие в основном профессиональную подготовку, вступающие в производственную деятельность и создающие собственные семьи. Наименьшую долю составляют подростки и молодые люди в возрасте 14-18 лет [1, с.148].

Анализ социально-демографических характеристик молодежи, проведенный Комитетом по статистике МНЭ РК, позволяет сделать следующие выводы:

- В структуре общего населения страны численность молодежи за последние пять лет имеет тенденцию к снижению (2014 год – 25 %, 2018 год – 21,5 %) [1, с.155].

- Сокращение численности молодежи может иметь последствия для различных сфер жизнедеятельности общества и должно быть учтено при государственном планировании.

- Молодые люди в возрасте 24-28 лет составляют порядка 40 %, которые пополняются нарастающими темпами в течение изучаемого периода [1, с.155].

- Треть молодежи – средняя возрастная когорта, по численности которой, наоборот, наблюдается снижение темпа прироста.

- Гендерный портрет молодежи имеет устойчивую тенденцию, представлен равномерно, практически равными долями мужчин и женщин.

В современном обществе повышается актуальность изучения системы ценностей молодежи, так как будущее Казахстана зависит именно от молодого поколения, от его сознания, тех ценностных установок, которые преобладают в его миропонимании.

В среднем по всем трем возрастным когортам ценности, если их расположить по приоритетности в ответах молодежи (2018 год), выглядят следующим образом: 1) Семья (80,7%); 2) Здоровье (52,2%); 3) Дружба (28,5 %); 4) Любовь (16,2%); 5) Материально обеспеченная жизнь (16%); 6) Знания, образование (14,8%); 7) Вера, религия (10,3%); 8) Интересная работа, профессия (11,1%); 9) Душевный покой (8,9%); 10) Самореализация, самоуважение (7,7%); 11) Карьера, высокое положение в обществе (6,4%); 12) Помощь людям (4,3%); 13) Развлечения (4%); 14) Власть (3,5%); 15) Общественное признание, репутация (2,1%); 16) Творчество (2%); 17) Мои дети, счастье и здоровье (0,1%) [1, с.249-250].

Результаты проведенных исследований ясно свидетельствуют о крайне высокой степени значимости семьи как базовой ценности. Причем можно отметить трансформационный характер развития института семьи в Казахстане, наглядно показывающий факт возрождения традиционной для казахской семьи модели репродуктивного поведения с приоритетной ориентацией на многодетную семью (в среднем по трем возрастным когортам – 8 %), против тех, кто считает, что в семье должно быть не более одного ребенка (3,6 %) [1, с.253].

Подводя итог, можно сказать, что у молодежи Казахстана в целом сохраняется преемственная система ценностей, при этом исходя из современного политико-экономического, социально-культурного контекста выработаны и новые ценностные ориентиры. Общее число ценностей, являющихся достоянием молодежи, структурировано ими в определенные системы, а их истоки прослеживаются в культуре, обществе и его институтах, а их влияние – во всех поведенческих приоритетах и установках.

В настоящее время Казахстан ставит перед собой новые амбициозные задачи – вхождение в 30-ку наиболее развитых стран мира и модернизация всех сфер жизни общества, масштабные задачи по форсированной индустриализации и социальной модернизации. По этой причине государство создает все необходимые условия для развития и самореализации своего потенциального авангарда деятелей грядущей эпохи, т.к. огромная ответственность будет возлагаться на молодежь, которой предстоит продолжить эстафету созидательных дел старшего поколения, поднять планку национальной конкурентоспособности еще выше, обеспечить Казахстану в XXI веке процветание и признание.

В этой связи приоритетной задачей государства становится адаптация государственной молодёжной политики к современным реалиям, ее нацеленность на формирование молодежи как важнейшего конкурентного потенциала Казахстана. Обновленная государственная молодежная политика, как система государственных приоритетов и мер, направленных на создание условий и возможностей успешной социализации и эффективной самореализации молодёжи, должна содействовать

социально-экономическому и культурному развитию Республики Казахстан, обеспечению ее конкурентоспособности, национальной безопасности и укреплению международного авторитета. При этом государственная молодежная политика должна основываться на принципах: приоритета культурных, нравственных и духовных ценностей; гражданственности, ответственности, трудолюбия; межконфессионального согласия и межэтнической толерантности; преемственности поколений, приоритета семейного воспитания; участия молодежи в формировании и реализации государственной молодежной политики; научного, комплексного и последовательного подхода в формировании и реализации государственной молодежной политики.

Основными направлениями государственной молодежной политики являются: обеспечение доступного и качественного образования, развитие научно-технического потенциала; сохранение и укрепление здоровья, формирование здорового образа жизни; создание условий для трудоустройства и занятости; создание условий для развития предпринимательской деятельности среди молодежи; развитие системы доступного жилья для молодых семей; повышение уровня правовой культуры, воспитание нетерпимости к проявлениям коррупции; формирование экологической культуры; содействие развитию талантливой молодежи; обеспечение условий для культурного досуга и отдыха.

С момента обретения независимости Казахстан достиг небывалых высот в области образования. Поддержка молодежи стала ключевым направлением государственной политики.

Позитивные изменения в 2010-е годы происходили на всех уровнях образования. Благодаря программе «Балапан» дошкольное образование получали уже более 80 процентов детей. Стопроцентный охват детей дошкольными организациями будет достигнут к 2020 году.

В 2016 году первоклассники начали учебу по обновленному стандарту. В среднем образовании к 2020 году предстоит перейти к двенадцатилетней модели, принятой в развитых странах [2, с.430].

«Назарбаев – Интеллектуальные школы» и «Назарбаев – университет» оказались качественным скачком в развитии среднего и высшего образования.

Доказательством того, что главный приоритет государственной социальной политики – развитие человеческого капитала, стало открытие учебных заведений особого формата – Назарбаев Интеллектуальных школ, которые сразу вывели школьное образование на уровень мировых стандартов. К 2014 году были открыты Интеллектуальные школы в Астане, Кокшетау, Семее, Талдыкоргане, Усть-Каменогорске, Уральске, Актобе, Караганде, Шымкенте, Таразе, Павлодаре, Кызылорде, Атырау. Это был важный импульс в школьном образовании.

В Казахстане реализуется проект «Бесплатное профессионально-техническое образование для всех».

Огромное внимание в нашей стране уделяется получению высшего образования. Первый Президент Казахстана Н.А. Назарбаев внес значительный вклад в развитие условий для успешного обучения молодежи. Именно по его инициативе 5 ноября 1993 года была учреждена международная стипендия «Болашак», по которой тысячи талантливых молодых казахстанцев получили блестящее образование в лучших университетах мира за счет государства. «Болашак» стал реальным социальным лифтом для молодежи.

В 2008 и 2012 годах государство приняло конкретные меры по расширению возможностей программы «Болашак». Была открыта программа научных стажировок. Кроме того, учитывая возросший уровень национальной системы высшего образования, завершилась программа бакалавриата. Теперь программа «Болашак» была

перенацелена на подготовку магистров и докторов по наиболее востребованным для страны специальностям. [2, с.281].

Всего по стипендиальной программе «Болашак» было подготовлено более 9,5 тысячи специалистов. К середине 2010-х годов эта программа по настоянию Н.А. Назарбаева была сориентирована на нужды реальной экономики и социальной сферы [2, с.431].

Назарбаев Университет, открытый в 2010 году, по закону о его статусе, принятом в январе 2011 года, стал первым вузом Казахстана, действующим на принципах автономности и академической свободы. Партнерами университета стали всемирно известные и авторитетные научные центры Лондона, Гарварда, Дьюка, Карнеги, Висконсина, Питсбурга, Пенсильвании, Сингапура и Беркли [2, с.280]. На сегодняшний день состоялось 4 выпуска университета, выпускники которого продолжают учебу в магистратурах и докторантурах лучших вузов мира, работают в международных фирмах и компаниях. Назарбаев-университет – этот топ вуз в нашей стране. По предложению Первого Президента Казахстана страны будет создан еще один аналогичный вуз.

Стратегическое значение для Казахстана имеет дуальная система образования, которая обеспечивает непосредственную связь учебы и профессиональной деятельности.

Ключевым направлением государственной политики в сфере интернационализации является развитие академической мобильности студентов. К примеру, только за 2017 год вузами были направлены для обучения за рубеж 2 495 студентов, что в 2,6 раза превышает показатель 2016 года. Из них 1 763 человека отправились за границу за счет внебюджетных средств (71 %), остальные 732 человека (29 %) – за счет бюджетных. Большинство студентов (73,3 %) предпочло обучение в вузах Европы, 24,1 % – в странах СНГ и Азии [1, с.201].

Сегодня в вузах страны обучаются более 530 тысяч молодых людей, из них почти 30% – по грантам, выделяемым государством. Для повышения доступа и качества высшего образования в 2018-19 учебном году выделено дополнительно 20 тысяч грантов к 54 тысячам, выделяемым ежегодно. Из них 11 тысяч – на обучение бакалавров по техническим специальностям [3].

Все вышеперечисленные нововведения сыграли решающую роль в профессиональном и социальном становлении целого поколения молодых казахстанцев. Огромное число юношей и девушек получило доступ к обучению на уровне международных стандартов, что определило их дальнейший карьерный рост.

Кроме образования, поддержка молодежи предусмотрена множеством различных государственных социальных программ, которые в 2016 году охватили полмиллиона человек. Так, в рамках программы «Доступное жилье» было выделено более 3,5 тысячи квартир для молодых семей. Интересы и насущные потребности будущих поколений отражены не только в Плане нации, «Дорожной карте занятости-2020» и «Дорожной карте бизнеса-2020», но и в специальных проектах: «С дипломом – в село!», «Жасыл ел», Молодежный кадровый резерв, «Жастар Отанға!», Национальные Дельфийские игры, КВН «Жайдарман» и других [2, с.413].

Не стоит забывать и про то, что в стране предпринимаются все необходимые меры по совершенствованию системы здравоохранения. Здоровье молодого поколения – один из главных приоритетов государства. Важную роль в системе здравоохранения выполняют молодежные центры здоровья. В настоящее время в республике функционирует 96 МЦЗ [1, с.272]. .

В рейтинге Индекса Прогресса Молодежи, как и большинство стран СНГ, Казахстан занимает среднюю позицию, 63-е место. К сильным сторонам Казахстана

можно отнести удовлетворение основных человеческих потребностей. Согласно данным ИПМ, в Казахстане у молодежи есть высокие возможности для получения образования и трудоустройства [1, с.166].

На сегодняшний день имена многих молодых талантливых казахстанцев известны всему миру. Молодежная политика страны успела принести реальные дивиденды. Молодежь положительно зарекомендовала себя во всех сферах жизни общества благодаря тому, что в Казахстане были созданы эффективные социальные лифты и условия для самореализации.

Известные молодые спортсмены, внесшие большой вклад в развитие казахстанского спорта:

Денис Тен, к сожалению трагически ушедший из жизни в июле 2018 года, – первый и единственный спортсмен в истории независимого Казахстана, завоевавший медали Олимпийских игр (2014), чемпионатов мира (2013, 2015), континентального чемпионата (2015), зимней Универсиады (2017), зимних Азиатских игр (2011), а также этапов Гран-при по фигурному катанию. Тен представлял Казахстан на Олимпийских играх 2010 года, где был самым молодым участником (16 лет) в мужском первенстве. Он также первый фигурист-одиночник из Казахстана, сумевший пройти в финальную стадию соревнований на Олимпиаде. По результатам чемпионата мира 2013 года был представлен к почётному званию Заслуженный мастер спорта Республики Казахстан. Денис внес огромный вклад в становление и развитие отечественной школы фигурного катания, продвижение казахстанского спорта на самом высоком уровне. Его яркие достижения прославили нашу страну, способствуя популяризации спорта среди молодежи. Денис был и навсегда останется воплощением молодости, целеустремленности и истинной любви к Родине [4, с.4-7].

Элизабет Турсынбаева – молодая казахстанская фигуристка. В марте 2019 года на чемпионате мира в Японии она сенсационно завоевала серебряную медаль. В истории казахстанского женского фигурного катания Элизабет стала первым призером ЧМ.

XVII летние Азиатские игры в Инчхоне (Корея) в 2014 году стали самыми успешными для Казахстана в континентальных состязаниях – четвертое место в командном зачете (84 медали). Три «золота» получил пловец Дмитрий Баландин. Он первый в истории представитель Казахстана, выигравший олимпийское золото в плавании [2, с.443].

Героем миллионов болельщиков по всему миру стал казахстанский боксер-профессионал в среднем весе Геннадий Головкин – чемпион мира по ряду профессиональных версий с 2010 года. В 2013 и 2017 года он признавался боксером года специализированным изданием Ring [2, с.444].

Известные молодые деятели музыки и кино, внесшие большой вклад в развитие культуры Казахстана:

Димаш Кудабергенов – молодой певец, который в 2015 году завоевал Гранпри Международного конкурса «Славянский базар» (Беларусь). В начале 2017 года казахстанцы с большим интересом следили за его выступлениями в китайском музыкальном конкурсе Singer, на котором он занял второе место. В марте 2017 года он получил премию Top Chinese Music Award в номинации «Самый популярный певец в Азии» [2, с.441]. Димаш неоднократно заявлял, что, как певец, стремится представить Казахстан миру.

Самал Еслямова – уроженка Северо-Казахстанской области, знаменитая молодая киноактриса, лауреат Каннского кинофестиваля. Самал сыграла главную роль во втором драматическом фильме кинорежиссера Сергея Дворцевого «Айка». Примечательно то, что съемки фильма продолжались шесть лет. В мае 2018 года на 71-м Каннском кинофестивале наша землячка получила приз в номинации «Лучшая

женская роль». В ноябре 2018 Самал Еслямова удостоилась Президентской стипендии в области культуры, а в декабре ей присвоили звание «[Заслуженный деятель культуры Казахстана](#)». Уже в марте 2019 года Еслямова получила «азиатский Оскар» — приз Азиатской киноакадемии за роль в картине «Айка».

Участники проекта «100 новых лиц Казахстана», начинающие молодые деятели культуры и науки:

Алибек Альмадиев – одаренный музыкант и певец. Полиглот. Свободно владеет казахским, русским, английским и французским языками. В 2011 году, в 17-летнем возрасте, стал финалистом Международного музыкального конкурса «Фабрика Звезд», после чего выпустил патриотические популярные клипы «Туған елім», «Біргеміз». Творчество Алибек активно совмещает с учебой в отечественных и зарубежных вузах. Своей общественно-политической, культурно-просветительской и творческой деятельностью он внес большой вклад в развитие культуры Казахстана. Поэтому музыкант заслуженно вошел в список победителей 2018 года.

Айдос Есмагамбетов – молодой скульптор-гиперреалист. Идея создавать скульптуры у него появилась после того, как он посетил музей Мадам Тюссо. Айдос задумался о том, почему его соотечественники обязаны выезжать за границу, чтобы увидеть восковые фигуры такой красоты. Поэтому он решил сам создавать произведения искусства из силикона. Дебютная работа была посвящена президенту Н.А. Назарбаеву. Позже он воссоздал образ Абылай-хана. Обе работы были изготовлены в 2011 году. В данный момент Айдос создает фигуру Геннадия Головкина. Стоит отметить, что спонсирует свое искусство талантливый парень сам, а его ремесло весьма затратно, т. к. необходимые материалы приходится закупать в США по заказу. Скульптор является одним из тех мастеров, которых в стране можно пересчитать на пальцах одной руки.

Иван Крепак – молодой разработчик мобильных приложений и специалист в сфере компьютерной безопасности, робототехник. С детства Иван интересовался экономикой и IT. Свои первые деньги он заработал в возрасте 7 лет, когда разработал дизайн рекламной продукции для «КазКоммерцБанка». В 2014 году Иван поступил в Назарбаев Интеллектуальную Школу Физико-Математического Направления в городе Алматы. В течении двух лет он активно участвовал и выигрывал в олимпиадах по биологии, анатомии и ботанике, после чего получил возможность изучать природопользование и водные ресурсы в South Kent School (США, штат Коннектикут) на грантовой основе. Вернувшись в Казахстан, продолжил заниматься биологией. Молодой ученый является двукратным победителем конкурса молодежных инновационных проектов «Nurintech» в номинациях «Перспектива» и «Социально-значимые инновации». Иван – создатель мобильных приложений «Zharys» и «Voice-Комек». В таком юном возрасте герой повествования вывел IT-индустрию Казахстана на новый уровень. Поэтому его личность и заслуги оказались в центре внимания ученых и широкой общественности [5].

С каждым годом потенциал молодежи в модернизации казахстанского общества неустанно растет. Вышеприведенные примеры успешных молодых казахстанцев являются подтверждением данному факту. Однако, не стоит забывать про существование глобальных проблем молодежи. Их решение – одна из главенствующих задач молодежной политики государства.

В условиях трансформации общественного устройства первой под удар всегда попадала молодежь. История показывает нам, что во время геополитических изменений и всяческих революций мировоззрение молодых людей колеблется из одной стороны в другую. При таком положении вещей мировоззренческий кризис молодежи обостряется и приобретает множество форм: культ потребления, социальный

инфантилизм, патерналистские настроения, радикализация молодежной среды, разобщенность и т.д. Появляются «трудные дети», которых было так много в 90-е годы XX века. Проблемы подобного рода никогда не следует игнорировать, их нужно решать заблаговременно, иначе к концу своей жизни старшее поколение рискует оказаться среди грубых и неотесанных индивидов, а не среди образованных и интеллигентных молодых людей.

Анализ современного положения казахстанской молодежи помог нам выявить основные положительные зоны молодежной политики государства и обозначить задачи, которые в будущем необходимо решить. Однако, молодежь должна отчетливо понимать, что будущее страны в ее руках. Государство – не спонсор, а сподвижник, создающий условия для самореализации молодых людей. Поэтому личный успех каждого зависит от трудолюбия и качественного образования.

Как отметил Н.А. Назарбаев в своем труде «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания»: «Каждый казахстанец должен понимать, что образование – самый фундаментальный фактор успеха в будущем. В системе приоритетов молодежи образование должно стоять первым номером. Если в системе ценностей образованность станет главной ценностью, то нацию ждет успех».

Литература:

1. Национальный доклад «Молодежь Казахстана – 2018». – Астана, 2018. – 410 с.
2. Назарбаев Н.А. Эра независимости. – Астана, 2017. – 508 с.
3. Назарбаев Н.А. Пять социальных инициатив Президента. – Астана, 2018 год. – по ссылке: <https://24.kz/ru/news/top-news/item/225350-pyat-sotsialnykh-initsiativ-prezidenta-rk>
4. Наш Денис. – Астана: Национальная академическая библиотека Республики Казахстан, 2018. – 114 с.
5. <http://100esim.el.kz/ru>